Μάιος – Αύγουστος 1992

ΚΑΘ' ΟΔΟΝ

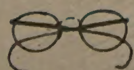
περιοδική έκδοση του Θεολογικού Συνδέσμου

υμμετέχουν

. Αγουρίδης
. Βαρναλίδης
Ι. Βασιλειάδης
. Δρίτσας
. Ζαχαρόπουλος
. Ιωαννίδης
. M. Kashani
. Ματσούκας
Μέγιεντορφ +

Μ. Μπέγζος
Θ. Παπαθανασίου
Ν. Νησιώτης +
Α. Παπαδερός
Ι. Πέτρου
Α. Σακελλίων
Σ. Σακελλίων
Ι. Ταρνανίδης
Γ. Τσέτσης

παρατηρητής

τεύχος
2

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ
ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ

ΚΑΘ' ΟΔΟΝ

Τετραμηνιαία έκδοση του «Θεολογικού Συνδέσμου»
Εκδίδεται από τη Συντονιστική Επιτροπή του «Θεολογικού Συνδέσμου»
Συντακτική Επιτροπή: Ν. Ματσούκας, Ν. Ζαχαρόπουλος, Ν. Γκλαρνέτατζης
Υπεύθυνος εικονογράφησης: Θανάσης Νευροκοπλής, καθηγητής θεολόγος

Οι συγγραφείς έχουν ακέραιη την ευθύνη των απόψεών τους.

Ετήσια συνδρομή:	εσωτερικού	Δρχ.	2.500
	εξωτερικού	$	30
Τιμή τεύχους		Δρχ.	900

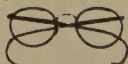
Οι συνδρομές αποστέλλονται με επιταγή στον κ. Μιλτιάδη Κωνσταντίνου
στη διεύθυνση: Τ.Θ. 1659
540 06 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ -17

Αντί σχολίου:

«Ἱερουσαλήμ, Ἱερουσαλήμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας καὶ λιθοβολοῦσα τούς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτήν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνις ἐπισυνάγει τὰ νοσσία αὐτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας καὶ οὐκ ἠθελήσατε. Ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος».

Ματθαίου 23, 37-38

Εικόνα εξωφύλλου: Πάμπλο Πικάσο, Γυναίκα αγρότη πάνω σε σκάλα, 1933

Εκδόσεις «Παρατηρητής»

Αλ. Σταύρου 15, τηλ. 927685, 938427, fax 935922, telex 410749, Θεσσαλονίκη
Τ.Κ.546 44

Κεντρική Διάθεση Αθήνα: «Παρατηρητής», Διδότου 39, τηλ. 3600658, 3608527
Θεσσαλονίκη: «Παρατηρητής», Γρηγορίου Ε΄ 30, τηλ. 310506

ΚΑΘ' ΟΔΟΝ

ΕΤΟΣ Α΄ ΜΑΪΟΣ – ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1992 Τεύχος 2

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Δυο λόγια για το αφιέρωμα

1. Τα τελευταία χρόνια ζούμε κοσμογονικές μεταβολές στον ευρωπαϊκό χώρο. Το τραγικό είναι ότι παράλληλα προς τις προσπάθειες ενοποίησης εμφανίζονται και καλλιεργούνται διαλυτικά φαινόμενα, με μορφές μάλιστα που είχαν θεωρηθεί ότι ανήκουν πια στην ιστορία. Στα φαινόμενα αυτά εντάσσονται οι εθνικισμοί, οι ξενοφοβίες και οι διάφορες μορφές κοινωνικού ρατσισμού.

Οι διάφορες κατά περίπτωση αιτίες, που προκαλούν την εμφάνιση των φαινομένων αυτών, μπορούν να εντοπιστούν στα εξής: Πρώτα, στις χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης η κατάρρευση των ολοκληρωτικών γραφειοκρατικών δομών επέτρεψε την εκδήλωση καταπιεσμένων δυνάμεων και την αναζήτηση τρόπων έκφρασης ιδιαίτερης ταυτότητας. Η μακροχρόνια καλλιέργεια της αντίληψης ότι το οικονομικό μοντέλο του Δυτικού κόσμου αποτελεί πανάκεια ωθεί τις πιο αναπτυγμένες σε σχέση με άλλες περιοχές να επιδιώξουν την αποδέσμευσή τους από το βάρος των άλλων και απελευθερωμένες να πραγματοποιήσουν το ατομιστικό όνειρο του δυτικού οικονομικού παραδείσου. Ακόμα, προς την ίδια κατεύθυνση συμβάλλουν η σκόπιμη χρήση των θρησκευτικών διαφοροποιήσεων και το γεγονός ότι ο πολυκερματισμός των λαών προσφέρει περισσότερες ευκαιρίες για τη δημιουργία αντικειμένων εξουσίας. Δεύτερο, στις χώρες του αναπτυγμένου κόσμου καλλιεργούνται φοβίες-αντιδυνάμεις για τη θωράκιση απέναντι στις απαιτήσεις του τρίτου κόσμου και γενικότερα βιώνονται οι επιπτώσεις από την αντίθεση βορρά - νότου. Εξάλλου, το σπάσιμο του κοινωνικού ιστού, το ατομιστικό μοντέλο ευτυχίας και τα φαινόμενα της νέας φτώχειας καθιστούν πολλούς ευάλωτους σε φαντασιακές επιλύσεις των προβλημάτων ανέχειας. Τρίτο, τα συμφέροντα, οι επιδιώξεις και οι πιέσεις που εκφράζονται μέσα από την παγκόσμια «νέα τάξη» και το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα οδηγούν στον υπερτονισμό των καταστάσεων αυτών και την όξυνση των αντιθέσεων.

2. Όπως είναι φυσικό, οι διαφορετικές αυτές αιτίες προκαλούν διαφορετικές μορφές εθνικισμού σε κάθε περίπτωση. Έτσι μπορεί να εκδηλώνεται με διαιρετικές τάσεις, με επιθετικότητα, θεωρητική ή και πρακτική, εξωστρεφή ή ενδοστρεφή, με όξυνση πραγματικών προβλημάτων, με απομονωτικές τάσεις, με αλυτρωτισμούς κ.ά.

3. Συνολικά εκφράζεται ο εθνικισμός ως αντιπαράθεση ανάμεσα στο εμείς και οι άλλοι. Για την κατοχύρωση της αντιπαράθεσης αυτής αναζητούνται στοιχεία διαφοροποίσης και τονισμού της ανωτερότητας, που οδηγούν στη δημιουργία μιας συλλογικής ή μερικής φαντασιακής ταυτότητας. Η επιδίωξη αυτή εμποδίζει τον άνθρωπο να βρει τα στοιχεία εκείνα που θα τον φέρουν κοντά στον άλλο και θα οικοδομήσουν την κοινωνία του με αυτόν.

4. Η Εκκλησία απαρχής, με την υπέρβαση των διαιρετικών στοιχείων (φυλετικών, εθνικών, γλωσσικών, τοπικιστικών, θρησκευτικών, διαφοροποίησης φύλου) και τον τονισμό των κοινών χαρακτηριστικών του ανθρώπινου προσώπου, αναζήτησε να εξυπηρετήσει την ενότητα του ανθρωπίνου γένους μέσα στα πλαίσια της καθολικής μεταμόρφωσης του κόσμου.

5. Στην ιστορική τους όμως πορεία οι Εκκλησίες παρεξέκλιναν ορισμένες φορές από την αφετηριακή αυτή προοπτική και εξυπηρέτησαν επιμεριστικές εθνικές επιδιώξεις, ιδίως από το 19ο αιώνα. Δυστυχώς και σήμερα υπάρχουν αρκετά τέτοια παραδείγματα που δείχνουν ότι παρανοείται η ουσία και η αποστολή της Εκκλησίας στον κόσμο.

6. Ευτυχώς όμως μέσα στην κατάσταση αυτή των παρανοήσεων και παρεκκλίσεων δεν έλειψαν και οι νηφάλιες φωνές που αναζητούν να διακονήσουν την πραγματική αποστολή της Εκκλησίας, που είναι η υπέρβαση των διαιρέσεων, η ένωση των διεστώτων και η ανανέωση της ανθρώπινης κοινωνίας. Ως βασικό παράδειγμα προς την κατεύθυνση αυτή μπορεί να αναφερθεί η προσπάθεια των Ορθοδόξων Εκκλησιών, που παρά τις όποιες δυσκολίες εκφράστηκε στο πρόσφατο μήνυμα των Προκαθήμενων των Ορθοδόξων Εκκλησιών.

7. Με αφορμή το σχετικό με τα θέματα αυτά προβληματισμό ο Θεολογικός Σύνδεσμος αφιερώνει το δεύτερο τεύχος του «Καθ' οδόν» από τη μια στην ανάλυση προβλημάτων που δημιουργεί ο εθνικισμός και από την άλλη στην ανάλυση διαφόρων πλευρών του προαναφερθέντος μηνύματος με σκοπό να συμβάλει στην υπέρβαση του εθνικισμού και άλλων αιτίων διαίρεσης και να διακονήσει την οικουμενική διάσταση της Ορθοδοξίας.

Ι.Σ.Π.

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ – ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ

(ΜΕ ΕΙΔΙΚΗ ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΟ ΜΗΝΥΜΑ ΤΩΝ ΠΡΟΚΑΘΗΜΕΝΩΝ ΤΩΝ ΟΡΘΟΔΟΞΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ)

Ν. Παραλής, «*Σήματα σε αμπέλι*», 1974.

Η Εκκλησία παράγων συμφιλιώσεως και ειρήνης

(Σκέψεις με αφορμή την Σερβοκροατική διένεξη)

Γεώργιος Τσέτσης

Στις 15 Ιουνίου 1992, Δευτέρα του Αγίου Πνεύματος, η συμπαθής και ασκητική μορφή του Πατριάρχου των Σέρβων Παύλου βρέθηκε ξαφνικά στις πρώτες σελίδες πολλών ευρωπαϊκών εφημερίδων. Σε μια θέση που, κατά κανόνα, καταλαμβάνουν οι άρχοντες λαών, «οι κατεξουσιάζοντες των εθνών» και γενικά όλοι εκείνοι που ρυθμίζουν τις τύχες του κόσμου και επηρεάζουν τα πεπρωμένα του. Αφορμή για την απροσδόκητη αυτή επικαιρότητα στάθηκε η πορεία ειρήνης, της οποίας είχε ηγηθεί ο παλιός Πατριάρχης την προτεραία μετά τη Θεία Λειτουργία της Πεντηκοστής, και η, χωρίς περιστροφές, καταδίκη εκμέρους του του αμφιλεγόμενου ρόλου της πολιτικής ηγεσίας της Σερβίας, στα διαδραματιζόμενα στην γειτονική Βοσνία - Ερζεγοβίνη αιματηρά γεγονότα.

Για να στιγματίσει τον αδελφοκτόνο πόλεμο μεταξύ των λαών της κατακερματισμένης Γιουγκοσλαβικής Ομοσπονδίας ο Πατριάρχης των Σέρβων δεν μπορούσε να επιλέξει καταλληλότερη μέρα από εκείνη, κατά την οποία η Εκκλησία εορτάζει «Πνεύματος ἐπιδημίαν» και ψάλλοντας ομολογεί ότι ο Θεός, «ότε τοῦ πυρός τάς γλώσσας διένειμε, εἰς ἑνότητα πάντας ἐκάλεσε». Την ημέρα λοιπόν αυτή της επιφοιτήσεως του Αγίου Πνεύματος, της συγκροτήσεως από αυτό του θεσμού της Εκκλησίας και της δημιουργίας μέσα στους κόλπους της μιας νέας, συμφιλιωμένης πια με τον Θεό ανθρωπότητος, ο Πατριάρχης Σερβίας έκαμε μπροστά στα συγκεντρωμένα πλήθη έκκληση για εθνική ενότητα, καταδικάζοντας απερίφραστα τις επιθετικές διαθέσεις της πολιτικής ηγεσίας της χώρας του και υπενθυμίζοντας ότι «η Σερβική Εκκλησία δεν δίδαξε στο λαό την οικειοποίηση ξένης περιουσίας ή τη διάπραξη φόνου προς απόκτησή της, αλλά μόνο την άμυνα και την περιφρούρηση των δικών του ιερών σκηνωμάτων».[1] Υπονοώντας δε τον Σέρβο ηγέτη Slobodan Milosevic και τον περί αυτόν κομματικό μηχανισμό, ο προκαθήμενος της Σερβικής Εκκλησίας παρατήρησε ότι «μερικοί δεν εννοούν να ακούσουν και δεν θέλουν να δουν τους εσωτερικούς και εξωτερικούς κινδύνους που απειλούν τη Σερβία», προσθέτο-

1. Βλ. La contestation s' organise contre le President Milosevic, εν «La Suisse», 15.6.1992.

ντας αγανακτισμένα ότι «με τα εγκλήματα που διαπράξαμε και το μίσος που σπείραμε, φθάσαμε στο σημείο να ντρέπεται και αυτός ακόμη ο διάβολος».[2]

Ανάμιξη της Εκκλησίας στην πολιτική, όπως έσπευσε να χαρακτηρίσει την παραπάνω πατριαρχική ενέργεια ο Πρόεδρος Milosevic; Κάθε άλλο. Η γενναία και δυναμική αυτή τοποθέτηση του Πατριάρχου των Σέρβων δεν ήταν τίποτε περισσότερο από μια πράξη, την οποία είχε υπαγορεύσει η αρχιερατική του συνείδηση και η εθναρχική του ιδιότητα, μπροστά στον άμεσο κίνδυνο που διέτρεχε ο πολυπαθής σερβικός λαός, όχι μόνο να χύσει ξανά το αίμα του και να κλάψει τους νεκρούς του, αλλά και αποβαίνοντας ο αποδιοπομπαίος τράγος της διεθνούς κοινωνίας , να βρεθεί στο περιθώριο της ανασυγκροτούμενης νέας Ευρώπης.

Η πράξη όμως αυτή του Πατριάρχου Παύλου δεν ήταν μια μεμονωμένη εκδήλωση, την οποία είχαν επιβάλει οι συγκυρίες της στιγμής. Αποτελούσε συνέχεια τουλάχιστον τεσσάρων προηγούμενων ειρηνιστικών ενεργειών, στις οποίες είχαν προβεί τόσο ο ίδιος προσωπικά όσο και η σερβική ιεραρχία, εξ αφορμής του αιματηρού πολέμου που είχε εκραγεί μεταξύ Σέρβων και Κροατών, ευθύς μετά τη διάλυση της Γιουγκοσλαβικής Ομοσπονδίας και την ανακήρυξη της Κροατίας σε ανεξάρτητο κράτος, αναφλέγοντας, όπως φοβούνταν πολλοί, παλαιά πάθη και μίση, που κατά τη διάρκεια της τριανταπεντάχρονης περίπου ολοκληρωτικής τιτοϊκής προεδρίας είχαν τεθεί «υπό το μόδιον». Είναι χαρακτηριστικό ότι πριν δεκαοκτώ χρόνια, ζώντος ακόμη του Στρατάρχου Τίτο, και σε μια εποχή κατά την οποία η Γιουγκοσλαβία φαινόταν να είναι η πιο προοδευτική, ειρηνική και συμπαθής φιλοδυτική χώρα της Ανατολικής Ευρώπης, ο αγγλικανός ιερωμένος Trevor Beeson, σε εμπεριστατωμένη μακροσκελή έκθεσή του προς το Βρετανικό Συμβούλιο Εκκλησιών, περί της θρησκευτικής καταστάσεως στην Ανατολική Ευρώπη, παρατηρούσε με ρεαλισμό και διορατικότητα ότι «το ιστορικό, πολιτικό, πολιτισμικό και θρησκευτικό παρελθόν της Γιουγκοσλαβίας συνιστά ένα ναρκοπέδιο, το οποίο, ακόμη και ο πιο ευαίσθητος και καλά πληροφορημένος σχολιαστής, δεν μπορεί να διασχίσει χωρίς φόβο και τρόμο»[3].

Προτού όμως προβούμε σε μια αναλυτικότερη παρουσίαση των παραπάνω ειρηνιστικών ενεργειών του σέρβου προκαθημένου, θα ήταν απαραίτητο να κάνουμε κάποια αναφορά στη σερβοκροάτικη διένεξη, και τούτο για να εκτιμηθούν καλλίτερα οι προσπάθειες του Πατριάρχου Παύλου, μιας μεγάλης μερίδας της ορθοδόξου σερβικής ιεραρχίας, αλλά και μερικών ρωμαιοκαθολι-

2. Βλ. *M. Kaufman*, Thousands tell Serbian President to resign, εν *International Herald Tribune*, June 15, 1992. πρβλ. και Des milliers de serbes manifestent à Belgrade contre la guerre, εν «*Journal de Genève et Gazette de Lausanne*», 15 Juin 1992.

3. *T. Beeson*, Discretion and Valour. Religious conditions in Russia and Eastern Europe, Fontana Books, Glasgow, 1974, σελ. 256 .

κών ιεραρχών της Κροατίας, με επί κεφαλής τον Αρχιεπίσκοπο του Ζάγκρεμπ, Καρδινάλιο Franjo Kuharic, προς εξεύρεση κάποιου σημείου επαφής μεταξύ των δύο αντιμαχομένων μερών και τη δημιουργία προϋποθέσεων αρμονικής συνυπάρξεως ορθοδόξων Σέρβων και ρωμαιοκαθολικών Κροατών.

Η διαμάχη μεταξύ Σέρβων και Κροατών δεν αρχίζει, όπως συχνά νομίζεται, με τη διάλυση της Αυστρο-ουγγρικής Αυτοκρατορίας, έπειτα από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, και τη δημιουργία, με τη Συνθήκη των Βερσαλλιών (1919), του «Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων»[4]. Αν και είναι γεγονός ότι η άνοδος στον θρόνο της Γιουγκοσλαβίας του Βασιλέως Αλεξάνδρου, απόγονου της σερβικής δυναστείας των Κραγεώργηδων, σαφώς προκάλεσε αντιδράσεις στους Κροάτες και Σλοβένους, που είδαν τη Σερβία να καταλαμβάνει με τον τρόπο αυτό προνομιούχο θέση στο Βασίλειο και να διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο στη διακυβέρνησή του. Πράγμα το οποίο συνετέλεσε στη δημιουργία πολιτικών ταραχών και λαϊκών εξεγέρσεων, που κατέληξαν μοιραία με τη δολοφονία του Βασιλέως Αλεξάνδρου από Κροάτη εθνικιστή, το 1934 στη Μασσαλία[5]. Η σερβο-κροατική διένεξη έχει βαθύτερες ρίζες, που φθάνουν μέχρι τον Θ΄ αιώνα, εποχή κατά την οποία οι Κροάται, ευρισκόμενοι υπό φράγκικη επίδραση, επί Πάπα Ιωάννου του Η΄ (872-882), εγκατέλειψαν την Ανατολική Εκκλησία και το βυζαντινό κράτος και βρέθηκαν υπό την επιρροή της Ρώμης, ενώ οι Σέρβοι παρέμειναν πιστοί στην Κωνσταντινούπολη[6]. Από την εποχή αυτή ήδη δύο διαφορετικοί πολιτισμοί, δύο εκκλησιαστικές και θεολογικές παραδόσεις, άρχισαν να αναπτύσσονται ο κάθε ένας χωριστά και να κατευθύνονται προς δύο διαφορετικούς πόλους έλξεως, ερχόμενοι, κατά τον ρουν της ιστορίας, αντιμέτωποι ο ένας προς τον άλλο.

Δεν χωρεί όμως αμφιβολία, ότι το αποκορύφωμα των μακραίωνων αυτών αντιδικιών και διενέξεων υπήρξε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και οι τραγικές για τον σερβικό λαό συνέπειές του.

Είναι γνωστό ότι το 1941, όταν τα γερμανικά στρατεύματα εισέβαλαν στο Βασίλειο της Γιουγκοσλαβίας, δεν βρήκαν παντού την ίδια λαϊκή αντίσταση. ΄Οπως αναφέρει γάλλος δημοσιογράφος, εξοικειωμένος με το πολιτικό προσκήνιο της Ανατολικής Ευρώπης και γνώστης των εκεί εκκλησιαστικών πραγμάτων, ενώ από τη μια μεριά Σέρβοι και Μαυροβούνιοι μάχονταν ομαδικά κατά του κατακτητού και μια δράκα μόνο Σλοβένων είχαν πάρει τα βουνά, οι Κροάται, από τη δική τους πλευρά, χαιρέτισαν με ικανοποίηση την εκμέρους του

4. Το 1931, έπειτα από την εφαρμογή νέου Συντάγματος, η χώρα μετονομάστηκε σε *Βασίλειο της Γιουγκοσλαβίας*.

5. Dossier de l' Europe de l' Est, 2, Hongrie -Roumanie - Bulgarie - Yougoslavie, Marabout Universitè, 1968, σελ. 224.

6. *Β. Στεφανίδου*, Εκκλησιαστική Ιστορία, Αθήναι 1948, σελ. 367.

κατακτητή ανάδειξη της περιοχής τους σε ανεξάρτητο κράτος, «έχοντας την πεποίθηση ότι με τον τρόπο αυτό θα ήταν πλέον σε θέση να απαλλαγούν από τη σερβική, και ορθόδοξη συνάμα, κυριαρχία»[7].

Είναι χαρακτηριστικό ότι ή Αγία ΄Εδρα, όσο και αν ισχυρίζεται μέχρι σήμερα ότι ουδέποτε αναγνώρισε επίσημα το νέο αυτό κρατίδιο, έδειξε προς αυτό ιδιαίτερο ενδιαφέρον από την πρώτη στιγμή της ιδρύσεώς του, θεωρώντας ίσως, όπως αναφέρει ο Μονσινιόρος Juraj Magjerec, ότι η Κροατία είναι *το σύνορο του Χριστιανισμού* και ένα κράτος που, από το έτος 700 ήδη, έχει μια προνομιούχο σχέση προς τον Πάπα της Ρώμης[8].

Η σπουδή αυτή της Αγίας ΄Εδρας να περιβάλει με προσοχή και ενδιαφέρον το νέο αυτό «καθολικό» κρατίδιο ερμηνεύεται, κατά κάποιο τρόπο, υπό το φως μιας εκθέσεως των αμερικανικών μυστικών υπηρεσιών, χρονολογούμενης από 12 Φεβρουαρίου 1944. Σύμφωνα με το κείμενο αυτό, το Βατικανό, σε μια προσπάθεια εξευρέσεως ενός υποκατάστατου στο ισχυρό ρωμαιοκαθολικό οχυρό, που αποτελούσε η Αυστροουγγρική Αυτοκρατορία πριν απ' την πτώση της στο τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, «σχεδίαζε την επαναφορά της Μοναρχίας των Αψβούργων στην Κεντρώα Ευρώπη κα τη δημιουργία μιας καθολικής ομοσπονδίας, με σκοπό να υπερφαλαγγίσει τη σοβιετική πολιτική στον χώρο αυτό»[9].

Τα σχέδια όμως αυτά, όπως αποκαλύπτει μια έκθεση βρετανού διπλωμάτη προς το Υπουργείο Εξωτερικών της Μ. Βρετανίας, δεν ήταν νέα, αλλά είχαν αρχίσει να ωριμάζουν στη Ρώμη από καιρό, συγκεκριμένα δε με τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Κατά τον συντάκτη του κειμένου αυτού, στις αρχές της δεκαετίας του 20 ήδη, ο επί πολλά χρόνια Γραμματεύς του Κράτους (Πρωθυπουργός) της Αγίας ΄Εδρας Καρδινάλιος Πέτρος Gasparri φαίνεται να θεωρούσε ως άκρως ανησυχητική τη δημιουργία ανεξάρτητων κρατιδίων πάνω στα ερείπια της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων. Η Τσεχοσλοβακία, φρονούσε, ήταν ένα τέτοιο κράμα ετερογενών εθνοτήτων και αποτελούσε ένα τέτοιο γεωγραφικό παραλογισμό, που αναπόφευκτα θα γινόταν κάποτε πρόξενος αστάθειας κα θα έδινε αφορμή στη δημιουργία σοβαρών διενέξεων. Σύμφωνα με την έκθεση αυτή, ο Καρδινάλιος Gasparri έκαμε την ίδια περίπου ανάλυση και προκειμένου περί πιθανών μελλοντικών εξελίξεων στη σερβοκρατούμενη Γιουγκοσλαβια[10].

7. *E. Milcent*, A l' Est du Vatican. La Papautè et les Dèmocraties populaires, Cerf, Paris 1980, σελ. 36.

8. *J. Magjerec*, Hrvatski Zavod Sv. Jeronima u Rimu: Jubilejske Proslave (1453-1953), Roma 1953 sel. 177-180. Πρβλ. και *M. Aarons-J. Loftus*, Des Nazis au Vatican, Orban 1992, σελ. 96.

9. United States National Archives, R. G. 226. Την ίδια πληροφορία διοχέτευε στο Foreign Office και η Πρεσβεία της Μ. Βρετανίας στο Βατικανό με την από 22 Φεβρουαρίου 1946 αναφορά της «Public Record Office, Foreign Office» 37160803. Πρβλ. και *M. Aarons -J. Loftus*, μν. έργ., σελ. 32.

10. «La politique de l' Eglise Catholique dans la vallèe du Danube» (21 octobre 1942), «Public Record Office,

Οι τύχες του βραχύπνοου Κροατικού Κράτους συνδέθηκαν άμεσα με τον Ante Pavelic, αρχηγό του φασιστικού κόμματος Ustasa. Υποστηριζόμενος από τον Benito Mussolini, ο Pavelic και το κόμμα του ανέλαβαν τη διακυβέρνηση του πλασματικού αυτού κρατιδίου, αποφασιμένοι, όπως παρατηρεί ο T. Beeson, «να πάρουν εκδίκηση από τη Σερβία για τα δεινά που υπέστη ο κροατικός λαός κατά τη διάρκεια της σερβικής κυριαρχίας και να εξυγιάνουν τη χώρα τους απ' την Ορθοδοξία»[11]. Προς εκπλήρωση δε των προθέσεών τους έθεσαν σε εφαρμογή τη γνωστή εκείνη ρήση του Pavelic, ότι «θα μεταστρέψουμε «στον ρωμαιοκαθολικισμό» το ένα τρίτο των Σέρβων, θα εκδιώξουμε το άλλο ένα τρίτο και θα φονεύσουμε το υπολειπόμενο ένα τρίτο».

Το νέο αυτό κράτος στηριζόταν πάνω σ' ένα τρίποδο, που αποτελούσαν η Γερμανία, η Ιταλία και η Αγία Έδρα, όπου ο Pavelic είχε διασυνδέσεις με διάφορους παράγοντες του Βατικανού και με αυτόν ακόμη τον Πάπα Πίο τον ΙΒ΄. Είναι γνωστό ότι τον Απρίλιο του 1941, ενώ είχε ήδη αρχίσει στην Κροατία η εξόντωση των ορθοδόξων Σέρβων και μαζί με αυτούς των εβραίων και των αθιγγάνων, ο Πίος ΙΒ΄ είχε δεχθεί σε ιδιωτική ακρόαση τον Pavelic, πράξη που στιγματίσθηκε αμέσως από τον Anthony Eden, ο οποίος, όπως αποκαλύπτει ένα σημείωμά του προς τον βρετανό πρέσβυ στην Αγία Έδρα, εξέφρασε τον σκανδαλισμό της Μεγάλης Βρετανίας με την παπική χειρονομία να δεχθεί ένα «παρόμοιο τρομοκράτη και διαβόητο δολοφόνο».[12]

Το ερώτημα είναι εάν και κατά πόσο το Βατικανό ήταν ενήμερο για τα διαδραματιζόμενα στην Κροατία γεγονότα. Η απάντηση είναι θετική. Αυτό τουλάχιστον μαρτυρούν οι έντονες διαμαρτυρίες και παραστάσεις στις οποίες προέβαινε κατά διαστήματα παρά την κάλυψη του Pavelic από διάφορους παράγοντες του Βατικανού ο Αναπληρωτής Γραμματεύς της Γραμματείας του Κράτους, Αρχιεπίσκοπος Giovanni Montini (μετέπειτα γνωστός ως Πάπας Παύλος ο ΣΤ΄) προς τους εκπροσώπους της Κροατίας παρά τη Αγία Έδρα, για τις αγριότητες που διέπρατταν οι Ούστασι[13].

Οι αριθμοί ως προς τα θύματα της εξοντωτικής αυτής, κατά των Σέρβων, πολιτικής του φασιστικού καθεστώτος της Κροατίας ποικίλλουν, ανάλογα με τις πηγές από τις οποίες προέρχονται, και κυμαίνονται από μερικές εκατοντάδες χιλιάδων, μέχρις ενάμισυ εκατομμυρίου. Με βεβαιότητα όμως μπορεί να λεχθεί ότι από τα δύο εκατομμύρια ορθοδόξων Σέρβων που το 1941 βρέθηκαν μέσα στα σύνορα του «Ανεξάρτητου Κράτους της Κροατίας», 300 χιλιάδες περίπου

Foreign Office», 37133434. Πρβλ. και *M. Aarons- J. Loftus*, μν. έργ., σελ. 20.

11. *T. Beeson*, μν. εργ., σελ. 261.
12. Μνημόνιο Eden προς Osborne 24 Μαΐου 1941, εν «Public Record Office, Foreign Office», 37130174. Πρβλ. και *M. Aarons-J. Loftus*, μν. έργ., σελ. 96.
13. *C. Falconi*, The silence of Pius XII, Faber and Faber, London 1970, σελ 308.

εκδιώχθηκαν, 250 χιλιάδες μεταστράφηκαν διά της βίας στον ρωμαιοκαθολικισμό[14] και δολοφονήθηκαν τουλάχιστον 350 χιλιάδες, μεταξύ των όποίων τέσσερις Επίσκοποι και 549 ιερείς. Πράγμα το οποίο συνετέλεσε στον αποδεκατισμό της Σερβικής Ορθοδόξου Εκκλησίας στην περιοχή αυτή. Πρέπει να παρατηρηθεί όμως ότι μπροστά στα διαδραματιζόμενα οι Σέρβοι δεν έμειναν απαθείς, αλλά ανταπέδωκαν στους Κροάτες Ούστασι «άξια ως έπραξαν», με εξορμήσεις των Τσέτνικ, του γνωστού αυτού Σώματος Εθνικής Αντιστάσεως, που τελούσε υπό τον Draza Michailovic[15].

Τα πράγματα ειρήνευσαν με την ήττα της Γερμανίας το 1944, την απελευθέρωση της Γιουγκοσλαβίας από τα στρατεύματα κατοχής και την ίδρυση, από τον στρατάρχη Τίτο, στις 29 Νοεμβρίου 1945 της Ομοσπόνδου Λαϊκής Δημοκρατίας τςη Γιουγκοσλαβίας. Ενός ιδιότυπου και ετερόκλητου κράτους δεκαεννέα εκατομυρίων κατοίκων, με δύο αλφάβητα (το κυριλλικό και το λατινικό), τρεις θρησκευτικές κοινότητες (την ορθόδοξο, τη ρωμαιοκαθολική και τη μουσουλμανική), τρεις γλώσσες (τη σερβική, την κροατική, τη σλοβενική), τέσσερεις εθνότητες (τη σερβική, την κροατική, τη σλοβενική και τη μαυροβούνια), έξη Δημοκρατίες (τη Σλοβενία, την Κροατία, τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, τη Σερβία, το Μαυροβούνιο και, το δημιούργημα του στρατάρχη Τίτο, την ούτω καλούμεη «Μακεδονία») και δυο αυτόνομες περιοχές, το Κοσσυφοπέδιο και τη Βοϊβοντίνα, προσαρτημένες στη Δημοκρατία της Σερβίας.

Τα τραγικά γεγονότα που εκτυλίσσονται εδώ και δύο χρόνια στον ευρύτερο χώρο της τέως Γιουγκοσλαβίας ήλθαν να αποδείξουν εκείνο το οποίο φημολογούνταν επί χρόνια τώρα. ΄Οτι δηλαδή η ετερογενής και ιδιόμορφη αυτή χώρα μπόρεσε να επιβιώσει και, σε συγκριση προς τις λοιπές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, να αναπτυχθεί ικανοποιητικά, μόνο διότι κυβερνήθηκε κάτω από ένα απολυταρχικό καθεστώς και με το σύστημα του «διαίρει και βασίλευε», το οποίο είχε εφαρμόσει από την αρχή ο ιδρυτής της.

Ευθύς όμως μετά τον θάνατο του Τίτο το 1980 φάνηκε ξεκάθαρα ότι οι διάφορες εθνότητες που συνέθεταν το γιουγκοσλαβικό μωσαϊκό, περίμεναν την κατάλληλη στιγμή για να προωθήσουν η κάθε μια τις δικές τους εθνικές και γεωπολιτικές βλέψεις στον χώρο αυτό. Και η ευκαιρία δόθηκε μόλις κατέρρευσε ο ανατολικός συνασπισμός και διασπάσθηκε η Σοβιετική ΄Ενωση σε κράτη και κρατίδια, δημιουργώντας έτσι ένα «προηγούμενο» για τη διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας, πρόσφατα δε και της Τσεχοσλοβακίας[16].

14. Σύμφωνα με την εκτίμηση του *T. Beeson*, ο εξαναγκασμός των Σέρβων να ασπασθούν τον Ρωμαιοκαθολικισμό είχε θρησκευτικό συνάμα και πολιτικό σκοπό. Και τούτο διότι οι εκλατινισθέντες Σέρβοι θα θεωρούνταν στο εξής ως Κροάται, μειώνοντας έτσι τον «επίσημο» αριθμό των Σέρβων Ορθοδόξων στην Κροατία. Αυτόθι.

15. Dossier de l' Europe de l' Est, σελ. 224.

16. Ο πρόσφατος διαμελισμός της Γιουγκοσλαβίας και της Τσεχοσλοβακίας αποδεικνύει πόσο διορατικός

Η ανεξαρτητοποίηση λοιπόν της Κροατίας, της Σλοβενίας και της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης ήταν επόμενη και σχετικά ευχερής, μια και η απόσπαση των χωρών της Βαλτικής, και στη συνέχεια άλλων λαϊκών δημοκρατιών στην Ευρώπη, τον Καύκασο και την Κεντρώα Ασία, από τη, θεωρητικά τουλάχιστον, πανίσχυρη Σοβιετική ΄Ενωση, και η ανάδειξή τους σε ανεξάρτητα κράτη είχε πραγματοποιηθεί προηγουμένως χωρίς καμμία ιδιαίτερη δυσχέρεια και με την ανοχή, αν όχι ενθάρρυνση, μεγάλης μερίδας του δυτικού κόσμου, και τούτο παρά το γεγονός ότι, σύμφωνα με την «Τελική Πράξη του Ελσίνκι» (Α΄ κεφ., γ΄ παραγρ.), τα σύνορα των ευρωπαϊκών Κρατών είναι απαραβίαστα και αμετάβλητα[17].

΄Εχοντας πικρές εμπειρίες από το παρελθόν και διατηρώντας ακόμη νωπά τα τραύματα τα οποία είχε υποστεί κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η Εκκλησία της Σερβίας δεν μπορούσε να μείνει απαθής μπροστά στις νέες εξελίξεις, φοβούμενη για τις τύχες εκατοντάδων χιλιάδων λαού της, που, ενώ ζούσαν από αιώνων στην πατρώα τους γη, βρέθηκαν και πάλι εγκλωβισμένοι μέσα στο ανεξάρτητο πλέον κράτος της Κροατίας. Γι' αυτό και κινητοποιήθηκε μόλις σημειώθηκαν τα πρώτα κρούσματα, αρχίζοντας ένα αγώνα «υπέρ πίστεως και πατρίδος».

΄Οπως όμως δήλωσε ο Πατριάρχης Σερβίας σε γράμμα του προς τον μεσολαβητή της Ε.Ο.Κ. Λόρδο Carrington, το πρόβλημα δεν ήταν η απόσπαση από τη Γιουγκοσλαβική Ομοσπονδία της Κροατίας και της Σλοβενίας και η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας τους, αλλά η αντιδημοκρατική απόφαση των κροατικών Αρχών να εντάξουν μέσα στα «διοικητικά σύνορα», που είχε χαράξει αυθαίρετα το τιτοϊκό καθεστώς, εδάφη σερβικά, κατοικούμενα από Σέρβους εδώ και πολλούς αιώνες[18]. Αίτημα του Πατριάρχου Παύλου και της Σερβικής ιεραρχίας ήταν: η Κροατία, το Βατικανό, η Ευρώπη ολόκληρη, καθώς και ο λοιπός κόσμος, να σεβασθούν το θεμελιώδες εθνικό και πολιτικό δικαίωμα των Σέρβων, να διαβιώσουν ελεύθερα στην πατρώα τους γη, στον τόπο εκείνο όπου έζησαν επί αιώνες τώρα.

Επί του προκειμένου, το μήνυμα που απηύθυνε η ιεραρχία της Σερβικής Εκκλησίας, έπειτα από την έκτακτη Σύνοδό της τον Ιανουάριο του 1992, είναι περισσότερο από σαφές. «Η Ορθόδοξος Εκκλησία της Σερβίας», έλεγε, «περιμένει από τον λαό της που ζει στις παραμεθόριες ζώνες (Krajina), όπου καί αποτελεί την πλειονότητα των εκεί κατοίκων, να σέβεται τα δίκαια των Κροατών και να αισθάνεται λύπη για τα θύματα που έδωκε ο λαός αυτός στον τραγικό

και ρεαλιστής ήταν ο Καρδινάλιος Gasparri στην εκτίμηση που έκαμε, αρχές της δεκαετίας του '20 (και για την οποία έγινε λόγος παραπάνω), ως προς το μέλλον των δύο αυτών χωρών.

17. Βλ. Confèrence sur la sècuritè et la coopèration en Europe, en «Feuille Fèdèrale», No 35, 5 Septembre 1975, σελ. 943.

18. Γράμμα *Πατριάρχου Σερβίας Παύλου* προς Λόρδο Carrington από 4 Νοεμβρίου 1991. Βλ. Αρχείο Αντιπροσωπείας του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο ΠΣΕ, Φάκελλος: Εκκλησία Σερβίας.

τούτο πόλεμο. Ταυτόχρονα όμως περιμένει από τον κροατικό λαό, καθώς και από τη διεθνή κοινότητα, να σεβασθούν και αυτοί τα δίκαια του σερβικού λαού και τα θύματα που προσέφερε στον προκείμενο αγώνα του, για ελευθερία και αξιοπρέπεια. Κλίνουμε την κεφαλή μπροστά στα θύματα αυτά, δεόμενοι υπέρ αυτών στον Θεό, όπως υποκλινόμαστε και μπροστά σε κάθε σταγόνα αθώου κροατικού αίματος»[19]

Το μήνυμα κατέληγε με μια έκκληση προς συμφιλίωση των Σέρβων μεταξύ τους, αλλά και μεταξύ των εθνών που τους περιβάλλουν. «Μιμούμενοι το παράδειγμα το Αγίου Σάββα», έλεγε, «έχουμε την υποχρέωση να τείνουμε χείρα συμφιλιώσεως πρώτα στους κροάτες, στη συνέχεια δε στους Ούγγρους και τους Βουλγάρους..., στους σερβόφωνους Μουσουλμάνους, όπως και στους από αιώνων γείτονές μας, τους Αλβανούς, και τούτο διότι η πίστη μας στον ένα Θεό μάς υπαγορέυει το χρέος να έχουμε αμοιβαίο σεβασμό ο ένας προς τον άλλο»[20].

Με την τελευταία αυτή προτροπή του μηνύματος, γίνεται φανερή η πρόθεση του Πατριάρχου Παύλου και της Σερβικής Ιεραρχίας να μειώσουν όσο το δυνατόν περισσότερο τον θρησκευτικό παράγοντα στις πρόσφατες αναταραχές. Και ναι μεν ο Πατριάρχης Σερβίας δεν έκρυψε την αγανάκτησή του γαι τη σπουδή της Αγίας Έδρας να αναγνωρίσει, πρώτη αυτή, το νέο Κροατικό Κράτος, προτού ακόμη λάβει σχετική απόφαση η Ε.Ο.Κ. ή ο Ο.Η.Ε., χαρακτηρίζοντας ως μονομερή τη στάση του Βατικανού μπροστά στον τραγικό αυτό, μεταξύ δύο χριστιανικών λαών, πόλεμο[21]. Από την άλλη όμως πλευρά, δεν δίστασε να έλθει σε επαφή με τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία της Κροατίας, σε μια προσπάθεια εξευρέσεως λύσεων στα δημιουργηθέντα αδιέξοδα. Οι συναντήσεις και διαβουλεύσεις του με τον Αρχιεπίσκοπο του Ζάγκρεμπ Καρδινάλιο Kuharic στο Slavonski Brod και στο Καρλοβίκιο, πρέπει να ενταχθούν μέσα ακριβώς στα πλαίσια της αξιόλογης αυτής προσπάθειας.

Το κοινό ανακοινωθέν που εκδόθηκε μετά τη συνάντηση των δυο εκκλησιαστικών ανδρών στο Καρλοβίκιο, τον Μάιο του 1991, απέδειξε ότι ακόμη και στις πιο τραγικές στιγμές ενός λαού ο απ' ευθείας διάλογος μεταξύ διισταμένων είναι ενδεχομένως ο μόνος τρόπος με τον οποίο μπορούν να συμφιλιωθούν τα διεστώτα. Έτσι, το βεβαρυμένο παρελθόν μεταξύ Σερβίας και Κροατίας δεν στάθηκε εμπόδιο, όπως ο Πατριάρχης και Καρδινάλιος «ακούσουν τη φωνή της συνειδήσεώς τους και με πλήρη αίσθηση της ευθύνης τους απέναντι Θεού και ανθρώπων», απευθύνουν στον πολιτικό κόσμο της Γιουγκοσλαβίας, ζητώντας

19. Μήνυμα της Σερβικής Ορθοδόξου Ιεραρχίας προς τον σερβικό λαό και τη διεθνή κοινή γνώμη, εν «The International Weekly», 18 Ιανουαρίου 1992.

20. Αυτόθι

21. «Service Orthodoxe de Presse», No 164, Janvier 1992, σελ. 6.

την κατάπαυση των εχθροπραξιών και την εξασφάλιση ειρήνης και ασφάλειας για όλους. «Ως άνθρωποι, που πιστεύουμε στον Θεό της ειρήνης και της αγάπης», έλεγαν, «κάνουμε έκκληση προς όλους σας, όπως η σάρκα και το αίμα μη νικήσουν την ψυχή και την καρδιά, τη λογική και την αξιοπρέπεια του ανθρώπου. Δεν θεωρούμε ότι είμαστε ικανοί να προσφέρουμε ή υποδείξουμε συγκεκριμένες πολιτικές λύσεις, ούτε δε και να εκφέρουμε γνώμη περί του πώς μπορεί να επιλυθεί η γενικότερη γιουγκοσλαβική κρούση. Τούτο εξαρτάται από την ελεύθερη πολιτική βούληση των λαών μας. Απλώς επιθυμούμε και συνιστούμε ειρήνη, αποχή από τη βία, αλλά και αμοιβαία ανοχή, ως το ελάχιστο εκείνο στοιχείο που χαρακτηρίζει ένα χριστιανικό και δημοκρατικό τρόπο ζωής. Εδώ βρίσκεται η μοναδική διέξοδος του μέλλοντός μας»[22].

Την ίδια περίπου προτροπή έκαμε και η άτυπη σύσκεψη σέρβων και κροατών ιεραρχών, η οποία είχε πραγματοποιηθεί τον περασμένο Ιανουάριο στο Σαιν-Γκαλλ της Ελβετίας, με πρωτοβουλία της Διασκέψεως Ευρωπαϊκών Εκκλησιών (ΚΕΚ) και της Συνόδου των Ευρωπαϊκών Διασκέψεων των Ρωμαιοκαθολικών Επισκόπων (CCEE), και απέβλεπε στην εξεύρεση, εκμέρους των ορθοδόξων και των ρωμαιοκαθολικών της τέως Γιουγκοσλαβίας, των τρόπων εκείνων, οι οποίοι θα συντελέσουν, ενδεχομένως, σε μια δίκαιη καί ειρηνική επίλυση της Σερβο-κροατικής διενέξεως.

Είναι αξιομνημόνευτο ότι έπειτα από την, κεκλεισμένων των θυρών, παραπάνω συνάντηση στο κοινό ανακοινωθέν, που υπογράφονταν από τους αρχηγούς των δυο αντιπροσωπειών, Μητροπολίτη Μαυροβουνίου Αμφιλόχιο και Αρχιεπίσκοπο Βελιγραδίου Franc Perko, οι διαλεγόμενοι, αφού παραδέχθηκαν ότι σέρβοι ορθόδοξοι και ρωμαιοκαθολικοί κροάται δεν έχουν πάντοτε την ίδια αντίληψη περί των δημιουργηθέντων προβλημάτων, τόνισαν ότι «η σερβο-κροατική διαμάχη κατά βάση δεν έχει θρησκευτικό ή εκκλησιαστικό χαρακτήρα». Εξέφρασαν τη βούλησή τους να βοηθήσουν αλλήλους στην αντιμετώπιση των προβλημάτων και δήλωσαν ότι ως χριστιανοί ηγέτες έχουν συναίσθηση της ευθύνης που φέρουν όσον αφορά στην τύχη της χριστιανικής πίστεως και τα πεπρωμένα του ποιμνίου τους στη Σερβία και Κροατία, προσθέτοντας ότι συνειδητοποιούν την υποχρέωσή τους να προαγάγουν την ειρήνη, τη δικαιοσύνη και την αγάπη μεταξύ των δυο λαών, οι οποίοι, «ανεξάρτητα από την έκβαση της διαμάχης, θα εξακολουθήσουν να βρίσκονται σε αλληλοεξάρτηση»[23].

22. Το ανακοινωθέν αυτό από ορθοδόξου πλευράς υπογράφουν ο Πατριάρχης Σερβίας Παύλος, ο Μητροπολίτης Ζάγκρεμπ Ιωάννης και οι Επίσκοποι Δαλματίας Νικόλαος, Νύσσης Ειρηναίος, Σρεμ Βασίλειος, Γκόρνι Κάρλοβατς Νικάνωρ και Μπάτσκας Ειρηναίος· από δε ρωμαιοκαθολικής πλευράς, ο Καρδινάλιος Kuharic και οι Επίσκοποι Frank Perko, Anton Tamarut, Ciril Kos, Srecko Badurina, Djuro Koska και Janos Penzes. Βλ. Αρχείο Αντιπροσωπείας του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο ΠΣΕ, Φάκελλος: Εκκλησία Σερβίας.

23. Serbian Orthodox and Roman Catholic Churches in Dialogue, CEC-News 92/02, 23 January 1992.

Οι φιλειρηνικές διαθέσεις της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Σερβίας φάνηκαν ακόμη πιο έντονα και από τη βαρυσήμαντη δήλωση στην οποία προέβη η Σύνοδος της Ιεραρχίας της κατά την τελευταία ιστορική της συνάντηση, που πραγματοποιήθηκε από 14 έως 27 Μαΐου 1922. Σε μακροσκελές μνημόνιό της, που κυκλοφόρησε ευρέως μετά τη λήξη των εργασιών της, η σερβική ιεραρχία, αφού με παρρησία και θάρρος διαχώρισε τις ευθύνες της και κράτησε απόσταση από τον Πρόεδρο Milosevic, χαρακτηρίζοντας την κυβέρνησή του ως «κατάλοιπο του μεταπολεμικού κομμουνιστικού συστήματος», το οποίο συνεχίζει να παρεμποδίζει ένα, επί ίσοις όροις, δημοκρατικό διάλογο μέσα στην κοινωνία, δεν δίστασε να στηλιτεύσει τις Αρχές της Σερβίας και του Μαυροβουνίου, για την απροθυμία τους «να δεχθούν μια εθνική συμφιλίωση, να θεραπεύσουν τις συνέπειες του αδελφοκτόνου εμφυλίου πολέμου και να δημιουργήσουν τις κατάλληλες εκείνες προϋποθέσεις που θα συντελέσουν στην πνευματική αναγέννηση του λαού»[24].

Στο εν λόγω μνημόνιο η Εκκλησία της Σερβίας κατηγορηματικά δηλώνει ότι «η Εκκλησία, ως εκ της φύσεώς της, δεν μπορεί να ταυτίζεται με κανένα πολιτικό σύνορο, αλλά οφείλει να μεριμνά για ολόκληρο το πλήρωμά της οπουδήποτε και αν ευρίσκεται». Είναι όμως χαρακτηριστικό ότι δεν παραλείπει να εκφράσει ταυτόχρονα στοργή και μέριμνα και για ολόκληρο το ανθρώπινο γένος. «Αναγνωρίζοντες και σεβόμενοι τα δίκαια των λαών εκείνων με τους οποίους συζήσαμε έως σήμερα», λέγει, «επιθυμούμε να υπενθυμίσουμε σ' αυτούς ότι κάποτε θα ξαναγίνουμε γείτονες, ότι πάλι θα μας ζεσταίνει ο ίδιος ήλιος, ότι θα μας τρέφει η ίδια γη, ότι θα συνεχίσουμε να συνεννοούμαστε μεταξύ μας στην ίδια γλώσσα και κυρίως ότι ο ίδιος Θεός θα μας βλέπει και θα μας κρίνει[25].

Εμφορούμενη από το ανωτέρω πνεύμα, η σερβική ιεραρχία με το μνημόνιό της αυτό ζήτησε από τα Ηνωμένα Έθνη, από την Ε.Ο.Κ. και από οποιοδήποτε άλλο διεθνές Σώμα, να ασκήσουν πιέσεις στις Κυβερνήσεις της Κροατίας και της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, να σέβονται ορθοδόξους ναούς και ιδρύματα, αποτρέποντας την καταστροφή τους και να παρέχουν προστασία σε ορθοδόξους Επισκόπους και κληρικούς στην άσκηση των ποιμαντικών τους καθηκόντων. Από την άλλη όμως πλευρά ζήτησε την παροχή παρόμοιας προστασίας και για τους ρωμαιοκαθολικούς κληρικούς και τους θρησκευτικούς ηγέτες της μουσουλμανικής κοινότητας, που διαβιούν και ασκούν τα καθήκοντά τους στις, από το σερβικό στοιχείο ελεγχόμενες, περιοχές της Κροατίας και της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Τέλος, με το βαρυσήμαντο αυτό κείμενο η Σερβική ιεραρχία ευχήθηκε,

24. Βλ. Memorandum of the Holy Assembly of Bishops of the Serbian Orthodox Curch, Beograd, 28 May 1992. Βλ. Αρχείο Αντιπροσωπείας του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο ΠΣΕ, Φάκελλος: Εκκλησία Σερβίας.

25. Αυτόθι.

όπως ο «Σταυρωθείς και Αναστάς Χριστός, ο Θεάνθρωπος και Σωτήρ του κόσμου, τερματίσει τον πόλεμο, κομίζοντας ειρήνη και γαλήνη μεταξύ Σέρβων, Κροατών, Βοσνίων Μουσουλμάνων, Αλβανών και λοιπών γειτόνων»[26].

Τελευταία ειρηνιστική χειρονομία του Πατριάρχου Παύλου, τη στιγμή που γράφεται το άρθρο αυτό, είναι ένα γράμμα που απήυθυνε στις 30 Ιουνίου 1992 προς τον Καρδινάλιο Kuharic, με το οποίο του προτείνει την επανάληψη της εμπειρίας του Σαιν-Γκαλλ. Στο γράμμα του αυτό ο Πατριάρχης Σερβίας δηλώνει ότι είναι έτοιμος να συναντήσει και πάλι τον Καρδινάλιο, όπως και τον θρησκευτικό ηγέτη της μουσουλμανικής κοινότητος Yacoub Sclimonsky, με σκοπό να απευθύνουν από κοινού προς τους πιστούς τους και να ζητήσον από αυτούς τον τερματισμό της ένοπλης αναμετρήσεως και την επίλυση των διαφορών τους μέσω ειρηνικών διαπραγματεύσεων. Ο Πατριάρχης των Σέρβων προτείνει όπως η εν λόγω συνάντηση πραγματοποιηθεί στο Novi-Sad και στη συνέχεια ακολουθηθεί από μια άλλη, σε κροατικό έδαφος, έχοντας την πεποίθηση ότι «η κοινή μαρτυρία μας υπέρ της ειρήνης και κατανοήσεως μεταξύ λαών και εθνών, θα έχει μέγιστη απήχηση και θα αποτελέσει πράξη πίστεως στο θέλημα του Θεού»[27].

Οι από διετίας αλλεπάλληλες ειρηνιστικές πρωτοβουλίες του Πατριάρχου Σερβίας έρχονται να μας υπενθυμίσουν μια πραγματικότητα. ΄Οτι όσο μεγάλο και αν είναι το χάσμα που χωρίζε δύο λαούς ή δύο αδελφές Εκκλησίες, ο άνθρωπος κατά βάθος διψά για ασφάλεια και ειρήνη. την ειρήνη αυτή που είναι δώρο Θεού «τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς ἑαυτῷ διά Ιησοῦ Χριστοῦ καί δόντος ἡμῖν τήν διακονίαν τῆς καταλλαγῆς» (Β΄ Κορ. 5,18). Γι' αυτό και η Εκκλησία, χθές, σήμερα και εις τον αιώνα, απευθύνοντάς μας το «καταλλάγητε τῷ Θεῷ» (Β΄ Κορ. 5,21), δεν κάμει τίποτε άλλο από το να τοποθετεί τα θεμέλια της αληθινής σχέσεως που πρέπει να υπάρχει μεταξύ Θεού και ανθρώπου, θέτοντας συνάμα και τη βάση της αληθινής, «ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου», συμβιώσεως των ανθρώπων.

Γενεύη, 28 Ιουλίου 1992

26. Αυτόθι.
27. Γράμμα *Πατριάρχου Σερβίας Παύλου* προς Καρδινάλιο Kuharic από 30 Ιουνίου 1992. Βλ. Αρχείο Αντιπροσωπείας του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο ΠΣΕ, Φάκελλος: Εκκλησία Σερβίας.

Εθνικισμός: ο εχθρός του έθνους

Μάριος Π. Μπέγζος

Η νεότερη ορθόδοξη θεολογία[1], τόσο η ρωσική όσο και η ελληνική πέρασε δύο φάσεις, τη «δυτική» και την «ανατολική». Στην πρώτη φάση οι ορθόδοξοι στράφηκαν προς την ετερόδοξη ευρωπαϊκή Δύση, από όπου άντλησαν τις θεολογικές τους εμπνεύσεις. ´Αλλοτε είχαν ως πρότυπο το συντηρητισμό του Ρωμαιοκαθολικισμού με το νεοθωμισμό στη σκέψη και τον ιησουιτισμό στην πράξη της Εκκλησίας. ´Αλλοτε πάλι μιμούνταν το φιλελευθερισμό του Προτεσταντισμού, με το άνοιγμά του από τον ευσεβισμό της καθημερινής ηθικής μέχρι τον κριτικισμό της θεολογικής έρευνας. Σε κάθε περίπτωση πάντως πρόκειτο για παρακμιακό φαινόμενο, αφού είχαμε άκριτη απομίμηση ενός ξένου προτύπου χωρίς καμιά δημιουργική αναχώνευση στην ιθαγενή παράδοση.

Η φάση της στείρας μίμησης της Δύσης ξεπεράστηκε τόσο στη ρωσική όσο και στην ελληνική θεολογία, για να ακολουθήσει η δεύτερη περίοδος, η «ανατολική». Η πηγή της έμπνευσης μετατοπίσθηκε ανατολικά. Εγκαταλείφθηκε η δυτική επίδραση και εκτιμήθηκε η ανατολική πατερική κληρονομιά. Αυτή η κατά πάντα επαινετή στροφή της νεότερης ορθόδοξης θεολογίας συνοδεύθηκε από μιαν, αναπόφευκτη ίσως, παρενέργεια: την καλλιέργεια του εθνικισμού. Ο τονισμός της εγχώριας παράδοσης σε αντικατάσταση των οθνείων στοιχείων υπερέβαλλε τόσο, ώστε να περιπέσουμε στο άλλο εντελώς αντίθετο άκρο: αντί του «διεθνισμού» ο εθνικισμός, στη θέση της ετερόδοξης Δύσης η ορθόδοξη Ανατολή, αντί της ευρωπαϊκής νεοτερικότητας η ανατολική παραδοσιακότητα.

Το πρόβλημα οξύνθηκε, όταν σημειώθηκαν κρούσματα λαϊκισμού, κάτι σαν το «θρησκευτικό φολκλόρ», τη λαϊκή «ηθογραφία» της «αγνής επαρχίας» ή τη «θεολογική λαογραφία» των καλοκάγαθων απλών «ανθρώπων του λαού και του Θεού». Κάποτε μάλιστα σχηματίσθηκαν μεγαλοϊδεατισμοί ενός νέου «περιούσιου λαού» κάποιου «εκλεκτού γένους», μιας «ανώτερης φυλής» ή «αγίου έθνους»!... ´Ετσι φτάσαμε στη μάστιγα του εθνοφυλετισμού, που συνεχίζει να απειλεί τη σημερινή θεολογία της Ορθοδοξίας.

Η αντιμετώπιση του θεολογικού εθνικισμού είναι επιτακτικό έργο της νεοελληνικής διανόησης για πολλούς λόγους. Καταρχήν *ο εθνικισμός είναι ανορθό-*

1. Αυτό το κείμενο αποτελεί προδημοσίευση παραγράφου ενός βιβλίου μου που πρόκειται να κυκλοφορήσει σύντομα.

δοξος, ανθελληνικός και εντελώς αντιπαραδοσιακός. Βρίσκεται έξω από την ορθόδοξη παράδοση. Αγνοείται από την οικουμενικότητα του ελληνικού πνεύματος. Αποτελεί εισαγόμενο «αγαθό» του νεότερου δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού. ΄Επειτα ο εθνικισμός διαβάλλει την Ορθοδοξία. Δίνει γι' αυτήν τις χειρότερες συστάσεις. Η μομφή του εθνικισμού αποτελεί το αποτελεσματικότερο όπλο στα χέρια των άσπονδων εχθρών της. Προκειμένου να αποσαφηνίσουμε τη θέση μας σε αυτό το σημείο και να συμβάλουμε στην αποκάθαρση της ορθόδοξης θεολογίας από τον εθνικισμό, προτείνουμε κάποιες σκέψεις.

Αφετηρία μας είναι η διάκριση ανάμεσα στην *ιδιαιτερότητα* και την *αποκλειστικότητα*. Η Ορθοδοξία χαρακτηρίζεται από ιδιαιτερότητα, που είναι διπλή: ιστορική και οντολογική. Η ιδιαιτερότητα δεν επιτρέπεται να κλιμακώνεται σε απολυτότητα, να οξύνεται σε μοναδικότητα και, τελικά, να εκφυλίζεται σε αποκλειστικότητα. Στην τελευταία αυτή περίπτωση έχουμε εθνικισμό. ΄Οταν η ιδιαιτερότητα καταντήσει αποκλειστικότητα, τότε η εθνικότητα εκφυλίζεται σε εθνικισμό. *Ο εθνικισμός είναι ο εχθρός του έθνους.* ΄Οπως ακριβώς ο *λαός του Θεού* δεν έχει σχέση με το *λαϊκισμό* ή η *θρησκευτικότητα* είναι εντελώς άλλο πράγμα από την *εκκλησιαστικότητα.*

Η ομοιότητα των φαινομένων δεν μπορεί να συγχέεται με την ταυτότητα των πραγμάτων. Καθετί που *φαίνεται* δε σημαίνει ότι είναι αυτό που παρουσιάζεται. Γι' αυτό η «διάκριση των πνευμάτων» είναι από τις πιο βασικές αρετές της ορθόδοξης παράδοσης.

Η ορθόδοξη Ανατολή διαφέρει από την ετερόδοξη Δύση ιστορικά και οντολογικά. Η *ιστορική ιδιαιτερότητα* της Ορθοδοξίας έχει να κάνει με το αδιάψευστο και επαρκέστατα τεκμηριωμένο γεγονός ότι *η Ανατολή δεν βίωσε Αναγέννηση και Μεταρρύθμιση* όπως η ευρωπαϊκή Δύση. Γι' αυτό *ο νεότερος διαφωτισμός είναι γέννημα και θρέμμα της Δυτικής Ευρώπης.* Δεν έχει καμιά σχέση με την Ορθοδοξία της Ανατολής. Στην Ανατολική Ευρώπη ο διαφωτισμός πέρασε ως «εισαγόμενο προϊόν» άλλοτε βίαια (μεταρρυθμίσεις του Μ. Πέτρου στη Ρωσία ή βαυαρική αντιβασιλεία στη μετεπαναστατική Ελλάδα) κι άλλοτε ήπια (παροικιακός ελληνισμός, ρωσική «ιντελιγκέντσια»).

Σε κάθε περίπτωση όμως ο διαφωτισμός είναι ξενόφερτος, εισάγεται «άνωθεν» καί «έξωθεν», εκφράζει τα αστικά κοινωνικά στρώματα ανώτερων εισοδηματικών τάξεων, με ξενική μόρφωση και αλλοδαπή μαθητεία. Δεν πρόκειται για λαϊκό κίνημα, δεν είναι μια αυθόρμητη κίνηση εκ των «έσω» ή εκ των «κάτω», με άλλα λόγια: δεν προέρχεται από το λαό, ακόμα κι αν υποθέσουμε ότι είναι για το λαό. Ο διαφωτισμός είναι αστικό φαινόμενο αλλοδαπής καταγωγής, που διοχετεύεται στην εγχώρια λαϊκή παράδοση.

Σε αυτή την αδιαφιλονίκητη ιστορική αλήθεια μπορεί κάποιος να συνυπο-

λογίσει και την *οντολογική ιδιαιτερότητα* της Ορθοδοξίας[2]. Η καισαρική τομή που χωρίζει μια για πάντα την Ανατολή από τη Δύση της Ευρώπης στους νεότερους χρόνους έχει να κάνει με την ουσιοκρατία, την ατομοκρατία και την προσωποκρατία. Η ορθόδοξη ανατολική παράδοση είναι *προσωποκρατική* (περσοναλιστική), ενώ η νεότερη δυτική ευρωπαϊκή κληρονομιά είναι *ατομοκρατική* (ατομικιστική).

Πρόκειται για δυο διαφορετικές αντιδράσεις και υπερβάσεις της αρχαιοελληνικής ουσιοκρατίας[3]. Η παράδοση της ορθόδοξης Ανατολής αντιτάσσει το πρόσωπο στην αρχαιοελληνική ουσία, ενώ η νεότερη Ευρώπη αντιδρά με το άτομο. Η ουσιολογική οντολογία του αρχαιοελληνισμού με τη λατινική μεσαιωνική συνέχισή του στο Ρωμαιοκαθολικισμό αντικαθίσταται από δύο διαφορετικά μεταφυσικά προστάγματα. Το ένα είναι ο ατομικισμός της νεότερης ευρωπαϊκής Δύσης και το άλλο είναι ο περσοναλισμός της ορθόδοξης παράδοσης της Ανατολής. Με αυτή τη φιλοσοσφική προοπτική πια, διαφοροποιούνται η Ανατολή και η Δύση της Ευρώπης οντολογικά, κι όχι μόνον ιστορικά.

Έτσι σχηματίζεται η διπλή, ιστορική και οντολογική, ιδιαιτερότητα της Ορθοδοξίας απέναντι στην Ευρώπη. Είναι λάθος να αρνείται κάποιος αυτή την ιδιαιτερότητα. Και είναι εξίσου πλάνη να επιμένει κάποιος άλλος σε αυτήν την ιδιαιτερότητα. Είτε ελαχιστοποιείς είτε μεγιστοποιείς αυτή την ιδιαιτερότητα υποπίπτεις σε σφάλμα.

Εάν *σμικρύνεις την ιδιαιτερότητα της ορθόδοξης παράδοσης* απέναντι στον ευρωπαϊκό ατομικισμό, τότε τείνεις στο ένα άκρο που λέγεται ποικιλώνυμα: *διεθνισμός*, κοσμοπολιτισμός, οικουμενισμός, ευρωπαϊσμός. Εάν πάλι *μεγενθύνεις την ανατολική ιδιαιτερότητα* σε βάρος της δυτικοευρωπαϊκής πραγματικότητας, τότε καταντάς στό άλλο, εξίσου ολέθριο, άκρο, της αποκλειστικότητας, της μοναδικότητας και απολυτότητας που λέγεται: *εθνικισμός*, επαρχιωτισμός, τοπικισμός, ελληνοκεντρισμός ή πανσλαυισμός, ανάλογα με την περίπτωση.

Ο εθνικισμός γίνεται ο εχθρός του έθνους. Ποτέ στην παράδοσή μας, τόσο την ελληνική όσο και την ορθόδοξη, δεν υπερτονίσθηκε το έθνος σε βάρος άλλων ομοδόξων ή αλλοθρήσκων εθνοτήτων. Το γένος έγινε αντιληπτό ως λαός του Θεού και *το έθνος προστατεύθηκε από την εθναρχία της Εκκλησίας*. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο διαφύλαξε την οικουμενικότητα της Ορθοδοξίας με τρόπο απαράμιλλο και παραδειγματικό.

2. Για την ιδιαιτερότητα της Ορθοδοξίας σε διαστολή προς την αποκλειστικότητα βλ. Μ. Μπέγζος, *Δοκίμια φιλοσοφίας της θρησκείας*, Αθήνα, εκδ. Γρηγόρη, 1988 (1991[2]) 183-187· *Ελευθερία ή θρησκεία;*, Αθήνα, εκδ. Γρηγόρη, 1991, σ. 48-51, 56-61.

3. Βιβλιογραφική τεκμηρίωση και διεξοδική συζήτηση στο Μ. Μπέγζος, *Ελευθερία ή θρησκεία;*, ιδ. 105 επ., 134 επ, 161 επ.

Για παράδειγμα, *ο εκχριστιανισμός των Σλαύων δεν σήμανε τον «εξελληνισμό» τους*. Τό αντίθετο μάλιστα: *ο εκχριστιανισμός είχε ως συνέπεια τον «εκσλαβισμό» τους*. Ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος σχημάτισαν αλφάβητο των εκχριστιανισμένων αδελφών του Βορρά, συμβάλλοντας δραστικά στη γλωσσική και εθνική εδραίωση των Σλάβων. Αυτή είναι η ορθόδοξη οικουμενικότητα, σε αντίθεση προς το ρωμαιοκαθολικό «μισιοναρισμό», που σήμανε τον «πολιτιστικό ιμπεριαλισμό»[4] της Δύσης.

Ο *εκχριστιανισμός της Αμερικής* πριν μισή χιλιετία (1492-1992) υπήρξε στην πραγματικότητα *ο βίαιος εξευρωπαϊσμός* της, ο ανελέητος «εκσυγχρονισμός» της που συνοδεύτηκε με την εξαφάνιση του εγχωρίου λαϊκού πολιτισμού των Ινδιάνων και την οικονομική απομύζηση των πλουτοπαραγωγικών πηγών του Νέου Κόσμου από τους χριστιανούς εμπόρους της γηραιάς ηπείρου. Κάτι ανάλογο σημειώθηκε μεταγενέστερα στην Ανατολική Ευρώπη, και σε μικρότερη κλίμακα φυσικά. Οι αγριότητες των μεταρρυθμίσεων του Μ. Πέτρου στη Ρωσία και οι ωμότητες της βαυαρικής αντιβασιλείας στην Ελλάδα (καταστροφή βυζαντινών ναών, ερήμωση μονών, διωγμός λαϊκών ηγετών σαν τον Παπουλάκο κ.ά., επιβολή «αυτοκεφαλίας» κλπ.) μαζί με το μισιοναρισμό των ρωμαιοκαθολικών και προτεσταντικών αποστολών συνιστούν μια μικρογραφία του «εκχριστιανισμού» του Νέου Κόσμου από τη Δύση.

Η ορθόδοξη Ανατολή γεύθηκε με το δικό της τρόπο την πικρή «τύχη» του τριτοκοσμικού ημισφαιρίου της υφηλίου μας. Όπως ο λεγόμενος «Τρίτος Κόσμος» του Νότου έγινε αντικείμενο σκληρής εκμετάλλευσης από τους ισχυρούς του Βορρά τόσο στο πολιτικο-κοινωνικο-οικονομικό όσο και στο πολιτιστικο-θεολογικό επίπεδο, έτσι κι η Ανατολική Ευρώπη στον κορμό της Ορθοδοξίας δοκίμασε ανάλογα βάρβαρη αντιμετώπιση από τη Δύση. Γι' αυτό η οντολογική και η ιστορική ιδιαιτερότητα συνδέθηκαν τόσο στενά, ώστε να δώσουν την ευκαιρία να ανθήσουν τα άνθη του κακού που λέγεται εθνικισμός.

Είναι κοινός τόπος της έρευνας πως ο *εθνικισμός είναι προϊόν του νεότερου δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού*[5].

4. *Ο Πολιτιστικός Ιμπεριαλισμός*, (επ.) Γιάγκος Ανδρεάδης, Αθήνα, εκδ. «Ηρόδοτος», 1987.
5. Ο εθνικισμός αποτελεί παράγωγο του νεότερου δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού σύμφωνα με τα δεδομένα της κριτικής έρευνας, όπως καταφαίνεται στο J.H. Randall, *The Making of the Modern Mind*, Cambridge, Mass., Riverside Press, 1940[2] (1926), 177-202, ο οποίος παρατηρεί χαρακτηριστικά ότι: «για πρώτη φορά στη Δυτική Ευρώπη εμφανίσθηκε αυτό που ονομάσθηκε "Εθνικό Κράτος"... Το εθνικιστικό ή πατριωτικό αίσθημα είναι κοινός τόπος, σήμερα πιά, τόσο, ώστε δύσκολα συνειδητοποιούμε ότι δεν ριζώνει στην ανθρώπινη φύση, αλλά εμφανίσθηκε για πρώτη φορά σε μια συγκεκριμένη ιστορική εποχή της ευρωπαϊκής ιστορίας» (ό.π., σ. 173) και σημειώνει συμπερασματικά: «Τα κράτη έγιναν πια σε εθνικό επίπεδο το υπέρτατο παράδειγμα του ατομικισμού της εποχής... Στους Μέσους Χρόνους το ιδεώδες της αυτοκρατορίας και της εκκλησίας ήταν η ειρήνη· τώρα ο πόλεμος θεωρήθηκε όχι μόνο ως αναπόφευκτος, αλλά ως ένδοξος και θεόσταλτος» (ό.π., σ. 195). Πρβλ. περαιτέρω

Ο εθνικισμός καταστρέφει το έθνος ως πραγματικότητα, διότι αλλοιώνει την ιδιαιτερότητα σε αποκλειστικότητα, μοναδικότητα και απολυτότητα.

Ο εθναρχικός θεσμός ήταν το αντίθετο του εθνικισμού. Με την *εθναρχία* βιώθηκε η οικουμενικότητα της Ορθοδοξίας στις νέες δυσμενείς συνθήκες του οθωμανικού ζυγού. Το έθνος ως λαός του Θεού διασώθηκε χάρη στην εθναρχία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Αλλιώτικα θα έπεφτε στην παγίδα του εθνικισμού.

Κάτι που συνέβη αργότερα στα Βαλκάνια: τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα του 19ου αι. οδηγήθηκαν στην ίδρυση πολλών μικρών εθνικών κρατών της βαλκανικής χερσονήσου. Κατόπιν προχώρησαν στην αυθαίρετη ανακήρυξη της εκκλησιαστικής «αυτοκεφαλίας» των τοπικών εκκλησιών από την οικουμενική κεφαλή της Ορθοδοξίας και κατέληξαν στον αλληλοσπαραγμό με τις πολεμικές συρράξεις στους Βαλκανικούς. Έτσι αποδείχθηκε ιστορικά ότι ο εθνικισμός είναι ο εχθρός του έθνους.

Μορφή εθνικισμού είναι τα μωροφιλόδοξα ιδεολογήματα περί Μόσχας ως δήθεν «Τρίτης Ρώμης», τα λαϊκιστικά κινήματα της Ρωσίας στα τέλη του 19ου αι. με τους «ναρόντνικους», ο πανσλαυισμός, η πανσπερμία εθνοφυλετικών εκκλησιαστικών δικαιοδοσιών στην ορθόδοξη διασπορά κατά τον 20ο αι., κινήσεις σαν την βορειοαμερικανική «Μετροπόλια» ή αυτονομιστικές αμφισβητήσεις στη Γεωργιανή Εκκλησία κ.ά.ό. κρούσματα, τα οποία πληθύνονται απειλητικά ιδίως μετά τα κοσμοϊστορικά γεγονότα στις αρχές της έσχατης δεκαετίας του αιώνα μας, που συγκλονίζουν την Ανατολική Ευρώπη από τα Βαλκάνια μέχρι τα Ουράλια (αναρρίπιση του εθνικισμού και του θρησκευτικού φανατισμού).

Μια απλή ματιά στην ιστορία της Ορθοδοξίας (τόσο την παλαιότερη μεταβυζαντινή όσο και την εντελώς πρόσφατη με τις εξελίξεις στην Ανατολική Ευρώπη) πείθει ότι *ο εθνικισμός εχθρεύεται το έθνος*. Ο *λαϊκισμός αναιρεί το λαό:* όλα γίνονται για το λαό, αλλά χωρίς το λαό. Μια μερίδα διανοουμένων, άσχετων με το λαό, σφετερίζεται το όνομα «λαός» για να αυθαιρετήσει. Ο *εθνοφυλετισμός* είναι άσχετος με τον *πατριωτισμό*. Ο *σωβινισμός* είναι ένας *συλλογικός εγωισμός*: πρόκειται για ατομικισμό σε ομαδική κλίμακα. Ο «μαζικός ατομικισμός» λέγεται *φυλετισμός (ρατσισμός)*: μια φυλή, κάποιο έθνος, μια

βιβλιογραφία στα A. Cobban, *The Nation State and the National Self-Determination*, New York, Crowell, 1969· H. Kohn, *The Idea of Nationalism*, Toronto, Colliers, 1944· K.R. Minogue, *Nationalism*, Baltimore, Penguin, 1967. Βλ. Επίσης P. Hazard, *Die Krise des europäischen Geistes 1680-1714*, Hamburg, Hoffmann/Campe, 1939, 445-461, και από την ελληνική φιλοσοφική βιβλιογραφία το Π. Νούτσος, *Ο νομιναλισμός* Αθήνα, εκδ. «Κέδρος» 1980, ιδ. 39-44, Πρβλ. Γ. Μεταλληνός, Από την ρωμαϊκή οικουμενικότητα στον εθνικιστικό πατριωτισμό» *Έξοδος* 12/1989, 38-40.

«ράτσα» εξαίρονται εντελώς αυθαίρετα υπεράνω όλων των άλλων κακοποιώντας την ιδιαιτερότητα σε αποκλειστικότητα.

Σε τελευταία ανάλυση πρόκειται για τον *ελιτισμό* μιας κλειστής ομάδας (κάστα ή ελίτ) διανοουμένων συνήθως, αποκομμένων από την πραγματικότητα και το λαό, άσχετων με την κοινωνία και την ιστορία, που προβάλλουν δικά τους ψυχολογικά συμπλέγματα και προσωπικά βιώματα πληγωμένου εγωισμού. Γι' αυτό άλλωστε οι κύκλοι των θρησκευόμενων λαϊκιστών διακρίνονται για τον *αυταρχισμό* τους, που ελάχιστα απέχει από το *φασισμό* της καθημερινής συμπεριφοράς, αναπολώντας αυταρχικές δομές της κοινωνίας, συντηρητικά πρότυπα ζωής, ανελεύθερες καταστάσεις και μισάνθρωπες στάσεις απέναντι στη ζωή.

Ἀν κανείς επιθυμεί να έχει μια αδρή εικόνα τέτοιων κρουσμάτων, τότε δεν έχει παρά να εντρυφήσει σε κάποια κείμενα της νεοελληνικής θεολογίας[6]. Ὁσο κινείσαι στα εδάφη της θεολογίας, παρηγορείσαι από το ότι οι εθνοφυλετικές γραφές είναι μετρημένες και μετριασμένες. Ὅταν όμως εγκύψεις σε κείμενα μη θεολόγων, που δυστυχώς δεν κατανόησαν τις θεολογικές νύξεις της ορθόδοξης ιδιαιτερότητας, τότε πια η εικόνα γίνεται ζοφερή και, στ' αλήθεια, καταθλιπτική.

Διαβάζοντας δηλώσεις ή συνεντεύξεις ή, ακόμα χειρότερα, μελετήματα διανοούμενων με φιλοσοφική μαθητεία σαν τον Σ. Ράμφο[7] ή με πολιτική θητεία

6. Ι. Ρωμανίδης, *Ρωμηοσύνη, Ρωμανία, Ρούμελη*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Πουρναρά, 1975. Κριτικές επιφυλάξεις διατυπώνονται στο Μ. Μπέγζος, *Ελευθερία ή θρησκεία;* 48 (σημ. 4) και στο «Η έκβαση της θεολογίας στην Ελλάδα», *Ἐξοδος* 8/1991, 13-14. Διαφορετικές εκτιμήσεις καταχωρίζονται από τον π.Μεταλληνό στο περιοδικό *Ἐξοδος* 10/1991, σ. 30-32.

7. Σταχυολογώντας μερικές μόνο από τις σχετικές απόψεις του Σ. Ράμφου, *Μελέτη θανάτου*, Αθήνα εκδ. «Κέδρος» 1980, επισημαίνουμε ότι ο εθνοφυλετικός τόνος των κειμένων του φθάνει στο σημείο να εξάρει την ελληνική Ορθοδοξία έναντι όχι μόνο της δυτικής ετεροδοξίας αλλά και αυτής ακόμα της ... ρωσικής Ορθοδοξίας(!) γράφοντας τα εξής: «ο δε λόγος, ως γνωστόν είναι το μέγα κενό στο έργο του Ντοστογιέφσκι. Το πράγμα εξηγείται, αν λάβωμε υπ' όψη πως οι Σλάβοι προσηλυτίσθηκαν μεν στην Ορθοδοξία από τους Ἑλληνες, δεν οικειώθηκαν εν τούτοις και το ελληνικό πνεύμα που την εμποτίζει» (ό.π., σ. 59-60). Είναι πιά ολοφάνερο ότι ο διανοούμενος αυτός εξαρτά την ορθοδοξία του χριστιανισμού από τον ελληνισμό κι όχι αντιστρόφως. Οι Πατέρες της Εκκλησίας τόλμησαν το αντίθετο και κατάφεραν ακριβώς αυτό: εξάρτησαν τον ελληνισμό από την ορθοδοξία κι έτσι πέτυχαν τον εκχριστιανισμό του ελληνισμού. Ἀν τώρα ένας κάποιος νεοπροσήλυτος φιλόσοφος των ημερών μας επιμένει στο αντίστροφο, δηλαδή στον εξελληνισμό του χριστιανισμού, αυτό ελάχιστα αφορά την εκκλησιαστική αυτοσυνειδησία. Παραμένει πάντως θλιβερό σύμπτωμα των συσκοτισμένων καιρών μας ότι τέτοιες θολές κι αθεολόγητες απόψεις βρίσκουν κάποια απήχηση σε μερίδα του εκκλησισαστικού πληρώματος, πρόσκαιρα τουλάχιστον. Πέρα μάλιστα από τις παραπάνω απόψεις (βλ. στο ίδιο, σ. 71: «οι Σλάβοι... μολονότι έχουν ποτισθή από την Ορθοδοξία, παρείδαν την ελληνική ψυχή που χτυπά μέσα της κι έτσι έμειναν εν πολλοίς μακρινοί ως προς την ουσία εκείνου που παρέλαβαν») ο ίδιος διανοητής προχωρεί στην πυρίκαυστη ζώνη της πολιτικής φιλοσοφίας και εξαγιάζει απάνθρωπες δομές με θεολογικοφανή σοφίσματα. Ἐτσι το «ρουσφέτι» και ο «προσωπικός χαρακτήρας του ελληνικού κεφαλαίου» (ό.π., σ. 78 επ.) καθαγιάζονται: «το ρουσφέτι λοιπόν δεν οφείλεται σε ασυνειδησία ή κακοήθεια» (σ. 79), αλλά «στην ελεεινή αυτή συνήθεια, διασώζεται διεστραμμένα κάτι πολύτιμο: η ιδέα της προσωπικής αρχής

όπως ο Κ. Ζουράρις[8], για να μη συναριθμήσουμε καλλιτέχνες σαν τον Δ. Σαββόπουλο[9] έχεις την εντύπωση μιας εθνικιστικής υστερίας που παίρνει τις διαστάσεις επιδημίας. Σ' αυτό βοηθά η δημοσιότητα, που τροφοδοτείται από δηλώσεις εύκολης μεγαλοστομίας και ανέξοδης επιπολαιότητας από την πλευρά των νεοεθνικιστών διανοουμένων.

Το ευτύχημα είναι ότι η νεότερη ορθόδοξη θεολογία πρόβαλε ισχυρές αντιστάσεις εναντίον του νεοεθνικισμού. Παρά τις έντονες πιέσεις που δέχθηκε από τις προκλήσεις της ιστορίας και δίχως να υπολογίσει τον πειρασμό της δημοσιότητας ή το συρμό του θρησκευτικού λαϊκισμού, η ορθόδοξη θεολογική αυτοσυνειδησία αντιτάχθηκε στον εθνοφυλετισμό. Αρκεί να μνημονεύσουμε

και η ανάγκη της προσωπικής σχέσεως» (σ. 80). Τώρα πώς συμβιβάζονται η απανθρωπιά της χρηματισμένης συναλλαγής (ρουσφέτι) με την ανθρωπιά της προσωπικής σχέσης, αυτό πια το καταλαβαίνουν μόνο οι κερδισμένοι από τη ρουσφετολογία, κι όχι βέβαια οι χαμένοι, πικραμένοι και κατεξευτελισμένοι συνάνθρωποί μας. Με αυτούς τους όρους καταλαβαίνουμε όλοι μας ποιο νόημα έχει η πρόταση αυτού του διανοούμενου για ένα «γόνιμο συντηρητισμό» (σ. 132) και ποια αντίφαση κρύβεται στους ασύμπτωτους όρους της «γονιμότητας» και της «συντηρητικότητας»...

8. Η σκέψη και η κρίση ενός πολιτικού στοχαστή σαν τον Κ. Ζουράρι, *Γελάς Ελλάς Αποφράς*, Αθήνα, εκδ. «Αρμός», 1990, αναπτύσσεται σε ένα ευρύτατο φάσμα που αρχίζει από διαυγέστατες θέσεις για την Ευρώπη, όπως σε αυτό το βιβλίο του: «Δεν είμαστε Ευρωπαίοι, αλλά γεννήσαμε την Ευρώπη· δεν ανήκουμε ούτε στην Ανατολή ούτε στη Δύση (σ. 311)· «εμείς οι "ανθενωτικοί" έχουμε υπέρ ημών το επιχείρημα της ιστορίας» (σ. 313)· «Οι Ελληνορθόδοξες προτάσεις ζωής συγκλίνουν στο μεγάλο ρεύμα το οικολογικό και το σοσιαλιστικό της Ευρώπης» (σ. 323)· «Το να λες καταρχήν "όχι" στην Ευρώπη είναι η μόνη στάση που μας επιτρέπει να είμαστε από τους γρηγορούντες και όχι από τους ραθυμούντες... Ναι, επομένως, σε μια ολοκλήρωση της Ευρώπης, ναι σ' όλη την Ευρώπη κι όχι στην ακρωτηριασμένη των πλουσίων και από τους πλουσίους, ναι σε μια νέα φτωχή Ευρώπη, που θα σέβεται τους μικρούς της λαούς» (σ. 324), και φθάνει σε ρητορικά σχήματα υπερβολής ή ειρωνείας, όταν, για παράδειγμα, χλευάζει τον ανθρώπινο αγώνα για ειρήνη ή το νεανικό φαινόμενο των αντιρρησιών συνείδησης (σ. 109: «χαζοχαρούμενο δυτικό κίνημα ειρήνης», σ. 110: «ασπόνδυλοι προοδευτικοί φιλειρηνιστές», «δυτικίζουσα υπεραπλούστευση βλακώδης ή εθελόδουλη, τύπου "κίνημα ειρήνης", "Μπέρτραντ Ράσσελ" ή "αντιρρησίας συνείδησης", δηλαδή κομψεπίκομψη συνέντευξη και λούφα, ενώ τα κορόιδα υπηρετούν στα χαρακώματα του Έβρου»). Με αποκαρδίωση διαπιστώνει κανείς την ατέρμονη αιώρησή τους από τον ένα πόλο, το ... «γόνιμο συντηρητισμό» (Ράμφος), στον άλλο αντίθετο πόλο, που εκφράζει με παραδειγματική καθαρότητα ο Κ. Μοσκώφ, *Δοκίμια*, σε τρία τεύχη, Ι. Αθήνα, εκδ. «Εξάντας», 1979, ΙΙ και ΙΙΙ Αθήνα, εκδ. Καστανιώτη, 1983 και 1984 αντίστοιχα. Αμφιρροπία του Ζουράρι μαρτυρείται σε δηλώσεις του υπέρ μιας παρελθοντολογικής αντίληψης για την πολιτική («επαναστάτης είναι εκείνος που έχει το βλέμμα του συνεχώς στραμμένο προς το παρελθόν, προς τα πίσω, κι όχι προς το μέλλον»: ό.π., σ. 149), όπως και στη ριζοσπαστικότητά του όταν αντιπαρατάσσεται με παρρησία και τεκμηρίωση απέναντι στο ... «γόνιμο» νεοσυνηρητισμό του Ράμφου (βλ. τα πρακτικά της δημόσιας συζήτησης: *Ορθοδοξία και Μαρξισμός*, Αθήνα, εκδ. «Ακρίτας», 1984). Νύξεις γύρω από το χριστιανομαρξιστικό διάλογο βλ. στο Μ. Μπεγζος, *Δοκίμια φιλοσοφίας της θρησκείας*, 207-276.
9. Η περίπτωση του Δ. Σαββόπουλου, «Χρειάζονται συντηρητικές λύσεις»: εφημερίδα «Καθημερινή», 12.2.1989, αντιμετωπίζεται με περισσή επάρκεια από τον Φ. Τερζάκη, *Σημειώσεις για μιαν ανθρωπολογία της μουσικής*, Αθήνα εκδ. «Πρίσμα», 1990, 99-122, ώστε περιττεύει όποια ειδικότερη επισήμανση. Αρκεί η κριτική άποψη: «Η δυνατότητα για πραγματικό έργο -έργο που θά έδινε μια φυσική συνέχεια στο τραγούδι από κει που το άφησε ο Σαββόπουλος στη δεκαετία του '70- φαίνεται όλο και περισσότερο μακρινή»· (ό.π., σ. 121). Πρβλ. Φ. Τερζάκης, *Οι Αντίποδες του '60*, Αθήνα, εκδ. «Πρίσμα», 1992, ιδ. 139-180.

μερικά κορυφαία ονόματα και να παραπέμψουμε σε αντιπροσωπευτικά κείμενά τους.

Ειδικότερα στη ρωσική θεολογία διακρίνεται η μορφή του μακαριστού π. Γεωργίου Φλωρόφσκυ[10]. Παρότι Ρώσος τόλμησε να υψώσει φωνή διαμαρτυρίας εναντίον του θρησκευτικού λαϊκισμού της εκκλησιαστικής του παράδοσης. Ταυτόχρονα είχε το θάρρος να υποδείξει στους συμπατριώτες του να στραφούν προς την ελληνικότητα της πατερικής κληρονομιάς. Επιπλέον διέθετε την απαραίτητη διάκριση πνευμάτων, ώστε η επίκληση του ελληνισμού από την πλευρά του να μην καταντά σε εθνικισμό.

Με αυτό τον τρόπο αυτός ο νεότερος Πατέρας της Εκκλησίας μας, ο π. Γ. Φλωρόφσκυ, πέρασε αλώβητος από τη Σκύλλα της ελληνοκεντρικότητας (παρότι κήρυττε την επιστροφή στην ελληνικότητα) και από τη Χάρυβδη της σλαβοφιλίας (μολονότι τόνιζε την παραδοσιακότητα της ρωσικής ευσέβειας). Σε δύο βαρυσήμαντα άρθρα του[11], η δημοσίευση των οποίων του κόστισε διωγμούς από τους συνεξόριστους ομοδόξους συμπατριώτες του, διότι έπληττε τον εθνικισμό τους, μας πρόσφερε το μέτρο για να μετρήσουμε πώς είναι δυνατό να μένουμε παραδοσιακοί χωρίς να καταντούμε εθνικιστές, να εγκύπτουμε ταπεινά στη λαϊκή ευσέβεια δίχως να γινόμαστε λαϊκιστές, να νιώθουμε πατριώτες άνευ σωβινισμού και, τελικά, να διατηρούμε την ιδιαιτερότητα της Ορθοδοξίας χωρίς να την εκφυλίζουμε σε αποκλειστικότητα, μοναδικότητα ή απολυτότητα.

Στη νεοελληνική θεολογία πάλι διακρίνουμε σε αυτό τον τομέα τη συμβολή του Ιωάννη Ζηζιούλα, Μητροπολίτη Περγάμου. Σε ένα σύντομο αλλά εύστοχο άρθρο του για τη συμβολή της Ορθοδοξίας και του ελληνισμού στην Ενωμένη Ευρώπη[12] μας δίνει το κριτήριο μιας θεολογικής θεώρησης του προβλήματος της διάσωσης της ιδιαιτερότητας και αποφυγής της αποκλειστικότητας. Έτσι κατανοούμε την οικουμενικότητα του ελληνισμού μέσα στην προοπτική της Ορθοδοξίας. Η ιδιάζουσα συμβολή του, σε σύγκριση με άλλους συναδέλφους[13] του, είναι η διαλεκτική ελληνισμού-χριστιανισμού.

10. G. Williams, *π. Γ. Φλωρόφσκυ*, μετ. Θ. Παπαθανασίου, Αθήνα, εκδ. «Παρουσία», 1989. Βλ. Γ. Φλωρόφσκυ, *Έργα*, Θεσσαλονίκη εκδ. Πουρναρά, 1976 επ., σε 7 τόμους (μέχρι το 1991).
11. Γ. Φλωρόφσκυ, *Έργα*, IV, 183-244. Πρβλ. επίσης τους τόμους V και VI (*Σταθμοί της Ρωσικής Θεολογίας*).
12. Ι. Ζηζιούλας, «Ευρωπαϊκό πνεύμα και ελληνική Ορθοδοξία»: «*Ευθύνη*» τχ. 163 και 167 του 1985, σ. 329 επ, 569 επ.
13. Ο Χ. Γιανναράς, *Η νεοελληνική ταυτότητα*, Αθήνα, εκδ. Γρηγόρη, 1978, διορθώνει την οξύτητα του φραστικού «αντιδυτικισμού» του και παραδέχεται με ειλικρίνεια και αυτοεξομολογητική διάθεση, η οποία τον τιμά, ότι η «αντιθετική διαπολή Ελλάδας και Ευρώπης, ορθόδοξης Ανατολής και ρωμαιοκαθολικής ή προτεσταντικής Δύσης, φθάνει ίσως σε υπερβολική οξύτητα στις σελίδες που ακολουθούν -εμφανίζεται συχνά σαν αγεφύρωτη πόλωση» (σ. 9) και σπεύδει να διευκρινήσει: «Η αναζήτηση της νεοελληνικής ταυτότητας δεν έχει τίποτε να κάνει με εθνικές και εθνικιστικές φιλοδοξίες» (σ. 10). Ωστόσο η ανάγνωση του συνόλου έργου του, ιδίως από ένα κοινό με ορισμένης υφής προσδιορισμούς,

Οι νεοέλληνες διανοούμενοι μελετούν το ζήτημα της ελληνικότητας στην προοπτική του άξονα: *Ανατολή-Δύση*[14]. Ο Ζηζιούλας πρωτοτυπεί με την άλλη θεώρηση, δηλαδή στην προοπτική του άξονα: *Ελληνισμός-Χριστιανισμός*[15]. *Το κομβικό σημείο γι' αυτόν είναι η πρώιμη αντιπαράθεση του χριστιανισμού με τον ελληνισμό. Η καθοριστική στιγμή εντοπίζεται στον εκχριστιανισμό του ελληνισμού* με την πατερική θεολογία και τη δογματική διδασκαλία των οικουμενικών συνόδων από τους Καππαδόκες Πατέρες μέχρι τον Μάξιμο Ομολογητή έως τους ησυχαστές θεολόγους. Η Δύση είναι, κατά το συγγραφέα μας, μια εκδοχή του ελληνισμού (ουσιολογική οντολογία) ανεπαρκώς εκχριστιανισμένη, αφού ελλείπει η προσωποκρατική ρήξη της κλασικής οντολογίας. Έτσι αναδεικνύεται η ιδιαιτερότητα της Ελληνικής Ορθοδοξίας χωρίς την παγίδα της αποκλειστικότητας.

Τελικά, μόνο με αυτό τον τρόπο, μπορεί να επέλθει η γόνιμη και δημιουργική παρέμβαση της ορθόδοξης ελληνικής παράδοσης στην κοσμογονία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης που συνιστά επιτακτικό αίτημα των καιρών μας, μακριά από τις επικίνδυνες ακροβασίες αθεολόγητων νεοεθνικιστών διανοητών.

Η συγκεκριμένη περίπτωση δείχνει για μια ακόμα φορά ότι τόσο τα ερωτήματα όσο και οι απαντήσεις στα καίρια και κύρια ζητήματα του νεοελληνισμού διέρχονται από την πύλη της ορθόδοξης θεολογίας. Μέσα από τη θεολογική προοπτική παρέχεται καθαρότερη πρόσβαση στα προβλήματα αυτά, ενώ οι εξωθεολογικές θεωρήσεις (νεοέλληνες διαφωτιστές) ή οι παραθεολογικές ερμηνείες (νεοεθνικιστές διανοούμενοι) πάσχουν από υπερβολή ή έλλειψη.

Από το περ. «*Αρνούμαι*», τεύχος 5, σελ. 63.

προσφέρεται σε εθνικιστικές παρερμηνείες, όπως φαίνεται από τα τεκμήρια που παραθέτει ο ίδιος στο ανθολόγιο ποικίλων κειμένων του: *Κριτικές Παρεμβάσεις*. Αθήνα, εκδ. «Δόμος», 1987, 53-63.

14. Βιβλιογραφική τεκμηρίωση βλ. στο Μ. Μπέγζος, *Ελευθερία ή θρησκεία;* 181-184.

15. Ι. Ζηζιούλας, «Ελληνισμός και χριστιανισμός- Η συνάντηση των δύο κόσμων»: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 6/(1976) σ. 519-559.

Ορθοδοξία: Παράδοση και Ανακαίνιση

Το πρόβλημα των μορφωτικών σχέσεων Ορθοδοξίας και Ελληνισμού στο μέλλον

Νίκος Νησιώτης

(Επιμέλεια: Γιώργος Κοντός)

Η συντακτική επιτροπή του «ΚΑΘ' ΟΔΟΝ» θεώρησε από την πρώτη στιγμή δεδομένο ότι θα ήταν αδύνατο να απουσιάζει από το συγκεκριμένο αφιέρωμα η συμβολή του Νίκου Νησιώτη. ΄Αλλωστε μας είναι πολύ δύσκολο να φανταστούμε σε ποιά κατάσταση θα βρισκόταν το ζήτημα της Οικουμενικότητας στο χώρο της ελλαδικής θεολογίας χωρίς την παρουσία και κυρίως τη μαρτυρία του αείμνηστου δασκάλου. Τα αποσπάσματα που αναδημοσιεύουμε είναι από μια μελέτη με τίτλο ίδιο μ' αυτόν που και εδώ παραθέτουμε. Πιστεύουμε ότι η διερεύνηση αυτού του προβλήματος (των σχέσεων Ορθοδοξίας και Ελληνισμού) είναι απολύτως αναγκαία για την σωστή κατανόηση των ζητημάτων τόσο της Οικουμενικότητας όσο και του Εθνικισμού. Αδυνατώντας φυσικά να την παρουσιάσουμε ολόκληρη επιλέξαμε εκείνο το μέρος της εργασίας που πραγματεύεται τη σύγχρονη διάσταση του προβλήματος. Ο αναγνώστης βέβαια ας έχει υπόψη του το συγκεκριμένο πλαίσιο των σχέσεων Εκκλησίας - Πολιτείας των αρχών της δεκαετίας του '80, εποχή που εκδόθηκε η συγκεκριμένη μελέτη.

(...) Οι ΄Ελληνες Πατέρες δεν είδαν στην αρχαία φιλοσοφία ένα φιλοσοφικό σύστημα, όπως βλέπουμε εμείς σήμερα τον Εγελιανισμό, τον ιδεαλισμό ή τον υπαρξισμό αλλά μια λογική ερμηνεία της πραγματικότητας και του πως λειτουργεί η ανθρώπινη διάνοια, πράγματα στα οποία η αποκάλυψη του Λόγου δεν μπορεί να αντιτίθεται, με την εξαίρεση ασφαλώς ότι «*ὁ Λόγος σάρξ ἐγένετο*» και με όλες τις συνέπειες του γεγονότος αυτού ως του απόλυτου διακριτικού σημείου μεταξύ των δύο.

Το βλέμμα είναι πάντοτε προς τα άνω στην κλασική μόρφωση και όλη η πραγματικότητα έχει παραδειγματική ιδανική κορυφή απ' την οποία καταξιώνεται. Αυτό δε θα λείψει ποτέ ως κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα του πνευματικού πολιτισμού του Ελληνισμού καθώς επίσης δε θα λείψει και η ολιστική θεώρηση της Δημιουργίας και της ιστορίας. Ορθά από το άλλο μέρος η Ορθο-

δοξία υπερτόνισε ορισμένες ανθρωπολογικές και κοσμολογικές θέσεις προς την κατεύθυνση αυτή και πέτυχε έτσι τον ωραιότερο συνδυασμό μεταξύ προϋπάρχουσας μορφωτικής βάσης και της χριστιανικής πίστης.

Το πρόβλημα όμως προβάλλει αμέσως μόλις αναλογιστούμε μερικές υπερβολικές και με μονομέρεια υπερτονισμένες θέσεις, που δεν ανταποκρίνονται πλήρως ούτε στη μορφωτική παράδοση του ελληνισμού ούτε στη χριστιανική βιβλική παράδοση.

Το ζήτημα αυτό είναι λεπτότατο και δυσκολότατο, γιατί είναι ορθή η βασική τοποθέτηση αλλά είναι επικίνδυνη η ενθουσιαστική μονομέρεια και υπερβολή. Είναι δυνατό να δημιουργηθεί σ' ένα τελευταίο στάδιο από το ένα μέρος μια απόσταση μεταξύ πόθου της ψυχής προς ανάταση, μιας δραματικής στάσης του πιστού, μιας αυτοϊκανοποίησης στο λειτουργικό περιβάλλον και της κοσμικής πραγματικότητας από το άλλο.

Δημιουργούνται έτσι οι προϋποθέσεις για την ορθή αυτοκατάφαση της Εκκλησίας ως φορέα όλων αυτών των τάσεων, θα κηρυχθεί ορθά το αλάθητό της σε δογματικά και ηθικά θέματα αλλά συχρόνως λόγω ιστορικών συνθηκών στις ορθόδοξες χώρες θα ανυψωθεί ως κέντρο της εκκλησιαστικής ζωής το ιερατείο και ιδίως η ιεραρχία ενώ την χαρισματική δομή της Εκκλησίας θα υποκαταστήσει συν τω χρόνω μια διοικητική νομοκανονική τάξη «εκ των άνω» που θα περιορίσει προοδευτικά τη μετοχή του λαϊκού στοιχείου στη Διοίκηση των εκκλησιαστικών πραγμάτων.

Θα εξαρθεί ορθά η θέωση, η αγιότητα, η τάση προς την ηθική τελειότητα, αλλά συγχρόνως θα γίνει η νομοθετημένη αγαμία κριτήριο -ανώτερη προϋπόθεση- ιεράρχισης της Εκκλησίας, θα δημιουργηθεί μια απόκοσμη εξωτερικά στάση υποβοηθούμενη από καζουϊστική ηθική και πιετισμό. Θα υπερτονισθεί, και μέχρι ενός σημείου ορθά πάλι, η ανεπανάληπτη αξία της πνευματικής ζωής και της ατομικής σωτηρίας, καθώς και της λειτουργικής ζωής, αλλά υπάρχει κίνδυνος να μειωθεί το ενδιαφέρον για τα κοινωνικά θέματα για την κοινωνική δράση και παρουσία του χριστιανικού μηνύματος δυναμικά στην καθημερινή πραγματικότητα. Θα υποστηριχτεί η αξία της εκκλησιαστικής παράδοσης και συνέχειας ως κριτήριο της αλήθειας, αλλά υπάρχει κίνδυνος εύκολης ταύτισης της εκκλησιαστικής παράδοσης με την εκκλησιαστική ιστορία και τη δημιουργία μιας φανταστικής παρελθοντολογίας, χρυσών αιώνων που πέρασαν, στάση η οποία δεσμεύει το παρόν της Εκκλησίας και επιβάλλει δευτερεύουσας σημασίας έθιμα και κανόνες για το μέλλον, ως απόλυτα εχέγγυα τεκμήρια και στοιχεία ορθόδοξης ζωής. Δίκαια η Ορθοδοξία επιμένει στον καθαγιασμό των πάντων και εισέρχεται σ' όλη την κοινωνική πραγματικότητα, αλλά η άμετρη ενθουσιαστική στάση έχει την τάση να «σακραλοποιεί» εύκολα συνήθειες και να τις διαιωνίζει σαν κύριο όρο ορθόδοξης αφοσίωσης, με κίνδυνο τα ήθη να

κυριαρχούν στο ήθος και οι τύποι και οι κανόνες στο δυναμικό πνεύμα που συνεχώς κινείται προς ανακαίνιση και μεταμόρφωση.

Έτσι η Ορθοδοξία που είναι μήνυμα κυρίως ελευθερίας της σκέψης, ομολογιακής ευελιξίας και ανακαινισμού των πάντων, απειλείται από δογματισμό, ιστορισμό, κονσερβατισμό και στείρα επαναληπτικότητα. Δεν είναι, οπωσδήποτε, αυτό το πνεύμα των Ελλήνων Πατέρων, αλλ' αυτό είναι αποτέλεσμα της αγωνίας διάσωσης ενός χρυσού παρελθόντος σε χαλεπούς καιρούς, στους οποίους όλες οι πνευματικές αξίες δοκιμάζονται.

Η σημερινή λοιπόν κρίσιμη κατάσταση και η ρεαλιστική αντιμετώπιση του μέλλοντος στις σχέσεις ελληνισμού και Ορθοδοξίας επιβάλλει μια ανακαινισμένη αντίληψη περί παραδόσεως.

Είναι, ίσως, πολύ επικίνδυνο και αποτελεί μονομέρεια να παρουσιάζει κανείς την αρχαία αρμονία κατά τα πρότυπα της φιλοσοφίας των νεοτέρων χρόνων. Η αρμονία αυτή δεν είναι κάτι το στατικό, οραματικό, μεταφυσικό. Είναι το αποτέλεσμα του σκληρού αγώνα, της πάλης μεταξύ του Όντος και του «τι δέον γενέσθαι». Δεν παραβλέπεται και υποτιμάται το κακό από ιδεαλιστικές αρχές, ούτε υποτιμάται το υλικό στοιχείο επειδή δίνεται αξιολογική προτεραιότητα στο πνεύμα και στο Λόγο. Στην κλασική φιλοσοφία η ισορροπία έχει να κάνει με τη συνεχή ένταση μεταξύ αντίθετων πόλων και ο ιδεαλισμός του Πλάτωνα ή ο επιφανειακός δυαλισμός του δεν αποσπάται ούτε στιγμή από τα πράγματα πάνω στα οποία στηρίζεται η λειτουργία της σκέψης. Ο Αριστοτέλης είναι αδιανόητος χωρίς το διδάσκαλό του στο σημείο αυτό.

Η Ορθοδοξία λοιπόν, δεν είναι απόλυτα ορθή ούτε κατά την Αγ. Γραφή, αλλά ούτε και όταν, δήθεν πλατωνίζουσα, απολυτοποιεί τη διάκριση πνευματικού και υλικού στοιχείου. Αντίθετα, πρέπει μέσα στα πλαίσια του Ελληνικού πολιτισμού και της Αγ. Γραφής να αποφεύγει οποιονδήποτε δυαλισμό και πνευματικοποίηση ή περιφρόνηση της ύλης. Η Δημιουργία είναι πρωταρχικά υλική και χωρίς την προϋπόθεση της ύλης, του σώματος, δε νοείται ανθρώπινη ζωή. Ο άνθρωπος είναι σωματικός, είμαι μια άρρηκτη ψυχοσωματική ενότητα, που διασώζει την αρμονία μέσα από ένταση και αγώνα. Η ύλη έχει όμως ανεπανάληπτη και μοναδική αξία κοσμολογικού και ανθρωπολογικού περιεχομένου. Η αλήθεια αυτή θα είναι αποφασιστικής σημασίας για την ανακαίνιση της Ορθοδοξίας και για το μέλλον της σχέσης της με τον Ελληνισμό.

Έπειτα, και ο τυχόν ορθόδοξος νεοδογματισμός δέν έχει στήριγμα σε κανένα φιλοσοφικό σύστημα του οποίου καρδιά είναι η ασίγαστη διαλεκτική, η ελευθερία του ερωτήματος και η δημιουργία του προβλήματος μετά την προς στιγμή δεδομένη απάντηση. Η μαιευτική μέθοδος με όργανο την ειρωνία δεν επιτρέπει κανένα εύκολο δογματισμό...

Το δόγμα λοιπόν, δεν είναι απόφαση ενός φιλοσοφικού συστήματος ή

ιδεολογίας, δύσκαμπτο, τελειωτικό, οριστικό, ταυτόσημο με την Αλήθεια. Είναι έκφραση αυτής της Αλήθειας αρκετή σε κάθε εποχή, αλλά δεν είναι το τέλος της σκέψης. Πρόκειται για την ασφαλή εκκίνηση, για τη βέβαιη κατεύθυνση, της οποίας το δόγμα είναι δείκτης για περαιτέρω εμβάθυνση, για επανερμηνεία, για ανακαίνιση. Όποιος, ως ορθόδοξος, εύκολα δογματίζει πρέπει να γνωρίζει ότι τότε ακριβώς περιορίζει την ουσία και ευρύτητα της παράδοσής του. Το δόγμα σε καμιά περίπτωση δεν οδηγεί στο δογματισμό. Δεν υπάρχει καμιά συνέχεια μεταξύ τους. Το δόγμα οδηγεί στο ανοικτό ερώτημα περί του τελικού διαφεύγοντος «Τι» για την ορθολογιστική σκέψη και που γίνεται συγχρόνως πρόκληση για περαιτέρω εμβάθυνση και ανανέωση. Η Ορθοδοξία πρέπει, αντίθετα απ' ότι φαίνεται να γίνεται σήμερα, να συμβάλλει στο μέλλον του Ελληνισμού με το μήνυμα της ελευθερίας της σκέψης που είναι η κλασική βάση και προέλευσή του, εναντίον κάθε ιδεολογικού και επιστημονικού κλειστού συστήματος που απειλούν το πνεύμα μέσα στην τεχνοκρατούμενη εποχή μας.

Κατά τόν ίδιο τρόπο, η κλασική αρχαιότητα και η βιβλική παράδοση δεν πρέπει να εμπνέουν καμιά δουλική σχέση με το παρελθόν. Ο ιστορισμός δεν έχει καμιά σχέση με τον ορθόδοξο σεβασμό της παράδοσης και με την ελληνιστική παιδεία. Εάν η πλατωνική «μέθεξη» είναι η δυναμική νοητική σχέση που εγκαθιδρύει ο Λόγος με την Αλήθεια στο διηνεκές, η πλατωνική «ανάμνηση» είναι η δημιουργική εκ νέου, εδώ και τώρα, παρουσία του άλλοτε, του κάποτε σ' αφηρημένη έννοια, σε μια συγκεκριμένη κίνηση που ανοίγει τον ορίζοντα στην αριστοτελική εντελέχεια και καταξιώνει τη μελλοντική διάσταση. Κάθε στιγμή του παρόντος γίνεται, με την ανάμνηση, έναρξη νέας κίνησης προς τα εμπρός. Ανάμνηση δε σημαίνει υπενθύμιση του παρελθόντος ή πιστή επανάληψή του. Τα πάντα παίζονται στη στιγμή του Τώρα της ελεύθερης επανεκλογής της σκέψης με κριτήριο τη λογική καταξίωση του παρελθόντος με την ανάληψή του εκ νέου στο παρόν...

Η Ορθοδοξία μέσα σ' αυτό το πνευματικό μορφωτικό κλίμα και με την κλήση του βιβλικού μηνύματος για το τέλος της ιστορίας και της πλήρωσής της από τον ερχόμενο Χριστό δεν έχει κανένα στήριγμα για να μεταβάλλει την παράδοση σε παρελθοντολογία και απλή ιστορία που απαιτεί την τυπική επανάληψή της ή την κονσερβοποίησή της σ' εξωτερικά σχήματα και δογματισμούς. Παράδοση δεν είναι το παρελθόν που απαιτεί τυπική συμμόρφωση.

Έτσι η Παράδοση της Ορθοδοξίας δεν είναι τύπος ούτε όρος, αλλ' η ουσία του μηνύματός της στην προς τα εμπρός ανακαινιστική της δύναμη. Δεν είναι ιστορία αλλά μαρτυρία, δεν είναι το τετελεσμένο και πληρωμένο γεγονός των παρελθόντων αιώνων, αλλά η κλήση για την πλήρωσή του στο μέλλον. Παράδοση, θεολογικά, είναι η εσωτερική συνέχουσα δύναμη των τριών διαστάσεων του χρόνου. Είναι το ρεύμα της πίστης που διατρέχει τους αιώνες απ' αρχής της εμφάνισης του Χριστού στην ιστορία.

Η Παράδοση απ' αυτή την Αρχή κατανοούμενη είναι το «καινόν», το νέο, αυτό που εισβάλλει στον κόσμο για να ανακαινίσει τα πάντα μια φορά με το Χριστό και μετά συνεχώς με το ΄Αγιο Πνεύμα δια της Εκκλησίας «*εἰ τις ἐν Χριστῷ καινὴ κτίσις, τά ἀρχαῖα παρῆλθεν· ἰδοῦ καινὰ γέγονε τά πάντα*» (Β΄ Κορ. 5,17)

Για το λόγο αυτό Παράδοση δεν είναι άμεσα και πρωταρχικά οι Παραδόσεις, τα θρησκευτικά εξωτερικά σχήματα και έθιμα. Αυτά είναι σημεία αναφοράς στην ουσία της παράδοσης, ως του συνεχιζόμενου ανακαινιστικού γεγονότος της ιστορίας που διατρέχει τους αιώνες και συνάπτει λαούς και εποχές σε μια αδιάσπαστη κοινωνία. Γι' αυτό δεν είναι Παράδοση μόνο το παρελθόν αλλά εξίσου το παρόν και ιδίως το μέλλον, εφ' όσον τα πάντα οδεύουν στην τελική τους πλήρωση. Είναι συμφωνία καινής και συνεχώς ανακαινιζόμενης ζωής. Εδώ και Τώρα με τη δύναμη που μας δίνεται από τα περασμένα και με την προσμονή των ερχομένων.

Η Ορθοδοξία, αναγνωρίζεται ως μια πνευματική δύναμη πρώτου μεγέθους του Ελληνισμού μετά την κλασική περίοδο. Παραμένει ανοιχτό το θέμα του πως υπηρέτησε αυτόν, εκείνη τη μεταβατική περίοδο. Υπάρχει δυνατότητα κριτικής, αλλά υπάρχει και η δυνατότητα υπόθεσης ότι χωρίς την Ορθοδοξία, ίσως, η μορφωτική παράδοση του Ελληνισμού θα λησμονούνταν κατά κάποιο τρόπο. Δυστυχώς η συμβολή της Ορθοδοξίας αναζητείται κυρίως επιφανειακά, μόνο δηλαδή στη συνέχιση της εθνικότητας, στην υποστήριξη της εθνικής ελευθερίας, στη διατήρηση παραδοσιακών ηθών και εθίμων. Το πρόβλημα όμως δημουργείται όταν κανείς σκεφτεί βαθύτερα τι είναι ορθόδοξη παράδοση, και τι ρόλο έπαιξε αυτή στη μορφωτική συνέχεια του Ελληνισμού. Οπότε προβάλλει και το ερώτημα τι ρόλο θα παίξει στο μέλλον...

Σε μεταβαλλόμενους καιρούς που θέτουν σε αμφισβήτηση την πατροπαράδοτη συνοχή της με τον Νεοελληνισμό της κοινωνικής πολυμορφίας και νεοϊδεολογικών τάσεων, η Ορθοδοξία φαίνεται να παίζει αυτή τη στιγμή ρόλο ανασταλτικού παράγοντα. Είτε από την πεποίθηση ότι αυτό είναι το καθήκον της μέσα στη δίνη των αναμοχλευόμενων στοιχείων της ελληνικής «κουλτούρας», είτε από την αγωνία ότι δημιουργείται απέναντί της ένα ξενικό σώμα ή γιατί αισθάνεται η ίδια να αποξενώνεται απ' αυτή. Δεν είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα της Ορθοδοξίας η λεπτομερής ανάλυση των αιτίων της κοινωνικής αλλαγής και η δική της αλλαγή ενώπιόν της. Η Ορθοδοξία μέχρι τώρα συνήθιζε να ζει, να υπάρχει να κινείται αυτονόητα, «αφ' εαυτής». Δίνει την εικόνα του οικοδεσπότη που μόνο δέχεται αυτούς που αυτονόητα τον επισκέπτονται σα να είναι στο σπίτι τους. Η ελληνική Ορθοδοξία δεν έχει γνωρίσει ούτε θέλει εύκολα ν' αναγνωρίσει «ξένους ΄Ελληνες» που δεν είναι φυσιολογικά και απλά μέσα στους κόλπους της...

Η αναγνωρισμένη ενσυνείδητα από όλους και η περισσότερο στην πράξη αποδεκτή Ορθοδοξία ως το κέντρο κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής, προσέφερε τις προϋποθέσεις βαθύτερης πνευματικής συνύπαρξης και πολιτιστικής αλληλεπίδρασης. Τώρα, όμως, πρέπει η Ορθοδοξία να «κυνηγήσει» τις ευκαιρίες, να δημιουργήσει νέες προϋποθέσεις, ν' ακολουθήσει ένα σύστημα για ν' αναβιώσει την αφελή και αυτονόητη σχέση που φαίνεται να κλονίζεται. Είναι στην Ορθοδοξία επιτρεπτό πρώτα από την ουσία της και τη δομή της, ν' αποδυθεί σε τέτοιο αγώνα που θα τη φέρει αναγκαστικά στα όρια της ιδεολογικής διαμάχης; Είναι η Ορθοδοξία ικανή με την ιδιάζουσα παράδοσή της ν' αντιστρατευθεί νεοελληνικά μορφωτικά στοιχεία και σχήματα; Έχει τέλος η Ορθοδοξία τη δύναμη να προσφέρει κάτι καινούργιο μέσα απ' το παλιό της μήνυμα στο Νεοελληνισμό που να επιδράσει εποικοδομητικά στη νέα μορφωτική εξέλιξη;

Τα ερωτήματα αυτά είναι δύσκολα και δεν επιδέχονται εύκολες απαντήσεις γιατί στην πραγματικότητα μια ελληνική Ορθοδοξία αποκομμένη από τις μορφωτικές ρίζες, αρχές και εφέσεις του Ελληνισμού δεν είναι νοητή. Δεν μπορεί η Ορθοδοξία να ζήσει ως «σεκτ» (παραφυάδα), μεσα στην κοινωνία που ποδηγέτησε επί αιώνες. Ο σεκταριανισμός για την Ορθοδοξία μέσα στον Ελλαδικό χώρο και την ελληνική πνευματική ζωή είναι κάτι που αποτελεί ριζική άρνηση της παρουσίας της. Θα μπορέσει να ετοιμασθεί τώρα για μια άλλη παρουσία εξ' αποστάσεως, στιγμιαίας επαφής, «στακάτο» με παρεμβολές εκ των υστέρων, αντιδραστική, πολεμική και απολογητική στο μέλλον;

Εύκολη απάντηση δεν υπάρχει σ' αυτό το κεφαλαιώδες, για τον Ελληνισμό επίσης, πρόβλημα.

Αυτά δε σημαίνουν επιδίωξη εκμοντερνισμού της Ορθοδοξίας. Χρειάζεται ένας νηφάλιος εκσυγχρονισμός με μια συγχρονική μελέτη της πατερικής θεολογίας όπου ο παράγοντας ιστορικό περιβάλλον μιας συγκεκριμένης εποχής θα γίνει σεβαστός. Αυτά σημαίνουν, αντίθετα απ' ότι, εκ πρώτης όψεως, μπορεί να νομίσει κανείς, επάνοδο και σεβασμό στην πραγματική Ορθοδοξία, στο πραγματικό πνεύμα των ορθοδόξων κανόνων και του Ορθόδοξου ήθους.

Εδώ μόνο γενικές κατευθύνσεις για το μέλλον μπορούν απλώς να χαραχθούν για να προσεχθούν τα εξής σημεία, χωρίς να υποστηρίζω ότι αυτά θα είναι η λύση του δύσκολου προβλήματος των μελλοντικών σχέσεων, που παραμένει ανοικτό.

α. Θα πρέπει η διοικούσα Εκκλησία και η Θεολογία μας να περιλάβουν στους κόλπους τους, λόγω του ειλικρινούς ενδιαφέροντός τους και για να παίξουν ηγετικό πνευματικό ρόλο, τους αντιπροσώπους των γραμμάτων, των τεχνών, του θεάτρου, της ποίησης και γενικότερα, να διευρύνουν (όπως και είναι στην ορθόδοξη παράδοση νόμιμο και αυτονόητο) την πνευματική ηγεσία

της Εκκλησίας με την εξίσου συμμετοχή κλήρου και λαού. Η εποχή που έρχεται δε θα ανεχθεί πλέον καμιά πυραμοειδή οργάνωση με κορυφή τα πατροπαράδοτα αξιώματα και τους τίτλους που προέρχονται από την εγκατεστημένη ιεράρχιση. Δεν είναι δικτατορική πολιτεία η Ορθόδοξη Εκκλησία, ούτε στρατιωτική πειθαρχία. Είναι πνευματική οντότητα όπου τα χαρίσματα των ανθρώπων αναπτύσσονται ελεύθερα και καθαγιάζονται.

β. Θα πρέπει η Ορθοδοξία να βρει και πάλι τη λαϊκή της απλότητα, που δεν έπαυσε ποτέ να υπάρχει, αλλά που επικαλύπτεται από τη σύγχρονη ασθένεια της τιτλομανίας και της επιζήτησης κύρους και εξωτερικής ηγετικής δύναμης. Η Ορθοδοξία θα παίζει και πάλι τον ηγετικό μορφωτικό της ρόλο μόνο διακονούσα με ειλικρινή ταπείνωση, που είναι η ουσία του μηνύματός της. Δεν πρέπει «να ζητεί τα εαυτής» πάσχουσα μήπως της αφαιρεθεί η κηδεμονία. Γιατί τότε θα τα χάσει μέσα στη γενιά που έρχεται, που λόγω της νέας κοινωνικής της διάρθρωσης δε θα ανεχθεί καμιά πνευματική κληρονομιά δοσμένη a *priori* λόγω τίτλων του παρελθόντος.

γ. Αυτά πάλι δε σημαίνουν ότι η Ορθοδοξία θα συμφωνήσει με ό,τι νέο εμφανισθεί στον μορφωτικό τομέα του Ελληνισμού και θα το καθαγιάσει για να είναι σύμφωνη και να διατηρήσει την επαφή της με αυτόν. Το παράδειγμα της εσφαλμένης τακτικής αντιπροσώπων της στον πολιτικό τομέα, όπου τόσο εύκολα συμφωνούσε με οποιαδήποτε πολιτική ελληνική εξουσία, γιατί αυτό δήθεν επιβάλλει η σχέση, η αρμονική και φιλική, μεταξύ εκκλησίας και πολιτείας, δεν πρέπει να επαναληφθεί. Η Ορθοδοξία μέσα στην απλότητά της, στο πνεύμα ελευθερίας και δημοκρατικότητας που την διέπει και την αγάπη με την ταπείνωση που την διακρίνουν, σαν πνευματικό μέγεθος, που ομιλεί εν ονόματι του Χριστού, έχει ως κύριο καθήκον την άσκηση του προφητικού μηνύματος. Δηλαδή την εποικοδομητική κριτική με βάση το ευαγγέλιο, τον προσεκτικό έλεγχο και τη σωστή διάκριση των πνευμάτων. Αλλά αυτό, στο μέλλον μπορεί να γίνει μόνο «εκ των έσω», μετά από γνώση των πραγμάτων και μέσα από την πραγματική σχέση με τις νέες μορφωτικές κινήσεις και τάσεις του ελληνισμού και όχι με πνεύμα αρνήσεως. Πολύ λιγότερο, με πάθος και φανατισμό που προέρχονται σχεδόν πάντοτε από την αγωνία προ του κινδύνου της απομόνωσης και απώλειας της ηγετικής θέσης.

Συγκάλυψη αδυναμιών ή πραγματικός κίνδυνος;

(Το πρόβλημα της Ουνίας και ο σχετικός θόρυβος)

Σάββας Αγουρίδης

Εσχάτως απασχολεί πολλούς στη χώρα μας το θέμα της αποστολής της Ελληνικής Ορθοδοξίας προς τις άλλες Ορθόδοξες Εκκλησίες της Ανατολικής Ευρώπης. Ποτέ ίσως στο παρελθόν η πολιτική ηγεσία του τόπου μας δεν απαίτησε τόσο πολλά από την Ελλαδική Εκκλησία στο χώρο των διεθνών σχέσεων. Σαν κάποιο διευθυντήριο -υψηλά ιστάμενο- να αποφάσισε, έτσι ξαφνικά, αυτό το ρόλο της Εκκλησίας υπέρ των εθνικών μας θεμάτων. Βρεθήκαμε, βέβαια, απροετοίμαστοι, κι έπεσε πανικός κι αναμπουμπούλα. Γιατί έπρεπε να βρεθεί μια βάση αφετηριακή για να βγει στο προσκήνιο αυτό η Εκκλησία.

Οι ιθύνοντες καθόρισαν σαν τέτοια αφετηριακή βάση την Ουνία, κι ο κόσμος στην Ελλάδα άρχισε ξαφνικά να ακούει από παντού περί Ουνίας: Η Εκκλησία της Ρώμης διά της Ουνίας είναι που υποκινεί τα πάντα εναντίον των Ορθοδόξων παντού και της Ορθοδοξίας γενικά. Φυσικά, οι περισσότεροι Έλληνες δεν ξέρουν τι είναι η Ουνία ούτε καταλαβαίνουν με ακρίβεια πώς ο Πάπας καταφέρνει να μας βλάπτει στα εθνικά μας συμφέροντα. Αυτό που αντιλαμβάνονται οι πιο πολλοί είναι γενικώς πως κάτι κακό γίνεται εις βάρος μας από την παπική Εκκλησία. Ας θυμηθούμε π.χ. τη συσχέτιση του ζητήματος των Σκοπίων με το Βατικανό.

Πολύ μεγάλος θόρυβος γι' αυτά τα θέματα, ένας θόρυβος που, όπως είναι φανερό, στηρίζεται μόνο σε υποψίες. Ας σημειωθεί μάλιστα πως τον ξεσηκωμό αυτό στην Ελλάδα δεν επωμίσθηκε η εκκλησιαστική ηγεσία -αυτή απλώς έλαβε μέρος- αλλά τα μέσα ενημέρωσης, προπαντός ο τύπος, πίσω από τον οποίο μιλάει η πολιτική ηγεσία του τόπου.

Ξέρουμε όλοι οι Έλληνες τι είναι οικονομική κρίση, βία, πορνεία, έγκλημα, ναρκωτικά κτλ., ελάχιστοι όμως ξέρουμε τι είναι η Ουνία, ούτε καταλαβαίνουμε γιατί το Βατικανό αποφάσισε να καταστρέψει τη μισή Χριστιανοσύνη, εξαπλώνοντας τη δική του αυτοκρατορία. Γι' αυτό και οι απορίες πολλών στα ζητήματα αυτά, απορίες στις οποίες θα προσπαθήσει να απαντήσει αυτό εδώ το άρθρο.

Η Ουνία (Unia=Ένωση) παρουσιάσθηκε από τα χρόνια των Σταυροφοριών, τότε που χώρες της Δύσης, υπό τη μορφή της απελευθέρωσης των Αγίων

Τόπων από τους Αγαρηνούς, επιδόθηκαν τελικά στην κατάκτηση της Ανατολής, με την εγκατάστασή τους σε στρατηγικούς και εμπορικούς κόμβους της Ανατολικής Μεσογείου, που οδηγούν στα πλούτη των Ινδιών. Εκκλησιαστικά και πολιτικά συμφέροντα συνεργάσθηκαν την εποχή των Σταυροφοριών.

Η Ρώμη γνώριζε και τότε πως η εκκλησιαστική υποταγή της Ανατολής δεν ήταν εύκολη υπόθεση. Εξαιτίας της μακράς τους παράδοσης, οι Ανατολικοί δεν υπέκυπταν εύκολα στην αξίωση του επισκόπου της Ρώμης, του Πάπα, πως είναι ο αρχηγός όλης της Χριστιανοσύνης, Δυτικής και Ανατολικής. Γι' αυτό ο Πάπας αποφάσισε να βάλει νερό στο κρασί του και να διευκολύνει τους Ανατολικούς να τον δεχθούν ως αρχηγό. Έτσι τους επέτρεψε να έχουν τη δική τους γλώσσα στη λατρεία, το δικό τους λατρευτικό τυπικό, ακόμα και τη δική τους θεολογία, όλα όσα είχαν από αιώνες στην Ανατολή· τό μόνο που απαιτήθηκε, έναντι όλων αυτών των παραχωρήσεων, ήταν η αναγνώριση του διοικητικού πρωτείου του πάπα της Ρώμης πάνω σε όλη την Εκκλησία.

Η αρχή αυτή αποτέλεσε, βέβαια, τη βάση της Ουνίας ως εκκλησιαστικής πολιτικής της Ρώμης έναντι της Ανατολής επί αιώνων μέχρι που με τον Α΄ παγκ. πόλεμο τα πράγματα παγιώθηκαν, και φάνηκε έκτοτε πως η Ουνία μπήκε στο χρονοντούλαπο της ιστορίας. Φυσικά, η βασική αρχή της Ουνίας δεν εφαρμόσθηκε ούτε με συνέπεια ούτε ανεξάρτητα από τις τοπικές συνθήκες. Ένεκα της πολεμικής κατά του Προτεσταντισμού π.χ. στην Ανατολική Ευρώπη οι Ουνίτες διατήρησαν περισσότερα έθιμα του Λατινικού Τυπικού, ενώ στη δική μας περιοχή, που δεν υπήρχε τέτοιος λόγος, από το Λατινικό Τυπικό διατηρήθηκε κυρίως η αγαμία των ιερέων.

Λένε, λοιπόν, μερικοί στον τόπο μας σήμερα ότι η Ρώμη, μετά την πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού, επιστρέφει ως προς την Ανατολική Ευρώπη και τα Βαλκάνια, στην παλιά της κατακτητική πολιτική της Ουνίας και του προσηλυτισμού εις βάρος εκείνων των Ορθόδοξων Εκκλησιών που βγήκαν καταπληγωμένες από τα κομουνιστικά καθεστώτα που κυριάρχησαν στην περιοχή αυτή πάνω από 50 χρόνια.

Διερωτάται κανείς πόση αλήθεια μπορεί να υπάρχει σε αυτές τις πολιτικές αναλύσεις, που δεν ακούγονται μόνο στην Ελλάδα αλλά πρώτα και κύρια στις ομόδοξες χώρες που αναφέραμε παραπάνω .

Η γενικότερη ιστορική κακοπάθεια των Εκκλησιών της Ανατολής καθώς και η σύγχρονα αυξανόμενη πολιτική, οικονομική και εκκλησιαστική δύναμη της Δύσης από το 13ο αιώνα μέχρι την πτώση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είναι γνωστή από την ιστορία αυτής της περιόδου. Παρόλη όμως την ισχύ του ο παπισμός δεν μπόρεσε να επιτύχει με την Ουνία παρά ελάχιστα προγεφυρώματα, όχι τόσο στην κυρίως Ελλάδα όσο σε κάποια (επι μακρόν Ενετοκρατούμενα)

ελληνικά νησιά και σε χώρες της Εγγύς Ανατολής, όπως η σημερινή Συρία και ο Λίβανος.

Η ανταπόκριση των λαών της περιοχής ήταν πολύ πενιχρή και σε αυτό βοήθησε και η καχυποψία και επιφυλακτικότητα της Οθωμανικής διοίκησης έναντι της Ρώμης. Τέτοιοι όμως ανασχετικοί παράγοντες δε λειτούργησαν την ίδια εποχή στη δυτική Ρωσική επικράτεια. Παρά το υψηλό ορθόδοξο φρόνημα του ρωσικού λαού, η Ουνία απέκτησε στέρεο έδαφος σε κάποιους πληθυσμούς της Πολωνίας και της Δυτικής Ουκρανίας. Επί αιώνες, από τον 16ο ιδίως μέχρι τον 18ο αιώνα, επικράτησε σε όλη την περιοχή αυτή πολιτικοστρατιωτική σύγχυση.

Πολωνοί, Λιθουανοί και Ρώσοι αγωνίζονταν για επικράτηση, και το θέμα της θρησκευτικής ομολογίας (Καθολικός, Ουνίτης, Ορθόδοξος) έμπλεξε με τις εκάστοτε εύνοιες της κυρίαρχης στην περιοχή δύναμης. Στο τέλος του 18ου αιώνα, μετά το διαμελισμό της Πολωνίας, οι Ουνίτες δύσκολα επιβίωναν επί σλαβικού εδάφους. Κατέφυγαν σε περιοχές της Αυστριακής αυτοκρατορίας, όπου αναπτύχθηκαν, ακόμα και μετά το διαμελισμό της αυστρο-ουγγρικής μοναρχίας στα νεότερα ευρωπαϊκά κράτη της Πολωνίας, Τσεχοσλαβακίας, Ουγγαρίας και Γιουγκοσλαβίας. Οι συγκρούσεις Ορθοδόξων Ουνιτών προσλάμβαναν συχνά τη μορφή βίας και καταπίεσης. Όποιος θέλει μια σύντομη έκθεση αυτής της ιστορίας ας μελετήσει την *Εκκλησιαστική ιστορία της Ρωσίας*, 3η έκδ. Αθήναι, 1988, σελ. 245-258, του συναδέλφου κ. Βλ. Φειδά

Η Ρωσική Εκκλησία έμεινε ανυποχώρητη, ακόμα και όταν από τις δυνάμεις της περιοχής υπογράφτηκε η Ένωση (Unia) με τη συνθήκη του Brest-Littofsk στα 1596, και άσχετα από τις εκατέρωθεν προσχωρήσεις και βαθιές θεολογικές επιδράσεις -γεγονότα που προκαλούν έκπληξη στο σημερινό μελετητή. Εμείς εδώ στη Μεσόγειο δε ζήσαμε ποτέ τέτοιες εμπειρίες -εκτός από ατομικές εξαιρέσεις επί Τουρκοκρατίας- αφού τόσο ο Καθολικισμός όσο και η Ουνία ήσαν εδώ πράγματα εισαγόμενα, ενώ στην Ανατολική Ευρώπη αυτά ήσαν τόσο γηγενή όσο και η Ορθοδοξία. Με την αλλαγή του πολιτικού αυθέντη γινόταν ενίοτε αναγκαία η υπογραφή νέας Ένωσης. Παραξενεύεται κανείς καθώς διαβάζει για τα γεγονότα της περιόδου αυτής και για τις θεολογικές επιπτώσεις τους στη σκέψη των Σχολών Κιέβου και Μόσχας (βλ. Βλ. Φειδά, ό.π., και Γ. Φλωρόφσκυ, *Σταθμοί της Ρωσικής Θεολογίας*, τόμ. 1, μετάφρ. Ευτυχίας Γιούλτση, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 1986, σελ. 61-138 και 164-176). Κάτι ανάλογο εμείς εδώ στη Μεσόγειο είχαμε με τον Προτεσταντισμό, κάτι που σαν τυφλή και σκληρή μοίρα οδήγησε ακόμη και έναν πατριάρχη, σαν τον Κύριλλο Λούκαρι, σε μια καλβινιστική ομολογία πίστεως! Η ιστορία είναι αμείλικτη στις απαιτήσεις της.

Από τα παραπάνω ο αναγνώστης καταλαβαίνει πως το πρόβλημα της Ουνίας

είναι πολύ παλιό στην Ανατολική Ευρώπη και πως εξαρχής ήταν συνδεδεμένο όχι μόνο με θρησκευτικούς, αλλά και με πολιτικούς παράγοντες. Με μια βασική διαφορά, που παρουσιάζει η σημερινή κρίση σε σχέση με το μακρό παρελθόν. Οι Τσάροι, που παρίσταναν τους «αρχηγούς» της Ρωσικής Εκκλησίας, άφηναν πολλές φορές τις Δυτικές επιδράσεις παντός τύπου (Ουνία, Καλβινισμός, ευσεβισμός, δυτικός μυστικισμός κ.ά.) είτε αθέλητα είτε θεληματικά να μπουν μέσα στη ρωσική κοινωνία και να τη γονιμοποιήσουν, να την εμπλουτίσουν, παρά τη σιωπηρή διαμαρτυρία της Εκκλησίας.

Όταν όμως έβλεπαν ότι οι επιδράσεις αυτές έπαιρναν επικίνδυνες για την Ορθοδοξία διαστάσεις, επενέβαιναν σωτήρια υπέρ της Ορθόδοξης Εκκλησίας και αποκαθιστούσαν την ισορροπία. Επί αιώνες δηλ. η Ρωσική Εκκλησία είχε «προστάτη», ενώ σήμερα, υπό τις τωρινές συνθήκες, πρέπει να τα βγάλει πέρα μόνη της, και σε τέτοια πράγματα δεν έχει καμιά αξιόλογη προπαιδεία.

Προστατευτικοί μηχανισμοί δεν μπορούν να λειτουργήσουν σήμερα ούτε μέσα στη Ρωσία ούτε, πολύ περισσότερο, απέξω. Σιγά-σιγά, η ίδια η Εκκλησία θα μάθει από την πείρα να ζει χωρίς «προστάτες». Κι αυτό θέλει χρόνο, άσκηση και προσευχή. Στο τέλος όμως έτσι μαθαίνεται. Κι η Ρωσική Εκκλησία γρήγορα θα το μάθει.

Τον ίδιο προστατευτισμό έναντι της Ρωσικής Εκκλησίας έδειξε και το Σοβιετικό κράτος, και ο Στάλιν ιδίως. Κατά τις πρώτες δεκαετίες μετά την Επανάσταση του Οκτώβρη, όλες οι θρησκευτικές ομάδες μέσα στην επικράτεια δοκίμασαν τη δυσμένεια του νέου καθεστώτος κατά πολλούς και ποικίλους τρόπους. Μετά την έκρηξη του β΄ παγκοσμίου πολέμου ο Στάλιν έδειξε φανερή εύνοια προς την Ορθόδοξη Εκκλησία.

Οι Ουνίτες της Δυτικής Ρωσικής επικράτειας, που ήσαν τότε περίπου 7,5 εκατομμύρια ψυχές, λόγω αντίθεσης προς το καθεστώς, δεν είδαν τη γερμανική κατοχή της Ουκρανίας με έκδηλη δυσμένεια· μερικοί μάλιστα συνεργάστηκαν. Κι όταν ο πόλεμος τέλειωσε κι ο Στάλιν βγήκε νικητής και τροπαιούχος από τον πόλεμο, δεν επέτρεψε ούτε υποψία επίδρασης του Πάπα στα εσωτερικά της Ρωσίας. Μέσα σε μια νύχτα, στα 1946, υπήγαγε ο Στάλιν τα επτάμισυ εκτατομμύρια Ουνίτες στο Ορθόδοξο Πατριαρχείο της Μόσχας. Και καταλαβαίνει καθένας πόσα βάσανα και ποια μαρτύρια περίμεναν οποιοδήποτε άτομο ή ομάδα που θα εκδήλωνε οποιαδήποτε αντίρρηση σε μια τέτοια πράξη του Στάλιν.

Βέβαια, η Ρωσική Εκκλησία διαμαρτυρήθηκε για τη βάρβαρη αυτή πράξη αντιχριστιανικής κτηνώδους βίας, όπως όφειλε να κάνει. Κατοχυρώθηκε ίσως πίσω από το μύθο πως μια φορά κι έναν καιρό, πριν από αιώνες, οι πληθυσμοί αυτοί ήσαν Ορθόδοξοι. Τι το κακό έγινε που επανέρχονταν τώρα στις αγκάλες της μητρός Εκκλησίας; Ο Θεός αποκατάστησε διά του Στάλιν μια αδικία που

είχε γίνει στο παρελθόν, παρά το ότι όλα αυτά είχαν καθιερωθεί από τη συνθήκη της Ένωσης του Brest-Littofsk στα 1596!! Κι έτσι περίπου έμειναν τα πράγματα μέχρις ότου η Περεστρόικα άλλαξε τα πάντα μέσα στην πρώην Σοβιετική Ένωση.

Όποιος δεν ξέρει, έστω και στοιχειωδώς, αυτή την ιστορία δεν μπορεί να καταλάβει γιατί, κατά τα τελευταία πέντε χρόνια, οι Ουνίτες στη Δυτική Ουκρανία, στην Τσεχοσλαβακία και στη Ρουμανία κάνουν εντατική εκστρατεία για την αποκατάσταση της ταυτότητάς τους, των θρησκευτικών τους δικαιωμάτων, των ιερέων, των ναών, των σχολείων και της εκκλησιαστικής περιουσίας τους στην κατάσταση που ήταν πριν από το 1946. Και τα διεκδικούν όλα αυτά με κάθε μέσο, ακόμα και όταν δεν έχουν δικαστικές αποφάσεις υπέρ αυτών.

Μέσα στη σημερινή δημοκρατική πλουραλιστική πολιτική κατάσταση βρίσκουν αρκετούς πολιτικούς προστάτες που δεν ενδιαφέρονται ούτε για την Ορθοδοξία ούτε για την Ουνία αλλά για τις ψήφους· και δεν πρέπει εδώ να λησμονηθεί το αντιρωσικό πνεύμα που επικρατεί σήμερα στην περιοχή αυτή. Όχι μόνον οι Ουκρανοί της Διασποράς ανακήρυξαν δικό τους Ουκρανικό Πατριαρχείο με κάποια εκατομμύρια οπαδούς, αλλά κι ο πολύ γνωστός και προσφιλής σε όλους μας Μητροπολίτης Κιέβου Φιλάρετος προχώρησε ήδη, με την υποστήριξη των πολιτικών, στην ανακήρυξη Αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Ουκρανίας.

Έχουν, επιπλέον, αναμιχθεί με τις θρησκευτικές διενέξεις όχι μόνον πολιτικές, αλλά κι εθνικιστικές διαφορές. Έτσι βρίσκει κανείς μέσα σε θρησκευτικά προβλήματα αναμιγμένα στοιχεία, που δεν έχουν καμιά σχέση με τη θρησκεία ή με την Εκκλησία.

Από τα προηγούμενα μπορεί να αντιληφθεί κανείς πού οφείλεται ο πανικός που κατέλαβε την «απροστάτευτη» σήμερα Ρωσική Εκκλησία και πώς κατέληξε μια τόσο ένδοξη και μεγάλη Εκκλησία να κάνει εκκλήσεις για συμπαράσταση και βοήθεια. Μη ξέροντας τι πρέπει να κάνει αυτή τη δύσκολη ώρα, από απειρία και απορία κατέφυγε στον πειρασμό του εκφοβισμού του ποιμνίου της, αλλά και πολλών Προτεσταντών και Ορθοδόξων στο εξωτερικό, ελπίζοντας πως έτσι θα μπορέσει να διατηρήσει τους δικούς της και τα κεκτημένα. Πολλοί Προτεστάντες, και όχι μόνον οι Ορθόδοξοι, δε θα ήθελαν να δουν αύξηση της δύναμης του Ρωμαιοκαθολικισμού. Έτσι, υπερέβαλε τους κινδύνους, «δαιμονοποίησε» όσο μπόρεσε τους αντιπάλους της, γιατί δεν ήξερε τίποτε καλύτερο να κάνει στην περίσταση.

Αυτό, βέβαια, έγινε από πνευματική αδυναμία. Όταν στο οπλοστάσιο της Εκκλησίας δεν υπάρχουν τα κατάλληλα πνευματικά όπλα και αυτή νιώθει την έλλειψη νέων δυνάμεων που απαιτούν οι νέες συνθήκες, δεν ποντάρει στην ελπίδα, αλλά προσπαθεί να θερίσει από το φόβο, μιλώντας περί αόρατων,

ασύλληπτων και ύπουλων εχθρών και δυνάμεων, πιστεύοντας πως έτσι θα κρατήσει τον έλεγχο της κατάστασης. Πρόκειται για μια εύκολη και πρόχειρη λύση που έχει πολλάκις χρησιμοποιηθεί από πολιτικές κυβερνήσεις και από εκκλησιαστικές ηγεσίες.

Αν δεν ξέρουμε εμείς οι Έλληνες από τη μέθοδο αυτή είτε από πολιτικές είτε από εκκλησιαστικές μας εμπειρίες! Επικρατεί η άποψη πως η διασπορά φόβου και τρόμου εξασφαλίζει το εκκλησιαστικό ποίμνιο από ορισμένους κινδύνους. Γι' αυτό εφαρμόζεται χωρίς τύψεις συνειδήσεως. Είναι κάτι που γίνεται εκ του ασφαλούς. Γι' αυτό κι οι θεολόγοι εκείνοι που εκφοβίζουν τους πιστούς εν ονόματι είτε της κόλασης είτε κάποιου παρελθόντος είτε κάποιας εκκλησιαστικής εξουσίας, μιλάνε πάντοτε εκ του ασφαλούς και δε διακινδυνεύουν ποτέ τίποτε, κι όταν ακόμα η ιστορία κατ' εξακολούθηση τους διαψεύδει.

Ο φόβος και ο τρόμος επικεντρώθηκε, στη συγκεκριμένη περίπτωση που συζητάμε, στη Ρώμη και το Βατικανό, που, όπως ήταν φυσικό, έσπευσε να βοηθήσει υλικά και ηθικά τους Ουνίτες. Επρόκειτο για δικούς τους ανθρώπους, πού ήταν νεκροί και ξαφνικά αναστήθηκαν και ζήτησαν την υποστήριξή τους. Ο,τιδήποτε άλλο θα εξέθετε τη Ρώμη στα μάτια όλου του κόσμου. Θα ήταν αδιανόητο να μη σπεύσει αρωγός των ανθρώπων αυτών που είχαν τόσο δεινοπαθήσει εξαιτίας της. Δεν πρέπει νομίζω να αναζητηθεί σε αυτή τη φυσική και λογική κίνηση του Βατικανού υπέρ των Ουκρανών Ουνιτών η αιτία αυτής της νέας «δαιμονοποίησης» της αγίας Έδρας του Πάπα.

Ούτε συνέβη τίποτε αντικανονικό ή απρόσμενο, όταν το Βατικανό αποκατάστησε την ρωμαιοκαθολική ιεραρχία στη Ρωσία όπως ήταν παλιά. Το ίδιο νόημα είχε και η από τη Ρώμη αποκατάσταση της εκκλησιαστικής τάξης μεταξύ των υπολειμμάτων (2 εκατομ. μόνο) των Ουνιτών στη Γαλικία με κανονικούς επισκόπους και ιερείς. Στα 50 χρόνια που πέρασαν, εκτός από τη φθορά που έφερε η καταπίεση, δημιουργήθηκαν κανονικά προβλήματα, για να μη πω χάος: όχι μόνο ιερείς, αλλά και επίσκοποι έγγαμοι, μάλιστα γίνεται λόγος και για χειροτονίες γυναικών.

Στις πράξεις αυτές της Ρώμης δεν είναι νοητό πώς μπόρεσε η Ρωσική Εκκλησία να δει τον αντίχριστο να εξορμάει εκ νέου εναντίον της Ορθοδοξίας. Στην πρώτη Σύνοδο των Ουνιτών της Ουκρανίας μετά το 1946, που έγινε 16-31 Μαΐου 1992, ο Πάπας έστειλε ευχετήριο τηλεγράφημα, που δημοσιεύθηκε και στην εφημερίδα «Καθολική». Τίποτε το επιλήψιμο δεν υπάρχει σε όλα αυτά.

Η βαθύτερη αιτία ήταν νομίζω άλλη: αποδείχηκε από τα πράγματα πως το Βατικανό είχε πλούσια μέσα στην οργάνωση για να συμπαρασταθεί στους ανθρώπους του στην Ουκρανία, ενώ οι Ρώσοι ιεράρχες έχουν να αντιμετωπίσουν πλήθος εσωτερικών προβλημάτων και έχουν τόσες υλικές ανάγκες με άδεια χέρια, με μόνα όπλα τις μακρές λειτουργίες, τις ατέλειωτες λιτανείες και

τους χρυσούς σταυρούς του ανώτερου ιερατείου. Από εδώ προήλθε το αίσθημα του κινδύνου και οργανώθηκε σαν πολιτική συντήρησης και επιβίωσης το να εξαπολυθεί εντός -φυσικά και εκτός- της Ρωσίας το φόβητρο του Παπισμού σαν κατακτητικής δύναμης στην Ανατολική Ευρώπη.

Είναι ένα όπλο αυτό που χρησιμοποιούν Κυβερνήσεις και Εκκλησίες, όταν κινδυνεύουν και δε διαθέτουν άλλα όπλα άμυνας. Παραταύτα την κατηγορία της Ρωσικής Εκκλησίας κατά της Ρώμης δεν πρέπει να παραμερίσει κανείς ως αβάσιμη, αν υποτεθεί πως υπάρχουν κάποια στοιχεία που θα μπορούσαν να τη στηρίξουν. Το ερώτημα είναι: υπάρχουν στοιχεία μέχρι τώρα πως επιχειρείται κάποια κατάκτηση ή, έστω, υπάρχουν κάποια σημάδια που να δείχνουν κάπως πειστικά προς αυτή την κατεύθυνση;

΄Εγινε π.χ. θόρυβος στη Μόσχα εκ του ότι ο νέος επίσκοπος των Καθολικών στην πόλη είναι κάποιος καρδινάλιος. Οι Ορθόδοξοι σχολίασαν το γεγονός ως αναβάθμιση του παράγοντα Ρωσία από το Βατικανό. Αυτά είναι υποψίες. Το Βατικανό πήρε μέχρι τώρα στη Ρωσία τις θέσεις που κατά παράδοση του ανήκουν. Διατυμπανίσθηκε πως το Βατικανό έστειλε νέους επισκόπους στην Ουκρανία και στη Ρουμανία. Τι άλλο όμως θα μπορούσε να κάνει, αφού είχαν πεθάνει οι παλαιοί, και ο λαός ζητούσε νέους; Εμείς δεν εκάναμε το ίδιο στην Αλβανία, όταν διορίσθηκε εκεί πατριαρχικός έξαρχος για να ανασυγκροτήσει την Αλβανική Ορθόδοξη Εκκλησία, να ξαναχτίσει ναούς, να χειροτονήσει ιερείς και σιγά-σιγά επισκόπους; Γιατί αρνούμαστε στους άλλους αυτό που θεωρούμε επιτακτική δική μας ευθύνη;

Το θέμα είναι μη τυχόν από τη μελέτη της κατάστασης στην Ανατολική Ευρώπη, αποφασίσει τελικά να θεωρήσει την περιοχή της Ανατολικής Ευρώπης ως πεδίο ιεραποστολής. Εναντίον όμως ενός τέτοιου ενδεχομένου υπάρχουν τα εξής επιχειρήματα:

(α) Οσάκις στο παρελθόν επιχειρήθηκε στην ίδια περιοχή η ΄Ενωση με πρωτοβουλία είτε πολιτική είτε εκκλησιαστική δε γνώρισε παρά στοιχειώδη επιτυχία με καταβολή μεγάλου κόστους. Αυτό διδάσκει η ιστορία. Η αντίσταση των πληθυσμών της περιοχής σε τέτοιες απόπειρες, μάλιστα σήμερα, θεωρήθηκε δεδομένη. ΄Οποια παράπονα και αν έχουν οι Ορθόδοξοι με τη μητέρα Ορθόδοξη Εκκλησία, δεν πρόκειται ποτέ να ανοίξουν την αγκαλιά τους στη Ρώμη. Το επιχείρημα αυτό προβάλλουν οι ρωμαιοκαθολικοί οικουμενιστές θεολόγοι, τονίζοντας πως ο οικουμενικός διάλογος είναι που συμφέρει τις Εκκλησίες και όχι οποιαδήποτε εγχειρήματα τριβής.

(β) Τα παραπάνω ενισχύονται και από τις αναλύσεις εκείνες που παρουσιάζουν την πρώην Σοβιετική ΄Ενωση και τη Γιουγκοσλαβία ως τις χώρες εκείνες όπου παρατηρείται ως προς τη θρησκεία και τις εθνικές ρίζες ένα κίνημα

σωβινισμού και θρησκευτικού φανατισμού. Και για μεν τη Γιουγκοσλαβία αυτό είναι φως φανάρι. Μερικοί υποστηρίζουν κάτι παρόμοιο και για τη Ρωσία.

(γ) Βέβαια, η Ρωσική Εκκλησία έχει σοβαρά εσωτερικά προβλήματα κατακερματισμού, όπως άλλωστε γίνεται μέσα σε όλη τη λεγόμενη Κοινοπολιτεία. Όπως παρατηρεί ο Rombert Holz διευθυντής αρμόδιος για τα θέματα αυτά Ινστιτούτου στη Ζυρίχη και εκδότης του περιοδικού *Orientierung* (βλ. *Lumen Vitae*, γαλλ. μετάφ. του άρθρου «Ex Oriente Lux, ex Occidente Luxus, τομ. XLVIII, Μάρτιος 1992, σελ. 51-60), ενώ στη Δυτική Ευρώπη κυριαρχεί μια τάση προς ενοποίηση, στην Ανατολική παρατηρείται αυτό που ονομάζει *moleculisation*, κατάτμηση σε μόρια, πολιτικά και θρησκευτικά αφενός, και αφετέρου η προσπάθεια προσδιορισμού μιας νέας ταυτότητας των ανθρώπων εκεί επάνω σε κατευθύνσεις πατριωτικο-θρησκευτικές! Αυτά τα χαρακτηριστικά δεν παρατηρούνται σε χώρες όπως η Ρουμανία, η Βουλγαρία και η Αλβανία, που ακόμα διατηρούν υπολείμματα του προηγούμενου καθεστώτος.

Εν πάση περιπτώσει, αυτά όλα ενισχύουν ακόμη περισσότερο την άποψη πως η Ρώμη δε θα κάνει ποτέ μια απόπειρα επανευαγγελισμού της Ρωσίας, εκτός αν είναι βέβαιη διακόσια στα εκατό πως αυτό θα προσθέσει κάτι ουσιαστικό στη σημερινή της δύναμη. Ποιά όμως είναι η δύναμη αυτή σήμερα στην Ανατολική Ευρώπη; Ο Holz, στο παραπάνω άρθρο του, ασχολείται περισσότερο με τις νεότερες εξελίξεις του Καθολικισμού στην Πολωνία και στην πρώην Ανατολική Γερμανία, με παράλληλα φαινόμενα στην Ουγγαρία και στην Τσεχοσλαβακία. Παραθέτει αδιάσειστα στοιχεία που δείχνουν υποχώρηση του Καθολικισμού στις χώρες αυτές. Ενώ κατά την περίοδο της πάλης κατά του κομμουνισμού, η Καθολική Εκκλησία και το ιερατείο της είχαν την ηθική ηγεσία της αντίστασης, τα αστικά κόμματα που επικράτησαν μετά το 1988 στρέφονται κατά του Ρωμαιοκαθολικισμού και επιδιώκουν σήμερα να μειώσουν την ηθική και κοινωνική επίδραση του κλήρου. Το ενδιαφέρον τους συγκεντρώνεται στο *Ex occidente luxus*! Αυτές τις αντιφάσεις ο Holz δικαιολογημένα θεωρεί και στην μία και στην άλλη περίπτωση, ως «ειρωνείες της ιστορίας». Για το θέμα μας όμως, ειδικότερα, φανερώνουν το εξής: Υπάρχει μια ρευστότητα στην όλη κατάσταση στην Ανατολική Ευρώπη, και δε νομίζω πως, αν δεν ξακαθαριστεί κάτι, θα ήταν δυνατό η Ρώμη να διακινδυνεύσει μια περιπέτεια, που θα την εκθέσει στα μάτια του κόσμου. Γιατί, αν είναι βέβαιο πως η Κοινοπολιτεία δεν είναι Ορθόδοξη περιοχή, όπως ισχυρίζεται το Πατριαρχείο Μόσχας, αφού στην περιοχή αυτή υπάρχουν Ισλαμιστές, Βουδιστές, Ανιμιστές κτλ., και βέβαιο είναι, ασφαλώς, πως οι Ρώσοι είναι Ορθόδοξοι, θα ήταν αστείο να ισχυριστεί ποτέ η Δύση πως ευαγγελίζεται την Ανατολή με την έννοια του εκχριστιανισμού των μη χριστιανικών λαών της Κοινοπολιτείας. Θα γελάσει όλος ο κόσμος.

Εξάλλου, η από ρωσικής εκκλησιαστικής πλευράς καταγγελία της Ρώμης για

την αποκατάσταση της εκκλησιαστικής τάξης στη Ρωσία, είτε μεταξύ των Καθολικών είτε μεταξύ των Ουνιτών, είναι εντελώς άδικη, ούτε έπρεπε να διατυπωθεί ποτέ, αφού και οι δικές μας εθνικές Ορθόδοξες Εκκλησίες διαθέτουν αντίστοιχη οργάνωση σε όλο το Δυτικό ημισφαίριο για την εξυπηρέτηση εθνικοθρησκευτικών μειονοτήτων. Πώς μπορεί να θεωρήσει κανείς ως εχθρική ενέργεια τη θρησκευτική εξυπηρέτηση των καθολικών μειονοτήτων από την Καθολική Εκκλησία μέσα στη Ρωσία;

Κι αν η Ορθόδοξη Εκκλησία στη Ρωσία αντιμετωπίζει πολύ σοβαρά εσωτερικά προβλήματα, σε ορισμένους τομείς, τα ίδια προβλήματα έχουν και οι Καθολικοί και οι Ουνίτες. Η διένεξη π.χ. μεταξύ «ομολογητών» και «συμβιβασθέντων» ηγετών μέσα σε όλες τις Ομολογίες λαβαίνει μερικές φορές δυσάρεστες διαστάσεις. Τέτοιες καταστάσεις εξελίσσονται ενίοτε τόσο άσχημα, ώστε να μη μπορεί να βεβαιωθεί πως ο τάδε ή τάδε ηγέτης θα μπορεί να ασκεί τα καθήκοντά του και την επόμενη εβδομάδα.

Στην Ουκρανία έγιναν αρχικά αρκετά έκτροπα. Οι Ουνίτες απαιτούσαν πίσω τις ιδιοκτησίες τους και οι Ορθόδοξοι αρνιόντουσαν επικαλούμενοι τη χρησικτησία. Αρκετές αποφάσεις των αρμόδιων οργάνων δε γίνονταν δεκτές από τους θιγόμενους, και ακολουθούσαν βιαιότητες. Ευτυχώς, το Πατριαρχείο Μόσχας και το Βατικανό διόρισαν επιτόπου Μικτή Επιτροπή Διαιτησίας, που πέτυχε να περιορίσει τα έκτροπα, όχι όμως να λύσει στο σύνολό του το πρόβλημα, που θέλει χρόνο, διάλογο και υπομονή.

Ούτε οι Ουνίτες ούτε οι γνωστές προτεσταντικές αιρέσεις, που δρουν σήμερα και στη Ρωσία όπως κατά τις μεταπολεμικές δεκαετίες δρουν και στην Ελλάδα, είναι σήμερα ο κίνδυνος. Η αδελφή Ρωσική Εκκλησία πρέπει να κοιτάξει τα εσωτερικά της προβλήματα. Εκεί υπάρχει η λύση για όλα όσα την απασχολούν σήμερα, ιδίως τα πνευματικά...

Ο αναγνώστης αυτού του άρθρου θα διερωτηθεί: Αφού η φύση των εκκλησιαστικών προβλημάτων στις ομόδοξες χώρες είναι τέτοιου είδους, γιατί εμείς εδώ στην Ελλάδα ξεσηκώσαμε τέτοια εκστρατεία εναντίον του Βατικανού και του Πάπα; Κανονικά, εμείς έπρεπε να συζητήσουμε τα ορθά προς όλες τις πλευρές, και, επίσης, να οργανώσουμε συστηματική βοήθεια προς τις Ομόδοξες Εκκλησίες. Τι μας χρειάζονταν ο θόρυβος εναντίον της Ρώμης και του Βατικανού και τα περί επέμβασης της Ουνίας στη Βαλκανική;

Η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι απλή: Κάποιοι πολιτικοί και εκκλησιαστικοί παράγοντες στην Αθήνα κατέστρωσαν ένα ιδιοφυές σχέδιο: Αφού από παντού στην Ελλάδα σπρώχνουν όλοι την Εκκλησία να βρει κάποια στηρίγματα στις άλλες Ορθόδοξες χώρες για την ενδεχόμενη από μέρους τους υποστήριξη των ελληνικών εθνικών θεμάτων, πιστεύθηκε πως η Ουνία στη Ρωσία και στη Ρουμανία προσφέρει τη βάση για μια τέτοια ευκαιρία. Με τον εκδημοκρατισμό

και τη φιλελευθεροποίηση οι Εκκλησίες αυτές δε βρίσκουν ούτε στο εσωτερικό των χωρών τους επαρκή υποστήριξη προς αντιμετώπιση της Ουνίας. Αρπάζουμε, λοιπόν, εμείς αυτή την ευκαιρία προσφοράς των καλών μας υπηρεσιών, με την ελπίδα πως σε αντάλλαγμα θα αποκτήσουμε κάποιους νέους συμμάχους στα εθνικά μας θέματα, αφού καταφέραμε να χάσουμε πολλούς από τους παλιούς.

Άσχετα όμως με το αν ταιριάζει στις Εκκλησίες η εμπλοκή σε τέτοιου είδους σχεδιασμούς, είναι δυνατό να ελπίσει η Εκκλησία μας πως θα πετύχει κάτι από αυτό που ανέλαβε; Εδώ οι Κυβερνήσεις μας, με ένα ακατανόητο πείσμα, αρνούνται από το 1945 να ανταποκριθούν σε επανειλημμένα αιτήματα Ομόδοξων Εκκλησιών σχετικά με τα μοναστήρια στο Άγιον Όρος, που κατά παράδοση τους ανήκουν. Ο προηγούμενος Ρώσος Πατριάρχης είχε καταφύγει στο αρμόδιο δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας για το θέμα αυτό. Και ο Ρουμάνος Πατριάρχης Ιουστινιανός μας δήλωσε προ ετών -σε καθηγητές και φοιτητές εκδρομείς- πως ζήτησε από την κυβέρνησή του να κλείσει την ελληνική εκκλησία του Βουκουρεστίου σε αντίποινα για την άρνηση της ελληνικής κυβέρνησης να δεχθεί πέντε (μάλιστα, 5) ρουμάνους μοναχούς στη Ρουμανική Μονή του Αγίου Όρους.

Είναι πολύ μακρύς ο κατάλογος τέτοιων ιδιοφυών τοποθετήσεων της διπλωματίας μας σε τέτοια θέματα ως προς τις Ομόδοξες χώρες. Σαν αντίβαρο τώρα: αποστέλλεται ο αρχιεπίσκοπος Σεραφείμ να βγάλει το φίδι από την τρύπα με ανακριβείς ή και φανταστικές διαδόσεις περί σχεδίων του Πάπα ή της Ουνίας στα Βαλκάνια. Η ελληνική κυβέρνηση ευτυχώς κράτησε την ψυχραιμία της, αν και δεν μπόρεσε να εμποδίσει τους ιδιοφυείς σχεδιασμούς κάποιων στελεχών της.

Και για να μη μείνουμε σε αοριστίες, καλό είναι να γραφούν εδώ δύο λόγια περί Ουνίας και Σκοπίων. Από πού ξεκίνησε ο θόρυβος που έγινε στον ελληνικό τύπο; Απο κάτι πολύ απλό: Επί δεκαετίες τώρα η Ορθόδοξη Εκκλησία των Σκοπίων επιδιώκει την ανεξαρτησία της από το Πατριαρχείο στο Βελγράδι. Οι άλλες Ορθόδοξες Εκκλησίες λένε στους Σκοπιανούς: «Πηγαίνετε να τα βρείτε με το Σέρβο Πατριάρχη, εμείς δεν μπορούμε να κάνουμε για σας τίποτε».

Αλλά με το Σέρβο Πατριάρχη δε μπορούν να τα βρουν, αφού, εκτός των άλλων μετά την περεστρόικα, στα ήδη υπάρχοντα προβλήματα προστέθηκαν και περιουσιακά, πλούσια δηλ. μοναστήρια στην περιοχή των Σκοπίων, που το Βελιγράδι θέλει να τα μοιραστεί με τα Σκόπια. Έτσι, αφού οι Σκοπιανοί δεν βρίσκουν κατανόηση από καμιά Ορθόδοξη Εκκλησία, κατέφυγαν στο διπλωματικό όπλο πως θα καταφύγουν στην Ρώμη, θα γίνουν δηλαδή Ουνίτες· κι ίσως αυτό να είχαν κάνει, αν δεν εύρισκαν την έντονη αντίδραση του λαού σε κάτι τέτοιο. Μάθαμε πως στην Πανορθόδοξη σύσκεψη των Ορθόδοξων ηγετών που έγινε στο Φανάρι στις 15 Μαρτίου ε.έ., έστειλαν και οι Σκοπιανοί αντιπρόσωπο,

αλλά δεν έγινε δεκτός. Αντέδρασε ο Σέρβος Πατριάρχης. Μπορεί να σταθεί οποιαδήποτε δική μας συνετή και αποδοτική πολιτική, όταν στηρίζεται πάνω σε τόσο σάπιες σανίδες; Βγάζουμε τα μάτια μας με τα ίδια μας τα χέρια, και το φταίξιμο αποδίδομε στον Πάπα.

Το μεγάλο όμως κακό που έκαναν τα περί κινδύνων εκ της Ουνίας αφορά στο θεολογικό διάλογο μεταξύ Δύσης και Ανατολής. Έγινε τόση δουλειά και καταβλήθηκε τόσος κόπος για να φτάσουμε κάπου στον τομέα αυτό, παρά τα προβλήματα που υπήρχαν καθόλη τους την πορεία. Υπερίσχυε η συνείδηση πως ο εχθρός για το χριστιανισμό είναι σήμερα η αναπτυσσόμενη τεχνοκρατική υλιστική κοινωνία με τους ανταγωνισμούς, τις εκτροπές και τις υπερβολές της -ένα νέο είδος σατανισμού υπερπαραγωγής, κατανάλωσης και καταπίεσης. Αυτό το στόχο οι Εκκλησίες μας τώρα θα τον αφήσουν στα Μ.Μ.Ε. και στους εμπόρους που τα διευθύνουν, και αυτές θα ασχοληθούν με την αλληλοεξόντωση. Το τι έπρεπε εμείς να κάνουμε είναι πολύ απλό:

(α) Να καταλάβουμε στην ουσία της τη συγκεκριμένη νέα κατάσταση που δημιούργησε η περεστρόικα στις σχέσεις Ουνιτών και Ορθοδόξων στην Ουκρανία, Τσεχοσλαβακία και στη Ρουμανία.

(β) Επειδή τα προβλήματα αυτά έχουν από μακρού έντονα ιστορικό και τοπικό χαρακτήρα, και η λύση τους θα απαιτήσει μακρό διάλογο από τους ενδιαφερόμενους φορείς, ο θεολογικός διάλογος πρέπει να συνεχισθεί απρόσκοπτα. Ο διάλογος αυτός είναι πολύ σημαντικότερος από το ζήτημα πόσες τελικά εκκλησίες θα πάρουν οι Ουνίτες ή οι Ορθόδοξοι σε κάποια περιοχή της Ουκρανίας ή της Σλοβακίας. Πρέπει να είναι κάποιος πολύ μικρόψυχος για να μην αντιλαμβάνεται κάτι τέτοιο.

(γ) Να μη ρίχνουμε λάδι στη φωτιά, αποδίδοντας τις δικές μας αδυναμίες και τη δική μας αναποτελεσματικότητα σε κάποια ανεξιχνίαστη οικονομία του Θεού, τη δε καλύτερη τύχη και οργάνωση των άλλων σε ενέργεια του Διαβόλου. Τέτοιες πρακτικές οδηγούν μόνο σε αδιέξοδο.

(δ) Να λέμε με αγάπη την αλήθεια στους ομόδοξους αδελφούς μας που σήμερα δοκιμάζονται, και ανεπιβούλευτα να τους συμπαρασταθούμε, με όσες δυνάμεις έχουμε, πνευματικές και υλικές. Βοηθώντας εκείνους ίσως έτσι βοηθήσουμε και τον εαυτό μας.

Ο εθνικισμός ως δύναμη διαιρετική της Ορθοδοξίας

Ιωάννης Μέγιεντορφ

Στις προθέσεις της Συντακτικής Επιτροπής ήταν αρχικά η δημοσίευση ενός πρωτότυπου άρθρου του Ι.Μέγιεντορφ, ειδικά για τούτο το αφιέρωμα του ΚΑΘ' ΟΔΟΝ. Τεχνικά προβλήματα όμως δεν μας επέτρεψαν κάτι τέτοιο. Έτσι κατόπιν υποδείξεως του ιδίου του συγγραφέα αναδημοσιεύουμε την παρούσα μελέτη με τον τίτλο που ο ίδιος μας έδωσε. Ευχαριστούμε τις εκδόσεις "Αρμός" που μας επέτρεψαν την συγκεκριμένη αναδημοσίευση από το βιβλίο τους "Η κληρονομιά του Βυζαντίου στην Ορθόδοξη Εκκλησία".

Στην εποχή μας, η παγκόσμια Ορθόδοξη Εκκλησία παρουσιάζεται σαν μια χαλαρή ένωση πλήρως ανεξάρτητων ή αυτοκέφαλων εκκλησιών, ενωμένων στην πίστη και σε μια κοινή κανονική παράδοση. Επίσημα είναι δυνατό να βεβαιώσουμε ότι αυτή η κατάσταση συμφωνεί με την πρώιμη χριστιανική κανονική οργάνωση. Η νομοθεσία της Συνόδου της Νίκαιας προβλέπει την εκλογή των επισκόπων από τις συνόδους κάθε επαρχίας (κανόνες δ΄ και ε΄) και δεν αναγνωρίζει καμιά επίσημη αρχή πάνω από τον επίσκοπο της επαρχιακής πρωτεύουσας, ή «μητροπολίτη». Είναι αλήθεια ότι η Νίκαια αναγνωρίζει επίσης την *de facto* κανονική παράδοση μερικών εκκλησιών - Αλεξάνδρεια, Αντιόχεια, Ρώμη (πρβλ. κανών στ΄) - πάνω σε μια ευρύτερη περιοχή, αλλά το περιεχόμενο αυτής της δικαιοδοσίας δεν είναι πολύ ακριβές και πάντα περιορίζεται σαφώς από πλευράς έκτασης. Ο Βυζαντινός κανονολόγος Βαλσαμών (12ος αιώνας) στο σχόλιό του στο β΄ κανόνα της Κωνσταντινουπόλεως είχε δίκιο, όταν έλεγε ότι «*τὸ παλαιὸν πάντες οἱ τῶν ἐπαρχιῶν μητροπολῖται αὐτοκέφαλοι ἦσαν, καὶ ὑπὸ τῶν οἰκείων συνόδων ἐχειροτονοῦντο*».[1]

Ωστόσο, αυτός ο αρχαίος τοπικισμός είχε το νόημα να διασφαλίσει μια αποτελεσματική λειτουργία των τοπικών επαρχιακών συνόδων. Επίσης προϋπέθετε μια αίσθηση οικουμενικής ενότητας και αλληλεπίδρασης των επισκοπών, στην οποία οι επαρχιακές «αυτοκέφαλες εκκλησίες» δεν εννοήθηκαν ποτέ ως εμπόδιο. Τίποτα δεν ήταν πιο ξένο στην πρώιμη εκκλησιαστική δομή απ' ότι

1. Εκδ. Γ.Α. Ράλλη - Μ. Ποτλή, *Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων* 2 (Αθήναι, 1852), σ. 171. Για τις διάφορες έννοιες του όρου, «αυτοκέφαλος» που μόνο βαθμιαία, και πολύ πρόσφατα, έγινε ο *terminus technicus* που υποδηλώνει μιά διοικητικά ανεξάρτητη εκκλησία, βλ. Pierre L' Huillier, «Problems Concerning Autocephaly» *The Greek Orthodox Theological Review* 24 (1979), σσ. 166-168.

μερικές σύγχρονες κατανοήσεις αυτοκέφαλου σύμφωνα με τις οποίες «στη σφαίρα των διεθνών σχέσεων, κάθε αυτοκέφαλη εκκλησία είναι ένα πλήρες και ίσο υποκείμενο του διεθνούς δικαίου».[2]

Καθαρά, ο σύγχρονος εθνικισμός έχει δημιουργήσει μια μεταμόρφωση του νόμιμου εκκλησιαστικού τοπικισμού σε ένα κάλυμμα για το εθνικό διασπαστικό πνεύμα.

Για έναν ιστορικό, είναι εύκολο να ανιχνεύσει πού και πώς έγινε αυτή η μεταμόρφωση. Συνέβη σαν μια άμεση συνέπεια της μεγάλης αναβίωσης των εθνοτήτων που άρχισε στη Δυτική Ευρώπη στο β΄ μισό του 18ου αιώνα και προσδιόρισε ολόκληρη την ιστορία του 19ου. Η νέα εθνικιστική ιδεολογία ταύτισε το *έθνος* - κατανοούμενο τόσο σε γλωσσικούς όσο και σε φυλετικούς όρους - με το αντικείμενο της βασικής κοινωνικής και πολιτιστικής αφοσίωσης. Δεν είναι ο παγκόσμιος Χριστιανισμός, όπως τον συνέλαβε ο Μεσαίωνας και φυσικά ούτε η μυστηριακή κοινότητα η δημιουργημένη από τη νέα γέννηση του Βαπτίσματος (όπως το Χριστιανικό Ευαγγέλιο απαιτούσε) που θεωρούνταν σαν καθοριστικός παράγων της ανθρώπινης ζωής, αλλά το έθνος. Και υπονοούσε επίσης ότι κάθε έθνος είχε δικαίωμα για δημιουργία χωριστού κράτους, έτσι που οι παλιές Ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες, ανεπαρκή απομεινάρια της Ρωμαϊκής ή Βυζαντινής παγκοσμιότητας, κατέρρευσαν η μία μετά την άλλη.

Στην Ελλάδα και στις άλλες Βαλκανικές χώρες της Βουλγαρίας, Σερβίας και Ρουμανίας, ο εθνικισμός γενικά προωθήθηκε από μια δυτικά - εκπαιδευμένη και δυτικά - προσανατολισμένη εκκοσμικευμένη διανόηση που δεν είχε κανένα πραγματικό ενδιαφέρον για την Ορθοδοξία και την Εκκλησία. Δεν την έβλεπαν παρά ως ένα χρήσιμο εργαλείο για να πετύχουν κοσμικούς, εθνικιστικούς στόχους. ΄Οταν άρχισαν οι διάφορες εθνικιστικές κινήσεις, η ηγεσία της Εκκλησίας συχνά εξέφρασε σκεπτικισμό και ενστικτωδώς φοβήθηκε το νέο κοσμικό και διαιρετικό πνεύμα που κατέλαβε το πρώην ενωμένο χριστιανικό *millet* στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αλλά η Εκκλησία, προφανώς δεν είχε την πνευματική δύναμη, τη θεολογική διακριτικότητα και τις θεσμικές δομές που θα μπορούσαν να ξορκίσουν τους δαίμονες της εθνικιστικής επανάστασης. Από την άλλη μεριά, η Εκκλησία δεν είχε κανένα λόγο να υποστηρίξει το *status quo* που εμπεριείχε τη συνέχιση της μισητής Τουρκικής ή Αυστριακής κυριαρχίας πάνω στους ορθοδόξους πληθυσμούς της Βαλκανικής. ΄Ετσι πατριάρχες, επίσκοποι και μέχρι και ο ενοριακός κλήρος - μερικές φορές ενθουσιαστικά, άλλες φορές απρόθυμα - ενώθηκαν με το σαρωτικό εθνικιστικό κίνημα, όχι μόνο αναμιγνυόμενοι άμεσα στην πολιτική του επιτυχία αλλά επίσης - πράγμα πιο επικίνδυνο - και αποδεχόμενοι τις ιδεολογικές του θέσεις.

2. Troitsky στο *Zhurnal Moskovskoi Patriarkhii*, 7(1948), σ. 48

Το άμεσο αποτέλεσμα ήταν η διαίρεση. Πράγματι, αν ο ελληνικός εθνικισμός επαναστάτησε ενάντια στην Τουρκική κυριαρχία, ο Βουλγαρικός εθνικισμός δεν θα μπορούσε να ανεχθεί την Ελληνική κυριαρχία στην Εκκλησία. Όμοια, στην Αυτοκρατορία των Αψβούργων, οι Ούγγροι επαναστάτησαν ενάντια στους Αυστριακούς αλλά οι Σέρβοι απέρριψαν την Ουγγρική υπεροχή και ούτω καθεξής. Οι Ρουμάνοι αντιτάχθηκαν στο κανονικό πρωτείο του Σερβικού πατριαρχείου του Κάρλοβιτς. Έτσι ο εθνικισμός ξεχείλισε ανάμεσα στους Ορθοδόξους όλων των εθνικοτήτων και κατευθύνθηκε όχι μόνο εναντίον των Μουσουλμάνων ή Ρωμαιοκαθολικών (Αυστριακών ή Ούγγρων) κυριάρχων αλλά και κατά των ίδιων των αδελφών Ορθοδόξων. Και εφόσον ο πολιτικός στόχος όλων των εθνοτήτων συνίστατο στην αναζήτηση της δημιουργίας εθνικών κρατών - που θεωρούνταν η υπέρτατη εκπλήρωση της πολιτιστικής αύξησης και ωρίμανσης - η ιδέα του «αυτοκέφαλου» κατάντησε να θεωρείται σαν το εκκλησιαστικό αντίστοιχο του έθνους: κάθε έθνος έπρεπε να εγκαθιδρύσει τη δική του αυτοκέφαλη εκκλησία. Το οικουμενικό πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως αντιστάθηκε στην τάση, αλλά ανεπιτυχώς, εν μέρει επειδή είχε γίνει και το ίδιο το σύμβολο, και περιστασιακά και το όργανο, του Ελληνικού εθνικισμού που - όπως όλοι οι εθνικισμοί - ήταν αναγκαστικά τυφλός και κουφός στον εθνικισμό των άλλων και γι' αυτό ανίκανος να υπερβεί το φαύλο κύκλο της εθνικής διαπάλης.[3]

Έτσι ο νόμιμος και κανονικός τοπικισμός επικυρωμένος από τους κανόνες της πρώιμης εκκλησίας μεταμορφώθηκε, στη σύγχρονη Ορθοδοξία, σε διαιρετικό εκκλησιαστικό εθνικισμό.

Είπα πρωτύτερα ότι η Ορθόδοξη εκκλησιαστική αρχή παρέμεινε γενικά ανενημέρωτη γι' αυτή την επικίνδυνη εξέλιξη και συχνά έγινε, στην πράξη, ο κύριος εκπρόσωπος της εθνικιστικής ιδεολογίας. Ωστόσο, υπάρχει μια μεγάλη και πολύ επιτυχής εξαίρεση: η Σύνοδος του 1872 που συγκλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη για την υπόθεση του λεγόμενου «Βουλγαρικού σχίσματος». Δεν θέλω να διαπραγματευτώ εδώ, τις αποφάσεις που καταδίκασαν τους Βουλγάρους, και είχαν χαρακτήρα μάλλον αυτοδικαίωσης, σαν να ήταν μόνοι αυτοί οι ένοχοι για εκκλησιαστικό εθνικισμό, αλλά το ίδιο το κείμενο, που κάνει ξεκά-

3. Πηγαίο υλικό και δευτερεύουσα γραμματεία για το Βαλκανικό εθνικισμό είναι άφθονα. Ανάμεσα στα Βιβλία σε Δυτικές γλώσσες, τα ακόλουθα μπορούν να θεωρηθούν σαν, άμεσης αναφοράς στις εκκλησιαστικές διαστάσεις της κρίσης: E. Picot, *Les Serbes de Hongrie: leur histoire, leurs privilèges*, leur église, leur état politique et social (Prague, 1873)· Stephen Runciman, *The Great Church in Captivity: A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence* (Cambridge, 1968). K. Hitchins, *Orthodoxy and Nationality: Andreiu Saguna and the Rumanians of Transylvania, 1846-1873* (Cambridge, Mass: 1977)· R.W. Seton-Watson *The Rise of Nationality in the Balkans* (New York, 1966)· και C.A. Frazee, *The Orthodox Church and Independent Greece, 1821-1852* (Cambridge, 1969).

θαρες μερικές εκκλησιολογικές δηλώσεις γενικότερης φύσεως και μεγίστης σημασίας για τη σύγχρονη Ορθοδοξία. Καταδικάζει την αίρεση του «φυλετισμού» που ορίζεται ως, η «*ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ συγκρότησις ἰδίων φυλετικῶν Ἐκκλησιῶν πάντας μὲν τοὺς ὁμοφύλους ἀποδεχομένων πάντας δὲ τοὺς ἑτεροφύλους ἀποκλειουσῶν καὶ ὑπὸ μόνον ὁμοφύλων ποιμένων διοικουμένων*» και σαν «*ἡ λόγῳ διαφόρου φυλετικῆς καταγωγῆς καὶ γλώσσης διάκρισις καὶ διεκδίκησις ἢ ἐξάσκησις ἀποκλειστικῶν δικαιωμάτων παρ' ἀτόμων καὶ ὁμάδων ἀνθρώπων ὁμοχώρων τε καὶ ὁμοταγῶν*».[4]

Εκκλησιολογικά το διάταγμα υπονοεί ότι η Εκκλησία δεν μπορεί να υιοθετήσει, ως κριτήρια της δομής της και της οργάνωσής της τις διαιρετικές πραγματικότητες του πεπτωκότος κόσμου (συμπεριλαμβανομένου και του εθνικισμού)· ότι, σαν ευχαριστιακή κοινότητα, καλείται να υπερβεί αυτές τις διαιρέσεις και να ξαναενώσει τους χωρισμένους. Στην ίδια τη δομή της, πρέπει να μαρτυρήσει για τη νίκη του Χριστού πάνω στον κόσμο.

Πολύ λίγα ακολούθησαν, στην πράξη (το λιγότερο που μπορώ να πω!) για τις αποφάσεις του 1872, που έμειναν μάρτυρας, ευτυχώς, μιας δυνατής εναπομένουσας εκκλησιολογικής αισθήσεως χωρίς την οποία η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν θα μπορούσε να χαρακτηρισθεί πια *ορθόδοξη*.

Πραγματευόμενος το διαιρετικό εθνικισμό, αναφέρθηκα μέχρι τώρα κυρίως στις Ορθόδοξες εκκλησίες των Βαλκανίων και δεν ανέφερα τη μεγαλύτερη ορθόδοξη εθνική εκκλησία, την εκκλησία της Ρωσίας. Το ιστορικό πεπρωμένο αυτής της εκκλησίας ήταν προφανώς διαφορετικό, αλλά τα αποτελέματα, στο πρόβλημα που μας απασχολεί εδώ, είναι ίδια. Η παγκόσμια αυτοκρατορική ιδεολογία, που κληρονομήθηκε στη Μόσχα από το Βυζάντιο εθνικοποιήθηκε και εκκοσμικεύτηκε στο 16ο, 17ο και 18ο αιώνα με μια διαδικασία που περιγράφει καλά ο μακαρίτης π. George Florovsky.[5] Η μεγάλη διαφορά - και ίσως πλεονέκτημα - που είχε η Ρωσική εκκλησία, αναφορικά με τη διάσωση μιας «καθολικής» και άρα υπερεθνικής συνείδησης ήταν η δυνατότητα συνέχισης της ιεραποστολικής δραστηριότητας και της διατήρησης, έτσι, μιας συγκεκριμένης πρακτικής (και όχι μόνο της αρχής) της χριστιανικής οικουμένης. Επίσης, η εμφάνιση, στη Ρωσία του 19ου αιώνα του κριτικού ακαδημαϊσμού και πιο πρόσφατα, μιας εκκλησιαστικά προσανατολισμένης διανόησης (της οποίας ο ίδιος ο Florovsky είναι ένας επιφανέστατος εκπρόσωπος) επιτρέπει μια κάποια αυτοεξέταση και αυτοκριτική. Αλλά αυτοί οι παράγοντες παραμένουν ακόμα αρκετά ανεπαρκείς για να ξεπεράσουν τον εκκλησιαστικό εθνικισμό στην πράξη και στη συνείδηση πολλών ανθρώπων.

4. Παραπομπή στου Μαξίμου Σάρδεων, *Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ* (Θεσσαλονίκη, 1972), σσ. 323-325.

5. Ειδικά στο *Puti russkago bogosloviia* Paris, 1937.

Φτωχότερη από το απόγευμα της 22ας Ιουλίου τ.έ. είναι η Ορθόδοξη Θεολογία. Ο διάσημος ιστορικός και θεολόγος της Ορδόδοξης Διασποράς, και μέχρι 30 Ιουνίου 1992 κοσμήτορας της Θεολογικής Σχολής του Αγίου Βλαδιμήρου, καθηγητής π. *Ιωάννης Μέγιεντορφ*, μετά από σύντομη μάχη με την επάρατη νόσο άφησε την τελευταία του πνοή αργά το απόγευμα της Τετάρτης, 22 Ιουλίου 1992. Ο π. *Ιωάννης* υπήρξε ένθερμος φίλος του Θεολογικού Συνδέσμου και λίγο πριν την εκδημία του υποσχέθηκε να αποστείλει στο *Καθ' Οδόν* σχετικό άρθρο για τον Εθνικισμό, την αίρεση όπως συνήθιζε να λέει της νεότερης Ορθοδοξίας, το οποίο όπως μας διαβεβαίωσε θα αποτελούσε διασκευή παλαιοτέρου άρθρου του –απόσπασμα του οποίου δημοσιεύουμε στο τεύχος αυτό– εμπλουτισμένου με σκέψεις σχετικές με την πολυπόθητη ενότητα της Ορθοδοξίας στη λεγόμενη «Διασπορά» και την έξαρση του εθνικισμού που παρατηρείται στις κατά παράδοση Ορθόδοξες χώρες του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού.

Το *Καθ' Οδόν* στο επόμενο τεύχος του θα αναφερθεί εκτενέστερα στη θεολογική συμβολή του πατρός Ιωάννη, του κορυφαίου αυτού επιστήμονα της νεότερης Ορθοδοξίας, στην πορεία της Εκκλησίας και της αποστολής της στον κόσμο. Στο τεύχος αυτό δημοσιεύουμε τηλεγράφημα του Οικουμενκού Πατριάρχη στον μακαριστό πλέον π. *Ι. Μέγιεντορφ*, λίγες μόνο μέρες πριν από την εις Κύριον εκδημίας του.

Πρωτοπρεσβύτερο π. Ιωάννη Μέγιεντορφ,
St. Mary's Hospital Centre,
3830 Ave. Lacombe,
Δωμάτιο 6305
Montreal, Canada.

Αγαπητέ πάτερ Ιωάννη,

Η είδηση της επιδείνωσης της υγείας σας μας έχει συγκλονίσει. STOP.

Παρατaύτα στρέψαμε τις ελπίδες και προσευχές μας στον πανάγαθο Θεό, για να σας ενδυναμώνει στις δύσκολες αυτές στιγμές, καθώς αισθανόμαστε ως μία προσευχομένη Εκκλησία τους πνευματικούς δεσμούς με τους πιστούς όπου γης. STOP.

Γνωρίζοντας σας προσωπικά ως άνθρωπο, επιστήμονα, ιερέα, είμαστε απόλυτα πεπεισμένοι ότι πνευματικότητά σας θα σας κρατήσει ακέραιο σ' αυτή τη δοκιμασία, γι' αυτό μας καθησυχάζει το γεγονός ότι ο Παράκλητος θα σας ενδυναμώνει σ' αυτό το μαρτύριό σας και θα ενισχύει τους οικείους σας η αλήθεια και ζωοποιός πίστη της Ορθοδοξίας την οποία βιώνετε και διδάσκετε .STOP.

Να είστε βέβαιος για τις θερμές και εκ βάθους καρδίας προσευχές μας. Ο Κύριος να σας χαρίζει ειρήνη.

Βαρθολομαίος, Οικουμενικός Πατριάρχης

Να μη χάσουμε τα διλήμματά μας

Σχόλιο για τον εθνικισμό σήμερα

Θανάσης Ν. Παπαθανασίου

Η δυσλεξία των χορτάτων

Το να επιχειρήσει κανείς τη στιγμή τούτη να αρθρώσει μεστό λόγο για τη σχέση του εθνικισμού προς την Ορθοδοξία, και ειδικά στη νεοελληνική πραγματικότητα, λίγο φαίνεται να διαφέρει από βασανιστήριο. Δεν προσομοιάζει στον τυραννισμό του βωβού που ασφυκτιά ανήμπορος να λαλήσει όσα τον κατακλύζουν· μάλλον θυμίζει τη δυσκινησία και τη δυσχέρεια που βρίσκεται στο στάδιο της πέψης όσων προηγουμένως αναλώθηκαν είτε με τα δόντια είτε με τα χείλη.

Θα είμασταν αναπολόγητοι αν υποστηρίζαμε ότι –τουλάχιστον κατά το καθόλου ευκαταφρόνητο διάστημα των τριάντα τελευταίων ετών– ο εν Ελλάδι λαός της Εκκλησίας στερήθηκε την πνευματική τροφή που απάγει από τον λιμό του εθνικισμού. Ομόφωνα σχεδόν η θεολογική εκείνη παραγωγή που έχει συνδεθεί με το όραμα της θεολογικής αναβάπτισής μας κατέδειξε το έωλο του εθνικισμού και τη ριζική αντιθετικότητά του προς την εκκλησιαστική αλήθεια και οικουμενικότητα. Σήμερα φαίνεται μάλλον αδύνατο να δώσει ένας εκκλησιαστικός άνθρωπος τον ορισμό του εθνικισμού ή να εκθέσει την προμνημονευθείσα αντιθετικότητα χωρίς να επαναλάβει (ή χωρίς να παραπέμψει σε) όσα γράφτηκαν και ξεκαθαρίστηκαν τότε.

Όντως, δεν ήταν μικρό πράγμα σε μια εποχή, κατά την οποία η μονοπώληση της εθνικοφροσύνης και η πλειοδοσία στα «ελληνοχριστιανικά ιδεώδη» ή στο «πεπρωμένο της φυλής» επιστρατεύονταν ως τεκμήρια κοινωνικοπολιτικής υγείας και εκλαμβάνονταν ως θεμελιώδη χαρακτηριστικά του νομοταγούς χριστιανού, να στιγματισθεί από θεολογικά χείλη ο εθνοκεντρισμός. Οπωσδήποτε, αυτή η θεολογική ομοβροντία αντιεθνικισμού δεν οφειλόταν απλώς σε συγκυρία ή σε λόγους πολιτικής αντιπολίτευσης· γεννήτοράς της υπήρξε προεχόντως η ανάκαμψη της ορθόδοξης αυτοσυνειδησίας.

Είναι πολύ σημαντικό το ότι ο εθνικισμός στηλιτεύτηκε όχι μόνο σε ειδικές μελέτες, αλλά σε *κάθε* ευκαιρία και υπό ποικίλα οπτικά πρίσματα[1]. Αυτό δεν είναι ούτε παράξενο ούτε δυσεξήγητο. Θα ήταν πραγματικά αδιανόητο να αποφευγόταν η ρήξη με τον εθνοφυλετισμό τη στιγμή που πλάταινε η βιβλική και η πατερική σπουδή, υπογραμμιζόταν η ευχαριστιακή διάσταση της Εκκλησίας και αναβίωνε η ιεραποστολική συνείδησή της. (Ας μας επιτραπεί εδώ μια παρενθετική παρατήρηση. Σ' ένα μεγάλο βαθμό, ήταν η αναζωπύρωση του ιεραποστολικού ενδιαφέροντος στον τόπο μας που απεγκλώβισε την ορθόδοξη συνείδηση και διευκόλυνε τον προσανατολισμό της στην εκκλησιαστική καθολικότητα και παγκοσμιότητα. Κι όμως, οι θεολογικοί απολογισμοί συνήθως παραθεωρούν αυτή την καίρια συμβολή της, καθώς και τη συνακόλουθη συνδρομή της στη ζωογόνηση των άλλων, περισσότερο συζητημένων, «τομέων» της θεολογικής μας σκέψης).

Και σήμερα; Όσο κι αν οι μέρες μας χαρακτηρίζονται από το ραγδαίο των εξελίξεων και των μεταπτώσεων που μεταβάλλουν ταχύτατα το προσωπείο της επικαιρότητας, ο εντοπισμός βασικών αξόνων οι οποίοι διέπουν το παρόν μας δεν είναι δύσκολος. Η ερωτοτροπία προς τον εθνικισμό είναι πλέον μια τάση γενική, μολονότι όχι καινοφανής, αφού οι απαρχές της (έπρεπε να) ήταν ορατές εδώ και λίγα χρόνια[2].

Είναι αλήθεια ότι στον τόπο μας δεν έχει ευδοκιμήσει εκείνος ο κραυγαλέος εθνικισμός τύπου Λεπέν, που συνοδεύεται από απερίφραστο ρατσισμό τύπου Κου-Κλουξ-Κλαν. Αυτό, ωστόσο, ουδαμώς πρέπει να λειτουργήσει ως άλλοθι για την εδραίωση της οιασδήποτε μορφής εθνικιστικής ή νεοεθνικιστικής αθλιότητας. Η ογκούμενη διάθεση του θρησκευτικά αδιάφορου κόσμου να ανακαλύπτει την Ορθοδοξία ως μονοπώλιο του νεοελληνικού λαού, οι οιμωγές επιφανών διαχειριστών της κομματικής εξουσίας που αξιώνουν από την εν Ελλάδι Εκκλησία να λειτουργεί με συνέπεια κρατικού ιδρύματος, ο λαϊκιστικός συρμός ο

1. Βλ. δειγματοληπτικά Γ. Φλωρόφσκυ, Ι. Μάγεντορφ, Δ. Τρακατέλλη στο *Θεολογία, Αλήθεια και Ζωή* (1962), σελ. 32, 150, 232-234· Η. Βουλγαράκη, *Ιεραποστολή*; (1962), σελ. 12-13· Αμ. Αλιβιζάτο, Ευ. Χρυσό, Γ. Θεοτοκά, Χ. Γιανναρά στο *ΣΥΝΟΡΟ* 38 (1966)· Αν. Γιαννουλάτο, *Αφετηριακαί σκέψεις διά την εξωτερικήν Ιεραποστολήν* (1968)· Ιουστ. Πόποβιτς, *Άνθρωπος και Θεάνθρωπος* (1968), σελ 55-56.· Αμφιλ. Ράντοβιτς στο *Μαρτυρία Ορθοδοξίας 1971*, σελ. 36-39· Γ. Μεταλληνό στο *Δοκίμια Ορθόδοξου Ήθους* (1979), σελ. 39. Αυτό που μας ενδιαφέρει πρωτίστως εδώ είναι το μείζον γεγονός της ανάδυσης αντιεθνικιστικής συνείδησης. Μια ξεχωριστή μελέτη θα μπορούσε να καταδείξει τις ιδιαιτερότητες των επιμέρους απόψεων και, ενδεχομένως, τις ανεπάρκειες ορισμένων από αυτές.

2. Κατά τη γνώμη μου (βλ. *Προβλήματα της Θεολογίας στην Ελλάδα το 1989 μ.Χ. Δεκαπέντε Σημειώματα*, στη *ΣΥΝΑΞΗ* 29/1989, σελ. 28), προ καιρού βρήκε χώρο στη νεοελληνική εκκλησιαστική και πολιτική ζωή το φαινόμενο που θα 'πρεπε ακριβέστερα να το ονομάζουμε *νεοενθικισμό*, όπως θα κάνουμε στα εξής.

οποίος εμφανίζει το νεοελληνικό κράτος ουσιαστικά ως ιδιοκτήμονα των Πατριαρχείων, τρισάθλια κηρύγματα από άμβωνος που εξαντλούνται στη συμπλήρωση του μηδέποτε εκλιπόντος αδογματικού ηθικισμού τους με τον διατυμπανισμό της εθνικής χρησιμότητας της Εκκλησίας, η καλλιεργούμενη σε θεολογικές συντροφιές αμφισβήτηση του κατά πόσο η Ορθοδοξία μπορεί να καρπίσει σε *κάθε* γωνιά της οικουμένης και η μετατόπιση του ακτιβισμού θρησκευτικών κινήσεων και ομάδων από τα εκκλησιαστικά-θεολογικά στα εθνικά ζητήματα: Ιδού μερικά σπαράγματα της κυρίαρχης τάσης.

Όλα αυτά συνυπάρχουν κατά τρόπο που τροφοδοτεί μια δυσοίωνη σύγχυση, αφού συχνά συνοδεύονται από φραστική αποκήρυξη του εθνικισμού και σοβινισμού, αποκήρυξη που άλλοτε προσάγεται εκ του πονηρού, προκειμένου ο θιασώτης εθνικιστικών θέσεων να μη χρεωθεί το αμάρτημά του αυτό και άλλοτε οφείλεται σε εξασθενημένα αλλά όχι εντελώς καταπνιγμένα οικουμενικά αντισώματα που φέρει όποιος φιλότιμα έχει μαθητεύσει στην ορθόδοξη θεολογία και ζωή. Και μόνο σε επίπεδο αντιπαράθεσης επιχειρημάτων αν σταθεί κανείς, είναι να τρελαίνεται από τη σύγχυση του υφέρποντος ερμαφρόδιτου νεοεθνικισμού: Τα βιβλικά κείμενα και η πατερική γραμματεία (καθώς και η προμνημονευθείσα νεότερη θεολογική παραγωγή μας) είναι τόσο πλούσια σε αναφορές στην παγκοσμιότητα της θείας Οικονομίας και στην οικουμενικότητα της Ορθοδοξίας, που θα μπορούσαμε να φανταστούμε ότι η προσαγωγή τους θα αρκούσε για να βάλει τα πράγματα στη θέση τους.

Κι όμως σήμερα όποιος αναφέρεται σ' αυτά συχνά αντικρίζει τα γεμάτα απορία μάτια του εθνοκεντραμύντορα συνομιλητή του, που μαρτυρούν τη σύγχυση ανθρώπου που δε μπορεί να συγχρονίσει τις σημερινές προτεραιότητές του και όσα μέχρι χθες αποδεχόταν ως κεφαλαιώδη και καθοδηγητικά της ζωής του. Ο θεολογών νεοέλληνας δεν λιμοκτονεί σε κάποια περιπλάνηση στην έρημο. Η τροφή δεν του έλειψε. Αντιθέτως, «ἔφαγε... καὶ ἐνεπλήσθη καὶ ἀπελάκτισεν ὁ ἠγαπημένος, ἐλιπάνθη, ἐπαχύνθη, ἐπλατύνθη» (*Δευτερ*. 32.15).

Ο εθνικισμός ως λαθρορθόδοξη αίρεση

Έχει σωστά παρατηρηθεί ότι ο εθνικισμός αποτελεί το σαράκι της Ορθοδοξίας εδώ και δέκα αιώνες (βλ. T. Ware, *The Orthodox Church*, 1978, σελ. 86), και φαίνεται ότι πέπρωται να ταλαιπωρήσει τις Ορθόδοξες Εκκλησίες (και, βεβαίως, όχι μόνο την εν Ελλάδι) για κάμποσο ακόμη. Κάποιες ενδογενείς αιτίες μπορούν να επισημανθούν.

Η Εκκλησία πραγματοποιεί τη συνάντηση Θεού και κόσμου. Η συνάντηση αυτή δεν είναι συμβολική ή δοκητική, αλλά κυριολεκτική· είναι η αληθινή,

πραγματική κτίση, ο συγκεκριμένος άνθρωπος και οι συγκεκριμένες διαστάσεις της ζωής του, που καλούνται σε εγκεντρισμό στο Σώμα του Χριστού. Είναι γνωστό ότι η Ορθοδοξία δεν συγκροτεί ένα ανιστορικό, μισθαποδοτικό ή ηθικιστικό μοντέλο σχέσεων Θεού και κόσμου, αλλά προεχόντως επιμένει ότι σώζεται αυτό που προσλαμβάνεται από το Θεό. Έτσι, είναι πολύ σημαντικό το να λαμβάνει η Εκκλησία υπόψη της τα δεδομένα και τα χαρακτηριστικά του κτιστού σε κάθε τόπο και σε κάθε εποχή, ώστε να διακονήσει τη σκήνωση του Θεού σε καθαυτή την κτιστή πραγματικότητα κι όχι σε ένα φάντασμα ή σε μιαν αφαίρεσή της. Ένα από αυτά τα πραγματικά δεδομένα είναι η ύπαρξη εθνών με την ιδιοπροσωπία τους και τον ξεχωριστό πολιτισμό τους.

Η ιστορία βοά για την ακλόνητη πεποίθηση της Εκλησίας ότι κάθε άνθρωπος από κάθε λαό μπορεί να ενταχθεί στο Λαό του Θεού, και για την ομόλογη πρακτική της (βλ. πχ. τη διαμάχη των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου με τους «Τριγλωσσίτες» και τη μετάφραση της Αγίας Γραφής σε κάθε γλώσσα, πράγμα που συνήθως συνοδευόταν από μεταφορά της προφορικής γλώσσας ενός λαού σε γραπτή μορφή και, κατά συνέπεια, από απελευθέρωση δημιουργικών δυνάμεων του λαού αυτού). Είναι ευνόητο ότι αν αυτός ο πολύτιμος ρεαλισμός της Ορθοδοξίας διαστραφεί, απολήγει στη φρεναπάτη ότι ο εθνικός πολυμερισμός υπέρκειται της Εκκλησίας, ότι κάποια ράτσα έχει μεταφυσικές διαστάσεις και ότι ένας και μόνο πολιτισμός αποτελεί αυτοδίκαια πρόκριμα της σωτηρίας και, μάλιστα, όρο στον οποίο υπόκειται και υποκύπτει η δράση του Θεού!

Αντίστοιχη προς την παραχάραξη αυτή, ίσταται άλλη μία, που δυναμιτίζει τη συστοιχία μεταξύ Αλήθειας και Διοίκησης της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Είναι κοινός τόπος ότι στην Ορθοδοξία πρυτανεύει η ουσιαστική «ισότητα» των επισκόπων και η απουσία παπικού κέντρου, που στρατωνίζει το σώμα της Εκκλησίας και εξοστρακίζει φυγόκεντρες τάσεις. Είναι, λοιπόν, ολέθριο αυτή η άγια δόμηση της Εκκλησίας μας, αντί να λειτουργεί στα πλαίσια της *Συν-οδικότητας*, να στρεβλώνεται για να στηρίξει ένα εγγενές δήθεν δικαίωμα του όποιου ιεράρχη ή της όποιας τοπικής Εκκλησίας να αυτονομούνται, ώστε να θεμελιώνουν αυτόβουλα τη δική τους, εθνική, *παρ-οδικότητα*.

Αυτό που θέλουμε ιδιαίτερα να τονίσουμε με όσα διαλάβαμε στις δύο προηγούμενες παραγράφους, είναι ότι ο εθνικισμός που ελλοχεύει σήμερα στον εκκλησιαστικό χώρο δεν είναι καθηλωμένος στις μορφές που είχε τον 19ο αιώνα. Εμφανίζεται ως θεολογικά καταρτισμένος και εκκλησιαστικά νομιμόφρων, δίνει δε την εντύπωση ότι αφετηρία του είναι η ίδια η ορθόδοξη παράδοση καθώς και η πρόσφατη θεολογική αναβάπτισή μας. Στις περιπτώσεις πχ. των δύο προηγουμένων παραγράφων (οι οποίες, εννοείται, δεν είναι οι μόνες που μπορούν να καταγραφούν) ο νεοεθνικισμός παρουσιάζεται αφενός ως

θιασώτης της βασικής αρχής της τοπικότητας των Εκκλησιών, αφετέρου δε ως προασπιστής του επισκοπικού χαρακτήρα της Ορθοδοξίας. Στην πραγματικότητα δεν κάνει τίποτε άλλο από το να μουσκεύει τα ξυλοκέρατά του στο ύδωρ της ορθόδοξης Θεολογίας, για να γίνουν πιο εύπεπτα από το σημερινό, θεολογικά ευαίσθητο, εκκλησιαστικό άνθρωπο.

Ο Χριστός έπαθε επί του Σταυρού, ώστε με το τάνυσμα του σώματός του προς τα τέσσερα σημεία του ορίζοντα να αποκαθάρει και να εξαγιάσει *σύμπασα* την κτίση (πρβλ. Χρυσόστομος, *Εις τον Σταυρόν*, PG 49, 408-409). Ο εθνικιστής δεν θέλει να αρνηθεί ευθέως τη θυσία του Χριστού. Αυτό που αρνείται είναι ο Σταυρός ως τέτοιος. Ενοχλείται αφόρητα από το σωτηριώδες άπλωμα *αμφοτέρων* των παλαμών του, αιρείται τη *μία* μονάχα και φιλοδοξεί να αποκαθηλώσει την άλλη. Μια προοπτική παγκόσμιας σωτηρίας, που απευθύνεται τόσο στα εκ δεξιών όσο και στα εξ ευωνύμων έθνη, του φαίνεται απαράδεκτη.

Ο νεοέλληνας στο χρηματιστήριο αξιών

Στη χώρα μας έχει ήδη φουντώσει η συζήτηση για την αναζωπύρωση του πατριωτισμού με αφορμή πρόσφατες περιπλοκές των εθνικών ζητημάτων. Όχι μόνο επειδή η κοινωνία μας είναι ο άμεσος περίγυρος της τοπικής μας Εκκλησίας, αλλά κι επειδή η αναζωπύρωση αυτή συντρέχει, σε έναν μεγάλο βαθμό, με μια τάση επιστροφής του νεοέλληνα στη θρησκεία, η προσέγγιση των συμβαινόντων δεν πρέπει να είναι γίνει ερήμην των εκκλησιαστικών κριτηρίων.

Κυρίως δύο παράγοντες πιστεύω ότι έχουν συμβάλει στην εν λόγω αναζωπύρωση: το "νεορθόδοξο κίνημα"[3] και η κρίση αξιών.

Είναι κάμποσος καιρός που άρχισε να δίνεται ξεχωριστή έμφαση στην ιδιοπροσωπία του πολιτισμού μας, στην ετερότητά του έναντι της Δύσης, στη βυζαντινή μήτρα μας κλπ. Μέχρις εδώ όλα καλά. Όμως, ένας από τους πλειοδότες αυτής της έμφασης (και όχι ο μοναδικός, όπως συχνά εμφανίζεται στα μέσα μαζικής ενημέρωσης) υπήρξε και το "νεορθόδοξο κίνημα" και ειδικά κάποιοι κύκλοι διανοουμένων και καλλιτεχνών. Στους κύκλους αυτούς η επανεκτίμηση της πολιτιστικής ταυτότητάς μας έλαβε συχνά ένα συγκεκριμένο, προβληματικό περιεχόμενο: το πολιτιστικό στοιχείο υπερφαλλάγγισε το μυστήριο της Εκκλησίας. Μέσα στο θαυμασμό για το ρωμαίικο επίτευγμα ο Χριστός μπορεί μεν να μην απαλείφθηκε, στριμώχτηκε όμως σε δεύτερη θέση, και η

3. Τον προσδιορισμό "νεορθόδοξος" τον χρησιμοποιώ εντελώς συμβατικά, ως δηλωτικό των σχετικά πρόσφατων νεοελληνικών τάσεων ενδιαφέροντος για την Ορθοδοξία (τάσεων ποικίλων προθέσεων και κατευθύνσεων) και ουδαμώς ως θεολογική κατηγορία.

διατύπωση "καθ' ημάς Ανατολή" κατάντησε να σημαίνει μια χριστόμορφη μετενσάρκωση ενός αιώνιου Ελληνισμού που φανερώνεται στην ιστορία "είτε με τις αρχαιότητες είτε με Ορθοδοξία".

Ο καθημερινος άνθρωπος, εξάλλου, τα τελευταία χρόνια έχει γευτεί για τα καλά αυτό που ονομάζεται "κρίση αξιών". Εμφανίζεται κουρασμένος από την κομματική διαπάλη, μπερδεμένος από την αποσύνθεση του κοινωνικού βίου, σαστισμένος από την κατάρρευση συλλογικών οραμάτων. Αυτή η αίσθηση κρίσης δημιούργησε στον κόσμο την απεγνωσμένη διάθεση να γραπωθεί από κάτι που φαντάζει σταθερό, φερέγγυο, δοκιμασμένο και σωστικό· και ως τέτοιο κρίνονται οι "αξίες". Η αναζωπύρωση του εθνοκεντρικού αισθήματος σήμερα λαμβάνει χώρα μέσα σ' αυτή τη γενική τάση. Γνωρίζω ότι πολλοί θρησκευόμενοι είναι έτοιμοι να χειροκροτήσουν κάτι τέτοιο, αφού δεν βρίσκουν διαφορά μεταξύ του Χριστιανισμού και των λεγομένων παραδοσιακών αξιών της κοινωνίας. Αυτό, όμως, δεν μαρτυρεί μια σύγχυση της ορθόδοξης αυτοσυνειδησίας;[4]

Για την Εκκλησία *καμμιά* αξία δεν είναι αυτονόητη, αυταπόδεικτη και υπεράνω κριτικής. Είναι η σχέση με το Χριστό που δίνει αληθινά αξία ή απαξία σε κάθε διάσταση της ανθρώπινης ζωής. Γι' αυτό ο κόσμος (που πάντα τείνει να αντλεί νόημα από τον εαυτό του) το έχει αντιληφθεί ότι οι χριστιανοί είναι "οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες" (*Πραξ*. 17, 6)· οι ίδιοι οι χριστιανοί, όμως, το έχουμε αποδεχτεί;

4. Μνημονεύουμε εδώ μερικά δείγματα κυρίαρχων αντιφάσεων, για να δείξουμε πόσο τα διαδραματιζόμενα πόρρω απέχουν (τουλάχιστον σήμερα· για αύριο δεν ξέρουμε) από τον μακρυγιάννειο καϋμό για τη γη της παρεπιδημίας μας, η επίλυση του οποίου έχει, επίσης, γίνει του συρμού. Επιφανείς εκπρόσωποι της "νεορθοδοξίας" (της οποίας η εμβέλεια στο λαό υπήρξε ασύγκριτα μικρότερη από αυτή της ανακάλυψης αξιών), μολονότι ξιφούλκησαν κατά της Δύσης, εντάχθηκαν σε πολιτικές γραμμές και απολογήθηκαν ανερυθρίαστα για κομματικά προγράμματα (είτε του δεξιού είτε του αριστερού χώρου), που είναι θεμελιωδώς προσανατολισμένα στη Δύση. Αντίστοιχα, η τρέχουσα πατριωτική αναζωπύρωση εκλύει οργή κατά των επίφοβων γειτόνων της χώρας μας, αλλά κλείνει τα μάτια μπροστά στο ερώτημα ποια κέντρα κινούν τα νήματα των εξελίξεων. Η νέα τάξη και η νέα πλανηταρχία αγνοούνται προκλητικά, και ως πανάκεια σ'όλα τα προβλήματά μας (από την οργάνωση των δημοσίων υπηρεσιών ως το πέταμα του αποτσίγαρου στο δρόμο) η κοινή γνώμη θεωρεί τη μεταποίησή μας σε Ευρωπαίους. Οι νεοέλληνες επιδίδονται σε αναπόληση των "χαμένων πατρίδων" , αλλά αδιαφορούν αηδιαστικά για τους Ρωσοπόντιους, που στο νεοελληνικό κράτος το μόνο που δεν βρήκαν ήταν η μητρόπολη του Ελληνισμού και της Ορθοδοξίας που ονειρεύονταν. Ο νεοέλληνας είναι, κοντολογίς, ο άνθρωπος εκείνος που όταν ίσταται έναντι των γειτόνων του θέλει να μείνει Έλληνας και όταν ίσταται ενώπιον του εαυτού του θέλει να γίνει ευρωπαίος. Με τα παραπάνω δεν εισηγούμαστε τη διαμόρφωση ενός συνεπέστερου εθνικισμού. Θέλουμε, απλώς, να διευκρινίσουμε την κρατούσα αναπηρία και το *κατευθυνόμενο* των εξάρσεων. Επιμένουμε ότι – και στην καλλίτερη περίπτωση – όλα αυτά έπονται της εκκλησιαστικής αλήθειας.

Νιώθω ότι έχουμε φτάσει σε ένα σημείο εξαιρετικά ευαίσθητο και, δυστυχώς, επιδεκτικό παρανοήσεων. Για διάφορους λόγους, οι περισσότεροι από τους σημερινούς ορθοδόξους δυσκολεύονται να δεχτούν ότι η αδιαπραγμάτευτη έγνοια της Εκκλησίας για τον κόσμο (έγνοια που πάνω απ' όλα αφορά τη ζωογόνηση κι όχι απλώς έναν θνησικατάληκτο εξωραϊσμό του) τους υποχρεώνει να διαμορφώνουν τη στάση τους πάνω στα επιμέρους ζητήματα μέσα από διλήμματα οδυνηρά. Για να περιοριστούμε στο ζήτημα που μας απασχολεί εδώ, ας αρκεστούμε σε ένα παράδειγμα: Βάσει της αξιο-λογίας του νεοέλληνα θρησκευόμενου εκείνοι που είχαν κάνει τη γνωστή επιλογή «Κρειττότερόν εστιν ειδέναι εν μέση τη πόλει φακιόλιον βασιλεύον Τούρκων ή καλύπτραν Λατινικήν», μόνο ως εθνοπροδότες μπορούν να χαρακτηρισθούν. Κι όμως, σε κάθε περίπτωση, όποια κριτική κι αν θελήσει να ασκήσει κανείς στην επιλογή αυτή, οφείλει να διαγνώσει την παραχώρηση προτεραιότητας στο θεολογικο-εκκλησιαστικό κριτήριο και όχι σε οποιοδήποτε άλλο.

Ένα από τα χαρακτηριστικά της εσχατολογικής πραγμάτωσης της καινής κτίσης στην ιστορία είναι η αντίθεση στην αδικία, όπως κι αν εκδηλώνεται αυτή (είτε, δηλαδή, ως ταξική καταπίεση, είται ως κοινωνική αλλοτρίωση, είτε ως εθνικός ανδραποδισμός, είτε αφορά χριστιανούς είτε όχι). Η απέχθεια προς τον εθνικισμό, συνεπώς, δεν σημαίνει αποδοχή της ανομίας. Μπορούν πχ. ο Παλαιστίνιοι να μπουν στην ίδια μοίρα με τον ιμπεριαλιστή; Από τη στιγμή που η Ορθοδοξία απορρίπτει την απολυτοποίηση και το σωτηριολογικό περιεχόμενο κάθε "αξίας", αποκρούει και τη δογματική επιβολή των ιδεολογημάτων τόσο του "ιερού" ή "δίκαιου" πολέμου, όσο και της "μη βίας". Δεν υπάρχουν επιλογές a priori δικαιωμένες. Κάθε επιλογή κάθε στιγμής υπόκειται στον βασανιστικό έλεγχο των κριτηρίων που θέτει η μείζων συνείδηση της Εκκλησίας. Ας υπενθυμίσουμε επιγραμματικά ότι η ιστορία και οι ιεροί κανόνες της Εκκλησίας μαρτυρούν πόσο τραγικά και οδυνηρά βιώνεται η συμμετοχή σε πόλεμο, ποτέ απροϋπόθετα και πάντα ως ρίσκο αμαρτίας.

«Δε θέλω, δε θέλω, δε θέλω»

Όσο κι αν επιθυμούμε να διέπει τη ζωή μας μια ισορροπία, η αλήθεια είναι ότι κάτι τέτοιο είναι συχνά ουτοπικό μέσα στα σκαμπανεβάσματα της ιστορίας. Με το θεολογικό γλωσσάρι, αυτό θα το διατυπώναμε ως εξής: Αναμφίβολα, το επιθυμητό (το ιδεώδες, ίσως) είναι η σύμμετρη λειτουργία των δύο πραγματικοτήτων, του κτιστού και του Ακτίστου, όπως την έχει καταγράψει η γλώσσα της Εκκλησίας. Όμως είναι γεγονός ότι το κτιστό έχει την τάση να αυτονομείται από τον Άκτιστο. Το ενδεχόμενο αυτό υπάρχει, βέβαια, στο κτιστό εκείνο που δεν έχει ακόμη ενοφθαλμισθεί στην Εκκλησία (και εκδηλώνεται ως αρνησιθεΐα

και αυτοθέωση), συχνά όμως απαντάται και στο κτιστό που έχει ήδη δεχθεί τον αγιασμό της. Στη δεύτερη περίπτωση το κτιστό φαντάζει ως πηγή ή ως κάτοχος ipso jure του αγιασμού, τον οποίο όμως είχε προσοικειωθεί από την πηγή του αγιασμού, το Θεό· κοντολογίς, δεν αρνείται ευθέως τον ΄Ακτιστο, αλλά αντιποιείται τα "ιδιώματά" Του και τα προσγράφει στον εαυτό του.

Σε τέτοιες περιπτώσεις ο άνθρωπος της Εκκλησίας πρέπει να διατρανώσει εκείνη την *ανισορροπία* που σώζει: να πονέσει μεν για την ανωμαλία, αλλά κατηγορηματικά να ομολογήσει ότι το μόνο απόλυτο είναι ο Χριστός και ότι *όλα* τα άλλα είναι σχετικά και εμπροϋπόθετα. Και, αντίστοιχα, ότι είναι προτιμότερο να χαθεί *κάθε τι* άλλο, προκειμένου να διαφυλαχθεί το ἓν, οὗ ἐστι χρεία. Είναι, δηλαδή, στιγμές κατά τις οποίες ο πιστός *δεν* μπορεί να πει "θέλω *και* το ένα *και* το άλλο", δεν μπορεί να σταθεί ουδέτερος ούτε επαμφοτερίζων. Αυτό δεν είναι μονοφυσιτική απόρριψη του κτιστού, αλλά ακριβώς εμμονή στην αναγνώριση του κέντρου εκείνου, χάρη στο οποίο και μόνο το κτιστό σώζεται από την απόρριψη. ΄Ενα απλό παράδειγμα: Η εκμέρους της Εκκλησίας αποδοχή και εξύψωση της ύλης και του ανθρώπινου σώματος είναι γνωστή και αναμφισβήτητη. ΄Ομως σε περιπτώσεις που η σχέση του ανθρώπου με το σώμα του εμφανίζεται αντιθετική προς την αλήθεια, ο χριστιανός αναδεικνύεται σε μάρτυρα και επιλέγει να χάσει το κεφάλι του παρά το Χριστό.

Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και στην εκκοσμικευμένη κοινωνία μας. Εθνικιστής είναι, βεβαίως, αυτός που πάνω απ'όλα θέτει τη φυλετική του ταυτότητα, εθνικιστής υπό εκκόλαψη όμως είναι εκείνος που αρνείται να υποβάλει στη βάσανο του προαναφερθέντος κορυφαίου διλήμματος τη διάθεσή του για ισόρροπη συνύπαρξη της εθνικής και της εκκλησιαστικής συνείδησής του.

Μια σύγκριση θα μας επιτρέψει να διαπιστώσουμε πώς μερικά – αναμφίβολα σημαντικά – πράγματα μπορεί (στην κατεύθυνση που προαναφέραμε) να εκπέσουν σε ιδεολογήματα: Σήμερα μπορεί κανείς να εξετάζει άφοβα το ενδεχόμενο εκκοσμίκευσης του Χριστιανισμού, δεν τολμά όμως να μιλήσει για το ενδεχόμενο αποχριστιανοποίησης της Ρωμιοσύνης. Μια συζήτηση για το πρώτο δεν σκανδαλίζει (παρ' όλο που αφορά μια τραγική πραγματικότητα), διότι έχει πλέον ξεκαθαρισμένο νόημα και όρους χρήσης. Ομως, και μόνο στο άκουσμα του δεύτερου (μολονότι δεν είναι τραγικότερο από το πρώτο) πολλοί θρησκευόμενοι διαρρηγνύουν τα ιμάτιά τους· "άπαγε της βλασφημίας". Κατά έναν μυστήριο τρόπο, η διατύπωση "αποχριστιανισμός της Ρωμιοσύνης" θεωρείται οξύμωρη και αδόκιμη, ενώ η διατύπωση "εκκοσμίκευση του Χριστιανισμού", που μιλά ακριβώς για ένα φοβερό οξύμωρο (την έκπτωση της Εκκλησίας από αυτό που είναι σε κόσμο), δεν ξενίζει.

Είναι, φαντάζομαι, ευνόητο ότι δεν μέμφομαι τη Ρωμιοσύνη καθαυτή, αλλά αρνούμαι να αποκλείσω τον κίνδυνο αυτονόμησής της, την απόληξή της δηλαδή σε έναν *διευρυμένο (νεο)εθνικισμό*, ο οποίος εκλαμβάνει την Ορθοδοξία ως μονοπώλιο όχι ενός σύγχρονου κράτους (όπως έκανε ο "κλασικός" εθνικισμός), αλλά μιας ευρύτερης του σημερινού κράτους πολιτιστικο-πολιτικής ενότητας, όπως ήταν η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης/Βυζαντίου.

Πρέπει, κατ'αρχάς, να έχουμε κατά νουν ότι η προοπτική που οδήγησε στην όντως μεγαλειώδη σύνθεση του Βυζαντίου, δηλαδή το όραμα του ολοκληρωτικού-θεσμικού εκχριστιανισμού του πολιτισμού και της κοινωνίας, είναι νόμιμη και συνήθης στην ιστορία της Εκκλησίας, δεν συνιστά όμως τη μοναδική προοπτική, ούτε λειτούργησε ως αναπόδραστη, νεμοτελειακά προκαθορισμένη λύση. Εκτός από αυτήν, υπάρχει άλλη μία, η οποία διαφοροποιήθηκε από την προηγούμενη, επειδή την έκρινε ως ευάλωτη στον κίνδυνο αμιγών εκκλησιαστικών κοινοτήτων "έξω" από την κοινωνία του (έστω χριστιανού) Καίσαρα (βλ. ορθόδοξο κοινοβιακό μοναχισμό).

Το ζητούμενο δεν είναι το κονταροχτύπημα αυτών των δύο προοπτικών (που σχηματικά παρουσιάσαμε) μέχρι τελικής επικρατήσεως της μιας και εξοντώσεως της άλλης. Το ζήτημα είναι, καθεμιά από αυτές – όποτε κι αν λάβει χώρα – να είναι αποτέλεσμα νηφάλιας επιλογής, να διασώζει (και να υπαγορεύεται από) την εκκλησιαστική αυτοσυνειδησία και – όποτε χρειαστεί – την έσχατη *ασυμμετρία* που προαναφέραμε.

Μιλήσαμε ήδη για τον ρεαλισμό της Εκκλησίας στη διαδικασία πρόσληψης του κτιστού. Υπάρχει όμως κι ένα θέμα που οφείλουμε να μην παραβλέψουμε: Ένα συγκεκριμένο έθνος μπορεί να είναι μέτοχος ή κληρονόμος μιας πολιτιστικής παράδοσης κι ενός τόπου ζωής που έχει ενδεχομένως μπολιαστεί από την Ορθοδοξία. Μπορρεί, όμως, αυτή η πολιτιστική κληρονομικότητα να εγγυηθεί και την πίστη στο Χριστό, πίστη που οφείλει να είναι προσωπική και ενσυνείδητη; Όσοι γεννήθηκαν "τέκνα Αβραάμ" είναι αυτόματα και τέκνα πίστεως; Ο υπερτονισμός της εθνικής ταυτότητας και κληρονομιάς θα οδηγήσει σε έναν στείρο βιολογισμό.

Τι νόημα έχει αν ένας άνθρωπος που ανήκει σ' ένα τέτοιο έθνος χορεύει συντροφικά ή θεωρεί αδιανόητο να γιορτάσει Πάσχα χωρίς να τσουγκρίσει κόκκινα αυγά, αλλά δεν πιστεύει αληθινά και ολόψυχα στον ίδιο τον Αναστάντα; Δεν αρνούμαστε τη δύναμη της Εκκλησίας να εμπνέει χίλιους κοινοτικούς χορούς. Όμως καθένας από αυτούς τους χορούς, αν στεγνώσει από τη ζωντανή παρουσία της Εκκλησίας, μπορεί να είναι μεν μια πραγματικά εξαίσια δημιουργία ή μια σημαντική υπαρξιακή αναζήτηση, σε τελική ανάλυση, όμως, αποτελεί ρυθμό και κίνηση που τερματίζει στο θάνατο. (Αφήνουμε κατά μέρος πλήθος

συναφών ζητημάτων, όπως πχ. τις πολύ εύγλωττες περιπτώσεις αντίθεσης μεταξύ των ιερών κανόνων και της βυζαντινής νομοθεσίας, μεταξύ κοινωνικών αντιλήψεων και πατερικού κηρύγματος κλπ.).

Ο π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ είχε μιλήσει με θέρμη γα τον "χριστιανικό ελληνισμό"[5], για την πρόσληψη, δηλαδή, των ελληνικών κατηγοριών σκέψης από την Εκκλησία προκειμένου αυτή να εκφράσει στο γλωσσάρι της εποχής την αλήθεια που ήδη βίωνε. ´Οροι όπως *φύση, ουσία, υπόσταση, ομοούσιο*, καθώς και το άλλο πλαίσιο λειτουργίας τους, χρησιμοποιήθηκαν από την Εκκλησία μέσα από μια τιτάνια και εργώδη διαδικασία κάθαρσης, ώστε να αναδειχτούν σε σάρκα αιωνίων αληθειών. Είναι γεγονός ότι μια ενδεχόμενη επαναδιατύπωσή τους ή αντικατάστασή τους είναι εξαιρετικά δύσκολη και επικίνδυνη, αφού μπορεί όχι απλώς να μεταβάλει το σημαίνον, αλλά να πλήξει το ίδιο το σημαινόμενο.

Πρέπει, πάντως, να μην ξεχνάμε τα εξής. Η Εκκλησία πραγματοποίησε αυτή τη μεγαλειώδη σύνθεση, επειδή ειχε βρεθεί μπροστά σε μια απρόσμενη κατάσταση, σε δεδομένα διαφορετικά απ'αυτά που γνώρισε στο ξεκίνημά της, και επειδή δεν δίστασε να επεξεργαστεί και να προσλάβει μια μη βιβλική, φιλοσοφικής προέλευσης, ορολογία. ´Ομως η ιστορία δεν έχει φτάσει ακόμα στο τέρμα της. Το χρέος της Εκκλησίας για συνάντηση με τον κόσμο και, ενδεχομένως, για πραγματοποίηση νέων συνθέσεων, που τη στιγμή αυτή ίσως δεν μπορούμε καν να φανταστούμε, παραμένει ζωντανό. Τόσο , λοιπόν, το να αποκλείσουμε όσο και το να προδιαγράψουμε το μέλλον της Εκκλησίας, καθώς καί το να βαδίσουμε περιφρονώντας το πνεύμα της παραδοσιακής σύνθεσης, είναι ασύγγνωστες αυθαιρεσίες.

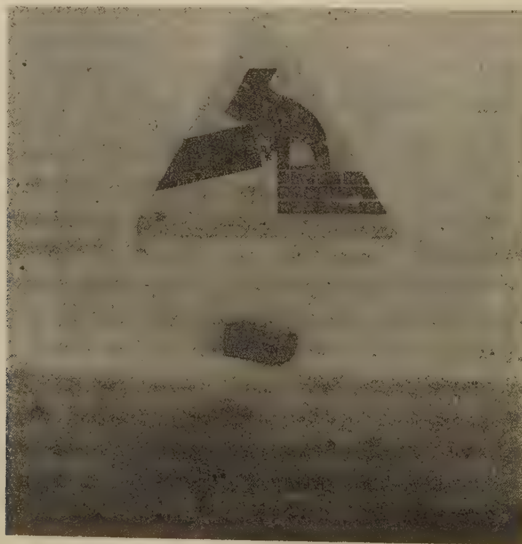
Πολύ σοφά ο Φλωρόφσκυ υποστήριξε ότι ο "χριστιανικός ελληνισμός" αποτελεί μια μόνιμη κατηγορία της χριστιανικής ύπαρξης. Η θέση αυτή δεν πρέπει να διαστραφεί για να στηρίξει οιονδήποτε εθνικισμό. Ο "χριστιανικός ελληνισμός" βρίσκεται στην Εκκλησία, είναι κτήμα της Εκκλησίας, κι όχι ενός έθνους. Οι σημερινοί ´Ελληνες, λοιπόν, καλά θα κάνουν *να θητεύσουν* σ' αυτό το εκκλησιαστικό κατόρθωμα. Ο "χριστιανικός ελληνισμός" έχει τόσο εθνοφυλετικό υπόβαθρο, όσο, για παράδειγμα, και η εβραϊκή (παλαιοδιαθηκική)αντίληψη περί χρόνου, την οποία ενσωμάτωσε η Εκκλησία, απορρίπτοντας την

5. G. Florovsky, *Partistics and Modern Theology*, στο Procès-Verbaux du Premier Congres de Théologie Orthodoxe, Athènes 1939, σελ. 238-242. Η παραπομπή είναι ενδεικτική, αφού ο Φλωρόφσκυ έχει προσεγγίσει το θέμα σε αρκετές εργασίες του, για την ενδελεχέστερη μελέτη των οποίων επιφυλασσόμαστε.

ελληνική κυκλική χρονική αντίληψη· σημαίνει, μήπως, αυτό ότι νομιμοποιείται ένας εθνοκεντρικός "εβραϊκός Χριστιανισμός";

Και κάτι τελευταίο. Αν σήμερα ο νεοέλληνας θέλει να αντλήσει νόημα ζωής από τον Μέγα Αλέξανδρο (και αύριο , ίσως, από τη *θρησκεία* του Μεγάλου Αλεξάνδρου), η Εκκλησία, ως ο παγ-κόμιος χώρος νίκης επί του θανάτου, οφείλει να μαρτυρήσει ότι το αληθινό νόημα ζωής (αν, βέβαια, μιλάμε για ζωή) αντλείται από αλλού. Σε ορθόδοξες αγιογραφίες του Αββά Σισώη διαβάζουμε: "Σισώης ὁ μέγας ἐν ἀσκηταῖς ἔμπροσθεν τοῦ τάφου βασιλέως τῶν ἑλλήνων Ἀλεξάνδρου τοῦ πάλαι λάμψαντος ἐν δόξῃ, φρίττει καί τό ἄστατον τοῦ καιροῦ καί τῆς δόξης τῆς προσκαίρου λυπηθείς ἰδού κλαίει: Ὁρῶν σε, τάφε, δειλιῶ σου τήν θέαν καί καρδιοστάλακτον δάκρυον χέω, χρέος τό κοινόφλητον εἰς νοῦν λαμβάνων. Πῶς οὖν μέλλω διελθεῖν πέρας τοιοῦτον; Αἴ, αἴ, θάνατε, τίς δύναται φυγεῖν σε;".

Να βιώσουμε, λοιπόν, την τραγικότητα κάθε στιγμής μας, να αποδεχτούμε την ανασφάλεια κάθε τι κτιστού, αν θέλουμε αληθινά να διακονήσουμε κάθε κτιστό. Ας υποκύψουμε στην ευλογία μιας επανάληψης για να (ξανα)θυμηθούμε την πασίγνωστη αλλά δυσεφάρμοστη αντιφατικότητα του π. Ιουστίνου Πόποβιτς: "Δεν θέλω ούτε την αλήθειαν άνευ του Χριστού, ούτε την δικαιοσύνην άνευ του Χριστού, ούτε την αγάπην άνευ του Χριστού, ούτε τον Θεόν άνευ του Χριστού... Δεν θέλω, δεν θέλω, δεν θέλω!" (*Ανθρωπος και Θεάνθρωπος*, σελ. 184). ΄Ελληνες συμπατριώτες και συνεργάτες και συνεραστές της γενέθλιας γης μας, ο κατάλογος των άνευ του Χριστού αγαθών παραμένει ανοικτός.

Ν. Παραλής, *«Παλαιστίνη»*, 1987.

Ευχαριστιακή υπέρβαση της Ιστορίας*

Αλέξανδρος Κ. Παπαδερός

Η έννοια των όρων

Θεωρούμε κατ' αρχήν αναγκαίο ένα ερμηνευτικό σχόλιο, που θα διευκρινήσει την έννοια με την οποία χρησιμοποιούμε εδώ τους όρους ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑ, ΙΣΤΟΡΙΑ και ΥΠΕΡΒΑΣΗ.

Υπό τον όρο «Ευχαριστία» νοείται τόσο το ίδιο το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, η συγκεφαλαίωση του έργου της θείας οικονομίας, όσο και το φρόνημα, το ήθος, ο τρόπος ζωής, που διαμορφώνεται με τη μετοχή του πιστού στο μέγα τούτο της σωτηρίας μυστήριο.

Ο όρος «Ιστορία» εκφράζει τόσο το παρελθόν, τα όντα και τα συμβάντα που απαρτίζουν το χθες του κόσμου και του ανθρώπου, όσο και την αναδρομή της μνήμης στο παρελθόν τούτο και την ανάπλασή του με την έρευνα, την ιστορική επιστήμη. Σύμφωνα με τη βιβλική μας παράδοση, η προπτωτική διαδρομή της Ιστορίας φέρει ως κύριο γνώρισμα την κοινωνία μεταξύ Δημιουργού Θεού και του ανθρώπου, σε αντίθεση με τη μεταπτωτική πορεία του ανθρώπινου Γένους, που εκδηλώνεται ως άρση της κοινωνίας, ως αποστασία και έκπτωση, ως παραφθορά και οδύνη και θάνατος. Παρ' όλ' αυτά, το έλεος και οι οικτιρμοί του Θεού συνοδεύουν τον «πεπτωκότα» και πλανώμενο άνθρωπο ως υπόσχεση και ως πολυποίκιλη πρόνοιά Του προς υπέρβαση των συνεπειών της εκτροπής. Υπέρβαση που πραγματώνεται εν Χριστώ Ιησού, ως εκπλήρωση της υπόσχεσης και ως αποκατάσταση της κοινωνίας. Η εφ' άπαξ υπέρβαση εκείνη παρατείνεται και επαληθεύεται διηνεκώς στο μυστήριο και στη ζωή της Εκκλησίας, στην οποία προσλαμβάνεται η «τετρωμένη» από την ιστορική εμπειρία ανθρώπινη φύση, αποκαθαίρεται, θεραπεύεται, αναπλάθεται σε «καινή κτίση» και μεταποιείται σε «σώμα Χριστού».

Αν και τέλεια όμως, δεν είναι ακόμη και τετελεσμένη η υπέρβαση, εφ' όσον παρατείνεται η Ιστορία. Υπάρχει λοιπόν μιά διαλεκτική ένταση ανάμεσα στην Εκκλησία, που επιβεβαιώνει την υπέρβαση, και την Ιστορία, που την αθετεί. Έτσι, ενώ η Ιστορία επιμένει να υπενθυμίζει, ότι «*ἡ μία φύσις εἰς μύρια κατεμερίσθη τμήματα· καὶ οἱ τῆς αὐτῆς φύσεως, ἀλλήλων ἐσμὲν δίκην ἑρπετῶν*

* Αναδημοσίευση από το περιοδικό "ΧΕΙΡΑΨΙΑ" αποσπασμάτων εισήγησης στο ελληνοβουλγαρικό Θεολογικό Συμπόσιο που έγινε στη Σόφια το Μάιο του 1980.

θηρίων παραναλώματα», στην Εκκλησία εορτάζεται η Πεντηκοστή της κλήσεως πάντων στην ενότητα του θεανθρώπινου σώματος. Η Ιστορία διαιωνίζει την εμπειρία, ότι για τα «*τέκνα*» της «*οργής*» (Εφεσ. 2,3) πράγματι «L' enfer, c'est les autres» (J.P. Sartre), «οι άλλοι είναι η κόλαση»! Αντίθετα, οι «*χάριτι σεσωσμένοι*» (Εφεσ. 2,6) γνωρίζουν πως είναι «*υἱοὶ Θεοῦ*» (Γαλ. 3,26), «*τέκνα φωτός*» (Εφεσ. 5,8), «*πάντες ἀδελφοί*» (Ματθ. 23,8), πάντες «*σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους*» (Α΄ Κορινθίους 12, 27). Ενώ η Ιστορία επιμένει να εγείρει «*μεσότοιχον φραγμοῦ*» (Εφεσ. 2,14) μεταξύ των εθνών και να υποδαυλίζει φυλετικές διακρίσεις και ιδεολογικούς παροξυσμούς, στην Εκκλησία δεν υπάρχει διαστολή Ιουδαίου και Έλληνος και Βούλγαρου, γιατί «*ἐν ἑνὶ πνεύματι ἡμεῖς πάντες...ἐβαπτίσθημεν...καὶ πάντες ἓν πνεῦμα ἐποτίσθημεν* » (Ρωμ. 10,12, Α΄ Κορ. 12,13). Ενώ, τέλος, η Ιστορία παραμένει πεδίον θριάμβου του θανάτου, «*ἐκ θανάτου πρὸς ζωὴν καὶ ἐκ γῆς πρὸς οὐρανὸν Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμᾶς διεβίβασεν*»!

Αυτή η υπέρβαση –η διάβαση– το Πάσχα του λαού του Θεού μέσ' από την Ιστορία είναι βέβαια μια πορεία δυναμική, παράκρημνη, επικίνδυνη. Οι πιστοί αναλαμβάνουν μια τολμηρή σχοινοβασία πάνω από τους κοχλασμούς των ανθρώπινων παθών και διατρέχουν τα κράσπεδα της αβύσσου, παραμυθούμενοι από τον Παράκλητο και «*εὐχαριστοῦντες πάντοτε ὑπὲρ πάντων ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῷ Θεῷ καὶ Πατρί*» (Εφεσ. 5,20)

Εσχατολογική σχετικοποίηση της Ιστορίας

Κατά την υπερβατική του αυτή πορεία ο χριστιανός αντιλαμβάνεται την Ιστορία όχι αιτιοκρατικά, νομοτελειακά, αλλά *προφητικά*. Γι' αυτό και δεν αρκείται στην αυτοερμηνεία της Ιστορίας. Ξέρει ότι το μέλλον είναι εκείνο που φωτίζει το παρελθόν και όχι αντίθετα. Γι' αυτό και αποβλέπει στο φως που ρίπτουν πάνω στην Ιστορία τα έσχατα. Με την έννοια αυτή η ευχαριστιακή υπέρβαση της Ιστορίας προϋποθέτει **εσχατολογική σχετικοποίησή της**, δηλαδή θεώρηση και αξιολόγησή της σε *σχέση* πάντα με τα έσχατα. Κάτω από μια τέτοια εσχατολογική προοπτική συνειδητοποιούμε το γεγονός, ότι ούτε στο σύνολό της ούτε στις επιμέρους εκφάνσεις της νοείται και ερμηνεύεται η Ιστορία ως αυτοτελής και απόλυτη πραγματικότητα. Ότι δεν έχει ίδιον «τέλος» η Ιστορία, αλλ' ότι «τέλος», έσχατος σκοπός και στόχος, προς τον οποίον οδεύει και κατατείνει είναι αυτός ο «*Θεὸς καὶ πατὴρ πάντων καὶ ἐν πᾶσι*» (Εφεσ. 4,6). Και ακόμη, ότι αυτό ακριβώς το έσχατο «τέλος» προσδιορίζει και τη σχετικότητα της Ιστορίας. Γιατί αποτελεί το ύψιστο **κριτήριο** κάθε ιστορικής στιγμής, κάθε ιστορικής επιτυχίας ή αποτυχίας, καθώς επίσης και του συνόλου της

Ιστορίας. Η ιστορία υπάρχει μόνο σε σχέση προς αυτό το έσχατο «τέλος», από το οποίο και μόνο αντλεί το νόημά της.

Όλα τα παραπάνω επιβεβαιώνονται και επικυρώνονται ποικιλότροπα στο ήθος και στη ζωή της Ορθοδοξίας με την κατ' εξοχήν ευχαριστιακή και εσχατολογική συνείδησή της. Με τη λειτουργική δόμηση του χώρου, του χρόνου και των διανθρώπινων σχέσεων μέσα στη ζωή του "σώματος", η Εκκλησία μας εδημιούργησε τις προϋποθέσεις για τη διαρκή υπέρβαση της Ιστορίας και την τιθάσευσή της κάτω από τους μεγάλους σκοπούς της Θείας Πρόνοιας. Έτσι π.χ. επαίδευσε και άσκησε τους πιστούς της να μη σκύβουν μοιρολατρικά το κεφάλι μπροστά στους φοβερούς κατατρεγμούς της Ιστορίας, ούτε και να τους αντιμετωπίζουν με φρόνημα κοσμικής πραγματοκρατίας, η οποία φυσικό θα ήταν να δει σε όλα τούτα τα δεινοπαθήματα την αποτυχία της Ιστορίας. Η Ορθοδοξία είδε, αντίθετα, στις πάμπολλες ιστορικές δοκιμασίες ένα μήνυμα της θείας αγάπης, μια ευκαιρία περισυλλογής και μετάνοιας, μια κλήση για μαρτύριο και μαρτυρία. Έτσι σήκωσε με εγκαρτέρηση τους βαρύτατους σταυρούς της διά μέσου των αιώνων χωρίς γογγυσμό, αλλά και χωρίς λιποψυχία ή λιποταξία και εγκατάλειψη του αγώνα προς υπέρβαση της ιστορικής συγκυρίας. Δεν αποδέχτηκε ποτέ η Ορθοδοξία τα "τετελεσμένα" της Ιστορίας. Με εμπιστοσύνη στον «*ἀλλοιοῦντα καιροὺς καὶ χρόνους*» περίμενε κάθε φορά και περιμένει πάντα με βέβαια ελπίδα να φανερωθεί η βουλή της θείας οικονομίας. Σε τέτοιες ώρες φοβερής δοκιμασίας και μεγάλων πειρασμών έβρισκε και βρίσκει πάντα ο ορθόδοξος λαός καταφυγή και παράκληση στην ευχαριστιακή κοινότητά του, όπου κανείς δεν αισθάνεται μόνος και ορφανός, γιατί γνωρίζει πως εδώ οι πάντες είναι «αλλήλων μέλη» και γεύεται προσωπικά - υπαρξιακά την εκπλήρωση της υπόσχεσης του Κυρίου:«*ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἐν ἐμοὶ μένει κἀγὼ ἐν αὐτῷ*» (Ιωαν. 6,56).

Ευχαριστιακή υπέρβαση της Ιστορίας και ιστορική αλήθεια

Ως συντελεστής του ανθρώπινου γίγνεσθαι και ως μορφοποιός δύναμη και μερικώς τουλάχιστον εξουσιαστής της ατομικής και της συλλογικής συνείδησης, η Ιστορία εκτείνεται ενώπιόν μας ως αντικείμενο γνώσης προς αυτογνωσία και φορέας αληθειών που προάγουν την ελευθερία (Ιωάν. 8,32). Τόσον όμως η γνώση αυτή όσο και η προσέγγιση της ιστορικής αλήθειας προϋποθέτουν πολλές φορές θέληση, αποφασιστικότητα και θάρρος. Τουλάχιστον όταν στόχος μας είναι η θεολογική ερμηνεία και, επομένως, η ευχαριστιακή υπέρβαση τόσο της καθ' όλου Ιστορίας του ανθρώπινου Γένους ή ορισμένων εκφάνσεών της όσο

και κυρίως της Ιστορίας της Εκκλησίας, της πορείας δηλαδή του λαού του Θεού δια μέσου των αιώνων.

Είναι φανερό πως με τις σκέψεις αυτές αναφερόμαστε όχι μόνο στο πρόβλημα της ιστορικής αλήθειας καθ' εαυτό, αλλά και στο ερώτημα: με ποιο πνεύμα ερευνούμε, ως ορθόδοξοι θεολόγοι, την Ιστορία, ποιες προτεραιότητες της έρευνάς μας και ποιους σκοπούς θέλουμε να υπηρετήσουμε με τη σπουδή του παρελθόντος; Ένα τέτοιο ερώτημα είναι βέβαια θεμιτό και νόμιμο μόνον υπό τον όρο, ότι τουλάχιστο στο χώρο της θεολογίας δεν γίνεται δεκτό το απόλυτο κύρος του αξιώματος: «η επιστήμη για την επιστήμη». Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι καμμιά επιστημονική ενασχόληση δεν φαίνεται να είναι απροϋπόθετη, αναμφισβήτητο είναι πως η θεολογία, και επομένως και η θεολογική θεώρηση της Ιστορίας, ούτε να αντιπαρέλθει τις αξιώσεις της «καθαράς επιστήμης» επιτρέπεται, αλλ' ούτε και να αρκεσθεί σ' αυτές είναι πρέπον, μάλιστα όταν πρόκειται γιά την Ιστορία της Εκκλησίας. Γιατί, στην τελευταία αυτή περίπτωση, δεν πρόκειται για μια οποιαδήποτε Ιστορία, που ακολουθεί μια κάποια ιδιονομία του ανθρώπινου γίγνεσθαι. Όπως η ίδια η Εκκλησία, έτσι και η Ιστορία της είναι μια θεανδρική, μια θεία και ανθρώπινη συνάμα πραγματικότητα, και μόνο υπ' αυτή τη δυσυπόστατη φύση και ενότητά της φανερώνεται εν τόπω και χρόνω. Ειδικότερα, η ευχαριστιακή θεώρηση της Ιστορίας, όπως τολμούμε να την προτείνουμε εδώ, δεν είναι θεώρηση αντιεπιστημονική, αλλ' ούτε βέβαια και μόνον «επιστημονική». Δεν αποστρέφεται ούτε αντιπαρέρχεται την μετ' επιστήμης έρευνα των ιστορικών γεγονότων. Αντίθετα, έχοντας υπ' όψη την ανθρώπινη κατ'αρχήν διάσταση της θεανδρικής φύσεως της Εκκλησίας και την αναπόσπαστη συνυφή της με την Ιστορία του «κόσμου», αλλά και με υψηλή αίσθηση ευθύνης απέναντι στην αλήθεια, επιτελεί το έργον της εν φόβω Θεού. Έτσι, μεριμνά βέβαια για τη διακρίβωση των γεγονότων, ύστερ' από επιμελή βάσανο των πηγών· επιδιώκει την ανόθευτη ανάπλαση των ιστορικών συμβάντων· τα εντάσσει στο πλέγμα αιτίων και αιτιατών, ιστορικών προϋποθέσεων και σκοπών που τυχόν υπηρέτησαν· και τα διασυνδέει, τέλος, με το ευρύτερο πολιτιστικό πλαίσιο του συγκεκριμένου χώρου και χρόνου.

Αλλά δεν σταματά εδώ η ευχαριστιακή θεώρηση της Ιστορίας. Υπερβαίνει τα όρια και το τέρμα της «καθαράς επιστήμης» και οδεύει προς χώρους επέκεινα του αποκλειστικά ιστορικού ενδιαφέροντος. Κι αυτό, επειδή γνωρίζει πως η ανίχνευση, η εξακρίβωση και η αντικειμενική παρουσίαση της ιστορικής αλήθειας δεν είναι μόνο πρόβλημα γνωσιολογικό, αλλά κατ' εξοχήν πρόβλημα ανθρωπολογικό, κατ' ουσίαν πρόβλημα συνειδήσεως και ευθύνης.

Από γνωσιολογική άποψη δεν μας διαφεύγει το γεγονός, ότι ο *χρόνος*, που δεν είναι φίλος της *αλήθειας* αλλά της *λήθης*, σπεύδει πάντα να περιβάλλει το γίγνεσθαι με το ένδυμα της λησμοσύνης. Ο αντίπαλος του χρόνου, η **μνήμη**,

επικουρούμενη από το *μύθο* και το *θρύλο*, κατορθώνει να υπομνηματίζει εντελώς αποσπασματικά μόνο τον ανθρώπινο βίο. Δεν είναι, όμως, αυτός ο μόνος και, πάντως, δεν νομίζουμε πως αυτός είναι ο κυριότερος λόγος, για τον οποίο παραμένει επίμοχθη πάντα και πολλές φορές ατελέσφορη η προσπάθεια της επιστήμης να ανασύρει από τη λήθη και να ανασαρκώσει την ιστορική αλήθεια. Η δυσκολία βρίσκεται μάλλον στην εσωτερική αντίσταση του ίδιου του ανθρώπου να αντικρίσει κατάματα την αλήθεια. Η ίδια η μνήμη έχει, όπως γνωρίζουμε, την τάση να διασώζει εκείνο μόνο το μέρος της ιστορικής αλήθειας, που είναι αρεστό στους ανθρώπους. Εκείνο που τονώνει την αυτοπεποίθηση και συντηρεί τις ελπίδες τους, χωρίς να παρενοχλεί τη συνείδησή τους. Γι' αυτό λοιπόν δεν μας είναι απλώς δυσπρόσιτο στα επι μέρους και στο σύνολό του το χθες, μας είναι προπαντός αποκρουστικό, μάλιστα καθώς εμφανίζεται μπροστά μας αλλοιωμένο συνήθως από το χρόνο ή παραποιημένο από την παρέμβαση ποικίλων σκοπιμοτήτων. Συμβαίνει, βέβαια, επίσης, να μας αποκαλύπτεται πολλές φορές ακραιφνής η αλήθεια του χθες, αλλά να είναι απειλητική και «επικίνδυνη», όταν καταλύει αυτονόητα και απομυθεύει προσφιλή στερεότυπά μας.

Γενικά, άλλωστε, ο άνθρωπος αποστρέφεται την αλήθεια που ελευθερώνει και σώζει· προτιμά το μύθο που παρηγορεί, τον ισχυρισμό που ευνοεί την αυτοδικαίωση.

Μια τέτοια στάση απέναντι στην ιστορική αλήθεια δεν υπαγορεύεται μόνον από το «πνεύμα της πλάνης», από τον «άρχοντα του σκότους» και το φρόνημα του κόσμου τούτου. Είναι και συνέπεια της «ασθένειας της σαρκός», της απροθυμίας ή αδυναμίας για υπέρβαση, μάλιστα όταν η ιστορική αλήθεια προκαλεί οδύνη και τύψεις. Μπροστά στο σταυρό της Ιστορίας είναι κατανοητό να δειλιά ένα άτομο - ερευνητής, ένα σύστημα - Κράτος, ένας ολόκληρος λαός, που προκαλείται από την αλήθεια σε μετάνοια, συντριβή, αναστροφή.

Ενώ όμως το φρόνημα το κοσμικό, που βρίσκεται ακόμη εντεύθεν της Αναστάσεως, είναι ενδεχόμενο να εμμένει στην αλαζονεία ή στο φόβο μπροστά στην αλήθεια, ο χριστιανός δεν έχει δυνατότητα επιλογής. Γι' αυτόν η ιστορική αλήθεια δεν είναι μια απλή και παρωχημένη «αντικειμενική πραγματικότητα». Αν η αλήθεια αυτή ανακαλεί στην μνήμη ωρυγμούς των λαών, ο χριστιανός αναγνωρίζει σ' αυτούς το «λαμὰ σαβαχθανί» του συσταυρούμενου και συμπάσχοντος Κυρίου του, τη δόξα του οποίου διαισθάνεται, επίσης, πίσω από τα μεγάλα και τα θαυμαστά των ανθρωπίνων κατορθωμάτων. Γι' αυτό και αναπέμπει ευχαριστία στο Θεό «πάντων ἕνεκεν».

Για όλους αυτούς τους λόγους η ανίχνευση, η εξακρίβωση και η αντικειμενική παρουσίαση μιας ιστορικής αλήθειας δεν αποτελεί αυτοσκοπό για το χριστιανό ερευνητή της Ιστορίας και μάλιστα της Ιστορίας της Εκκλησίας. Γι'

αυτόν η ιστορική αλήθεια δεν υπάρχει και δεν λειτουργεί αυτόνομα και ανεξάρτητα από τον Κύριο της Ιστορίας. Εκείνος είναι η ενυπόστατη Αλήθεια, προς την οποία συνδέεται η κάθε αλήθεια της ζωής του λαού του Θεού, είτε ως καρπός αγάπης και υπακοής και κοινωνίας και αγιασμού, είτε ως έκφραση ανυπακοής, αποστασίας, έχθρας, απώλειας.

Γι' αυτό και δεν υπάρχει η ιστορική αλήθεια ως υπόθεση ενός απώτερου παρελθόντος μόνον, αλλά και ως στοιχείο ζωής για το παρόν και το μέλλον του λαού του Θεού.

Στην ευχαριστιακή θεώρηση της Ιστορίας - για να χρησιμοποιήσουμε ένα άλλο παράδειγμα - δεν δικάζουμε και πολύ περισσότερο δεν καταδικάζουμε τις γενιές που προηγήθηκαν, όπως παρατηρείται δυστυχώς συχνά σε ιστορικές πραγματείες. Κρίνουμε βέβαια τους προαπελθόντες πατέρες και αδελφούς. Δεν τους κατακρίνουμε όμως, αλλά παρακαλούμε το Θεό να ελεήσει εκείνους, για τα πολλά τους ίσως πταίσματα, ελπίζοντας να εύχονται και οι μελλοντικές γενιές ανάλογα για τα δικά μας πλημμελήματα. Στα δικά τους δεινοπαθήματα αναγνωρίζουμε τον συμπάσχοντα και συσταυρούμενο Κύριο της Εκκλησίας και στις δικές τους πλάνες και αδυναμίες υποψιαζόμαστε το Πνεύμα να εντυγχάνει υπέρ της ασθένειας του ανθρώπινου Γένους «*στεναγμοῖς ἀλαλήτοις*» *(Ρωμ. 8,26)*.

Η ευχαριστιακή θεώρηση της Ιστορίας ως διακονία της Ενότητας και της Ειρήνης

Έχοντας υπόψη τα παραπάνω, θα μπορούσαμε να προσδιορίσουμε ασφαλέστερα προτεραιότητες της θεολογικής μας εργασίας και συνεργασίας, που θα είχαν ως κύριο στόχο να διευκολύνουν την ευχαριστιακή υπέρβαση καταλοίπων ή νέων προκλήσεων της Ιστορίας, τόσο σε ελληνοβουλγαρικό και πανορθόδοξο όσο και σε οικουμενικό επίπεδο. Τα χρονικά περιθώρια είναι δυστυχώς πιεστικά. Γι' αυτό περιοριζόμαστε, εντελώς ενδεικτικά, σε δύο μόνον από τις πολλές εκείνες προτεραιότητες προς τις οποίες νομίζουμε ταπεινώς, ότι αξίζει και είναι ανάγκη να στραφεί η προσπάθειά μας προς ευχαριστιακή υπέρβαση της Ιστορίας. Εννοούμε τη **διακονία της ενότητας** και τη **διακονία της ειρήνης**.

Ο 20ός αιώνας είναι ο κατ' εξοχήν αιώνας της οικουμενικής περισυλλογής. Η Ορθοδοξία, διατηρώντας αναλλοίωτο το οικουμενικό πνεύμα και ήθος της αρχαίας αδιαίρετης Εκκλησίας, διαδραματίζει πρωτοποριακό ρόλο στη σύγχρονη παγχριστιανική προσπάθεια για την αποκατάσταση της ενότητας των Αγίων του Θεού Εκκλησιών.

Η θετική αυτή συνεισφορά της Ορθοδοξίας, που αναγνωρίζεται γενικώς, θα είναι στο μέλλον τόσο πιο αποτελεσματική, όσο πιο βαθιά και σταθερά θα

βιώνεται και όσο πιο πειστικά θα μαρτυρείται η ενότητά της. Η ενότητα, όχι μόνον ως **οντολογική** πραγματικότητα του ενός σώματος, ούτε μόνον ως **στατικό** σύνολο αποκρυσταλλωμένου περιεχομένου πίστεως καί σταθερών μορφών λατρείας και τάξης, αλλά προπαντός ως **ενότητα δυναμική**, ως ομόψυχος και ομόθυμος διάπλους των ωκεανών της Ιστορίας, υπό την «βιαίαν πνοήν» του Αγίου Πνεύματος, με σταθερό προσανατολισμό προς τα έσχατα. Στην οικουμενική της αυτή αναστροφή η Ορθοδοξία οφείλει ακόμη νά δώσει τη μαρτυρία της μακράς εμπειρίας της όσον αφορά στη διασώση της ενότητάς της, παρά τους ισχυρούς κλυδωνισμούς που προκάλεσε η ιστορική συγκυρία. Δεν χρειάζεται να αποκρύψει στο σημείο αυτό την «ασθένειαν της σαρκός», όπως εκδηλώθηκε εν τόπω και χρόνω στο θεανδρικό σώμα της, ούτε και τις τραυματικές του καταστάσεις, που έχουν σημειωθεί κατά καιρούς και που διαιωνίζονται τυχόν ακόμη, ως ένα βαθμό, και παρενοχλούν την ενότητά της. Εκείνο που θα τολμούσαμε να θεωρήσουμε πως επιβάλλεται, ως πρώτιστο χρέος τούτη την ώρα, είναι η ευχαριστιακή υπέρβαση των τραυματικών αυτών καταστάσεων με τη βοήθεια και της σχετικής ιστορικής έρευνας, που καλείται να συμβάλει στη γεφύρωση των τυχόν χασμάτων και να αναδείξει εκείνη κυρίως την ιστορική εμπειρία, στην οποία μαρτυρείται η νίκη κατά του κόσμου, η νίκη της πίστεως, της συγγνώμης, της αγάπης, της εν Χριστώ αδελφότητας.

Να αναδείξει προπαντός το γεγονός πως η Ορθοδοξία κατόρθωσε να διαφυλάξει αναλλοίωτα διά μέσου των αιώνων τα στοιχεία και τα γνωρίσματα της ενότητάς της, επειδή ακριβώς παρέμεινε συγκροτημένη σε ζωντανό ευχαριστιακό σώμα. Και να κάμει σε όλους συνειδητό, ότι δεν είναι καθόλου αυτονόητο το γεγονός αυτό, αν λάβει κανείς υπόψη του την κατά καιρούς επενέργεια των κοσμικών στοιχείων ή δυνάμεων της Ιστορίας στη ζωή της Ορθοδοξίας: τους διχασμούς, τις αντιθέσεις, τις συγκρούσεις και τους πολέμους ανάμεσα στους ίδιους τους Ορθόδοξους λαούς, καθώς επίσης και τις ποικίλες εξωτερικές επιδράσεις, τις πολιτιστικές και όποιες άλλες. Παρά τους οδυνηρούς αυτούς τραυματισμούς και τους περιστασιακούς περισπασμούς της, η Ορθοδοξία, έστω και με κάποια καθυστέρηση ίσως σε μερικές περιπτώσεις, πέτυχε πάντα θαυμαστή υπέρβαση της Ιστορίας. Ακριβώς στην Ιστορία των ορθόδοξων λαών αποδεικνύεται περίτρανα, ότι το αίμα της Θείας Ευχαριστίας είναι ισχυρότερο από τους ποταμούς των αιμάτων της Ιστορίας.

Μια τέτοια ζωντανή μαρτυρία δεν απευθύνεται μόνο προς το πλήρωμα της Ορθοδοξίας και προς το χώρο της χριστιανικής Οικουμένης. Απευθύνεται επίσης και προς την ανθρωπότητα ολόκληρη, ως «σημείον» καταλλαγής και ελπίδας. Μπορούμε μάλιστα να είμαστε βέβαιοι, πως όσο ταχύτερα θα πραγματώνεται η ευχαριστιακή υπέρβαση της Ιστορίας στο χώρο της Εκκλησίας, τόσον αποτελεσματικότερη θα είναι και η συμβολή της στην καταλλαγή των

λαών και στην εδραίωση της ειρήνης. Ο Κύριος εμπιστεύτηκε στην Εκκλησία Του τη **«διακονία τῆς καταλλαγῆς»** (Β΄ Κορ. 5, 18), δηλαδή την αδιάπτωτη στράτευση στον αγώνα τον καλό για την εξάλειψη καθε φραγμού έχθρας ανάμεσα στα άτομα, στους λαούς και στα Κράτη, για την επούλωση των τραυμάτων, για τον παραμερισμό του μίσους, της εκδίκησης, της προκατάληψης και του φόβου, για την επικράτηση του πνεύματος συγγνώμης και εμπιστοσύνης και αλληλεγγύης, στα πλαίσια αμοιβαίου σεβασμού και δημιουργικής συνεργασίας. Αλλ' εμπιστεύτηκε επίσης στην Εκκλησία Του ο Κύριος και τη **διακονία της ειρήνης**, και μάλιστα εκείνης της ειρήνης, που υπερέχει **«πάντα νοῦν»** (Φιλιπ. 4, 7) και την οποία δεν μπορεί να δώσει και να σώσει ο «κόσμος οὗτος».

Κανείς δε μπορεί να αρνηθεί στην Εκκλησία το δικαίωμα, όπως και κανείς δεν μπορεί να απαλλάξει την Εκκλησία από την υποχρέωση, να εκπληρώσει την ειδική αυτή αποστολή της. Αλλά και κανείς δεν μπορεί να υποκαταστήσει την Εκκλησία σ' αυτό το καθήκον. Είναι βέβαια φανερό, πως ένα τόσον υψηλό και τόσον ιερό καθήκον, που καλείται να επιτελέσει η Εκκλησία σε ώρες κρίσιμες για τη ζωή και αυτή ακόμη την επιβίωση του ανθρώπινου Γένους, επιβάλλει συνειδητή συστράτευση για ολοκληρωτική ευχαριστιακή υπέρβαση της Ιστορίας. Μια τέτοια θέληση για υπέρβαση οφείλει, νομίζουμε, να εμπνέει και να κατευθύνει τόσο την ερευνητική μας προσπάθεια, όσο και την καθ' όλου μέριμνα της Εκκλησίας, ιδίως τήν κατάρτιση στελεχών της, το εν γένει διδακτικό έργο της και την επικοινωνία και συνεργασία των μελών της σε διάφορα επίπεδα. Αν όντως, όπως ακράδαντα πιστεύουμε, στόχος μας πρώτος και κύριος παραμένει η οικοδομή και η αύξηση του σώματος του Χριστού και η τόνωση, η καθολική βίωση και η πειστική μαρτυρία της ενότητας της Ορθοδοξίας, υπάρχει επείγουσα ανάγκη να αναθεωρήσουμε ορισμένα στερεότυπα και ορισμένα αυτονόητά μας. Ίσως μάλιστα μια θετική θεολογική και εκκλησιαστική πρωτοβουλία προς την κατεύθυνση αυτή θα μπορούσε να επενεργήσει και ως εξιδιασμένη διακονία προς το σύγχρονο κόσμο. Έναν κόσμο, που, καίτοι βαθύτατα διχασμένος και αντιθετικός, αποζητά εναγώνια κάποια διέξοδο προς συνδιαλλαγή, εμπιστοσύνη και αμοιβαιότητα. Πιθανώς λοιπόν να μην είναι υπερβολικά αισιόδοξη και η σκέψη, ότι μια θετική προσφορά της θεολογικής έρευνας και της Εκκλησιαστικής διδαχής και βιοτής προς την κατεύθυνση που δείχνει η ευχαριστιακή υπέρβαση της Ιστορίας θα μπορούσε να ενθαρρύνει με τον καιρό ανάλογες προσπάθειες και σε άλλους επιστημονικούς κλάδους, καθώς επίσης και παράλληλες πρωτοβουλίες άλλων φορέων προς εποικοδομητική διμερή και πολυμερή συνεργασία. Γι' αυτό ίσως ποτέ άλλοτε δεν ήταν τόσον επίκαιρη όσο σήμερα η παραγγελία του Κυρίου: «*Λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων*» (Ματ. 5, 16).

Το αίτημα της μητρόπολης των Σκοπίων για Αυτοκέφαλο υπό το φως της Ορθόδοξης Παράδοσης

Ιωάννης Ταρνανίδης

Όπως είναι γνωστό, ο όρος "αυτοκέφαλο" στην εκκλησιαστική παράδοση προσδιορίζει τον τρόπο διοίκησης μιας τοπικής Εκκλησίας· αν δηλαδή αυτή είναι αυτοδιοίκητη και ανεξάρτητη. Με δεδομένο δε ότι η εν λόγω ανεξαρτησία δεν υπήρξε πάντα απόλυτη, αλλά πέρασε κατά καιρούς από κάποια στάδια εξέλιξης, και το αυτοκέφαλο δεν πρέπει να θεωρηθεί ως μια σταθερή και συγκεκριμένη ανά τους αιώνες μορφή εκκλησιαστικής αυτοδιοίκησης. Το κύρος και η θέση της αυτοκέφαλης Εκκλησίας μεταξύ των άλλων Εκκλησιών δεν εξαρτιώνταν από τον τίτλο της, αλλά από το βαθμό ανεξαρτησίας της. Θα μπορούσε, δηλαδή, μια Εκκλησία να είναι αυτοκέφαλη και ταυτόχρονα να ανήκει σε κάποια Αρχιεπισκοπή ή κυρίως σε κάποιο Πατριαρχείο. Αυτό π.χ. συνέβη σε διάφορες φάσεις της ιστορικής πορείας των Σλαβικών Εκκλησιών, τόσο της Βουλγαρικής όσο και της Σερβικής. Τελικά, πάντως και συγκεκριμένα στη σημερινή εκκλησιαστική πραγματικότητα, αυτοκέφαλη Εκκλησία σημαίνει εντελώς ανεξάρτητη και αυτοδιοίκητη.

Στην εκκλησιαστική πράξη, το αυτοκέφαλο εκφράζεται μέσα από συγκεκριμένα προνόμια, που αποκτά η προαγόμενη Εκκλησία. Σημαντικότερο ίσως απ' αυτά είναι εκείνο που δίνει το δικαίωμα στον τοπικό κλήρο και κυρίως στο τοπικό επισκοπικό σώμα να εκλέγει τον πρώτο, την τοπική του κεφαλή, τον Αρχιεπίσκοπο ή Μητροπολίτη ή Πατριάρχη του, χωρίς τη διαμεσολάβηση ή άλλη παρέμβαση άλλης Εκκλησίας. Από κεί και πέρα η αυτοκέφαλη Εκκλησία έχει μια σειρά από άλλα προνόμια ανεξάρτητης ζωής και συμπεριφοράς, χωρίς βέβαια αυτές οι ελευθερίες να μπορούν να υπεισέρχονται και σε θέματα πίστης και ιδιαίτερης διδασκαλίας.

Μελετώντας κανείς το φαινόμενο της αυτοκέφαλης διοίκησης και ζωής των επί μέρους Ορθοδόξων Εκκλησιών, μπορεί να διαπιστώσει τη δημιουργία μιας ευρύτατης παράδοσης γύρω από την ιδιαίτερη έκφραση και επίδοσή τους στην πνευματική ζωή, τη λαϊκή συμμετοχή στη λατρευτική ζωή της τοπικής Εκκλησίας και τη διοίκησή της, την καλλιέργεια των τοπικών παραδόσεων, των γραμμάτων και τεχνών, των σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας κλπ. Το αυτοκέφαλο με άλλα λόγια απετέλεσε και εξακολουθεί να είναι μια έκφραση ελευθερίας στα πλαίσια

της εκκλησιαστικής διοίκησης και κατ' επέκταση της εκκλησιαστικής ζωής. Προϊόντα αυτής της ελευθερίας αποτελούν π.χ. η διατύπωση μιας τοπικής θεολογικής σκέψης και φιλοσοφίας, καθώς και η ανάδειξη τοπικών αυθεντιών και τοπικής θεοπνευστίας. Έτσι, η κάθε Εκκλησία με την πάροδο του χρόνου μπόρεσε να διαμορφώσει τη δική της φυσιογνωμία και ανεξάρτητη οντότητα, σε μια αρμονική ενότητα με τις άλλες, που σαν σύνολο συναπαρτίζουν την Μία, Αγία, Καθολική και Αποστολική Εκκλησία.

Όπως θα έγινε αντιληπτό, το φαινόμενο του αυτοκεφάλου αποτελεί προνόμιο μόνο της Ορθόδοξης Εκκλησίας· στη δυτική Εκκλησία ποτέ δεν μπόρεσαν να αναπτυχθούν παρόμοιες μορφές αυτοδιοίκησης και αυτοτελούς πνευματικής ζωής. Εκεί η θεοπνευστία περιορίστηκε στη λατινική γραφή και αυθεντία του Πάπα κρατήθηκε υπεράνω και σε απόσταση από όλους τους άλλους εκκλησιαστικούς αξιωματούχους και τοπικούς ηγέτες. Συνέπεια αυτής της ιστορικής πραγματικότητας υπήρξε πολλές φορές το φαινόμενο, η επιδίωξη του αυτοκεφάλου να οδηγήσει τις τοπικές Εκκλησίες σε διάσταση με τη Ρώμη και προσέγγιση με την Κωνσταντινούπολη. Αυτό συνέβη και στις περιπτώσεις, που η πορεία προς το αυτοκέφαλο εκδηλώθηκε ως εσωτερική τάση και επιδίωξη για μια αυθεντική και πηγαία τοπική πνευματική ζωή και λιγότερο ως κίνηση για διοικητική ανεξαρτησία.

Τέτοιο παράδειγμα είχαμε με την Εκκλησία της Μοραβίας, που μέχρι την άφιξη εκεί των αδελφών Κυρίλλου και Μεθοδίου (863 μ.Χ.) ήταν απόλυτα υποταγμένη στη Ρώμη. Με το ιεραποστολικό όμως έργο των Θεσσαλονικέων αδελφών, η χώρα απέκτησε δική της εκκλησιαστική λατρευτική παράδοση, σλαβικής έκφρασης, και άρχισε να προσανατολίζεται προς την Κωνσταντινούπολη. Αυτή η στροφή σίγουρα θα είχε ολοκληρωθεί, αν δεν επενέβαινε βίαια η φράγκικη διοίκηση, δεν έδιωχνε την ιεραποστολική ομάδα από τη χώρα και δεν κατέστρεφε το επιτελεσθέν έργο της. Όμως, αυτό που δεν μπόρεσε να γίνει στη Μοραβία, έγινε πραγματικότητα στη Βουλγαρία και φαίνεται πως επηρέασε καθοριστικά και τη Σερβία. Οι Εκκλησίες αυτές είχαν να επιλέξουν ανάμεσα στην αυταρχική και συγκεντρωτική Ρώμη (με λατίνους προϊσταμένους, λατινική γλώσσα, υποταγή στον Πάπα) και στη φιλελεύθερη Κωνσταντινούπολη (με τοπικούς αρχιεπισκόπους, σλαβική γλώσσα, ιδιαίτερη λατρευτική ζωή και ανεξαρτησία στη διοίκηση). Επέλεξαν επομένως την Κωνσταντινούπολη, όχι μόνο χάρη στις προσωπικές φιλοδοξίες της ηγεσίας τους, αλλά ωθούμενες προς τούτο και από μια εσωτερική ανάγκη και επιλογή για ελεύθερη και αυθεντική πνευματική ζωή.

Είναι λοιπόν προφανές, ότι ο καθοριστικός αυτός θεσμός του αυτοκεφάλου ούτε να παραγκονιστεί μπορεί, αλλά ούτε και να εκφυλισθεί. Αποτελεί μια θετική εμπειρία της ορθόδοξης χριστιανικής μας ζωής, η οποία θα μας ήταν

πολύ χρήσιμη, αν θα θέλαμε να σεβαστούμε και να συνεχίσουμε την παράδοσή μας. Ιδιαίτερα σήμερα, που η διαμόρφωση νέων εθνικών κρατών διαδέχεται τις τέως σοσιαλιστικές πολυεθνικές και πολυκρατικές ομοσπονδίες, ο θεσμός του αυτοκεφάλου θα πρέπει να παίξει τον προσήκοντα ρόλο του, να κρατηθεί ψηλά και με τον απαιτούμενο σεβασμό προς τους νέους λαούς να δώσει λύση στα ιδιαίτερα προβλήματά τους. Αξίζει λοιπόν να δούμε πώς κερδιζόταν η εκκλησιαστική ανεξαρτησία, ποιοι παράγοντες συντελούσαν στην προαγωγή μιας Εκκλησίας σε αυτοκέφαλη και φυσικά ποιά ήταν η εξουσία εκείνη που είχε το δικαίωμα να παραχωρεί τα προνόμια, τις ελευθερίες και τους υψηλούς εκκλησιαστικούς τίτλους στην προαγόμενη Εκκλησία. Τα συμπεράσματά μας μπορούν να μας χρησιμέψουν ως οδηγοί για την αντιμετώπιση των σημερινών προβλημάτων.

Ανατρέχοντας πράγματι στο παρελθόν, χωρίς δυσκολία θα διαπιστώσουμε πως το αυτοκέφαλο δεν αποτελούσε ούτε μια απόλυτα συγκεκριμένη μορφή εκκλησιαστικής αυτοδιοίκησης, αλλά και το κυριότερο ούτε το επιστέγασμα μιας συγκεκριμένης εξέλιξης της ανερχόμενης τοπικής Εκκλησίας. Πολλοί ήσαν οι παράγοντες που μπορούσαν να οδηγήσουν σ' αυτό. Αναζητώντας αυτούς τους παράγοντες, ένα μέρος των σημερινών ερευνητών -όσοι βλέπουν την εκκλησιαστική ζωή μόνο από την πνευματική, ιδεαλιστική και κανονική της πλευράεντόπισαν την Αποστολικότητα της συγκεκριμένης Εκκλησίας, την πνευματική της ανάπτυξη και ωριμότητα, τον αριθμό των πιστών και των επισκόπων της και την προσήλωσή της στην ορθόδοξη διδασκαλία ως τους πλέον βασικούς και απαραίτητους. Οι ιστορικοί, από την άλλη πλευρά, διέκριναν άλλους παράγοντες, που είχαν πρακτικότερο χαρακτήρα και εξυπηρετούσαν πιο ανθρώπινους και πολιτικούς στόχους, όπως ήταν η σπουδαιότητα της πόλης, της περιοχής και της χώρας που διεκδικούσε το αυτοκέφαλο, ο ρόλος της κοσμικής αρχής και οι επιδιώξεις της κατά την εν λόγω προαγωγή, καθώς και η προσωπικότητα του προκαθημένου της Μητέρας Εκκλησίας και οι δικές του επιδιώξεις. ΄Ολοι αυτοί οι παράγοντες υπήρξαν πράγματι αληθινοί και ο καθένας έπαιξε το δικό του ρόλο στη διαμόρφωση του θεσμού και την προαγωγή των επι μέρους Εκκλησιών. Διαπιστώνει δηλαδή κανείς, ότι ο ρόλος του καθενός παράγοντα δεν υπήρξε σταθερός και ισοβαρής σε όλες τις περιπτώσεις· σε άλλες περιπτώσεις οι πνευματικοί παράγοντες και ο ρόλος του Πατριάρχη ήσαν ουσιαστικότεροι και σε άλλες περιπτώσεις οι κοσμικοί παράγοντες και ο ρόλος του αυτοκράτορα απόλυτα καθοριστικοί.

Στην περίπτωση π.χ. του αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Κύπρου, που απετέλεσε και το πρότυπο για τις μετέπειτα σλαβικές Εκκλησίες, είχαμε σύγκρουση των εκκλησιαστικών κανόνων και πολιτικών συμφερόντων. Τελικά στην Γ΄ Οικουμενική σύνοδο, που έγινε στην ΄Εφεσο το 431, αποφασίστηκε "τό

ἀνεπηρέαστον καί ἀβίαστον" της Εκκλησίας, σύμφωνα με την εκκλησιαστική παράδοση και σε αντίθεση με τις πολιτικές επιδιώξεις της Αντιόχειας. Κάτι παραπλήσιο έγινε και με τη Σερβική Εκκλησία, όπου η πνευματικότητα του Σάββα Νέμανιτς και η εγνωσμένη προσήλωσή του στον Οικουμενικό Θρόνο κέρδισαν την εύνοια και του αυτοκράτορα και του Πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης (1219). Αντίθετα, με την Εκκλησία της Βουλγαρίας διαπιστώνουμε να κυριαρχεί το πολιτικό παιχνίδι και οι εκατέρωθεν -μεταξύ Βουλγαρίας και Βυζαντίου- πολιτικές επιδιώξεις. Στα 864 ο Βόρης, και ενώ πνευματικά η Βουλγαρική Εκκλησία βρισκόταν σε νηπιακή μορφή, ζήτησε αυτοκέφαλο, θέλοντας να εξυπηρετήσει τους πολιτικούς του στόχους· την ενίσχυση του κύρους και της ανεξαρτησίας της χώρας του. Το ίδιο έκανε και ο Ι. Ασέν τρισήμισυ περίπου αιώνες αργότερα, όταν στα πλαίσια πολιτικών συμφωνιών με το Βυζάντιο (Λάμψακος 1235) ζήτησε και επέτυχε την ανάδειξη της Εκκλησίας του σε Πατριαρχείο.

Ανεξάρτητα όμως από τους παραπάνω ουσιαστικούς πράγματι παράγοντες, που συντέλεσαν στην ανακήρυξη του αυτοκεφάλου των επιμέρους ορθοδόξων Εκκλησιών, ένας βασικός και μόνιμος παράγοντας υπήρξε η ιδιαιτερότητα του ανθρώπινου στοιχείου που αποτελούσε τον φορέα και εκφραστή της κάθε Εκκλησίας, με την ξεχωριστή γλώσσα, τη δική του λαϊκή παρουσία και συμπεριφορά, την ιδιαίτερη καταγωγή και την όποια πολιτιστική του παράδοση· αυτό δηλαδή που σήμερα ονομάζουμε έθνος. Είναι βέβαια γνωστό, ότι ο όρος "έθνος" δεν είχε πάντα την ίδια σημασία, ούτε και υπήρχε πάντα εθνική συνείδηση των λαών με τη σημερινή της μορφή. Έτσι , και ο 34ος Αποστολικός κανόνας, που κάνει λόγο για επισκόπους "ἑκάστου ἔθνους", που πρέπει να αναγνωρίζουν τον πρώτο μεταξύ τους και να μην κάνουν τίποτε χωρίς τη δική του έγκριση, ερμηνεύτηκε από τους διαφόρους κανονολόγους ποικιλοτρόπως. Ενώ δηλαδή οι Σλάβοι ερμηνευτές εξέλαβαν τον όρο "έθνος" με τη σημερινή του σημασία, και άρα ανέκαθεν βασικό παράγοντα για το αυτοκέφαλο που διεκδικούσαν οι πρόγονοί τους, οι δικοί μας (όχι τυχαία και αυθαίρετα) τον ερμήνευσαν ως γεωγραφικό προσδιορισμό κάποιας επαρχίας και όχι τον προσδιοριστικό κάποιου συγκεκριμένου λαού.

Όμως, όπως διαπιστώσαμε μια ρευστότητα και ανισομέρεια στους παράγοντες προς το αυτοκέφαλο, έτσι μπορούμε να διαπιστώσουμε και μια εξέλιξη σε κάποιους απ' αυτούς. Ιδιαίτερα , την εξέλιξη αυτή μπορούμε να τη δούμε στο συγκεκριμένο παράγοντα "έθνος". Το ουσιαστικό αυτό πήρε τελικά, όχι μόνον ως όρος, τη σημερινή του σημασία, αλλά και ως παράγοντας στην εκχώριση του αυτοκεφάλου έγινε στις μέρες μας καθοριστικός.

Ιδιαίτερα στον αιώνα μας και μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους, όταν ιδρύθηκαν τα εθνικά κράτη της Ελλάδας, της Σερβίας και της Βουλγαρίας, ο

εθνικός παράγοντας, συνεπικουρούμενος και από την περιχαράκωση των εθνικών ομάδων και από κρατικά και πολλές φορές εχθρικά και απροσπέλαστα σύνορα μεταξύ των λαών, απετέλεσε τη βασικότερη αιτία για την προαγωγή της τοπικής εκκλησίας σε αυτοκέφαλη. Η εξέλιξη αυτή υπήρξε μια συνετή προσαρμογή της Ορθόδοξης Εκκλησίας στη νέα πραγματικότητα, χωρίς παρέκκλιση από τις αρχές και την αρχική της παράδοση.

Αυτή είναι σε γενικές γραμμές η μέχρι σήμερα παράδοση της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας. Τις διαπιστώσεις μας αυτές θα πρέπει να συμπληρώσουμε και με μια άλλη ιστορική επισήμανση· ότι σε όλες ανεξαιρέτως τις περιπτώσεις η κορυφαία εκκλησιαστική αρχή που εκχωρούσε το αυτοκέφαλο και τα ανώτατα εκκλησιαστικά αξιώματα, συνοδευόμενα με ειδικό Τόμο (μια έγγραφη κανονική επισφράγιση του γεγονότος), ήταν το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης. Τούτο φυσικά δεν ισχύει για την περίπτωση της Κύπρου, της Γεωργίας και των Πρεσβυγενών Πατριαρχείων, Ιεροσολύμων, Αλεξάνδρειας και Αντιόχειας, που προηγήθηκαν από την ανάδειξη του Πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης σε πρώτο και ηγετικό παράγοντα στο χώρο της Ανατολικής Εκκλησίας. Είναι ενδιαφέρον και θα πρέπει εδώ να το υπογραμμίσουμε, ότι η αρχή αυτή δεν παραβιάστηκε ούτε όταν εξέλειπε ο βασικός και κινητήριος για κάθε προαγωγή -εκκλησιαστική, πολιτική- παράγοντας, που ήταν ο αυτοκράτορας. Σε όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας, οι εκκλησιαστικές μεταβολές -καταργήσεις σλαβικών Πατριαρχείων και της Αρχιεπισκοπής Αχρίδας, ανασύστασή τους ή προαγωγή της Ρωσικής Εκκλησίας σε Πατριαρχείο- έγιναν από τον Οικουμενικό Πατριάρχη, που έλαβε και τη θέση του εθνάρχη. Είναι δε ιδιαίτερης σημασίας και αξίζει να σημειωθεί ότι κατά την περίοδο αυτή ή έννοια του έθνους ταυτίστηκε από τους Τούρκους με εκείνη της πίστης. Έτσι, όλοι οι Χριστιανοί θεωρήθηκαν από τους κατακτητές ένα και το αυτό έθνος, του οποίου αρχηγός και υπεύθυνος θεωρήθηκε ο Οικουμενικός Πατριάρχης.

Με βάση λοιπόν όλες τις παραπάνω διαπιστώσεις και ιστορικές επισημάνσεις, που αφορούν τη διαμόρφωση της Ορθόδοξης συνείδησης και ισχύουσας μέχρι σήμερα εκκλησιαστικής παράδοσης, καλείται η Ανατολική Εκκλησία να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της Μητρόπολης Σκοπίων, που από το 1958 διεκδικεί το αυτοκέφαλό της.

Η περίπτωση της Μητρόπολης Σκοπίων, που μέχρι τότε αποτελούσε τμήμα του Πατριαρχείου της Σερβίας, φαίνεται να έρχεται σε αντίθεση με τους ιερούς κανόνες και την μέχρι σήμερα παράδοση της Εκκλησίας. Πράγματι, η Εκκλησία αυτή δεν έχει Αποστολικότητα, δε φαίνεται να διαθέτει πνευματική επάρκεια και τον απαιτούμενο αριθμό επισκόπων και κυρίως δεν έγινε πιστευτή ότι το ποίμνιό της αποτελείται από κάποια ιδιαίτερη εθνική ομάδα, που θα δικαιολογούσε την απόσπασή της από το Πατριαρχείο της Σερβίας. Ακόμα και η πρω-

τοβουλία γαι την αυτονόμησή της δεν οφείλεται σε κάποιες εσωτερικές διεργασίες και σε δικές της φυγόκεντρες πνευματικές δυνάμεις, αλλά στην αντιεκκλησιαστική και καθαρά κοσμική πολιτική του στρατάρχη Τίτο. Στα πολιτικά σχέδια του άθεου και Κροάτη Τίτο, το αυτοκέφαλο της Μητρόπολης Σκοπίων (από τότε ονομάστηκε "Μακεδονική Εκκλησία") θα αποτελούσε ένα ισχυρό μέσον περιορισμού της δύναμης της Σερβικής Εκκλησίας και αποκλεισμού των επεκτατικών βλέψεων του Βουλγαρικού Πατριαρχείου. Η περίπτωση αυτή, όπως ήταν φυσικό, απετέλεσε από την άλλη μεριά και την πρώτη προσπάθεια διασάλευσης της Ορθόδοξης εκκλησιαστικής παράδοσης, που ήθελε τον Οικουμενικό Πατριάρχη ως τελικό ρυθμιστή του αυτοκεφάλου. Στα πλαίσια της γενικότερης πολιτικής ιδεολογίας, που είχαν επιβάλλει η ψυχρή ή θερμή σύγκρουση των δύο στρατοπέδων, του καπιταλιστικού και του κομμουνιστικού, η εκκλησιαστική παράδοση αγνοήθηκε παντελώς και το βάρος της αντιμετώπισης των πολιτικών κινήσεων του Τίτο αφέθηκε ολόκληρο στους ώμους του καταπιεσμένου και ανίσχυρου Σερβικού Πατριαρχείου.

Η στάση του τελευταίου, εν τούτοις, από το 1945, όταν για πρώτη φορά τέθηκε το θέμα, και μέχρι την πρόσφατη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, υπήρξε σθεναρή και σταθερή. Σε επανειλημμένες αποφάσεις της Ιεράς Συνόδου του απέκρουσε ως αντικανονική την απαίτηση των Σκοπίων. Τα βασικότερα επιχειρήματά του τα στήριξε στην ανεπάρκεια της Μητρόπολης αυτής για τέτοια προαγωγή· κατά τους Κανόνες της Εκκλησίας ο ελάχιστος αριθμός εκλεκτόρων για την εκλογή του νέου επισκόπου είναι τρεις επίσκοποι, εκτός του Μητροπολίτη. Στην περίπτωση όμως της Μητρόπολης Σκοπίων υπήρχαν δύο μόνον επίσκοποι, ο Πρέσπας - Βιτωλίων και ο Ζλετόβου - Στρωμνίτσας.

Η εκκρεμότητα αυτή κληροδοτήθηκε και θα 'λεγε κανείς συνόδεψε τη γενικότερη εκκρεμότητα που δημιούργησε η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας και τις προσπάθειες της επαρχίας αυτής να αποκτήσει κρατική οντότητα και διεθνή αναγνώριση. Πρόσφατη επίσκεψη εκπροσώπων της Μητρόπολης στο Πατριαρχείο Σερβίας αντιμετώπισε την ίδια μέχρι σήμερα αρνητική στάση. Δύο λύσεις υποδείχτηκαν στους Σκοπιανούς εκκλησιαστικούς εκπροσώπους: ή η επανυπαγωγή τους στο Πατριαρχείο Σερβίας, ή η υπαγωγή τους στο Πατριαρχείο Βουλγαρίας. Ταυτόχρονα πολλαπλασιάστηκαν οι επαφές της μικρής αυτής ορθόδοξης κοινότητας με την Αγία Έδρα και από λίγες πληροφορίες που διέρρευσαν προς τα έξω, διαφαίνεται πως μπήκε από την πλευρά εκείνη σε ενέργεια το ευρύτερο σχέδιο της δια της Ουνίας προσάρτησής της στην Εκκλησία της Ρώμης.

Καθ' όν λοιπόν χρόνο το Πατριαρχείο της Σερβίας αγωνίζεται να κρατήσει την αρχική σφαίρα διοίκησης και επιρροής του, κινδυνεύοντας να ταυτιστεί με την πολιτική συμπεριφορά της σερβικής κυβέρνησης, που λόγω της παραδοσια-

κής κομμουνιστικής της προέλευσης αντιμετωπίστηκε και αντιμετωπίζεται εκ προοιμίου αρνητικά από τη διεθνή κοινότητα, η Ελληνική Εκκλησία ταυτισμένη απόλυτα με τη γραμμή της πολιτικής ηγεσίας του τόπου, που αρνείται να αναγνωρίσει στα βόρεια σύνορά του κράτος με το όνομα Μακεδονία, για δικό της λογαριασμό συμπλέει και με την αρνητική στάση της Σέρβικης Εκκλησίας. Ο βασικότερος λόγος της αρνητικής στάσης της Ελληνικής Εκκλησίας απέναντι στο αίτημα των Σκοπίων είναι η εκ μέρους τους χρήση του ονόματος των Μακεδόνων για τον προσδιορισμό του ξένου προς το Μακεδονικό γένος σλαβικού ποιμνίου τους. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημάνουμε, ότι ό ρόλος της Ελληνικής Εκκλησίας, παρ' όλο που γειτνιάζει προς την εν λόγω Μητρόπολη, είναι δευτερεύων. Σύμφωνα με την εκκλησιαστική τάξη, άλλοι είναι οι κυρίως αρμόδιοι να δεχτούν ή να απορρίψουν το αίτημα των Σκοπίων για αυτοκέφαλο· κατά πρώτο λόγο, το Οικουμενικό Πατριαρχείο, στη σφαίρα επιρροής του οποίου ανήκει η περιοχή, και κατά δεύτερο, το Πατριαρχείο της Σερβίας, διοικητική επαρχία του οποίου αποτελούσε μέχρι πρόσφατα. Εν τούτοις, ο μεγάλος απών από τα τεκταινόμενα στο χώρο της ευρύτερης και ειδικότερης σφαίρας επιρροής του είναι το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Απέφυγε κάθε επαφή με τους Σκοπιανούς αντιπροσώπους, ακόμη και στην πρόσφατη συνάντηση των ορθοδόξων εκκλησιαστικών ηγετών στην Κωνσταντινούπολη, προφανώς για λόγους αβρότητας και σεβασμού των κυριαρχικών δικαιωμάτων της αδελφής Εκκλησίας της Σερβίας.

Με βάση όμως την μέχρι τώρα παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας και των πολιτικο - εκκλησιαστικών δεδομένων της στιγμής, το θέμα της εκκλησιαστικής ανεξαρτησίας των Σκοπίων θα έπρεπε να τεθεί σε άλλες βάσεις. Ο βασικότερος ρυθμιστής της υπόθεσης θα έπρεπε να ήταν το Οικουμενικό Πατριαρχείο, σε συνεργασία βέβαια και με το Πατριαρχείο της Σερβίας, κατά πρώτο λόγο και κατά δεύτερο, τις υπόλοιπες Ορθόδοξες Εκκλησίες. Το θέμα του αυτοκεφάλου ουδέποτε απετέλεσε υπόθεση περιφερειακή της Ανατολικής Εκκλησίας· ήταν πάντα αντικείμενο της δικαιοδοσίας του Οικουμενικού Θρόνου, που σε συννενόηση με την ενδιαφερόμενη επαρχία και την Εκκλησία στην οποία ανήκε αυτή έδινε τη δέουσα λύση. Μια παρόμοια αντιμετώπιση του θέματος θα προσέδιδε κύρος στην πλευρά της επίσημης Εκκλησίας και θα εκτόνωνε την ένταση, που ενδεχομένως να υφίσταται ανάμεσα στο σερβικό και στο ντόπιο σκοπιανό στοιχείο. Επιπροσθέτως, θα απομάκρυνε τον κίνδυνο της ουνιτικής διείσδυσης στην περιοχή και φυσικά θα επανέφερε τα πράγματα στην κανονική και σύμφωνη με την παράδοση της Ανατολικής Εκκλησίας τάξη. Από το άλλο μέρος, οι διαπραγματεύσεις και οι εξελίξεις στο εκκλησιαστικό θέμα θα έπρεπε να συμβαδίζουν με τις πολιτικές εξελίξεις και σε ένα ποσοστό να τις λαμβάνουν υπόψη. Η παράδοση και η ιστορική πορεία της Εκκλησίας έδειξαν, πως η ρήση

του μεγάλου πατριάρχη Φωτίου, ότι "οι εκκλησιαστικές διοικητικές υποθέσεις συμμεταβάλλονται σύμφωνα με τις πολιτικές αλλαγές", έμεινε στην επικαιρότητα μέρχρι τις μέρες μας και μάλιστα από μία άποψη κατέστη πιο ισχυρή και επιτακτική.

Είναι δυστυχώς ανάγκη και πρέπει και στο σημείο αυτό να το τονίσουμε, ότι το πολύπλοκο θέμα του εθνικού ονόματος του κράτους των Σκοπίων και των υπηκόων του δεν έληξε με την απόφαση των δώδεκα Ευρωπαίων ηγετών στη Λισσαβόνα (28.6.1992). Ο λαός εξακολουθεί να δέχεται -ίσως μάλιστα πιο έντονα και με μεγαλύτερο πείσμα- τα κηρύγματα περί "μακεδονικής" καταγωγής, όπου έντεχνα το γεωγραφικό συγχέεται με το εθνικό όνομα.

Στο σημείο μάλιστα αυτό ο ρόλος της τοπικής Εκκλησίας υπήρξε και θα είναι και στο μέλλον αποφασιστικός. Η Εκκλησία των Σκοπίων φέρει επίσημα το όνομα "Μακεδονική Εκκλησία"! Είναι λοιπόν εκ των προτέρων δεδομένο και βέβαιο, πως και αν ακόμα η Δημοκρατία των Σκοπίων εξαναγκαστεί να αποβάλει το όνομα "Μακεδονία", για να μπορέσει να αναγνωριστεί και να ζήσει, η Εκκλησία των Σκοπίων, που στηρίζεται στο απλό και ευκολόπιστο σλαβικό της ποίμνιο, δεν θα είναι διατεθειμένη να αποβάλει αυτό το όνομα δια της βίας. ΄Ισως να λειτουργούσε θετικά και στην περίπτωση αυτή μια πρόταση, που θα πρόσφερε το αυτοκέφαλο ως επιβράβευση ενός ενδεχόμενου σλαβικού αυτοπροσδιορισμού της και του ποιμνίου της.

Πάντως, ανεξάρτητα από τις όποιες δυσκολίες, αντιρρήσεις και τους δισταγμούς, αν τελικά το κρατίδιο των Σκοπίων πετύχει τη διεθνή του ανεξαρτησία, θα είναι αδύνατο να μη προαχθεί και η Εκκλησία του σε αυτοκέφαλη. Τούτο σημαίνει πως θα πρέπει και η Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία να προετοιμαστεί να βρει τον τρόπο και την κανονική εκείνη διέξοδο για τη λύση του προβλήματος, προτού η παρέμβαση της Δυτικής Εκκλησίας τη φέρει προ τετελεσμένων γεγονότων. Στην προσπάθειά της αυτή η Ορθόδοξη Εκκλησία θα πρέπει να λάβει υπόψη της τις μέχρι σήμερα πολιτικές ζυμώσεις, επιδιώκοντας να διορθώσει τα πολιτικά λάθη και να χαράξει μια δική της ανθρωπινότερη γραμμή, που μπορεί και τα μετά ταύτα πολιτικά πράγματα να επηρεάσει.

Μια δελεαστική πρόταση της Μητέρας Εκκλησίας προς τη Μητρόπολη Σκοπίων, να αναγνωριστεί ως αυτοκέφαλη Αρχιεπισκοπή με κάποια ιστορική και αρχαιοπρεπή εκκλησιαστική ονομασία (π.χ. Νέα Αρχιεπισκοπή Αχρίδας) ίσως να βοηθούσε και την πολιτική ηγεσία του τόπου και το λαό να απεμπλακεί από το Μακεδονικό όνομα και να δρομολογήσει ευνοϊκές εξελίξεις για την ορθολογιστική επίλυση του ευρύτερου Σκοπιανού ζητήματος.

Από τον Διεθνισμό στον Εθνικισμό

Η απουσία της Οικουμενικότητας και ο νέος διεθνισμός

Ανδρέας Σακελλίων

Παραφράζοντας σήμερα την γνωστή μαρξιστική ρήση ότι «το φάντασμα του κομμουνισμού πλανιέται πάνω από την Ευρώπη», μπορούμε να πούμε ότι σήμερα ένα άλλο «φάντασμα», αυτό του Εθνικισμού όχι απλώς πλανιέται αλλά έχει δημιουργήσει βάσεις μέσα στην Ευρώπη.

Η κατάρρευση των δύο κρατών (ΕΣΣΔ και Γιουγκοσλαβία), που κάτω από διαφορετική οπτική γωνία είχαν θέσει τις βάσεις του «προλεταριακού διεθνισμού» και η έναρξη των ακήρυκτων εμφυλίων πολέμων δημιούργησαν την «νέα τάξη» πραγμάτων στην «γηραιά» Ηπειρο. Η άλλοτε «Μέκκα της σοσιαλιστικής ορθοδοξίας» η Σ. Ένωση και η «αιρετική» Γιουγκοσλαβία διελύθησαν «εις τα εξ ων συνετέθησαν» και το μέλλον τους παραμένει αόρατο. Απ'την άλλη πλευρά η κατάρρευσή τους οδήγησε ταυτόχρονα και στην κατάργηση ιδεολογιών που πάνω από εβδομήντα χρόνια αποτελούσαν το ιδεολογικό εποικοδόμημα τόσο των «σοσιαλιστικών χωρών» όσο και της πλειοψηφίας των «αδεσμεύτων» και ήταν το αντίπαλο δέος για την Δ. Ευρώπη, αλλά και γενικότερα για τον καπιταλιστικό κόσμο.

Διεθνισμός

Ιδιαίτερη σημασία πρέπει να δοθεί στο σύνθημα, όχι μόνο ονοματολογικά, αλλά κυρίως εννοιολογικά, που αποτέλεσε ένα από τα στοιχεία, ίσως τον ακρογωνιαίο λίθο του οικοδομήματος των σοσιαλιστικών χωρών. Πρόκειται για τον «προλεταριακό διεθνισμό» (ή απλά Διεθνισμό) που επεκράτησε στην ορολογία των Κομμουνιστικών Κομμάτων (Κ.Κ.) σαν ένα συστατικό στοιχείο της ύπαρξης και της δράσης τους.

Ο Διεθνισμός σύμφωνα με τον Μ.Μ. Ρόζενταλ[1] είναι «...μία από τις θεμελιακές αρχές στην ιδεολογία της εργατικής τάξης και του κόμματός της που εκφράζει την διεθνή αλληλεγγύη αμάμεσα στους εργαζόμενους των διαφόρων χωρών στην πάλη τους ενάντια στον καπιταλισμό για την κοινωνική νίκη και την

1. Μ.Μ.Ροζενταλ, *Φιλοσοφικό Λεξικό*, Εκδ. Γνώση, Αθήνα 1976.

εθνική τους απελευθέρωση και για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού».

Αυτές ακριβώς τις αρχές κλήθηκαν και σε πρακτικό πολιτικό επίπεδο να καλλιεργήσουν τα Κ.Κ. αλλά και οι ευρύτερες «αντικαπιταλιστικές-αντιϊμπεριαλιστικές» δυνάμεις στην Ευρώπη και σε όλο τον κόσμο. Η λογική του διεθνισμού γίνεται αναπόσπαστο μέρος των απανταχού ευρισκομένων Κ.Κ. και απελευθερωτικών κινημάτων, με αποτέλεσμα την αντιπαράθεση τους, βίαιη πολλές φορές, με τους όποιους εμφανιζόμενους εθνικισμούς.

Ο Φρ. Ένγκελς[2] αναφερόμενος στην ίδρυση της Διεθνούς Ένωσης Εργατών σε άρθρο του σημειώνει ότι:«...η συνεχιζόμενη στενή επικοινωνία ανάμεσα στα σοσιαλιστικά, εργατικά κόμματα στις διάφορες χώρες απέδειξε πως η συνείδηση της ταυτότητας των συμφερόντων και της αλληλεγγύης του προλεταριάτου σ' όλες τις χώρες, συνείδηση που την ξύπνησε η Διεθνής, είναι ικανή να βρει την έκφρασή της, ακόμα και χωρίς τον δεσμό μιας τυπικής διεθνικής ένωσης που για την ώρα είχε γίνει τροχοπέδη».[3]

Έτσι ο διεθνισμός δομημένος πάνω στα υπαρκτά προβλήματα των λαών αλλά και στην ανάγκη για κοινωνική και πολιτική μεταβολή επικρατεί σαν αντίληψη. Μια αντίληψη που στην συνέχεια, από το 1917 μέχρι την κατάρρευση, αποτελεί ιδεολογία, με αποτέλεσμα οι επαναστατικές «μπριγάδες», με κάθε μορφή, τόσο από τις «σοσιαλιστικές χώρες» όσο και από τα Κ.Κ. των καπιταλιστικών χωρών να αποστέλλονται σε ευαίσθητες περιοχές και να αποτελούν την πρακτική εφαρμογή του διεθνισμού.

Εθνικισμός

Ωστόσο αν για τον διεθνισμό τα ζητήματα είναι λίγο ή πολύ γνωστά, με την κατάρρευση των καθεστώτων αλλά και των ίδιων των χωρών που προανέφερα, ο εθνικισμός προβάλει πλέον σαν κυρίαρχη ιδεολογία της μετακομμουνιστικής Σ. Ένωσης και της Γιουγκοσλαβίας.

Σύμφωνα πάλι με τον Μ.Μ. Ρόζενταλ[4] εθνικισμός είναι:«...μια από τις αρχές της αστικής ιδεολογίας και της πολιτικής που κηρύττει την εθνική απομόνωση, την δυσπιστία στα άλλα έθνη και το μίσος ανάμεσα στα έθνη. Πρωτοφανερώθηκε στην πορεία που διαμορφώνονταν τα έθνη στην αστική κοινωνία και

2. Μαρξ-Ενγκελς, *Επανάσταση και αντεπανάσταση στη Γερμανία*, Εκδ. Ειρήνη, Αθήνα 1975
3. Αναφέρεται στα προβλήματα που προέκυψαν μετά τη μεταφορά το Γενικού Συμβουλίου της Διεθνούς στην Αμερική και την πτώση της Παρισινής Κομμούνας.
4. Μ.Μ. Ροζενταλ, *Φιλοσοφικό Λεξικό*, Εκδ. Γνώση, Αθήνα 1976.

καθορίζεται από την ειδική εξέλιξη που πήρε ο καπιταλισμός. Εκφράζει το χαρακτήρα των αμοιβαίων σχέσεων ανάμεσα στα έθνη στο καπιταλιστικό σύστημα και προβάλει με τις ακόλουθες δύο μόρφές: με τον μεγαλοϊδεατικό σωβινισμό της κυρίαρχης εθνότητας που περιφρονεί τις άλλες εθνότητες και με τον τοπικό εθνικισμό της καταπιεζόμενης εθνότητας, με τις επιδιώξεις της για εθνική απομόνωση και την δυσπιστία προς τις άλλες εθνότητες».

Ωστόσο αντίθετος σ' αυτή την άποψη εμφανίζεται ο Ριχάρδος Σωμερίτης[5] όπου σε άρθρο του σημειώνει ότι: «Η διάλυση των απολυταρχικών «σοσιαλιστικών» καθεστώτων απελευθέρωσε τους ανατολικούς και βαλκανικούς λαούς όχι μόνο οικονομικά και πολιτικά, αλλά και εθνικά. Δεν τους χάρισε την ευτυχία. Μετά από τόσες δεκαετίες παραλογισμού και στενόκαρδης γραφειοκρατίας δεν υπήρχε πια κανένα από τα συστατικά της. Τους έδωσε μόνο την δυνατότητα να βγούν με υπεράνθρωπες προσπάθειες από τον «σοσιαλιστικό» μεσαίωνα που είχαν εγκλωβιστεί. Αν δεν επανακτήσουν την εθνική τους ταυτότητα, δεν θα μπορέσουν και να προχωρήσουν στις αναγκαίες συγκλήσεις και συνεργασίες. Από την άποψη αυτή ο νέος εθνικισμός που εκδηλώνεται σ' όλη την Ανατολική Ευρώπη δεν έχει καμμία σχέση με τον εθνικισμό το 1900. Και είναι προϋπόθεση για την ένταξη όλων αυτών των λαών στην υπο σχηματισμό Ενωμένη Ευρώπη».

Η υπέρβαση λοιπόν των εθνικιστικών (και όχι των εθνικών) χαρακτηριστικών αποτελεί την λύση για την δημιουργία μιας άλλης, νέας κατάστασης στο χώρο της Ευρώπης. Σίγουρα η εθνικιστική αυτή έξαρση δεν μπορεί να διαρκέσει αφού αργά ή γρήγορα η λύση θα βρεθεί και τότε θα κληθούν οι ιστορικοί να ερευνήσουν τα αίτια αυτής της έξαρσης.

΄Ομως ο εθνικισμός που αναβιώνει μέσα από τις διαρκείς αντιθέσεις δεν αφήνει ανεπηρέαστη και την Δύση. Εκτός από την έξαρση στην Α. Ευρώπη και τα Βαλκάνια να παραθέσουμε και ορισμένα σημεία από τα συμβαίνοντα στην υπόλοιπη Ευρώπη που μπορούν να χαρακτηριστούν και φαιδρά:

– Η επιτυχία στις ιταλικές εκλογές της «Λίστας της Λομβαρδίας» που θέτει θέμα αυτονομίας.

– Σκώτοι βουλευτές ζητούν επίσης αυτονομία.

– αλλά και στις Η.Π.Α. βουλευτής ζητά χωρισμό της Καλιφόρνιας σε Βόρεια και Νότια.

Λανθάνων εθνικισμός ή εύθυμες νότες; κάθε πρόβλεψη είναι παρακινδυνευμένη μια και η ιστορία απέδειξε ότι τίποτε δε παραμένει σταθερό και πλείστες όσες φορές οι πολιτικοί μελλοντολόγοι έχουν αποτύχει παταγωδώς.

5. Ρ. Σωμερίτης, "Που οδηγεί ο νέος εθνικισμός", «*Βήμα της Κυριακής*», Αθήνα 9-3-1992

Οικουμενικότητα

Το «τείχος του Βερολίνου» που συμβόλιζε το χωρισμό του κόσμου σε δύο συνασπισμούς (στρατιωτικούς, πολιτικούς, οικονομικούς) έπεσε. Τα «τείχη» όμως παραμένουν σε πείσμα όλων εκείνων που πίστευαν ότι πλέον η «γηραιά» ήπειρος θα μπορούσε να αποκτήσει μέσα από τις διαφορετικές απόψεις που υπάρχουν μια ενιαία οικουμενική συναντίληψη για την λύση των προβλημάτων της. Μόνο που σήμερα τα «τείχη» είναι διαφορετικά. Τότε υπήρχε μόνο ένα που χώριζε τους ανθρώπους στους «δικούς μας» και τους «άλλους» ανάλογα από ποια πλευρά έβλεπε τα πράγματα ο καθένας.

Έτσι γίνεται ιδιαίτερα αισθητή η απουσία μιας συνολικής, μιας οικουμενικής αντιμετώπισης αυτών που συμβαίνουν. Παράλληλα τόσο σε πολιτικό όσο και σε οικονομικό επίπεδο απουσιάζει η ενιαία έκφραση και η επιθυμία για διέξοδο από την κρίση. Η απουσία αυτή μιας τέτοιας αντίληψης συσωρρεύει περισσότερα προβλήματα αφού οι αποσπασματικές λύσεις που προτείνονται δεν τα λύνουν, αντίθετα περιπλέκουν ακόμη περισσότερο την σημερινή κατάσταση.

Η εποχή μας πάσχει κυρίως από έλλειψη οραμάτων κάτι που υπήρχε τα προηγούμενα χρόνια. Οράματα που με τον ένα ή άλλο τρόπο έδιναν κάποια προοπτική στον άνθρωπο. Σήμερα όμως τα οράματα κατέρρευσαν και πλέον υπάρχει η αναζήτηση νέων.

Αυτή ακριβώς η αναζήτηση δείχνει ότι κάτι «ζωντανό» υπάρχει στην Ευρώπη που παρά τις εθνικιστικές εκρήξεις περιμένει την κατάλληλη στιγμή για να κάνει την εμφάνισή του. Η νομοτέλεια είναι πολιτική και όχι ιστορική έννοια άρα την εμφάνιση του «νέου» δεν μπορούμε να την προσδιορίσουμε συγκεκριμένα.

Όμως με τα πολλαπλά «τείχη» υψωμένα η μοναδική λύση που προβάλει είναι η οικουμενική συναντίληψη των ανθρώπων. Πιο απλά αυτό σημαίνει να βρούνε οι άνθρωποι τα σημεία εκείνα που «τους ενώνουν» μέσα από την διαφορετικότητά τους. Όχι βέβαια κατά το «Οργουελιανό» πρότυπο αλλά μέσα από την διαρκή αναζήτηση και την ανάγκη της ενιαίας αντιμετώπισης των όσων συμβαίνουν.

Η οικουμενική συναντίληψη επειδή στηρίζεται στην διαφορετικότητα των ανθρώπων δεν έχει δογματικό χαρακτήρα άρα ξεφεύγει από τα συνηθισμένα όρια και υπερβαίνει τις αντιθέσεις. Μπορεί έτσι πολύ καλύτερα να αντιμετωπίσει το όποια προβλήματα προκύψουν.

Κύριο χαρακτηριστικό της είναι ότι μπορεί να λειτουργήσει σε κοινωνικό επίπεδο σαν μοχλός πίεσης προς τις ηγεσίες αλλά και σε ηγετικό επίπεδο μια και η διεθνοποίηση των προβλημάτων είναι υπαρκτή. Παράλληλα έχει τη δυνα-

τότητα της υπέρβασης των όποιων γραφειοκρατικών ανασταλτικών διαδικασιών που ταλαιπώρησαν και ταλαιπωρούν την κοινωνία μας.

Η οικουμενική αυτή συναντίληψη καλείται να συνθέσει τις τρεις βασικές παραμέτρους της ανθρώπινης ζωής με ότι αυτές συνεπάγονται: –Την πολιτική εξουσία όχι σαν «τέχνη του εφικτού», αλλά σαν δύναμη προοπτικής και δημιουργίας.

–Την κοινωνική παρέμβαση σα διαμορφωτή των εξελίξεων και δύναμη αποτροπής δυσαρέστων καταστάσεων.

–Την οικονομική δύναμη σαν μοχλό της ανάπτυξης του ίδιου του ανθρώπου.

Η οικουμενική, πολιτική κοινωνική και οικονομική αυναντίληψη είναι βέβαια δύσκολο να ενοποιήσει και να συνθέσει τα επιμέρους προβλήματα. ΄Ομως με την διαρκή ανανέωση που έχει μπορεί να υπερβαίνει τις δυσκολίες.

Νέος Διεθνισμός

Από τον διεθνισμό του προλεταριάτου, στον εθνικισμό της «αστικής τάξης»(;) και απ' εκεί στο «νέο» διεθνισμό της ενιαίας αγοράς. Μετά την πτώση των οραμάτων και συμβόλων το «νέο» που τοποθετήθηκε στη θέση τους είναι πιο απτό και συγκεκριμένο. Η εποχή της οικονομικής ενοποίησης φαίνεται να αποτελεί – παρά τς διαφωνίες – ένα μονόδρομο στο χώρο της Ευρώπης, μέσα στον οποίο καλούμαστε(;) να εκφράσουμε τη «διεθνιστική οικονομική μας αλληλεγγύη» χωρίς να ληφθεί υπόψη η ίδια η κοινωνία. Από τις προλεταριακές «μπριγάδες» στα οικονομικά σεμινάρια ή «μπριγάδες νέου τύπου» και απ'εκεί οι αποστολές θα διοχετεύονται (νόμιμα και όχι παράνομα) στις χώρες της Βαλκανικής και της Α. Ευρώπης.

΄Οπως φαίνεται η εθνικιστική έξαρση, όσο βίαιη και αν είναι, αποτελεί το μεσοδιάστημα στους δύο διαμετρικά αντίθετους διεθνισμούς. Η «γηραιά» ήπειρος οδεύει ολοταχώς στην οικονομική ενότητά της, παρά τις αντιρρήσεις ή τους κραδασμούς που υπάρχουν ή που θα υπάρξουν.

Πολλοί θα διαφωνήσουν ότι η οικουμενική και οικονομική συναντίληψη αποτελεί βάση για την ενότητα. Αλλά μετά την κατέρρευση ίσως είναι η μόνη που διαθέτουμε αυτή τη στιγμή, σαν προωθητική δύναμη μέσα στην ιστορική πραγματικότητα των ραγδαίων μεταβολών που ζούμε.

Η οικουμενική εξουσία της τηλεοπτικής πληροφορίας και η απουσία του ανθρώπου

Σταμάτης Σακελλίων

«Η μαζική κουλτούρα είναι πάρα πολύ δημοκρατική, αρνείται εντελώς να κάνει διακρίσεις ενάντια ή ανάμεσα σε οτιδήποτε και οποιονδήποτε. ΄Ολα τα αλέθει ο μύλος της κι όλα βγαίνουν στο τέλος ψιλοκομμένα όπως πρέπει.»

Dwight Macdonald

Παρακολουθώντας κάποιος εχέφρων πολίτης την τηλεοπτική μετάδοση του πολέμου στον Περσικό κόλπο θα κατέληγε σε κάποια συμπεράσματα όχι ιδιαίτερα ευχάριστα για την αισθητική και για την ζωοποιό προοπτική του γένους των ανθρώπων. Η πρώτη παγκόσμια τηλεοπτική μετάδοση του πολέμου ήταν το αποκορύφωμα μιας δραματικής σύγκρουσης ανάμεσα στον ηλεκτρονικό τύπο και τον παραδοσιακό γραπτό (εφημερίδες, περιοδικά). Από τη σύγκρουση αυτή είναι γεγονός πως ο γραπτός τύπος έβγαινε χαμένος και τούτο ήταν πολλαπλά ανησυχητικό συμβάν. Η εικόνα εισέβαλε εντυπωσιακά στα σπίτια των ανθρώπων όπου γης και μετέδωσε ένα μήνυμα, πως οι δυνάμεις του καλού εξοντώνουν ένα βρώμικο απόστημα δίχως μεγάλα προβλήματα. Το πρώτο στοιχείο της νεότευκτης οικουμενικότητας είναι ο ένας και μοναδικός αποστολέας της είδησης αυτής, το αμερικάνικο δίκτυο CNN. Αιφνιδιασμένες οι εφημερίδες από την ραγδαία εξέλιξη των δρωμένων υποχώρησαν άτακτα δίνοντας τον απαραίτητο χρόνο στο τηλεοπτικό κανάλι να εδραιώσει το μήνυμα που επιδίωκαν οι κυρίαρχες δυνάμεις, δηλαδή οι «Σύμμαχοι», πως η συντριβή του Σαντάμ Χουσεΐν δεν θα αργήσει και μάλιστα θα γίνει χωρίς ιδιαίτερο κόστος, επομένως το έργο που σας μεταδίδουμε έχει σκοπό παιδαγωγικό άρα είναι κατάλληλο και για παιδιά. Αποδέκτες λοιπόν οι άνθρωποι όπου γης ανεξάρτητα από κοινωνική τάξη και ηλικία. Η επιτυχία του στόχου εξασφαλίζεται όσο αυξάνεται η παραδοχή του, δηλαδή η θεαματικότητά του κυρίως στις χώρες του αναπτυγμένου Βορρά, είτε στην Ευρώπη είτε στην Αμερική. Δεύτερο σημαντικό στοιχείο ήταν η λογοκριμένη είδηση. Μετά τό φιάσκο του Βιετνάμ οι Αμερικάνοι θεώρησαν πως η ελεύθερη δημοσιογραφία είναι προβληματική και αποφάσισαν να διαφυλάξουν το γόητρό τους. Η τηλεοπτική πληροφορία μεταφέρεται στον κόσμο συνοδευόμενη από την επίσημη εκδοχή των γεγονότων. Ο δημοσιογράφος λογοκρίνεται, ο δημόσιος χαρακτήρας της δουλειάς του συνήθως αλλοιώνεται και αυτά που δεν μπορεί να πει δημόσια τα εξομολογείται ιδιωτικά και η ιστορία παρου-

σιάζεται σαν σειρά γεγονότων χωρίς ανίχνευση των βαθύτερων αιτίων της. Αυτού του είδους το μήνυμα έχει χαρακτήρα διαρκή, δεν ίσχυσε μόνο για τον πόλεμο αλλά ήταν μια πρόβα τζενεράλε για ό,τι προκύψει στο μέλλον.

Παθητικά ο θεατής της Αθήνας, της Μόσχας, του Λονδίνου, της Ν. Υόρκης παρακουλουθεί το κοινό τηλεοπτικό πρόγραμμα δίχως να μπορεί να παρέμβει στην παραγωγή του μηνύματος, απουσιάζει από τα κέντρα αποφάσεων τίθεται δηλαδή στο περιθώριο της διαδικασίας αυτής. Ο θεατής άνθρωπος πρέπει να νοιώσει ότι είναι πολίτης οικουμενικός όσον αφορά την δεκτικότητά του σε μονοδιάστατα μηνύματα. Αίρονται σταδιακά και επίμονα οι πολιτισμικές διαφορές και γκρεμίζονται οι πάσης φύσεως ιδιαιτερότητες. Ο πόλεμος του κόλπου ή το κόλπο της τηλεοπτικής πληροφορίας δεν έπεσε σαν κεραυνός εν αιθρία, το τόλμημα της τηλεόρασης και της υποκρυπτόμενης εξουσίας στηρίχτηκε στον από χρόνια εικονοληπτικό εθισμό των θεατών. Επί σειρά ετών τα τηλεοπτικά κανάλαια διαμορφώνουν ένα κοινό ήθος στο θεατή, δεν απευθύνονται σε άνθρωπο ιδιαιτερότητα, αλλά σε μάζα που αναπτύσσει λίγο ως πολύ κοινό τρόπο αντίδρασης στο τηλεοπτικό μήνυμα. Οι τηλεοπτικές σειρές παράγονται για να εξασφαλίσουν ένα οικουμενικό ακροατήριο. Η διαφήμηση παράγεται για να αναφερθεί σε κοινό τύπο ανθρώπου υπαρκτό ή επιδιωκόμενο. Η συνεχής ροή της πληροφορίας διασπά την αντοχή του ανθρώπου θεατή με αποτέλεσμα να αδυνατεί να παρέμβει κριτικάροντας την είδηση ή το έργο. Η μόνη διέξοδος είναι να αλλάζει συνεχώς κανάλια ψάχνοντας κάτι διαφορετικό, η δε έσχατη αντίσταση να κλείσει την τηλεόραση. ΄Ομως η μεν πρώτη αντίδραση είναι παροδική και μικρής ανασχετικής εμβέλειας, γιατί ο θεατής γρήγορα θα διαπιστώσει πως δεν υπάρχουν ιδιαίτερες διαφορές ανάμεσα στα κανάλια. Ο δεύτερος τρόπος το κλείσιμο δηλαδή της τηλεόρασης είναι αρκετά δύσκολος στην εφαρμογή του και τούτο γιατί η εικόνα διατηρεί την αίγλη του ζωντανού, του κινούμενου, είναι ένα στοιχείο μυθικό. Στην ανθρώπινη ιστορία είχαμε αρκετές προσμίξεις του μύθου και του λόγου, όμως σε κάποια ιστορικά διαστήματα π.χ. Αναγέννηση ο κριτικός λόγος υπερίσχυσε θέτοντας στο περιθώριο το σύμβολο και το μύθο, γινόμενος ο ίδιος μύθος, έτσι διαταράχτηκε η αρμονική σχέση λόγου και μύθου. Το μυθικό στοιχείο λειτούργησε σαν ιστορικό απωθημένο και θα πάρει τη ρεβάνς στην ίδια την Ευρώπη με την επικράτηση του φασισμού και του ναζισμού από τους οποίους απουσιάζει καθε αναφορά στον λόγο, όχι απλώς ως ένα στοιχείο διερεύνησης των γεγονότων, αλλ' ως σύνολης θεώρησης της ζωής. Ο Μύθος θα χάσει την παιδαγωγική του αξία και θα μεταμορφωθεί σε ένα στοιχείο δαιμονικό, δηλαδή, θα λειτουργήσει αφοριστικά και ολοκληρωτικά. Στον αντίποδα του φασιστικού μύθου το σοσιαλιστικό όραμα θα ακολουθήσει την ίδια αντίληψη και γι' αυτό θα εκφρασθεί με ολοκληρωτικά μορφώματα εξουσίας αποδυναμώνωντας έτσι την ουσία του οράματος.

Από την ανίχνευση του στοιχείου της τηλεοπτικής πληροφορίας προκύπτει

πως η οικουμενικότητά της είναι αδιαμφισβήτητη, πως δεν είναι ουδέτερη αλλά εξόχως εξουσιαστική· είναι εξουσιαστική γιατί το απόλυτο μήνυμα δυναστεύει, δεν είναι εναλλακτικό, γιατί συνήθως δεσμεύει τον θεατή άνθρωπο και δεν του αφήνει περιθώρια παρέμβασης. Δημιουργεί ένα κοινό τύπο ανθρώπου που θα έχει κοινές ανάγκες, ή θα νοιώθει πως έχει, θα απειλείται από τα ίδια πράγματα και θα συναινεί στα ίδια πράγματα, επομένως οφείλει να ενσωματωθεί σ' αυτή την παγκόσμια κοινή πραγματικότητα διαφορετικά θα τεθεί στο περιθώριο. Οφείλει ως πολίτης του κόσμου να αποδεχθεί ορισμένα standards είτε αυτά αναφέρονται στα ρούχα του είτε στον πόλεμο, γιατί υπάρχουν πόλεμοι καλοί και κακοί. Ο Πόλεμος του Κόλπου, όπως τον παρουσίασε η τηλεόραση με την αφωνία της, είναι καλός, έπρεπε να γίνει και επιτέλους όσοι δεν τον αποδέχονται είναι περιθωριακές ομάδες εξ' ορισμού αποβλητέες από το «πολιτισμένο κοινωνικό σώμα» έξω από την κοινή μοίρα. Η Αφωνία της επιλεκτικής εικόνας ουσιαστικά ετοιμάζει την Αφωνία του Ανθρώπου, το ΄Αλογο αναδεικνύεται σε κυρίαρχη παραδεκτή πραγματικότητα. Η πληροφορία χωρίς κριτική παρέμβαση, η εικόνα χωρίς τον Λόγο είναι ουσιαστικά η μετεξέλιξη της κυβερνητικής σε ανώτερο στάδιο, μεταμορφώνει τον άνθρωπο από ελεύθερο ενεργό πρόσωπο στην ιστορία μ' όλες τις αντινομίες και αντιφάσεις του σε ένα παθητικό δέκτη ενιαίου τρόπου ζωής. Η πληροφορία με αυτήν την έννοια γίνεται ο νέος θεός που απαιτεί πιστούς ολοκληρωτικά αφοσιωμένους, μια νέα θρησκεία που έχει τα δικά της σύμβολα, το δικό της κώδικα και το δικό της ιερατείο. Ο άνθρωπος συνεννοείται με μια τεχνητή διεθνή γλώσσα που αυξάνει όλο και περισσότερο την αφωνία. Η αντίληψη της νέας θρησκείας συγκεντρώνει τα πιο αυταρχικά στοιχεία της παραδεδομένης ανθρώπινης εμπειρίας μέσα στην ιστορία και επιχειρεί να ανατρέψει κάθε είδους αντίσταση που θα προέρχεται από τις κριτικές ομάδες του κοινωνικού σώματος. Η διαφορετική αντίληψη δεν θεωρείται απλώς αντίπαλη, αλλά δαιμονική, εξ ορισμού κακοποιός και ως τέτοια πρέπει να εξαφανισθεί αλλά χωρίς την πατροπαράδοτη βία, η διαρκής απομόνωση του διαφορετικού μέσα από την σιωπή, την αφάνεια και γιατί όχι την ενσωμάτωση είναι αρκετή. Οδηγούμαστε στην αποθέωση των ειδικών αυτών που θα επεξεργαστούν την πληροφορία θα τήν απονευρώσουν και θα την παρουσιάσουν στο κοινό. Οι ειδικοί της τηλεόρασης είναι η καινούργια φωτισμένη πρωτοπορία που εργάζεται αόκνως όχι για την επανάσταση του ανθρώπου αλλα για την βαθύτατη ύπνωσή του.

Η πολιτική δεν είναι πλέον πράξη του ανθρώπου, αλλά διαμορφούμενο μέγεθος ανάλογα με τις ανάγκες των εξουσιαστικών ομάδων. Ο πολιτικός εκλέγεται επειδή εκπληρώνει κάποια διαμορφωμένα γούστα του εκλογικού σώματος, γούστα που τα διαμόρφωσε μέσα από μια επίπονη διαδικασία αλλοτροίωσης. Ο πολιτικός πρέπει να είναι ντυμένος με τρόπο επιθυμητό από το κοινωνικό σώμα, ηθικός δηλαδή προσαρμοσμένος σε μια τεχνητή ηθική που

υπαγορεύεται από ένα συγκεκριμένο σύστημα κωδικοποιημένων αξιών και εν τέλει επιβάλλεται. Με αυτόν τον τρόπο η πολιτική ως πράξη και ως αντίληψη πρωτογενής του ανθρώπου μεταφέρεται σε επίπεδο θρησκευτικό, μεταφυσικό αντικειμενικά σωστό, το πρόσωπο υποχωρεί μπροστά στο αντικειμενικά παραδεκτό μέγεθος, επομένως ελαττώνονται οι κοινωνικές διεργασίες και διαπλοκές, τα καθιερωμένα δόγματα δεν υπόκεινται στην βάσανο της απόδειξης, δεν υφίστανται κριτική. Ο πολιτικός στην τηλεόραση μιλάει διαφημιστικά, δηλαδή κοφτά, σύντομα χωρίς να αναλύει τα πράγματα. Παραδείγματος χάριν αν δείτε στις οθόνες σας έναν αποφασιστικό άνδρα να σας λέει με τρόπο επιτακτικό πως το πρόβλημα της ανεργίας είναι οι ξένοι εργάτες, άρα εύκολη εξίσωση, φεύγουν οι ξένοι βρίσκουν δουλειά οι ντόπιοι άνεργοι, το μήνυμα δεν επεξεργάζεται είναι ταχύτατο και δεν επιδέχεται άμεση αντίκρουση. Η εικόνα του αποφασιστικού άντρα με το καθαρό πρόσωπο έχει περάσει στον εσώτερο εαυτό σας και ακολούθως το μήνυμα γίνεται πιο εύκολα αποδεκτό από σας βοηθούντων και των υπαρκτών κοινωνικών συνθηκών. Ο Πολιτικός Λόγος ως Ανθρώπινος Λόγος, ως Λόγος ύπαρξης εξορίζεται, υποβιβάζεται και γίνεται παραπολιτικό κουτσομπολιό κορυφής και ευρύτερης λαϊκής κατανάλωσης, γιατί με την μορφή αυτή εξυπηρετεί τις εξουσιαστικές ομάδες. Ο άνθρωπος από παραγωγός πολιτικής πράξης και πολιτισμού γίνεται κυνηγός ενός τηλεοπτικού Ελντοράντο διεκδικώντας συνεχώς την παρουσία του όχι στα κοινά πράγματα της πόλης, αλλά στα τηλεπαιχνίδια με τον εύκολο πλουτισμό και την κατοχύρωσή του ως υπαρκτής μονάδας μέσω της δημοσιότητας που αυτά προσφέρουν. «Μπορούμε οι ίδιοι να φροντίζουμε για τις δικές μας υποθέσεις και μαζί για τις δημόσιες και μόλο που καθένας είναι απασχολημένος με την δουλειά του, άλλος τούτη άλλος κείνη δεν είμαστε για αυτό λιγότερο κατατοπισμένοι στα πολιτικά. Γιατί μονάχα εμείς αυτόν που δεν παίρνει καθόλου μέρος σε αυτά τον θεωρούμε όχι φιλήσυχο αλλά άχρηστο.» Θουκ. βιβλ. ΙΙ κεφ. 40. Αυτή η σχέση πολίτη πόλης όπως την παρουσιάζει ο Θουκιδίδης ανατράπηκε από τους πολιτικούς εκπροσώπους και απώλεσε τα βασικά γνωρίσματά της από τη στιγμή που διαμορφώθηκε ο τύπος του τηλεοπτικού (όχι αυτού που βλέπει μακρυά) ανθρώπου.

Η νέα θρησκεία νίκησε κατά κράτος όλες τις παραδοσιακές θρησκείες στο κατεξοχήν γήπεδό τους την οικουμενικότητα. Νίκησε χωρίς να συγκρουστεί μαζί τους, τις αγνόησε ή και τις ενσωμάτωσε. Παρατηρούμε σήμερα πως οι παραδοσιακές θρησκείες περιχαρακώνονται σε επίπεδο τοπικό, προσπαθούν να περιφρουρήσουν τους οπαδούς τους, να τους κερδίσουν βασισμένες σε εθνικιστικά οράματα και ιστορικά απωθημένα οξύνοντας τις μεταξύ τους αντιπαραθέσεις. Αντίθετα μπορεί να έχουμε σύγκρουση συμφερόντων στα τηλεοπτικά καρτέλ δεν έχουμε όμως αμφισβήτηση του κοινού στόχου. Αν το CNN κέρδισε τη μάχη του Κόλπου αύριο το RAI UNO μπορεί να κερδίσει κάποια άλλη, το ζήτημα κυρίως δεν είναι το ποιός, αλλά η διάρκεια και η συνέχεια.

΄Αλλωστε ο μονοδιάστατος άνθρωπος έχει ανάγκη από πολλές ίδιες επιλογές. Το όνειρο του «επιτυχημένου ανθρώπου» είναι περίπου κοινό. Το χαμόγελο του τεχνοκράτη, φιλελεύθερου ανθρώπου που έχει δύο αυτοκίνητα, έναν ψυχαναλυτή, και μια ερωμένη εκφράζει σήμερα μια πληθώρα αρσενικών απογόνων του Αδάμ, από την άλλη μεριά η Εύα της θεολογίας μετατοπίζει το ενδιαφέρον της και τα όνειρά της στο «Τόλμη και Γοητεία». Ο Χριστιανισμός σε όλες του σχεδόν τις τάσεις ονειρεύεται την τσαρική παλινόρθωση, την Μεγάλη Σερβία, το Βατικανό πόλο έλξης και δύναμης και η κυρίαρχη έκφραση της Ελλαδικής εκκλησίας συναγωνίζεται σε εθνικιστικές εκφράσεις ακραίων ή μη τάσεων πολιτικούς οπουρτουνιστές. Το Ισλάμ ονειρεύεται εκ παραλλήλου τη θραμβευτική επάνοδο στην ιστορία. Μετά τήν υποχώρηση των πολιτικών ιδεολογιών οι εξουσιαστικές ομάδες προτείνουν τον άνθρωπο του μέλλοντος 1) Οικουμενικό, Μονοδιάστατο, χωρίς κοινωνική συνείδηση και κυρίως ΄Αφωνο και ΄Αλογο. 2) Μισαλλόδοξο παθιασμένο εθνικιστή, έξαλλο πολέμιο του διαφορετικού και μονίμως διασπασμένο. ΄Οσοι δεν ανήκουν στις δύο παραπάνω κατηγορίες ασφαλώς και δεν θα θανατωθούν, όμως ως όντα περίεργα θα ενταχθούν στο περιθώριο, γιατί ο κυρίαρχος πολιτισμός δεν εξοντώνει τη μνήμη του, τουναντίον την κάνει επέτειο προωθώντας έτσι την συλλογική αμνησία. Απέναντι σε τούτο το μοντέλο πρέπει να συζητηθεί με νηφαλιότητα το ζήτημα του Κοινωνικού Οικουμενικού ανθρώπου που δεν δέχεται ετεροκαθοριζόμενες ανάγκες. Ο άνθρωπος ως προϊόν σχέσης είναι αυτός που φτιάχνει την ιστορία του και ορίζει την πράξη του. Η έννοια της οικουμενικότητας ορίζεται σαφώς διαφορετικά στο χριστιανισμό από ότι στα mass media. Ο κοινωνικός οικουμενικός άνθρωπος έχει λόγο ύπαρξης συνέχεται από τον Λόγο και αυτή η συνοχή εκφράζεται κοινωνικά, σε επίπεδο πολυδιάστατο και για αυτό έχει ενδιαφέρον. Υποθέτω πως η τίμια συζήτηση για τον άνθρωπο και όχι για το ψευδές είδωλο που τείνει να τον υποκαταστήσει, ανάμεσα στις παραδοσιακές θρησκείες θα ωφελήσει. Σκοπός αυτού του κειμένου δεν είναι να αποδείξει την ανωτερότητα του χριστιανισμού έναντι κάποιων άλλων, απλώς να επισημάνει τον κίνδυνο από την οικουμενικότητα της τηλεοπτικής πληροφορίας, μιας πληροφορίας δίχως κριτικό λόγο, δίχως αντίκρουση, μιας πληροφορίας που έχει προβιβαστεί σε θρησκεία ειδώλων και για τούτο είναι εξουσιαστική και κυρίαρχη. Δεν έχουμε την υποχώρηση των θρησκειών ως συστημάτων συγκεκριμένων αξιών, έχουμε κυρίως την υποχώρηση του Ανθρώπου ως καθολικού όντος με πολλαπλές ανησυχίες και διαστάσεις, ο άνθρωπος απώλεσε την κοινωνική οικουμενική πρωτογενή διάστασή του και γι' αυτό το πρόβλημα για την πληροφορία, την εικόνα και τη δυναμική της πρέπει να ανιχνευθεί με βάση την κοινωνικότητα του ανθρώπου, τη δημιουργία σχέσης με την κτίση ως φυσικό περιβάλλον και τον συνάνθρωπο ως συνένοικο της γης και όχι ως αντίπαλο.

Οικουμενικότητα – Εθνικισμός

Φώτιος Σ. Ιωαννίδης

Τα τελευταία χρόνια ζούμε και αισθανόμαστε καθημερινά την έξαρση του εθνικισμού και την αναβίωση το θρησκευτικού φανατισμού. Τα φαινόμενα αυτά συνήθως κινούνται παράλληλα, ενώ τις περισσότερες φορές είναι κατευθυνόμενα. Έτσι, πανάρχαιες αξίες, όπως η φιλοπατρία και η θρησκευτική πίστη, γίνονται αντικείμενα εκμετάλλευσης αλλότριων σκοπών, προκειμένου να επιτευχθεί η χαμένη «Μεγάλη ιδέα» κάποιου έθνους.

Η χριστιανική Εκκλησία αγκαλιάζει, αγιάζει και σώζει ολόκληρη την Οικουμένη. Η Οικουμενικότητα της Εκκλησίας έχει έντονο χριστοκεντρικό περιεχόμενο και εσχατολογική προοπτική. Η δοξολογική αναφορά της προσευχόμενης Εκκλησίας «ὑπέρ τοῦ σύμπαντος κόσμου» γίνεται πράξη με το ιεραποστολικό Της έργο, το οποίο στοχεύει στην ολοκλήρωση της οικουμενικής Της αποστολής και στην εκπλήρωση της ρήσης: «ἵνα πάντες ἕν ὦσιν»(Ιωάν. 17, 21).

Το χριστιανικό ήθος καλλιεργεί την οικουμενική συνείδηση στους πιστούς και κατά συνέπεια είναι ξένο προς τον εθνικισμό. Αντίθετα, ο εθνικισμός είναι εχθρός της οικουμενικότητας της Εκκλησίας, αφού προβάλλει το φυλετικό και καταλύει την ισότητα των εθνών που διδάσκει το Ευαγγέλιο.

Μια μορφή εθνικισμού, μέσα στους κόλπους της ίδιας της Εκκλησίας, είναι η αδιάλλακτη και στείρα εμμονή των πιστών στον ομολογιακό χαρακτήρα των Εκκλησιών. Οι δογματικές διαφορές, που προκάλεσαν ρήγμα στην ενωμένη Εκκλησία του Χριστού και κλόνισαν τον οικουμενικό χαρακτήρα Της, είναι καλό να αντιμετωπίζονται με νηφαλιότητα, χωρίς φανατισμούς και με ουσιαστικό διάλογο να υποχωρήσουν προς όφελος «τῆς τῶν πάντων ἑνώσεως».

Ο Οικουμενικός διάλογος αποτελεί στις ημέρες μας το καλύτερο μέσο για τη γεφύρωση του χάσματος ανάμεσα στις διαφορες ομολογίες καθώς και τη μοναδική προσπάθεια για την υποχώρηση του εθνικιστικού φαινομένου. Εκείνο που σε καμιά περίπτωση δε βοηθά την οικουμενική αποστολή της χριστιανικής Εκκλησίας είναι οι αντιοικουμενικές φωνές, οι οποίες, προς όφελος κάποιου άκρατου ομολογιακού φανατισμού ή εθνικιστικών εξάρσεων, υπονομεύουν κατ'ευθείαν το ευαγγελικό πνεύμα.

Αν ανατρέξει κανείς στην ιστορία της Εκκλησίας θα διαπιστώσει ότι οι αρχαίες τοπικές Εκκλησίες εξέφραζαν γνησιότερα το οικουμενικό πνεύμα απ' όσο αυτό εκφράζεται στις ημέρες μας. Είναι επίσης γεγονός ότι το Οικουμενικό Πατριαρχείο δεν επεδίωξε τη διάδοση του Ευαγγελίου με σκοπό να αποκομίσει

κάποιο εθνικό όφελος. Συνέβη όμως και μέσα στους κόλπους της Ορθόδοξης Ανατολικής Εκκλησίας να παρουσιαστούν δείγματα εθνικιστικών εξάρσεων, κυρίως από πλευράς των Ορθοδόξων Σλάβων, με αποτέλεσμα τη δημιουργία Εθνικών Εκκλησιών. Από εκείνη τη στιγμή αρχίζει η δραματική περιπέτεια των διαφόρων εθνοτήτων, αφού συνταυτίστηκε το θρησκευτικό με το εθνικό στοιχείο. Η ανίερη αυτή συμμαχία που στηρίζει θεωρίες για «περιούσιους λαούς» δεν άφησε αδιάφορους και τους Έλληνες.

Ο υπερτονισμός και η προβολή του εθνικού χαρακτήρα πολλών Ορθόδοξων Εκκλησιών είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθούν διχοστασίες στους κόλπους της Ορθοδοξίας, αφού το εθνικό στοιχείο κυριαρχούσε του θρησκευτικού. Αυτή η νοσηρή κατάσταση είναι οπωσδήποτε ξένη προς το ορθόδοξο ήθος και σε καμιά περίπτωση δεν μπορούμε να κομπάζουμε για το ορθόδοξο φρόνημά μας, όταν υποδαυλίζουμε την ενότητα της Εκκλησίας και κλονίζουμε την οικουμενικότητά Της.

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι ο άνθρωπος ως πιστό μέλος του σώματος του Χριστού είναι αδύνατο να υπηρετεί τον Κύριο και τον Μαμωνά. Ο εθνικισμός είναι στοιχείο αλλοτριωτικό της ενότητας και οικουμενικότητας της Εκκλησίας. Το μόνο που μπορεί να προκαλέσει είναι η διάσπαση του εκκλησιαστικού σώματος.

Το μέλος της Εκκλησίας οφείλει να προστατεύει και να προωθήσει την οικουμενικότητα της Εκκλησίας γιατί μόνο τότε διαφυλάσσονται γνήσιες οι ευαγγελικές προϋποθέσεις της σωτηρίας του κόσμου.

Μάιος '92

Ν. Παραλής, *«Αγόρι θύμα της εμφύλιας σύγκρουσης στη Β. Ιρλανδία»*, 1972.

Μήνυμα των Προκαθήμενων των Αγιωτάτων Ορθοδόξων Εκκλησιών

Εις το όνομα του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος. Αμήν

1.- **Συνελθόντες εν Αγίω Πνεύματι** εις σύσκεψιν, σήμερον, 15ην Μαρτίου 1992, Κυριακήν της Ορθοδοξίας, τη πρωτοβουλία και προσκλήσει του εν ημίν Πρώτου Οικουμενικού Πατριάρχου κυρίου Βαρθολομαίου, κατόπιν εκφρασθείσης επιθυμίας και άλλων αδελφών Προκαθημένων, εις Φανάριον και υπό την προεδρίαν αυτού, ημείς, οι κατά έλεος και χάριν Θεού Προκαθήμενοι των κατά τόπους Αγιωτάτων Πατριαρχείων και Αυτοκεφάλων και Αυτονόμων Ορθοδόξων Εκκλησιών, ήτοι:

Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης και Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος

Πάπας και Πατριάρχης Αλεξανδρείας και πάσης Αφρικής Παρθένιος

Πατριάρχης της Αγίας Πόλεως Ιερουσαλήμ και πάσης Παλαιστίνης Διόδωρος

Πατριάρχης Μόσχας και πάσης Ρωσία Αλέξιος

Πατριάρχης Βελιγραδίου και πάσης Σερβίας Παύλος

Πατριάρχης Βουκουρεστίου και πάσης Ρουμανίας Θεόκτιστος

Πατριάρχης Σόφιας και πάσης Βουλγαρίας Μάξιμος

Αρχιεπίσκοπος Μετσχέτης και Τιφλίδος και Καθολικός Πατριάρχης πάσης Γεωργίας Ηλίας (εκπροσωπούμενος υπό του Οικουμενικού Πατριάρχου)

Αρχιεπίσκοπος Νέας Ιουστινιανής και πάσης Κύπρου Χρυσόστομος (εκπροσωπούμενος υπό του Μακ. Πατριάρχου Αλεξανδρείας)

Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος Σεραφείμ

Μητροπολίτης Βαρσοβίας και πάσης Πολωνίας Βασίλειος

Μητροπολίτης Πράγας και πάσης Τσεχοσλοβακίας Δωρόθεος, και

Αρχιεπίσκοπος Καρελίας και πάσης Φιλλανδίας Ιωάννης,

διαβουλευθέντες μετ' αδελφικής αγάπης επί των απασχολούντων την Μίαν, Αγίαν, Καθολικήν και Αποστολικήν Ορθόδοξον Εκκλησίαν ημών θεμάτων και τελέσαντες από κοινού την Θείαν Ευχαριστίαν επί τη Κυριακή ταύτη, τη από αιώνων αφιερωμένη τη Ορθοδοξία, εν τω Πατριαρχικώ Ναώ του Οικουμενικού Πατριαρχείου, διαδηλούμεν τα εξής:

Δοξολογίαν αναπέμποντες εκ βαθέων τω εν Τριάδι Θεώ, τω καταξιώσαντι ημάς ιδείν αλλήλους πρόσωπον προς πρόσωπον και ανταλλάξαι τον ασπασμόν της αγάπης και της ειρήνης, κοινωνήσαι του Ποτηρίου της Ζωής, απολαύσαι τε της θείας δωρεάς, της πανορθοδόξου ενότητος, συνειδότες δε την ευθύνην, ην επέθηκεν επί των ώμων ημών ως ποιμένων της Εκκλησίας και πνευματικών ηγετών η του Κυρίου πρόνοια, εν ταπεινώσει και αγάπη απευθύνομεν προς άπαντα άνθρωπον καλής θελήσεως, μάλιστα δε προς τους αδελφούς συνεπισκόπους ημών καί άπαν το ευσεβές πλήρωμα της Ορθοδόξου

Εκκλησίας, ευλογίαν από Θεού, ασπασμόν ειρήνης και λόγον παρακλήσεως (Εβρ. 13,22).

Χαίρετε αδελφοί εν Κυρίω, πάντοτε (Φιλ. 3,1).

Ενδυναμούσθε εν Κυρίω καὶ εν τῶ κράτει τῆς ισχύος αυτοῦ (Εφ. 6,10).

2.- Η ανά την οικουμένην Αγιωτάτη Ορθόδοξος Εκκλησία, εν τω κόσμω παροικούσα και υπό την επήρειαν των εν τω κόσμω κατά καιρούς μεταβολών αφεύκτως διατελούσα, ευρίσκεται σήμερον ενώπιον ιδιαιτέρως οξέων και επειγόντων προβλημάτων, άτινα επιθυμεί να αντιμετωπίση ως **εν σώμα**, στοιχούσα τω ρήματι του θείου Παύλου "είτε πάσχει εν μέλος, συμπάσχει πάντα τα μέλη» (Α΄Κορ. 12,26). Πλέον δε τούτου, ατενίζουσα προς το μέλλον της ανθρωπότητος και της όλης δημιουργίας του Θεού εν όψει της εισόδου ημών εις την τρίτην μετά Χριστόν χιλιετίαν της ιστορίας, εις μίαν εποχήν ραγδαίων πνευματικών και κοινωνικών ανακατατάξεων και μεταβολών, χρέος ιερόν εκπληρούσα, επιθυμεί ίνα καταθέση την εαυτής μαρτυρίαν, δίδουσα λόγον περί της «εν ημίν ελπίδος» (Α΄Πέτρου 3,16) εν ταπεινώσει, αγάπη και παρρησία.

Ο εικοστός αιών υπήρξεν ο αιών των μεγάλων επιτευγμάτων εις το πεδίον της γνώσεως του σύμπαντος και εις την προσπάθειαν του ανθρώπου να υποτάξη την φύσιν εις την βούλησίν του. Κατά τον αιώνα τούτον κατέστη εμφανής η δύναμις, αλλά και η αδυναμία του ανθρώπου. Ουδείς πλέον αμφιβάλλει μετά τα τοσαύτα επιτεύγματα, ότι η κυριαρχία του ανθρώπου επί του περιβάλλοντος δεν οδηγεί εις ευτυχίαν καί πληρότητα ζωής. Κατόπιν τούτου ο άνθρωπος πρέπει να έχη διδαχθή ότι μακράν του Θεού η επιστημονική και τεχνολογική πρόοδος καθίσταται όργανον καταστροφής τόσον της φύσεως όσον και της κοινωνικής ζωής. Τούτο κατέστη εμφανές μετά την κατάρρευσιν του κομμουνιστικού συστήματος.

Παραλλήλως προς την κατάρρευσιν αυτήν πρέπει να αναγνωρίσωμεν την **αποτυχίαν** όλων **των ανθρωποκεντρικών ιδεολογιών**, αι οποίαι εδημιούργησαν εις τον άνθρωπον του αιώνος μας πνευματικόν κενόν και υπαρξιακήν ανασφάλειαν, και οδήγησαν πλήθη συγχρόνων ανθρώπων εις την αναζήτησιν σωτηρίας εις νέα θρησκευτικά και παραθρησκευτικά κινήματα και εις μίαν ειδωλολατρικήν σχεδόν προσκόλλησιν εις τας υλικάς αξίας του κόσμου τούτου. ΄Ολα τα είδη του προσηλυτισμού, ως ούτος ασκείται σήμερον, αποτελούν περισσότερον εκδήλωσιν της υπαρχούσης βαθείας κρίσεως του συγχρόνου κόσμου παρά λύσιν αυτής. Οι νέοι άνθρωποι της εποχής μας έχουν δικαίωμα να μάθουν, ότι το Ευαγγέλιον του Χριστού και η Ορθόδοξος πίστις προσφέρουν την αγάπην αντί του μίσους, την συνεργασίαν αντί της συγκρούσεως, την κοινωνίαν αντί της διαιρέσεως μετά των ανθρώπων και των εθνών.

3.- Πάντα ταύτα καλούν τους Ορθοδόξους εις βαθυτέραν πνευματικήν, αλλά και κανονικήν ενότητα. Ατυχώς η ενότης αύτη απειλείται πολλάκις υπό **ομάδων σχισματικών**, αίτινες υφίστανται εκ παραλλήλου προς την κανονικήν δομήν της Ορθοδόξου Εκκλησίας. Συσκεφθέντες και περί τούτου διεπιστώσαμεν την ανάγκην, όπως άπασαι αι κατά τόπους Ορθόδοξοι Εκκλησίαι, τιθέμεναι πλήρως αλληλέγγυοι, καταδικάσωσι τας τοιαύτας σχισματικάς ομάδας και απέχωσι πάσης κοινωνίας μετά τούτων, οπουδήποτε και αν ευρίσκωνται αύται, "έως οὗ επιστραφῶσιν», ίνα μη το σώμα της Ορθοδόξου Εκκλησίας εμφανίζηται εν τω θέματι τούτω διηρημένον, καθότι "ουδέ μαρτυρίου αίμα δύναται εξαλείψειν τήν αμαρτίαν τοῦ σχίσματος» και «τοῦ εις αίρεσιν εμπεσείν τό τήν Εκκλησίαν σχίσαι ουκ ελάττόν εστι κακόν» (΄Αγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος).

4.- Με το αυτό πνεύμα ενδιαφέροντος δια την ενότητα και όλων όσοι πιστεύουν εις Χριστόν ελάβομεν μέρος εις την **Οικουμενικήν Κίνησιν** των ημερών ημών. Η συμμετοχή αύτη εστηρίζετο εις την πεποίθησιν ότι οι Ορθόδοξοι οφείλομεν να συμβάλωμεν κατά δύναμιν εις την αποκατάστασιν της ενότητος, παρέχοντες την μαρτυρίαν της μιας αδιαιρέτου Εκκλησίας των Αποστόλων, των Πατέρων και των Οικουμενικών Συνόδων. Είχομεν δε κατά καιρόν των μεγάλων δυσχερειών την προσδοκίαν ότι η Ορθόδοξος Εκκλησία, θα είχε το δικαίωμα να υπολογίζη εις μίαν εκ μέρους απάντων εις Χριστόν πιστευόντων αλληλεγγύην, η οποία άλλωστε διαρκώς διεκηρύττετο ως το κύριον ιδανικόν της κινήσεως αυτής.

Μετά πολλής θλίψεως και συνοχής καρδίας διαπιστούμεν, ότι ωρισμένοι κύκλοι εντός της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, προβαίνουν εις ενεργείας εντελώς αντιθέτους προς το πνεύμα του διαλόγου της αγάπης και της αληθείας. Είχομεν ανέκαθεν ειλικρινή μεθ' όλων επικοινωνίαν εις τας οικουμενικάς συναντήσεις και εις τους διμερείς θεολογικούς διαλόγους και ανεμένομεν, μετά την κατάρρευσιν των αθεϊστικών κομμουνιστικών καθεστώτων, από τα οποία τόσον δεινώς είχον διωχθή και ταλαιπωρηθή πολλαί Ορθόδοξαι Εκκλησίαι, αδελφικήν συμπαράστασιν ή τουλάχιστον κατανόησιν της μετά 50 ή και 70 έτη απηνών διωγμών δυσχερούς, εν πολλοίς δε και τραγικής από πλευράς οικονομικής και ποιμαντικών προϋποθέσεων, καταστάσεως των εν λόγω Ορθοδόξων Εκκλησιών.

Αντί τούτου, αι κατά παράδοσιν Ορθόδοξοι χώραι εθεωρήθησαν "τόποι ιεραποστολής" και ούτω δημιουργούνται εις αυτάς ιεραποστολικά δίκτυα, και ασκείται προσηλυτισμός με όλας τας από δεκαετιών παγχριστιανικώς κατακριθείσας και απορριφθείσας μεθόδους, επί ζημία της ποθητής πορείας προς την χριστιανικήν ενότητα. Όλως ιδιαιτέρως επισημαίνομεν και καταδικάζομεν την εις βάρος των Εκκλησιών ημών δράσιν των εις την Εκκλησίαν της Ρώμης ανηκόντων **Ουνιτών** εις Ουκρανίαν, Ρουμανίαν, Ανατολικήν Σλοβακίαν, Μέσην Ανατολήν και αλλαχού. Αύτη εδημιούργησε καταστάσεις όλως ασυμβιβάστους προς το πνεύμα του διαλόγου αγάπης και αληθείας, το οποίον ήρχισαν και προώθησαν οι αείμνηστοι ηγέται της Χριστιανοσύνης Πάπας Ιωάννης ΚΓ και Οικουμενικός Πατριάρχης Αθηναγόρας Α, και επέφερε βαρύτατον και δυσίατον πλήγμα εις αυτόν. Εν τη πράξει ο διάλογος ούτος έχει ήδη περιορισθή εις την συζήτησιν του θέματος της Ουνίας, μέχρις ότου επιτευχθή συμφωνία επί του θέματος αυτού.

Το αυτό ισχύει και δι' ωρισμένους **φονταμενταλιστάς** και **Διαμαρτυρομένους**, οι οποίοι είναι πρόθυμοι να "κηρύξουν" εις Ορθοδόξους χώρας, αι οποίαι ήσαν υπό Κομμουνιστικά καθεστώτα. Θεωρούμεν απαράδεκτον να εκλαμβάνωνται αι χώραι αύται ως "χώρος ιεραποστολής", αφού εις αυτας το Ευαγγέλιον εκηρύχθη προ πολλών αιώνων, οι δε πιστοί των χωρών αυτών εθυσίασαν πολλάκις και την ζωήν των ακόμη δια **την πίστην εις Χριστόν.**

Εν αναφορά προς το θέμα τούτο υπενθυμίζομεν ότι υφ' ημών των Ορθοδόξων καταδικάζεται απολύτως πάσα μορφή **προσηλυτισμού**, όστις δέον να διακρίνεται σαφώς από του **ευαγγελισμού** και της **ιεραποστολής**. Ο προσηλυτισμός, απευθυνόμενος εις λαούς ήδη χριστιανικούς, και εις πολλάς περιπτώσεις μάλιστα Ορθοδόξους, άλλοτε δι' υλικών δελεασμάτων και άλλοτε διά διαφόρων μορφών βίας, δηλητηριάζει τας σχέσεις των χριστιανών και ζημιοί την πορείαν προς την ενότητα αυτών. Η ιεραποστολή, αντιθέτως, ασκουμένη εις χώρας και λαούς μη χριστιανικούς, αποτελεί ιερόν της Εκκλη-

σίας χρέος, άξιον πάσης συνδρομής. Τοιούτον έργον Ορθοδόξου ιεραποστολής επιτελείται σήμερον εν Ασία και Αφρική, είναι δε άξιον πάσης υποστηρίξεως διορθοδόξως και διαχριστιανικώς.

5.- Εκ του πνεύματος της καταλλαγής κινουμένη η Ορθόδοξος Εκκλησία μετέχει ενεργώς από πολλών ήδη δεκαετιών εις την προσπάθειαν προς αποκατάστασιν της **χριστιανικής ενότητος**, ήτις και αποτελεί ρητήν και απαράβατος επιταγήν του Κυρίου (Ιω. 17,21). Η συμμετοχή της Ορθοδόξου Εκκλησίας εν τω συνόλω αυτής εις το **Παγκόσμιον Συμβούλιον Εκκλησιών** εις τούτο κυρίως και κατ' εξοχήν αποβλέπει, διό και δεν εγκρίνει αύτη οιανδήποτε τυχόν τάσιν προς υποβάθμισιν του πρωταρχικού τούτου στόχου χάριν άλλων διαφερόντων και σκοπιμοτήτων. Δια τον αυτόν λόγον οι Ορθόδοξοι αποδοκιμάζουν εντόνως ορισμένας προσφάτους εξελίξεις εις τα πλαίσια του οικουμενισμού, όπως η χειροτονία των γυναικών εις την ιερωσύνην και η χρήσις περιληπτικής γλώσσης εν αναφορά προς τον Θεόν, αι οποίαι δημιουργούν σοβαρά εμπόδια εις την αποκατάστασιν της ενότητος.

Εν τω αυτώ πνεύματι της καταλλαγής η σημειωθείσα πρόοδος εις τίνας εκ των διαλόγων, ως είναι ο μετά των **Ανατολικών Ορθοδόξων Εκκλησιών** (Μη-Χαλκιδόνιοι), ευχόμεθα, όπως, αιρομένων των υπαρχόντων εισέτι εμποδίων, οδηγήση εις αίσιον αποτέλεσμα.

6.- Και τώρα στρέφοντες τας σκέψεις ημών ιδιαιτέρως προς τα γενικώτερα προβλήματα του σύγχρονου κόσμου, εν όψει του τέλους της δευτέρας μ.Χ. χιλιετίας, συμμεριζόμενοι τας ελπίδας, αλλά και την αγωνίαν της ανθρωπότητος, παρατηρούμεν τα εξής:

Η ραγδαία πρόοδος της τεχνολογίας και των επιστημών, αίτινες αποτελούν τα όργανα προς βελτίωσιν του βίου των ανθρώπων και κουφισμόν εκ του πόνου, της δυστυχίας και των ασθενειών αυτών, δεν συνοδεύεται, ατυχώς, πάντοτε υπό αναλόγου πνευματικής και ηθικής υποδομής. Ως αποτέλεσμα τούτου, η εν λόγω πρόοδος δεν είναι άμοιρος σοβαρών κινδύνων.

Ούτως, εις την κοινωνικήν συμβίωσιν των ανθρώπων η συσσώρευσις των προνομίων της προόδου ταύτης και της εξ αυτής προερχομένης δυνάμεως εις τμήμα μόνον της ανθρωπότητος επιτείνει την δυστυχίαν των λοιπών ανθρώπων και δημιουργεί εστίας αναταραχής ή και πολέμων. Η συνύπαρξις της προόδου ταύτης μετά **της δικαιοσύνης, της αγάπης** και **της ειρήνης** είναι η μόνη ασφαλής και βεβαία οδός, δια να μη μεταβληθή η πρόοδος αύτη από ευλογίας εις κατάραν κατά την ερχομένην χιλιετίαν.

Πελώρια όμως είναι και τα προβλήματα, άτινα δημιουργούνται εκ της προόδου ταύτης και δια την **επιβίωσιν του ανθρώπου** ως ελευθέρου προσώπου, πλασθέντος "κατ' εικόνα καὶ καθ' ομοίωσιν" του Θεού. Η πρόοδος της Γενετικής, ενώ δύναται να συμβάλη μεγάλως εις την καταπολέμησιν πολλών ασθενειών, είναι δυνατόν να μεταβάλη το ανθρώπινο ον από ελεύθερον πρόσωπον εις κατευθυνόμενον και ελεγχόμενον αντικείμενον υπό των δυνάμεων προς τούτο.

Παρόμοιοι είναι οι κίνδυνοι και δια την **επιβίωσιν του φυσικού περιβάλλοντος**. Η αλόγιστος και ευδαιμονιστική χρήσις της υλικής δημιουργίας υπό του ανθρώπου, με την βοήθειαν της επιστημονικής και τεχνολογικής προόδου έχει ήδη αρχίσει να επιφέρη ανεπανόρθωτον καταστροφήν εις το φυσικόν περιβάλλον. Η Ορθόδοξος Εκκλησία, μη δυναμένη να παραμένη απαθής ενώπιον τοιαύτης καταστροφής, καλεί δι' ημών πάντας τους Ορθοδόξους, όπως αφιερώσουν την πρώτην Σεπτεμβρίου εκάστου έτους, ημέραν

και την ενότητα. Ιδιαιτέρως χαιρετίζει **την πορείαν της Ευρώπης προς την ενότητα αυτής**, και υπενθυμίζει το γεγονός ότι εντός αυτής διαβιούν μέγας αριθμός Ορθοδόξων, ενώ αναμένεται να προστεθούν και άλλοι Ορθόδοξοι εις αυτήν εις το μέλλον. Δέν πρέπει να λησμονήται ότι αι χώραι της Νοτίου και Ανατολικής Ευρώπης κατοικούνται εν πλειονότητι υπό Οθροδόξων λαών, συμβαλόντων αποφασιστικώς εις την πολιτιστικήν διαμόρφωσιν του Ευρωπαϊκού πολιτισμού και πνεύματος. Το γεγονός τούτο καθιστά την Εκκλησίαν ημών σημαντικόν παράγοντα εις την διαμόρφωσιν της Ηνωμένης Ευρώπης και αυξάνει τας ευθύνας αυτής.

Λυπούμεθα βαθύτατα δια την **αδελφοκτόνον σύγκρουσιν** των Σέρβων και των Κροατών **εις την Γιουγκοσλαβίαν** και δι' όλα τα θύματα αυτής. Φρονούμεν ότι απαιτείται από τους ηγέτας της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας και πάντας ημάς ιδιαιτέρα προσοχή, ποιμαντική ευθύνη και κατά Θεόν σοφία, προκειμένου να αποτραπή η εκμετάλλευσις του θρησκευτικού αισθήματος δια πολιτικούς και εθνικούς λόγους.

Αι καρδίαι μας αντιμετωπίζουν με ιδιαιτέραν ευαισθησίαν και όλους τους λαούς, οι οποίοι εις τας **άλλας ηπείρους** αγωνίζονται δια την αξιοπρέπειαν, την ελευθερίαν και την εν δικαιοσύνη ανάπτυξιν αυτών. Προσευχόμεθα ιδιαιτέρως δια την ειρήνην και καταλλαγήν εις την περιοχήν της Μέσης Ανατολής, όπου εγεννήθη η Χριστιανική Πίστις καί όπου συνυπάρχουν λαοί διαφόρων θρησκευμάτων.

8.- Ταύτα εν τη αγάπη του Κυρίου διακηρύττοντες επί τη αγία και μεγάλη ταύτη Κυριακή της Ορθοδοξίας, καλούμεν άπαντας τους ανά την οικουμένην ευσεβείς Ορθοδόξους πιστούς εις την ενότητα περί τους κανονικούς αυτών ποιμένας, τους δε πιστεύοντας εις Χριστόν εις **καταλλαγήν** και **αλληλεγγύην** προ των επαπειλούντων τον κόσμον σήμερον κινδύνων.

Η δε χάρις του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού καί η αγάπη του Θεού καί Πατρός καί η κοινωνία του Αγίου Πνεύματος είη μετά πάντων υμών. (Β΄Κορ. 13,13). Αμήν.

Εν Φαναρίω, εν τοις Πατριαρχείοις, Κυριακή της Ορθοδοξίας, 15η Μαρτίου 1992.

ΟΙ ΠΡΟΚΑΘΗΜΕΝΟΙ ΤΩΝ ΟΡΘΟΔΟΞΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ

† ο Κωνσταντινουπόλεως Βαρθολομαίος,
εκ μέρους και τω Μακ. Πατριάρχου πάσης Γεωργίας.

† ο Αλεξανδρείας Παρθένιος
εκ μέρους και του Μακ. Αρχιεπισκόπου Κύπρου Χρυσοστόμου

+ Ignatius IV

† ο Ιεροσολύμων Διόδωρος

+ Алексий, Патриарх Московский и всея Руси

+ Павле патријарх српски

+ Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române

+ Максим
Патриарх Български

† ο Αθηνών Σεραφείμ

+ Василий митрополит Варшавский

Dorotej Metropolita Pražský a celého Česko-Slovenska

† ο Φιλανδίας Ιωάννης

Οι υπογραφές των προκαθημένων των Ορθοδόξων Εκκλησιών προέρχονται από φωτοτυπία του πρωτοτύπου που μας παραχώρησε ευγενικά ο καθηγητής του Α.Π.Θ. κ. Σωτήριος Βαρναλίδης.

Σχόλιο

Νίκου Ματσούκα

Το μήνυμα, που οι Προκαθήμενοι της Ορθοδοξίας εξαπέλυσαν από το Φανάρι στις 15 Μαρτίου 1992, απαρχής προσλαμβάνει από τα παγκόσμια πολιτικά και κοινωνικά δεδομένα κορυφαία ιστορική σπουδαιότητα. Η τυχόν απαρίθμηση των ιδιόρρυθμων και συνάμα τραγικών περιστάσεων της σημερινής εποχής αποτελεί έτσι κι αλλιώς κοινό τόπο. Τούτο μόνο οφείλει κανείς να τονίσει· ότι «συστενάζει και συνωδίνει» ολάκερη η ανθρωπότητα, η κτίση, ακόμη και όλη η συμπαντική πραγματικότητα. Δεν υπάρχουν πιά κλειστές υποθέσεις μήτε εθνών μήτε ηπείρων, και σίγουρα δεν ισχύουν οι λόγοι του Αριστοτέλη: «Πῶς ἂν Σκύθαι πολιτεύοιντο, οὐδείς Λακεδαιμονίων βουλεύεται». Κοσμογονική ήταν λόγου χάρη, και η εποχή του 1870, πρωτίστως όμως και καταρχήν για την Ευρώπη. Τότε, που μετά το γαλλογερμανικό πόλεμο ιδρύθηκε η ισχυρή γερμανική αυτοκρατορία, εγκαθιδρύθηκε η τρίτη γαλλική δημοκρατία και τα ιταλικά στρατεύματα κατευθύνονταν στη Ρώμη, για να περιορίσουν τον πάπα στο Βατικανό, η περιώνυμη πρώτη σύνοδος του Βατικανού (εικοστή οικουμενική κατά τους ρωμαιοκαθολικούς) για να προλάβει δυσμενείς εξελίξεις εισβάρος του Ρωμαιοκαθολικισμού και για να ενισχύσει τη Δυτική Εκκλησία, στις 18 Ιουλίου του 1870, θέσπισε και διακήρυξε το Αλάθητο του πάπα, δίνοντας μια δυναμική απάντηση στις δραματικές πολιτικές εξελίξεις.

Εδώ αξίζει να παρενθέσω μερικές σκέψεις του Βίκτωρα Ουγκό, από ημερολογιακές του σημειώσεις με ημερομηνία 17 Ιουλίου 1870: «... Τις στιγμές που φύτευα στον κήπο μου τη βελανιδιά των Ηνωμένων Πολιτειών της Ευρώπης, άναβε για καλά ο πόλεμος στην Ευρώπη, και στη Ρώμη καθιερωνόταν το Αλάθητο του πάπα. Σε εκατό χρόνια δεν θα υπάρχουν πιά πόλεμοι, δεν θα υπάρχει κανένας πάπας, και η βελανιδιά θα γίνει μεγάλη...». (Βλ. Γιῶργος Σεφέρης, *Μέρες Ζ΄*, Ἀθήνα 1990, σελ. 310). Για τον αναγνώστη που ενδεχομένως θα δει την παραπομπή αυτή είναι απαραίτητο να επισημάνω ότι ο επιμελητής του παραπάνω βιβλίου μεταφράζοντας το γαλλικό κείμενο, που παραθέτει ο Σεφέρης, μας λέει ότι το 1870 στη Ρώμη «κατέρρεε» (!) το Αλάθητο του πάπα, αποδίδοντας το éclatait με αυτό το ρήμα. Εξάπαντος δε φτάνει να ξέρει κανείς μια ξένη γλώσσα· είναι απαραίτητο να ξέρει και ιστορία, για να μεταφράζει σωστά. Τώρα σε ό,τι αφορά τις κρίσεις του Ουγκό, και μετά 122 χρόνια δεν επαληθεύτηκαν αυτές, παρά μόνο ότι οι κατ' επάγγελμα διχοτόμοι εθνών και κοινοτήτων εργάζονται πυρετωδώς για μια Ενωμένη Ευρώπη, να γίνει δηλαδή μεγάλη η βελανιδιά κατά τους οραματισμούς του Ουγκό.

Όμως η απάντηση των Προκαθημένων της Ορθοδοξίας στα πιο κρίσιμα σημερινά προβλήματα, που αφορούν την υφήλιο και το σύμπαν ολάκερο, δεν φαίνεται να μοιάζει με την απάντηση της πρώτης συνόδου του Βατικανού προς τα τότε προβλήματα μεγάλων και ισχυρών κρατών της Δυτικής Ευρώπης. (Εξάπαντος άλλη είναι η σημασία της δεύτερης συνόδου του Βατικανού το 1963-65). Πάντως, όπως κι αν έχει το πράγμα, είναι αναμφισβήτητη η ιστορική σημασία της απάντησης των Προκαθημένων της Ορθοδοξίας ενόψει των κρίσιμων διεθνών προβλημάτων. Τη σημασία αυτή επιβάλλουν τόσο οι ιστορικές συνθήκες όσο και οι θέσεις του μηνύματος. Η γλώσσα του καταρχήν είναι ρεαλιστική και εν μέρει σκληρή χωρίς οραματισμούς μιας αφέλειας ενός Ουγκό. Η Εκκλησία του Χριστού ήταν πάντοτε προσγειωμένη και δεμένη με τη γη –προπατορικό αμάρτημα είναι το σκίσιμο ουρανού και γης· αποκατάσταση το δέσιμο νοητού και αισθητού, ουρανού και γης–, κι ας η αλήθεια αυτή ξενίζει τους νομιζόμενους ρεαλιστές του κόσμου τούτου.

Επομένως αξίζει να εξαρθούν μερικά βασικά σημεία του μηνύματος. Μεγάλη έμφαση δίνουν οι Προκαθήμενοι στην κρίση που περνάει και η ίδια η πανορθόδοξη ενότητα. Πολύ εντυπωσιακά και σωστά επισημαίνει τούτο σε σχόλιο ο πρωτοπρεσβύτερος π. Γεώργιος Τσέτσης. Απαιτείται λοιπόν συντονισμός και ποιμαντική φροντίδα στους κόλπους της Ορθοδοξίας. Αλλιώτικα δε θα μπορέσει η δική της προσπάθεια, για να βοηθήσει την ανθρωπότητα, ν' αποδώσει τους αναμενόμενους καρπούς. Επειδή η παραπάνω έκκληση για την ενότητα στους κόλπους της Ορθοδοξίας είναι καταρχήν μια διακήρυξη, εξάπαντος χρειάζεται η στράτευση όλων των δυνάμεων, σε αρμονία λαϊκών και κληρικών, σ' ένα σώμα σύναξης και δράσης, ώστε το αίτημα να λάβει σάρκα και οστά. Ίσως στο εν λόγω μήνυμα έπρεπε να εξαρθεί η συμμετοχή του λαϊκού στοιχείου στις ζωντανές υποθέσεις του εκκλησιαστικού σώματος. Αιρέσεις, σχίσματα, αδιαφορία και διάβρωση των συνειδήσεων θα μπορούσαν να αντιμετωπίζονται αποτελεσματικότερα, και το εκκλησιαστικό σώμα κατά την ανθρώπινη πλευρά του να γίνει λιγότερο ευάλωτο, αν ο λαός της Εκκλησίας είναι συνειδητοποιημένος και έχει ενεργό παρουσία στη δράση και στην πορεία της εκκλησιαστικής ζωής.

Ικανοποιητική και ευχάριστη η πλευρά που αφορά την οικουμενική κίνηση, πράγμα που δείχνει όχι μόνο τη φιλάνθρωπη στάση και την ανοιχτοσύνη της Ορθοδοξίας, αλλά και τον εντυπωσιακό ρεαλισμό της. Με άλλα λόγια, ενώ η εκτράχυνση των σχέσεων, εξαιτίας της Ουνίας, προτεσταντικών ακροτήτων και άλλων συμπαρομαρτουσών κρίσεων στους κόλπους της οικουμενικής κίνησης είναι αρκετά σοβαρή, οι Προκαθήμενοι δεν κλείνουν την πόρτα προς το διάλογο. Οι αυστηρές επισημάνσεις, όπως πιστεύω, από τη μια μεριά μπορούν ν' ανασείλουν την πορεία κάποιων οδυνηρών πράξεων, πολύ περισσότερο όμως από την άλλη να αφυπνίσουν όλες τις υγιείς και οικουμενικές δυνάμεις Ρωμαιο-

καθολικισμού και Προτεσταντισμού σε μια στράτευση όχι μόνο για να διαφυλαχθούν τα έως τώρα επιτεύγματα, αλλά και να δοθούν περαιτέρω ευκαιρίες, ώστε ν' ανοίξουν νέοι ελπιδοφόροι δρόμοι στην πορεία της οικουμενικής κίνησης. Όσο περισσότερο οξύνεται μια κρίση, τόσο περισσότερο χρειαζόμαστε το διάλογο για ν' αμβλύνουμε τις δυσάρεστες καταστάσεις.

Η Ορθοδοξία, που στην πνευματική της έκφραση συνενώνει ουρανό και γη, αισθητά και νοητά, δε μπορεί να μείνει απαθής μπροστά στις σημερινές φρικαλέες συνθήκες κοινωνικής και φυσικής δουλείας του ανθρώπου. Κοινωνικά βιάζεται διαρκώς το ανθρώπινο πρόσωπο εν μέσω καταθλιπτικών επιρροών, και συνάμα στο φυσικό χώρο συντελείται ο βιασμός του περιβάλλοντος, αυτού του δεύτερου σώματος που έχει ο άνθρωπος. Η ορθόδοξη πνευματικότητα έχει να υποδείξει το κατάλληλο ήθος, ώστε όλες οι υπόλοιπες ενέργειες των λαών να έχουν αίσια αποτελέσματα. Το ήθος, που πηγάζει από την ευχαριστιακή σύναξη, και η ασκητική παράδοση της Ορθοδοξίας αποτελούν ιαματικά αγαθά, όπως θέλει να υποστηρίξει η διακήρυξη του μηνύματος. Στην προοκειμένη περίπτωση θα ήθελα να επισημάνω ότι στο μήνυμα έπρεπε να δοθεί περισσότερη έμφαση στο ασκητικό ήθος της Ορθοδοξίας και συνάμα να υποδειχθούν τρόποι μέσω της παιδείας και των πολιτισμών που να κάνουν όλους τους ανθρώπους, χριστιανούς και μη, κοινωνούς του ασκητικού αυτού ήθους. Χωρίς άσκηση όλα τα εσχατολογικά οράματα είναι κενή φλυαρία. Παιδεία και πολιτισμός κάθε λαού, αν δεν εμποτιστούν από το ασκητικό ήθος που να χαρίζει ανθρωπιά και αγάπη, δεν θα μπορέσουν να σώσουν την ανθρωπότητα. Ιδεολογίες με ηθικισμούς και κοινωνισμούς χαλκεύουν τα δεσμά της ανθρωπότητας. Πρέπει να το καταλάβουμε. Ο άνθρωπος δεν είναι μονάχα κοινωνικό ον, είναι και πλάσμα εγωκεντρικό. Η άσκηση θα τον κάνει να δει το συνάνθρωπό του ως αδελφό με αγάπη και ανθρωπιά. Άκρατη απληστία της ελεύθερης οικονομίας και καλλιέργεια του ταξικού μίσους από πρόσφορες προς τούτο ιδεολογίες έχουν δοκιμάσει πικρά την ανθρωπότητα τα τελευταία αυτά χρόνια.

Προσωπικά φρονώ ότι το μήνυμα των Προκαθημένων της Ορθοδοξίας εγείρει τη μνήμη καλών και σωτήριων πραγμάτων. Αυτονόητα απαιτείται δράση· ενότητα θεωρίας και πράξης. Αλλιώτικα όλα αυτά, δίκην οραμάτων αφελών του Ουγκό, αποτελούν παιχνιδίσματα. Έχω μεγάλη εμπιστοσύνη στην ανθρώπινη ευφυΐα και ευρηματικότητα. Πιστεύω πως η τεχνολογία μπορεί να λύσει σωτήρια για την ανθρωπότητα το πρόβλημα της ενέργειας και των υδάτινων πόρων, λόγου χάρη. Ατενίζοντας αυτή την πλευρά είμαι πολύ αισιόδοξος· ατενίζοντας όμως την ηθική πλευρά, την ανθρώπινη, γίνομαι απαισιόδοξος. «*Τοῦτο ἐπί γῆς παίγνιον· οὐκ ὄντας γενέσθαι, καί γενομένους ἀναφθαρῆναι*». Σε τούτο λοιπόν το παιχνίδι καλούμαστε να πάρουμε μέρος σεβόμενοι όμως αυστηρά όλους τους κανόνες. Πιστεύω λοιπόν στο παλιό δοκιμασμένο αξίωμα: ουδέν τεχνικώς αδύνατον· αλλά φοβάμαι πως δυνατόν είναι το ηθικώς αδύνατον.

Κοσμοϊστορικό γεγονός της Παγκόσμιας Ορθοδοξίας: Η Σύναξη των Προκαθημένων των Ορθοδόξων Αυτοκεφάλων Εκκλησιών στην Κωνσταντινούπολη (Φανάριον 13-15 Μαρτίου 1992)

Σωτήριος Λ. Βαρναλίδης

Οι συγκλονιστικές κοσμοϊστορικές πολιτικο-κοινωνικές αλλαγές που έλαβαν χώρα στην Κεντρική και Νοτιοανατολική Ευρώπη (Βαλκάνια), σε περιοχές δηλαδή κατά το πλείστον παραδοσιακά Ορθόδοξες, όχι μόνο αναδιαμόρφωσαν επάνω σε νέες βάσεις και προοπτικές τον πολιτικό, κοινωνικό, ιδεολογικό και ως ένα βαθμό τον εκκλησιαστικό χάρτη των περιοχών αυτών, αλλά επηρέασαν και επηρεάζουν αναμφιβόλως, είτε άμεσα είτε έμμεσα, και τις ευρύτερες περιοχές του πλανήτη μας. Από τις πολυδιάστατες αυτές μεταβολές που έγιναν μετά την κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού» ήταν επόμενο να δημιουργηθούν επίσης αναταραχές κυρίως στο πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό και θρησκευτικό πεδίο των πρώην σοσιαλιστικών αυτών χωρών. Αναμφιβόλως, η κατάσταση αυτή επιδεινώθηκε και από την άμεση ή έμμεση ανάμιξη στις ευαίσθητες αυτές περιοχές και ξένων προς αυτές πολιτικο-οικονομικό-θρησκευτικών δυνάμεων. Οι δυνάμεις αυτές προσπάθησαν και προσπαθούν ακόμη να επωφεληθούν με κάθε τρόπο από την ρευστή και ασταθή αυτή κατάσταση, την οποία δεν αποκλείεται ως ένα βαθμό να προετοίμασαν και οι ίδιες.

Έτσι, η θρησκευτική ελευθερία, η οποία, μετά από ταλαιπωρία επτά περίπου δεκαετιών, βρήκε και πάλι την ταυτότητά της στις κατά παράδοση Ορθόδοξες αυτές περιοχές, δημιούργησε την φορά αυτή νέα προβλήματα, μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνονται: η αναζωπύρωση του θρησκευτικού φανατισμού, η επιδίωξη ενισχύσεως της πνευματικής-διοικητικής επιρροής ξένων προς τις περιοχές αυτές ομάδων ή Εκκλησιών, καθώς και η από ορισμένους κύκλους προσπάθεια διασπάσεως ή σπηλώσεως δια διαφόρων μέσων της νόμιμης κυρίαρχης τοπικής Ορθόδοξης Εκκλησίας των περιοχών που προαναφέρθηκαν, με σκοπό να εξουδετερωθεί ένας ισχυρός ενωτικός τοπικός παράγοντας, ο οποίος μπορεί να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο και να βοηθήσει να ξεπε-

ραστούν οι δυσκολίες που προέκυψαν. Πιο συγκεκριμένα, τα κυριότερα αίτια που συνετέλεσαν στη δημιουργία έκρυθμης καταστάσεως μεταξύ των χριστιανικών εκκλησιαστικών κύκλων στις πρώην σοσιαλιστικές χώρες είναι τα εξής: α) Η επανεμφάνιση της Ουνίας με όλη τη θρασύτητα και τις παράλογες διεκδικήσεις της, β) η προσχεδιασθείσα και τεθείσα σε εφαρμογή διείσδυση της Παπικής Εκκλησίας στις περιοχές αυτές με σκοπό την αύξηση της επιρροής της και την όσο το δυνατόν απόκτηση περισσοτέρων δικαιοδοσιακών οφελών και ερεισμάτων, και γ) η προτεσταντική προπαγάνδα, η οποία, επωφελούμενη από την νέα κατάσταση και από την προσήλωση των Ορθοδόξων Εκκλησίων των εν λόγω περιοχών σε εσωτερικά αυτών ζητήματα και στην αντιμετώπιση των προβλημάτων που δημιούργησε σ' αυτές η Ουνία, εργάζεται σιωπηλά προσπαθώντας να απλώσει και αυτή παντού τους πλοκάμους της.

Τα προβλήματα αυτά, όσο και τα γενικότερα που απασχολούν σήμερα την ανθρωπότητα, κατέστησαν επιτακτική την ανάγκη να αντιμετωπισθούν χωρίς αναβολή από το σύνολο των Ορθοδόξων Εκκλησιών. Η αναγκαιότητα αυτή διαπιστώθηκε τόσο από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, όσο και από τα άλλα Πατριαρχεία και τις λοιπές Αυτοκέφαλες και Αυτόνομες Εκκλησίες. Για τον σκοπό αυτό, η Αγία και Ιερά Σύνοδος του Οικουμενικού Πατριαρχείου, η οποία συγκλήθηκε υπό την προεδρία του νεοεκλεγέντος Οικουμενικού Πατριάρχου κ.Βαρθολομαίου στις αρχές Ιανουαρίου του 1992, αποφάσισε να εισηγηθεί την σύγκλιση συσκέψεως στην Κωνσταντινούπολη όλων των Αρχηγών των Αυτονόμων Εκκλησιών, προτείνοντας ως χρόνο σύγκλισης αυτής τις παραμονές της Εορτής της Ορθοδοξίας.

Για να γνωστοποιήσουν την πρόθεση και πρόταση αυτή του Οικουμενικού Πατριαρχείου μετέβησαν προς τους Αρχηγούς των Ορθοδόξων Εκκλησιών οι εξής Μητροπολίτες του Οικουμενικού Θρόνου: Στο Πατριαρχείο Αλεξανδρείας ο Μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης, στο Πατριαρχείο Αντιοχείας οι Μητροπολίτες Πέργης Ευάγγελος και Περγάμου Ιωάννης, στο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων οι Μητροπολίτες Ηλιουπόλεως Αθανάσιος και Φιλαδελφείας Μελίτων, στα Πατριαρχεία Ρωσίας, Σερβίας, Ρουμανίας κα Βουλγαρίας ο πρώτος στην τάξη Μητροπολίτης Γέρων Εφέσου Χρυστόστομος, στην Αρχιεπισκοπή Κύπρου ο Μητροπολίτης Περγάμου, στην Αρχιεπισκοπή Αθηνών οι Μητροπολίτες Πέργης και Περγάμου και στις Αρχιεπισκοπές Πολωνίας, Τσεχοσλοβακίας και Φινλανδίας ο Μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης. Στο Πατριαρχείο Γεωργίας δεν ηδυνήθη να μεταβεί ο Μητροπολίτης Γέρων Εφέσου Χρυσόστομος λόγω της επικρατούσης πολιτικής ασταθείας στη χώρα αυτή· ενημερώθηκε όμως ο Προκαθήμενος της Εκκλησίας αυτής.

Μετά το πέρας των διαβουλεύσεων αυτών και της υπογραφής από μέρους εκάστου των Αρχηγών των Ορθόδοξων Εκκλησιών σχετικού Μνημονίου, το οποίο περιείχε τα προτεινόμενα προς συζήτηση θέματα κατά τη Σύναξη της

Κωνσταντινουπόλεως, ορίσθηκε η σύγκλιση μιας προπαρασκευαστικής Διορθόδοξης Επιτροπής με σκοπό να μελετήσει τα θέματα που απασχολούν σήμερα την Ορθοδοξία, να καταρτίσει κατάλογο αυτών και να θέσει τα πορίσματά της στη Σύναξη των Προκαθημένων των Ορθοδόξων Εκκλησιών. Η προπαρασκευαστική αυτή Διορθόδοξη Επιτροπή συγκλίθηκε από 26 μέχρι 29 Φεβρουαρίου στο Πνευματικό Κέντρο της Ιεράς Πατριαρχικής και Σταυροπηγιακής Μονής του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου στην Ορμύλια της Χαλκιδικής. Οι συνεδριάσεις έλαβαν χώρα «κεκλεισμένων των θυρών» υπό την προεδρία το εκπροσώπου του Οικουμενικού Πατριαρχείου Μητροπολίτου Περγάμου Ιωάννου. Στη σύναξη αυτή οι Ορθόδοξες Εκκλησίες έστειλαν τους εξής εκπροσώπους: Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, εκτός από τον Μητροπολίτη Περγάμου, τον Μητροπολίτη Φιλαδελφείας Μελίτωνα, το Πατριαρχείο Αντιοχείας τον Μητροπολίτη Καρθαγένης κ. Ειρηναίο, το Πατριαρχείο Αντιοχείας τους Μητροπολίτες Βίβλου και Βοτρύων Γεώργιο και Επιφανείας Ηλία, το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων τους Αρχιεπισκόπους Ιεραπόλεως Ειρηναίο και Λύδης Τιμόθεο, το Πατριαρχείο Μόσχας τον Μητροπολίτη Σμολενσκ και Καλινινγκαντ Κύριλλο και τον καθηγητή Μπόρις Νελιούμποφ, το Πατριαρχείο Σερβίας τους Επισκόπους Ζίτσης Στέφανο και Μπάτσκας Ειρηναίο, το Πατριαρχείο Ρουμανίας τους Μητροπολίτες Μολδαβίας και Μπουκοβίνας Δανιήλ και Τρανσυλβανίας Αντώνιο, το Πατριαρχείο Βουλγαρίας τον Μητροπολίτη Βιδινίου Δομητιανό και τον καθηγητή Ιβάν Δημητρόφ, η Εκκλησία Κύπρου τον Χωροεπίσκοπο Σαλαμίνος Βαρνάβα, η Εκκλησία Ελλάδος τους Μητροπολίτες Πατρών Νικόδημο και Νικοπόλεως και Πρεβέζης Μελέτιο, η Εκκλησία Πολωνίας τον πρωτοπρεσβύτερο Βαρσανούφιο, η Εκκλησία Φινλανδίας τον Επίσκοπο Γιόενσου Αμβρόσιο. Το Πατριαρχείο Γεωργίας δεν μπόρεσε να στείλει εκπρόσωπό του ένεκα της εμπολέμου καταστάσεως που επικρατούσε στη χώρα του και εκπροσωπήθηκε από τους εκπροσώπους του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Κατά τις συνεδριάσεις, παρά τις κάποιες δυσκολίες που προς στιγμήν διαφάνηκαν και διατυπώθηκαν από δυο-τρία μέλη της επιτροπής, ένεκα διαφόρων αντιλήψεων και σκέψεων πολλάκις όχι ευστόχων και εποικοδομητικών, γενικώς επικράτησε πνεύμα συνεργασίας και ενότητας. Στις συνεδριάσεις αυτές συζητήθηκαν τα φλέγοντα ζητήματα που απασχολούν σήμερα την Ορθόδοξη Εκκλησία, κυρίως στην Κεντρική και Νοτιοανατολική Ευρώπη, οι σχέσεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας προς την Ρωμαιοκαθολική, και ιδιαίτερως τα προβλήματα που δημιουργήθηκαν από την έξαρση της Ουνίας σε διάφορες περιοχές που βρίσκονται εντός των ορίων Ορθόδοξων εκκλησιαστικών δικαιοδοσιών, όπως στη Ρωσία, στην Ουκρανία, στη Ρουμανία, στη Σερβία, στην Πολωνία, στην Τσεχοσλοβακία, ως και στα Ιεροσόλυμα και αλλαχού. Επίσης συζητήθηκε η θέση της Ορθόδοξης Εκκλησίας έναντι της Οικουμενικής Κινήσεως, καθώς και έναντι των σημαντικών προβλημάτων που απασχολούν σήμερα την ανθρωπότητα.

Στο τέλος των εργασιών της προπαρασκευαστικής αυτής συσκέψεως, με σύμφωνη γνώμη και συνεργασία των εκπροσώπων των Ορθοδόξων Εκκλησιών, καταρτίσθηκε κείμενο με όλα τα συζητηθέντα θέματα, προορισμένο να αποτελέσει το βασικό κείμενο συζητήσεως και εγκρίσεως στη Σύναξη των Αρχηγών των Ορθοδόξων Αυτοκεφάλων Εκκλησιών, η οποία είχε ορισθεί να συνέλθει τις παραμονές της Εορτής της Ορθοδοξίας. Την Κυριακή 1η Μαρτίου τελέσθηκε στο ναό Μονής Θεία Λειτουργία με την συμμετοχή όλων των Αρχιερέων – εκπροσώπων των Ορθοδόξων Εκκλησιών – προεξάρχοντος το Μητροπολίτου Περγάμου Ιωάννου, Προέδρου της Διορθοδόξου προπαρασκευαστικής αυτής συσκέψεως. Ήταν ακόμη ένα δείγμα της ενότητας της Ορθοδοξίας, στην οποία αναφέρθηκε και ο Επίσκοπος Μπάτσκας Ειρηναίος στην ομιλία που έκανε κατά την Θ. Λειτουργία, υπογραμμίζοντας μεταξύ άλλων και τον θετικό ρόλο που διαδραματίζει το Οικουμενικό Πατριαρχείο για την διατήρηση και προώθηση της ενότητας αυτής.

Αυτή η ενότητα διατρανώθηκε και κατά τη Σύναξη των Προκαθημένων των Ορθοδόξων Αυτοκεφάλων και Αυτονόμων Εκκλησιών, η οποία πραγματοποιήθηκε στο «κέντρο» της Ορθοδοξίας, στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, από την Παρασκευή 13 μέχρι 15 Μαρτίου. Ήταν μια κορυφαία στιγμή της Ορθοδοξίας, μοναδική στο είδος της, γιατί ήταν η πρώτη φορά ανά τους αιώνες που παρουσιάσθηκε με τέτοια σύνθεση η όλη Οικογένεια της Παγκόσμιας Ορθοδοξίας.

Στη Σύναξη αυτή, η οποία συγκλήθηκε από την προεδρία του Οικουμενικού Πατριάρχου Βαρθολομαίου, πήραν μέρος οι εξής Προκαθήμενοι των κατά τόπους Αγιωτάτων Πατριαρχείων και Αυτοκεφάλων και Αυτονόμων Εκκλησιών: Ο Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης και Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος, ο Πάπας και Πατριάρχης Αλεξανδρείας και πάσης Αφρικής Παρθένιος, ο Πατριάρχης Αντιοχείας και πάσης Ανατολής Ιγνάτιος, ο Πατριάρχης της Αγίας Πόλεως Ιερουσαλήμ και πάσης Παλαιστίνης Διόδωρος, ο Πατριάρχης Μόσχας και πάσης Ρωσίας Αλέξιος, ο Πατριάρχης Βελιγραδίου και πάσης Σερβίας Παύλος, ο Πατριάρχης Βουκουρεστίου και πάσης Ρουμανίας Θεόκτιστος, ο Πατριάρχης Σόφιας και πάσης Βουλγαρίας Μάξιμος, ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος Σεραφείμ, ο Μητροπολίτης Βαρσοβίας και πάσης Πολωνίας Βασίλειος, ο Μητροπολίτης Πράγας και πάσης Τσεχοσλοβακίας Δωρόθεος, και ο Αρχιεπίσκοπος Καρελίας και πάσης Φινλανδίας Ιωάννης. Ο Αρχιεπίσκοπος Μετοχέπης και Τιφλίδος και Καθολικός Πατριάρχης πάσης Γεωργίας Ηλίας, ο οποίος δεν ηδυνήθη να συμμετάσχει ένεκα των πολεμικών επιχειρήσεων που βρίσκονται σε εξέλιξη στη χώρα του, εκπροσωπήθηκε από τον Οικουμενικό Πατριάρχη Βαρθολομαίο, ενώ ο Αρχιεπίσκοπος Νέας Ιουστινιανής και πάσης Κύπρου Χρυσόστομος, ο οποίος δεν πήγε στην Κωνσταντινούπολη ένεκα της πολιτικής που ακολουθεί η Τουρκία ενα-

ντίον της πατρίδος του, εκπροσωπήθηκε από τον Πατριάρχη Αλεξανδρείας Παρθένιο.

Η Σύναξη των Προκαθημένων έλαβε χώρα στη μεγάλη αίθουσα του Θρόνου του νεόκτιστου Πατριαρχικού Οίκου, η οποία είχε διαμορφωθεί καταλλήλως[1]. Την έναρξή της κήρυξε, μετά από την σύντομη ακολουθία, ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος, έχοντας εκ δεξιών του τον «πρῶτον τῇ τάξει» Μητροπολίτη του Οικουμενικού Θρόνου Γέροντα Εφέσου Χρυσόστομο και εξ αριστερών τον Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη, οι οποίοι ήταν και οι σύμβουλοι του Πατριάρχου στη σύναξη. Και οι άλλοι Προκαθήμενοι των Ορθοδόξων πλαισιώνονταν από συμβούλους, ως επί το πλείστον αρχιερείς, οι οποίοι είχαν λάβει μέρος και στην προπαρασκευαστική επιτροπή της Ορμύλιας.

Ο Οικουμενικός Πατριάρχης, αφού καλωσόρισε τους Αγίους Προκαθήμενους και τους ευχαρίστησε γιατί προθύμως ανταποκρίθηκαν στην πρόσκλησή του, υπογράμμισε ότι ο κόσμος αναμένει τον σωτήριο λόγο της Ορθοδοξίας, τονίζοντας χαρακτηριστικά ότι «Ἡ ὥρα τῆς Ὀρθοδοξίας, τοῦ χρέους καὶ τῶν δυνατοτήτων της, ἔχει σημάνει στό σύγχρονο κόσμο». Στη συνέχεια αναφέρθηκε περιληπτικά στα θέματα τα οποία επρόκειτο να συζητηθούν κατά την Σύναξη, και τα οποία είχαν προκαθοριστεί και συμπεριληφθεί στο κείμενο που συντάχθηκε από τους εκπροσώπους των Ορθοδόξων Εκκλησιών κατά την συνάντηση της Ορμύλιας. Ο Πατριάρχης έκλεισε την εναρκτήριο ομιλία του ως εξής: «Ὁ Χριστός ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν ἦν, ἔστι καί ἔσται! Συνήχθημεν ἅπαντες ἐν τῷ ὀνόματι Αὐτοῦ. Ἄς ἐργασθῶμεν καί διά τήν δόξαν Αὐτοῦ, διά τήν εὐστάθειαν τῆς ἐκκλησίας Του, διά τήν τῶν πάντων ἕνωσιν, διά τήν οἰκοδομήν τῶν πιστῶν ἡμῶν, διά τήν εὐημερίαν τῆς ἀνθρωπότητος διά τήν εἰρήνην τοῦ σύμπαντος κόσμου.»

Μετά το πέρας της ομιλίας του Πατριάρχου άρχισε η συζήτηση επί των επί μέρους θεμάτων, κατά την οποία οι Προκαθήμενοι των Ορθοδόξων Εκκλησιών «ἐν βαθυτάτῃ πίστει, ἐν ἀληθεία καί εἰλικρινείᾳ» εξέθεσαν τις θέσεις τις γνώμες και τις απόψεις τους.

Όπως αναμενόταν, τα θέματα που κυριάρχησαν κατά τις συζητήσεις της Συνάξεως αυτής συνδέονταν με τα προβλήματα που δημιούργησε στην Ορθόδοξη Εκκλησία η έξαρση της Ουνίας στις χώρες κυρίως της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, με την δια διαφόρων μέσων άμεση ή έμμεση υποστήριξη της Ουνίας από μέρους της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, και με τις ασυμβίβαστες προς το χριστιανικό ήθος και την τάξη, καθώς και προς το πνεύμα του διαλόγου αγάπης

1. Ας σημειωθεί ότι τις ημέρες της Συνάξεως είχαν κατακλύσει το Οικουμενικό Πατριαρχείο πολυάριθμα τηλεοπτικά συνεργεία καθώς και δημοσιογράφοι από πολλά μέρη του κόσμου· (υπήρχε μεταξύ άλλων και Ιαπωνικό συνεργείο). Κατά διαστήματα ενημέρωνε επισήμως τα μέσα μαζικής ενημέρωσης για την πορεία των εργασιών της Συνάξεως ο εκπρόσωπος του Οικ. Πατριαρχείου Μητροπ. Περγάμου Ιωάννης.

και αληθείας, ενέργειες της Εκκλησίας της Ρώμης σε βάρος των Ορθοδόξων. Για τα θέματα αυτά οι Προκαθήμενοι των Ορθοδόξων Εκκλησιών που θίγονταν άμεσα εξέθεσαν τις απόψεις και εμπειρίες τους και αναφέρθηκαν στα θλιβερά γεγονότα που προκάλεσαν οι Ουνίτες σε περιοχές της διοικητικής δικαιοδοσίας των Ορθοδόξων. Κατά της Ουνίας, ως έχων ίδιαν πείραν, μίλησε και ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Διόδωρος. Διαφωνία, προέκυψε μεταξύ των μελών της Συνάξεως ως προς το θέμα της διακοπής ή μη του Θεολογικού Διαλόγου μεταξύ της Ορθοδόξου και της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Διόδωρος[2] και μερικοί άλλοι ζήτησαν να τονισθεί στο τελικό κείμενο του Μηνύματος της Συνάξεως ότι, εφόσον συνεχίζονται οι ουνιτικές δραστηριότητες και προκλήσεις σε βάρος των Ορθοδόξων, η Ορθόδοξη Εκκλησία διακόπτει τον Θεολογικό Διάλογο. Τελικά μετά από εποικοδομητικές συζητήσεις και διαβουλεύσεις παρέμεινε η αρχική διατύπωση του κειμένου, δηλαδή, ότι «ἐν τῇ πράξῃ ὁ διάλογος οὗτος ἔχει ἤδη περιορισθῇ εἰς τὴν συζήτησιν τοῦ θέματος τῆς Οὐνίας, μέχρις ὅτου ἐπιτευχθῇ συμφωνία ἐπί τοῦ ζητήματος αὐτοῦ.» Στο ίδιο κείμενο, ως ήταν επόμενο, καταδικάσθηκε η εις βάρος των Ορθοδόξων Εκκλησιών «δρᾶσις τῶν εἰς τήν Ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης ἀνηκόντων *Οὐνιτῶν* εἰς τήν Οὐκρανίαν, Ρουμανία, Ἀνατολικήν Σλοβακίαν, Μέσην Ἀνατολήν καί ἀλλαχοῦ.» Επίσης δηλώθηκε καί η πικρή διαπίστωση, «ὅτι ὡρισμένοι κύκλοι ἐντός τῶν κόλπων τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, προβαίνουν εἰς ἐνεργείας ἐντελῶς ἀντιθέτους πρός τό πνεῦμα τοῦ διαλόγου τῆς ἀγάπης καί τῆς ἀληθείας.» Εδώ θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι, παρά την ικανοποίηση των επισήμων κύκλων της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας από την μη επίσημη επίρριψη ευθυνών στην ίδια και στον Πάπα από μέρους της Ορθόδοξης Εκκλησίας για τα όσα διαδραματίζονται σε βάρος των Ορθοδόξων, κυρίως στην Κεντρική και Νοτιοανατολική Ευρώπη, εν τούτοις όσοι γνωρίζουν εκ του σύνεγγυς τη βαθύτερη ορθόδοξη σκέψη γύρω από το θέμα αυτό, καθώς και την όλη εκκλησιολογική δομή της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, αναμφιβόλως μπορούν να υπολογίσουν και να εκτιμήσουν και το βαθμό ευθύνης που αποδίδεται στην Εκκλησία της Ρώμης στη σχετική παράγραφο που διατυπώθηκε στο Μήνυμα των Προκαθημένων των Ορθοδόξων Εκκλησιών![3].

2. Ο ίδιος παρουσίασε κείμενο που περιείχε τις απόψεις του.

3. Για να έχει κανείς μιά γενικότερη εικόνα και να κατανοήσει καλύτερα το όλο πνεύμα του κειμένου του Μηνύματος που αναφέρεται στην Ουνία και στις σχέσεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας με την Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, όπως εξελίσσονται αυτές τελευταίως, θα πρέπει να έχει υπόψη του μεταξύ άλλων: α) τα κείμενα των αποφάσεων των τελευταίων συναντήσεων της Μικτής επί το Θεολογικού Διαλόγου Επιτροπής της Ρωμαιοκαθολικής και Ορθοδόξου Εκκλησίας που συγκλήθηκαν στη Βιέννη (26-31 Ιαν. 1990) και στο Freising του Μονάχου (6-15 Ιουν. 1990), β) τα όσα ειπώθηκαν στη συνεδρίαση των Ορθοδόξων Μελών της Μικτής επί του Θεολογικού Διαλόγου Επιτροπής στο Φανάρι (11-12 Δεκ. 1990), γ) τις όσες κατά καιρούς πρωτοβουλίες ανέλαβε και τα όσα σε διάφορες περιστάσεις δήλωσε ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος (β. π.χ. τον λόγον που απήυθυνε προς την Παπική

Στη Σύναξη οι Προκαθήμενοι ασχολήθηκαν και με άλλα διεκλησιαστικά θέματα· καταδίκασαν τον *προσηλυτισμό*, τον οποίο διέκριναν από τον *ευαγγελισμό* και την *ιεραποστολή*, και επεσήμαναν την απαράδεκτη δραστηριότητα ορισμένων «φονταμενταλιστών» και «Διαμαρτυρομένων», οι οποίοι θεωρούν τις Ορθόδοξες χώρες ως «χῶρον ἱεραποστολῆς». Επίσης συζητήθηκε και η θέση της Ορθόδοξης Εκκλησίας έναντι του Παγκόσμου Συμβουλίου Εκκλησιών, και υπογραμμίσθηκε ότι ο πρωταρχικός στόχος αυτού πρέπει να είναι η προσπάθεια πρός αποκατάστασιν τῆς χριστιανικῆς ενότητος»[4], και ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία «δεν ἐγκρίνει οἱανδήποτε τυχόν τάσιν πρός ὑποβάθμισιν τοῦ πρωταρχικοῦ τούτου στόχου χάριν ἄλλων διαφερόντων καί σκοπιμοτήτων". Στα πλαίσια αυτά επισημαίνεται ότι οι Ορθόδοξοι αποδοκιμάζουν και ορισμένες πρόσφατες καινοτομίες όπως είναι «ἡ χειροτονία τῶν γυναικῶν εἰς τήν ἱερωσύνην καί ἡ χρῆσις περιληπτικῆς γλώσσης ἐν ἀναφορά πρός τὸν Θεόν.»

Αναφορά έγινε και στην αναταραχή που προκαλούν στην κανονική ενότητα των Ορθοδόξων οι *ομάδες σχισματικών*[5], οι οποίες «ὑφίστανται ἐκ παραλλήλου πρός τήν κανονικήν δομήν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.»

Όσον αφορά τις σχέσεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας με τις Ανατολικές Εκκλησίες μη Χαλκηδόνιες Εκκλησίες, τονίσθηκε η πρόοδος που σημειώθηκε στον μεταξύ τους Διάλογο και εκφράσθηκε η ευχή, μετά την άρση των υφισταμέων ακόμη εμποδίων, να καταλήξει αυτός σε αίσιο αποτέλεσμα, δηλ. στην ενότητα.

Η Σύναξη των Προκαθημένων, εκτός από την συζήτηση και τοποθέτησή της έναντι των διαχριστιανικών προβλημάτων, ασχολήθηκε, όπως αναμενόταν, και με τα γενικότερα προβλήματα που απασχολούν σήμερα την ανθρωπότητα, εκφράζοντας το ενδιαφέρον, την αγωνία και την ευαισθησία της Ορθόδοξης Εκκλησίας έναντι των προβλημάτων αυτών. Συγκεκριμένα, επισημάνθηκε ότι η ραγδαία τεχνολογική και επιστημονική πρόοδος πρέπει να συνυπάρχει με την δικαιοσύνη, την αγάπη και την ειρήνη, δηλαδή να συνοδεύεται από ανάλογη πνευματική και ηθική υποδομή και τονίσθηκε επίσης ότι είναι μεγάλα τα

Αντιπροσωπεία στις 30 Νοεμβρίου 1991 κατά την Θ. Λειτουργία για την Θρονική εορτή του Απ. Ανδρέου στον Πάνσεπτο Πατριαρχικό Ναό), δ) τα όσα οι Προκαθήμενοι των άλλων Ορθοδόξων Εκκλησιών, ιδίως των θιγέντων από την Ουνία, κατήγγειλαν, και ε) τα όσα με παρρησία είπε και κατήγγειλε ο Μητροπολίτης Ιταλίας Σπυρίδων κατά την έκτακτη Σύνοδο των Ρωμαιοκαθολικών Επισκόπων της Ευρώπης που συγκλήθηκε υπό την Προεδρία του Πάπα Ιωάννου-Παύλου του Β΄, στις 2 Δεκεμβρίου 1991, στο Βατικανό.

4. Ας σημειωθεί εδώ ότι και στο παρελθόν το Οικουμενικό Πατριαρχείο πολλές φορές έχει καλέσει το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών να μην αποκλίνει από τον πρωταρχικό στόχο και σκοπό για τον οποίο ιδρύθηκε.

5. Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται μεταξύ άλλων η Εκκλησία των Σκοπίων, οι Παλαιοημερολογήτες εκείνοι, οι οποίοι δεν έχουν επικοινωνία με την κανονική Εκκλησία, κ.ά.

προβλήματα που δημιουργούνται και οι κίνδυνοι που καιροφυλακτούν από την πρόοδο αυτή στον αγώνα επιβιώσεως το ανθρώπου ως ελευθέρου προσώπου.

Σε μια τέτοια σημαντική Σύναξη ασφαλώς δεν ήταν δυνατόν να μη συζητηθεί και το πρόβλημα της προστασίας το φυσικού περιβάλλοντος, το οποίο απειλείται από την «ἀλόγιστην καί εὐδαιμονιστικήν χρῆσιν τῆς υλικῆς δημιουργίας ὑπό τοῦ ἀνθρώπου.» Για να ευαισθητοποιήσει την κοινή γνώμη, η Ορθόδοξη Εκκλησία καλεί όλους τους Ορθόδοξους, «ὅπως ἀφιερώσουν τήν πρώτην Σεπτεμβρίου ἑκάστου ἔτους[6] ἡμέραν ἐνάρξεως τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους, εἰς προσευχάς καί δεήσεις ὑπέρ τῆς διασώσεως τῆς δημιουργίας τοῦ Θεοῦ καί εἰς ἐνστερνισμόν τῆς πρός τήν φύσιν στάσεως, τήν ὁποία ὑπαγορύει ἡ Θεία Εὐχαριστία καί ἡ ἀσκητική Παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας»[7].

Η πορεία της Ευρώπης προς την ενότητα αυτής χαιρετίσθηκε επίσης με ιδιαίτερη μνεία από τους Προκαθήμενους των Ορθοδόξων Εκκλησιών, οι οποίοι υπενθύμισαν ότι εντός αυτής διαβιώνει μεγάλος αριθμός Ορθοδόξων, με προοπτική να αυξηθεί αυτός με την προσέλευση και άλλων στο μέλλον.

Το γεγονός αυτό, τόνισαν οι Προκαθήμενοι, «καθιστᾷ τήν Ἐκκλησίαν ἡμῶν σημαντικόν παράγοντα εἰς τήν διαμόρφωσιν τῆς Ἡνωμένης Εὐρώπης καί αὐξάνει τάς εὐθύνας αὐτῆς».

Τους Προκαθημένους απασχόλησε επίσης και η αδελφοκτόνος σύγκρουση των Σέρβων και Κροατών στη Γιουγκοσλαβία, για την οποία εξέφρασαν την λύπη τους, σημειώνοντας ότι «ἀπαιτεῖται ἀπό τούς ἡγέτας τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας καί πάντας ἡμᾶς ἰδιαίτερα προσοχή, ποιμαντική εὐθύνη καί κατά Θεοῦ σοφία, προκειμένου νά ἀποτραπῆ ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος διά τυπικούς καί ἐθνικούς λόγους.» Επίσης ο Προκαθήμενοι εξέφρασαν την ιδιαίτερη ευαισθησία τους γιά όλους τους λαούς, «οἱ ὁποῖοι εἰς τάς ἄλλας ἠπείρους ἀγωνίζονται διά τὴν ἀξιοπρέπειαν, τὴν ἐλευθερίαν καί τήν εν δικαιοσύνη ἀνάπτυξιν αὐτῶν», και διατύπωσαν την ευχή να επικρατήσει ειρήνη και καταλλαγή στην περιοχή της Μέσης Ανατολής.

Τέλος, κάλεσαν τους ανά την οικουμένην Ορθόδοξους πιστούς «εις τήν ἑνότητα περί τούς κανονικούς αὐτῶν ποιμένας», όλους δε που πιστεύουν στο

6. Ας σημειωθεί εδώ ότι το Οικουμενικό Πατριαρχείο έχει ευαισθητοποιηθεί εδώ και αρκετό καιρό για το περιβαλλοντολογικό πρόβλημα και από το 1989 έχει καθιερώσει ως Ημέρα Περιβάλλοντος την πρώτη Σεπτεμβρίου. Επίσης είχε διοργανώσει στην Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης, από 5 μέχρι 12 Νοεμβρίου 1991, Διορθόδοξο Συνέδριο επί της προστασίας του περιβάλλοντος, το οποίο παρακολούθησε και ο Πρόεδρος του Παγκόσμιου Ταμείου για την Φύση Πρίγκιπας Φίλιππας, Δούκας του Εδιμβούργου. Επίσης με την συμμετοχή του ίδιου πραγματοποιήθηκε για τον ίδιο σκοπό ημερίδα εντός του Ιουνίου 1992 στην Ιερά Μονή Αγίας Τριάδας της Χάλκης, όπου στεγάζεται η ομώνυμη Θεολογική Σχολή.

7. Ευχόμαστε, το παράδειγμα και την έκκληση αυτή της Ορθόδοξης Εκκλησίας να ακολουθήσουν και να ενστερνισθούν και τα Ηνωμένα Έθνη και να καθιερώσουν την 1ην Σεπτεμβρίου εκάστου έτους, ως Ημέρα Προστασίας του Περιβάλλοντος.

Χριστό «είς καταλλαγήν καί άλληλεγγύην πρό τῶν ἐπαπειλούντων τόν κόσμον σήμερον κινδύνων.»

΄Ολα τα προαναφερθέντα θέματα συμπεριλαμβάνονται στο κείμενο του *Μηνύματος*[8], το οποίο υπέγραψαν μετά από την διημερή Σύναξη όλοι οι Προκαθήμενοι των Ορθοδόξων Εκκλησιών. Αποκορύφωμα της Συνάξεως αυτής η οποία απετέλεσε ιστορικό σταθμό στην πορεία της Ορθόδοξης Εκκλησίας, ήταν η Θεία Λειτουργία, η οποία κατά πανηγυρικό τροπο τελέσθηκε στον πάνσεπτο Πατριαρχικό Ναό το Αγίου Γεωργίου την Κυριακή της Ορθοδοξίας. Κατά την Θ. Λειτουργία, στην οποία έλαβαν μέρος όλοι οι Προκαθήμενοι των Ορθοδόξων Εκκλησιών προεξέρχοντος το Οικουμενικού Πατριάρχου Βαρθολομαίου, ο Αρχιγραμμετεύων της Αγίας και Ιεράς Συνόδου του Οικουμενικού Πατριαρχείου Μητροπολίτης Φιλαδελφείας Μελίτων ανέγνωσε από τον Ιερό ΄Αμβωνα το «Μήνυμα», με το οποίο η Ορθοδοξία ενωμένη έδινε για μία ακόμη φορά στον κόσμο την δική της μαρτυρία και το δικό της δυναμικό παρόν.

Στο τέλος της θ. Λειτουργίας έγινε με όλη την μεγαλοπρέπεια η λιτάνευση των ιερών εικόνων, τις οποίες κρατούσαν οι Προκαθήμενοι των Ορθοδόξων Εκκλησιών. Με τις εικόνες αυτές ευλόγησαν από τον πρώτο όροφο του νέου Πατριαρχικού κτιρίου τα γεμάτα από συγκίνηση και ενθουσιασμό πλήθη.

Τα κυριότερα συμπεράσματα, τα οποία είναι δυνατόν να εξαχθούν από την πολύ σημαντική και ιστορική για ην Ορθοδοξία Σύναξη των Προκαθημένων των Ορθοδόξων Εκκλησιών στην ΄Εδρα του Οικουμενικού Πατριαρχείου συνοψίζονται ως εξής:

1) Η Σύναξη στέφθηκε «υπό επιτυχίας αξιολόγου»[9].

2) Διατρανώθηκε για μιά ακόμη φορά η ενότητα της Ορθοδοξίας[10].

3) Παρόλο ότι δεν είχε τον τύπο μιάς Πανορθόδοξης Συνόδου, όμως η Σύναξη αυτή πέρασε στην ιστορία ως η πλέον σημαντική συνάντηση «ἐπί τῷ αὐτῶν» όλων των Προκαθημένων των Πρθοδόξων Εκκλησιών, τουλάχιστον μέχρι το έτος αυτό του εικοστού αιώνος που διανύουμε.

4) Η Σύναξη δεν περιορίσθηκε μόνο σε επισημάνσεις και διαπιστώσεις, αλλά εξέφρασε ευθαρσώς την αγανάκτηση και την πικρία της για την συμπερι-

8. Ας σημειωθεί ότι το κείμενο αυτό δεν είναι άλλο από εκείνο που συντάχθηκε κατά την προπαρασκευαστική συνάντηση της Ορμύλιας. Επ' αυτού έγιναν μόνον μικρές επουσιώδεις αλλαγές.

9. Αυτό τονίσθηκε τόσο από τον Παναγιώτατο Οικουμενικό Πατριάρχη Βαρθολομαίο, κατά το αποχαιρετιστήριο δείπνο προς τιμήν των Αγιωτάτων Προκαθημένων την Κυριακή της Ορθοδοξίας, όσο και από τους λοιπούς Προκαθημένους των Ορθοδόξων Εκκλησιών.

10. Κατά την πρόποση που έκανε ο Οικουμενικός Πατριάρχης κατά το επίσημο γεύμα προς τιμήν των Προκαθημένων τω Ορθόδοξων Εκκλησιών την Κυριακή της Ορθοδοξίας, αναφερόμενος στην ενότητα αυτή υπογράμμισε μεταξύ άλλων, ότι «η αναίμακτος θυσία πέριξ το΄υ αυτο΄υ Ιερο΄υ Θυσιαστηρίου», την οποίαν «ως αδελφοί όμαιμοι από κοινο΄υ προσήνεγκαν» αποτελεί «επισφράγισις μυστηριακή τ΄ης εν τ΄η πίστει καί αγάπη καί ελπίδι αρραγο΄υς αυτ΄ων ενότητος».

φορά ορισμένων χριστιανικών ομάδων σε βάρος των Ορθοδόξων, και κατήγγειλε και καταδίκασε κάθε αντιχριστιανική και αντορθόδοξη ενέργεια.

5) Καθορίσθηκε ομοφώνως, παρά τις κάποιες αρχικά δικαιολογημένες και «φυσιολογικές» ίσως δυσκολίες και διαφοροποιήσεις ορισμένων μελών της Συνάξεως, η επίσημη θέση της Ορθόδοξης Εκκλησίας έναντι των άλλων Χριστιανικών Εκκλησιών και Ομολογιών, καθώς και έναντι του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών, και ορίσθηκαν τα πλαίσια μέσα στα οποία πρέπει να κινούνται μετά τα τελευταία γεγονότα και τις εξελίξεις, ο Θεολογικοί Διάλογοι που διεξάγονται μεταξύ της Ορθόδοξης Εκκλησίας και των άλλων Χριστιανικών Εκκλησιών.

6) Εκδηλώθηκε ενεργά το αμέριστο ενδιαφέρον της Ορθόδοξης Εκκλησίας για τα σύγχρονα οξέα και φλέγοντα προβλήματα που απασχολούν σήμερα την ανθρωπότητα. Επεσημάνθηκε επίσης και η ευθύνη που φέρει και ο ρόλος που καλείται να διαδραματίσει σήμερα η Ορθοδοξία σε ένα κόσμο που επιζητεί την ταυτότητά του μέσα από τις «μυστηριώδης κυοφορίες» της σύγχρονης πολιτικής και πολιτισμικής αλλαγής.

7) Τέλος, εκείνο που πρέπει να τονισθεί εδώ είναι ότι με την Σύναξη αυτή όλων των Προκαθημένων των κατά τόπους Αγιωτάτων Ορθοδόξων Πατριαρχείων, Αυτοκεφάλων και Αυτονόμων Εκκλησιών στο Κέντρο της Ορθόδοξίας ενισχύθηκε ο πνευματικός ηγετικός ρόλος το Οικουμενικού Πατριαρχείου. Το ρόλο αυτό του Οικουμενικού Πατριαρχείου επεσήμαναν, στοιχούντες στη δισχιλιετή κανονική τάξη και παράδοση των Εκκλησιών, και κατά την περίοδο της Συνάξεως οι Προκαθήμενοι των Ορθοδόξων Εκκλησιών[11]. Το επιβεβαίωσαν οι ίδιοι για μιά ακόμη φορά και στην αρχή του «ηνύματος" της Συνάξεως: «Συνελθόντες ἐν Ἁγίω Πνεύματι εἰς σύσκεψιν, σήμερον, 15ην Μαρτίου 1992, Κυριακήν τῆς Ὀρθοδοξίας, τῇ πρωτοβουλία καί προσκλήσει *τοῦ ἐν ἡμῖν Πρώτου*[12] *Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου* κυρίου Βαρθολομαίου...εις Φανάριον καί ὑπό τήν προεδρίαν αὐτοῦ, ἡμεῖς, οἱ κατά έλεος καί χάριν Θεοῦ Προκαθήμενοι τῶν κατά τόπους Ἁγιωτάτων Πατριαρχείων καί Αὐτοκεφάλων καί Αὐτονόμων Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν...».

11. Ενδεικτικά αναφέρομεν α΄) τον μεστόν υψηλών νοημάτων λόγον του Μακαριωτάτου Πατριάρχου Αλεξανδρείας κ. Παρθένιου, τον οποίον εκφώνησε κατά την Α΄ στάση των Χαιρετισμών στον Πάνσεπτο Πατριαρχικό Ναό του Αγ. Γεωργίου, υπογραμμίσας τον ιδιαιτέρως σημαντικό και ουσιαστικό ρόλο που διαδραματίσας το Οικουμενικό Πατριαρχείο μέσα στην Ορθόδοξη Εκκλησία, και β΄) την θέση επί του ιδίου θέματος του Πατριάρχου Ιεροσολύμων κ. Διόδωρου, ο οποίος σε κείμενό του, στο οποίο παρουσιάσθηκαν οι θέσεις του Πατριάρχου Ιεροσολύμων, υπογραμμίζει μεταξύ άλλων και τα εξής: «Η Αγιωτάτη ημῶν τῶν Ιεροσολύμων Εκκλησία ... αναγνωρίζει τα προνόμια και δικαιώματα τοῦ Πατριαρχείου Κωνταντινουπόλεως καί τῶν άλλων Παλαιοτάτων Πατριαρχείων , όσα αι Αγίαι Οικουμενικαί Σύνοδοι απένειμαν αυτοῖς, ως καί ό,τι η πράξις τῆς Αγίας ημῶν Ορθοδόξου Εκκλησίας προνομιούχως επεδαψίλευσεν αυτοῖς...».

12. Η έκφραση αυτή απαντά στον 34 κανόνα των Αγίων Αποστόλων.

Μικρό σχόλιο σε Μεγάλο γεγονός

Ιστορικοκριτική άποψη

Νίκος Γρ. Ζαχαρόπουλος

Μέχρι στιγμής δεν είχαμε παρά μόνο κυρίως «δοξολογικές» αναφορές στο αξιόλογο αυτό γεγονός. Μας λείπουν οι εμπεριστατωμένες αναλύσεις που θα μας θέσουν μπρος στα σοβαρά ζητήματα που σηματοδοτούνται από τις μοναδικές στην ιστορία της ανθρωπότητας αυτού του είδους εκφάνσεις. Πολύ περισσότερο καθίστανται αυτές αναγκαίες μια που το γεγονός είναι πρωτοφανές. Γι' αυτό, εξάλλου, σημειολογικά αναζητήθηκε ο χαρακτηρισμός του σε όρο γνωστό βέβαια, και ιδιαίτερα χρησιμοποιούμενο στο πλαίσιο του θεολογικού γλωσσαρίου, άγνωστο όμως στην ιστορία της Εκκλησίας γι'αυτού του είδους υποθέσεις. Ο όρος, λοιπόν που ακούστηκε ήταν «ΣΥΝΑΞΙΣ», Σύναξη των Προκαθημένων της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Ο όρος χρησιμοποιήθηκε στο Δελτίο Οικουμενικής Επικαιρότητας «*Ενημέρωσις*», που εκδίδεται από τη μόνιμη αντιπροσωπεία του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην έδρα του Παγκοσμίου Συμβουλίου των Εκκλησιών, τεύχ. Η-1992/3-4.

Στο επίσημο δημοσιογραφικό όργανο της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος γίνεται λόγος, σε τίτλο άρθρου για «ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ των Προκαθημένων στο Φανάρι», ενώ στο κείμενο του σχετικού άρθρου χρησιμοποιείται και ο όρος «Σύναξη» (*Εκκλησιαστική Αλήθεια*, έτος 16., αρ. φ. 344,16 Μαρτίου 1992).

Φυσικά η όλη υπόθεση δεν πρέπει να επικεντρωθεί στην ονομασία που πρέπει να λάβει το ύψιστης σημασίας αυτό γεγονός. Παραταύτα όμως υφίσταται η αδήριτη ανάγκη να ενταχθεί στο πλαίσιο της εκκλησιαστικής ζωής, πράγμα που δεν μπορεί να συμβεί αν προηγουμένως δεν καταχωρισθεί στο σημειολογικό κύκλο των εκκλησιαστικών συμβάντων και συμβαινόντων. Εδώ ίσως είναι ανάγκη να τονισθεί ότι με τη σηματοδότηση των γεγονότων έχουμε εμφανείς τις κατευθύνσεις, εκτός αν και σ' αυτά ισχύουν πια τα κοσμικά δεδομένα, οπότε και οι πιθανές κατευθύνσεις καθορίζονται από ένα γνωστό σε μας κατάλογο χαρακτηριστικών (διπλωματία, κίνητρα φατριασμού, οικονομικά συμφέροντα, ανταγωνισμοί κ.π.ά.), αμφίβολης συνήθως ποιότητας. Η διαφάνεια όμως στην εκκλησιαστική ζωή είναι ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της γνησιότητάς της.

Κι ας επανέλθουμε στις σκέψεις μας ως προς την έννοια του όρου που, κατά κάποιο τρόπο, έκανε την εμφάνισή του για να χαρακτηρίσει το γεγονός, τον όρο «σύναξις».

Όπως είναι γνωστό ο όρος αυτός έχει καταχωρισθεί στην εκκλησιαστική γλώσσα στην περιοχή της λειτουργικής πράξης και ζωής. Αποφεύγοντας εδώ τη λεπτομερή και εκτενή ανάλυσή του, σημειώνουμε ότι αυτός πάντοτε δήλωνε στο χριστιανικό κόσμο τη συνάθροιση, τη συναγωγή των πιστών στους ιερούς τόπους, προκειμένου να λάβουν μέρος σε λατρευτικές εκδηλώσεις. Ως αρχαιότερες λατρευτικές συνάξεις θεωρούνται εκείνες που πραγματοποιούνταν στα Μαρτύρια των κοιμητηρίων προκειμένου να τιμηθούν οι Μάρτυρες. Στη συνέχεια, φυσικά, πάλι εντός της ίδιας περιοχής, της λειτουργικής, έχουμε και την απόδοση σ' αυτόν και άλλων βασικών εννοιών. (Βλ. τα σχετικά στα εγχειρίδια της Λειτουργικής).

Επομένως, αν και όλη η υπόθεση για την οποία γίνεται λόγος συνδυάσθηκε με την εορτή της Ορθοδοξίας και ξεκίνησε επίσημα με τη Θεία λειτουργία, τελικά όμως ο σκοπός της δεν φάνηκε προς τα έξω και ασφαλώς δεν ήταν τελετουργικός, αν και τα τηλεοπτικά κυρίως μέσα εκεί έριξαν όλο το βάρος της προβολής του γεγονότος. Και φυσικά εκεί δεν ήταν το βάρος, αν λάβει κανείς υπόψη ότι πραγματοποιήθηκε ένα είδος προσύσκεψης με επικεφαλής που ορίσθηκε από το Οικουμενικό Πατριαρχείο ο τότε Μύρων και τώρα Εφέσου γέροντας μητροπολίτης Χρυσόστομος, που δεν μπόρεσε όμως να παραστεί και αντί αυτού διηύθυνε τις εργασίες ο μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης. Ας λεχθεί εδώ για την ιστορία του πράγματος ότι σ' αυτή την προσύσκεψη έλαβαν μέρος μόνον κληρικοί, εκπρόσωποι των Ορθοδόξων Εκκλησιών και οι εργασίες πραγματοποιήθηκαν «κεκλεισμένων των θυρών». Φυσικά διέρρευσαν κάποιες πληροφορίες σχετικά με ορισμένα εκεί διαμειφθέντα και άλλα του παρασκηνίου που πιθανώς μάλιστα, όταν δεν υπάρχει άμεση και επίσημη πληροφόρηση, μπορεί αυτά να αποτελούν τον κύριο κορμό της έλξης της προσοχής των ενδιαφερομένων, ενώ τόσα σημαντικά θα είχε κανείς να παρατηρήσει στο τελικό αποτέλεσμα.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τα παραπάνω, σαφώς το όλο ζήτημα θα έπρεπε να συσχετισθεί με την «εύρεση επί τω αυτώ» των εκπροσώπων της Εκκλησίας για συζήτηση θεμάτων που απασχολούν την Εκκλησία. Είναι δυνατόν το σχήμα που εμφάνισε η «σύναξη» αυτή να ενταχθεί στα γνωστά από την παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας ή ακολουθείται, κατά ένα γενικό τρόπο, εκείνο το του Φωτίου «τά ἐκκλησιαστικὰ ταῖς πολιτικαῖς ἐπικρατείαις καὶ διοικήσεσι συμμεταβάλλεσθαι εἴωθεν»;

Και θα διερωτηθεί κανείς τι σχέση μπορεί να υπάρχει εκείνου «ταῖς πολιτικαῖς» με τη «σύναξη». Απλούστατα ζούμε σε μια εποχή που οι επικεφαλής των

κρατών κάθε λίγο συνέρχονται, συσκέπτονται, αντιπαρατίθενται ή συμφωνούν και αποφασίζουν για υποθέσεις δικές τους και των «υπηκόων» τους, αλλά και άλλων, και όλων των ανθρώπων και φθάνουν μέχρι του σημείου να υπαγορεύουν και τη νέα τάξη των πραγμάτων του κόσμου μας. Αξιέπαινη η προσπάθειά τους, όσο δε λείπει η καλή πρόθεσή τους, εξυπηρετούνται τα ανθρώπινα δίκαια, δεν καταπατείται η ελευθερία των άλλων και δεν καταδυναστεύονται οι λαοί.

Εφόσον, λοιπόν, στις κρατικές ή διακρατικές προσπάθειες και σχέσεις κύριος και ύψιστης σημασίας μοχλός αποβαίνει για τη διευθέτηση των διάφορων κρατικών ζητημάτων η προσφυγή στη διακριτική διαπραγματευτική βούληση των ισχυρών, γιατί το ίδιο να μη συμβαίνει και στον εκκλησιαστικό χώρο; Φυσικά αυτό θα μπορούσε να είναι μια άποψη και μια επιθυμία και μια βλέψη, ένα τελοσπάντων ζητούμενο από ορισμένους, πόσο όμως ανταποκρίνεται στον ειδικό εκκλησιαστικό χώρο;

Ας μην απομακρυνθούμε όμως από την αρχή που έθεσε ο Μέγας Φώτιος κι ας προσπαθήσουμε να αντιληφθούμε το γνήσιο νόημά της. Έτσι ασφαλώς είναι δυνατόν να αποφευχθούν κάποιες σοβαρές αστοχίες στα δρώμενα στον εκκλησιαστικό χώρο.

Η κατάσταση που επικρατεί κατά την περίοδο που αναδεικνύεται ο Φώτιος πατριάρχης είναι ιδιαιτέρως έκρυθμη. Έχουν κάνει την εμφάνισή τους δύο σοβαρές αντιμαχόμενες παρατάξεις, κυρίως μεταξύ των επιφανών οικογενειών της πρωτεύουσας, που συμπαρασύρουν και τις μάζες του λαού στους αγώνες και τις επιδιώξεις τους. Πρόκειται για τις φατριές των «Ζηλωτών» και των «Πολιτικών». Οι πρώτοι ήταν εχθροί της αναγέννησης των γραμμάτων, ενώ οι δεύτεροι ένθερμοι θιασώτες της. Οι πρώτοι υποστήριζαν την ανάγκη εφαρμογής αυστηρών κανόνων ηθικής συμπεριφοράς στη ζωή και δε δίσταζαν να επιβάλλουν βαρύτατες ποινές για ηθικές παρεκτροπές, ενώ οι δεύτεροι χαρακτηρίζονταν για την ανεκτική τους στάση έναντι των ηθικών παρεκτροπών. Η σοβαρότερη όμως διαφορά μεταξύ των δυο μερίδων ήταν εκείνη που επικεντρωνόταν στην αντιμετώπιση των σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας. Οι πρώτοι δεν επιθυμούσαν καμιά παρέμβαση της Πολιτείας στα πράγματα της Εκκλησίας, ενώ οι δεύτεροι όχι απλώς ανέχονταν αλλά και επιδίωκαν τη στενή συνεργασία των δύο οργανισμών, που θεωρούσαν ότι τα όριά τους ήταν τελείως δυσδιάκριτα και επομένως ήταν φυσικό και οι μέθοδοι λειτουργίας τους να μη διέφεραν ιδιαιτέρως. Εδώ ας προστεθεί ότι η ανάμειξη του Πάπα Ρώμης στην υπόθεση της απομάκρυνσης από το θρόνο του Κωνσταντινουπόλεως Ιγνατίου και η «ἀθρόον» αναβίβαση σ' αυτόν του λόγιου λαϊκού Φωτίου, γεγονός που είχε σχέση με τις πολιτικές αλλαγές του τόπου, επηρέασε ιδιαιτέρως τον Φώτιο να αποκρυσταλλώσει για τις περιστάσεις εκείνες ορισμένες απόψεις.

Αν τώρα σκεφθεί κανείς ότι στην Ορθόδοξη Ανατολή δεν είναι το θεσμικό πλαίσιο το κυρίαρχο στη συγκρότηση της Εκκλησίας στοιχείο αλλά οι βασικές αρχές-ιδέες, όπως η αποστολικότητα, η ευχαριστιακή ενότητα, η καθολικότητα καθώς και η συνοδικότητα, πάνω στις οποίες στηρίζεται, αντιλαμβάνεται ότι η άποψη του Φωτίου για την οποία πάντοτε τόσος λόγος γίνεται δεν μπορεί στην Ορθοδοξία να παίξει κυρίαρχο της έκβασης όλων των ζητημάτων της ρόλο και σε κάθε εποχή.

Περαιτέρω η όλη υπόθεση είναι απαραίτητο να συνδυασθεί και με άλλη «αρχή» για την οποία γίνεται πάντοτε, αλλά και τώρα, ιδιαίτερος λόγος. Ο 2 κανόνας της Β΄ Οικουμενικής συνόδου και ο 28 κανόνας της Δ΄ Οικουμενικής συνόδου υπήρξαν το κυρίαρχο στοιχείο που σε συσχετισμό με εκείνη τη ρήση του Φωτίου, προβλήθηκε ως το αποτελεσματικότερο για τότε και τώρα επιχείρημα για προβολή και στερέωση του πρωτείου τιμής του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

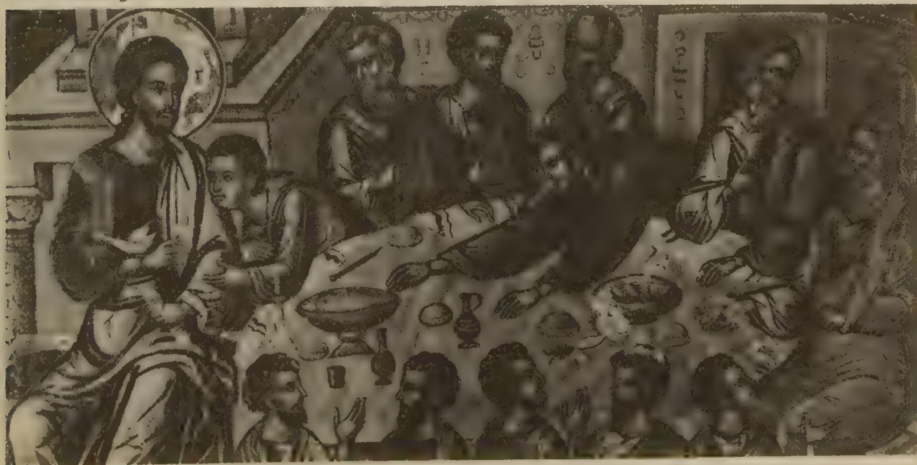
Δεν υπεισερχόμαστε στην ιστορική ανάλυση των δυο αυτών βασικών εκφρασμάτων που παρουσίασαν μια νέα κατεύθυνση στα πράγματα της Εκκλησίας και που τείνουν να επηρεάζουν ακόμη και μέχρι σήμερα, θετικά ή αρνητικά, τα δεδομένα του εκκλησιαστικού χώρου. Η ανάλυση αυτή ασφαλώς θα βοηθούσε στην κατανόηση του όλου ζητήματος που σήμερα προκύπτει και εξαιτίας του γεγονότος της «Σύναξης των Προκαθημένων», αλλά αυτή απαιτεί εκτεταμένη και επίπονη μελέτη που ξεφεύγει από τα όρια των δυνατοτήτων που εδώ έχουμε. Έτσι επιγραμματικά περιοριζόμαστε να πούμε πως δεν υπάρχει η δυνατότητα σε υποθέσεις ρευστότητας να εμμένουμε, παρόλο που, κατά παράδοξο τρόπο, αυτές κράτησαν σε ορισμένους τομείς, όπως στα θέματα διοίκησης της Εκκλησίας, κυρίαρχη θέση και επέζησαν και ύστερα από την κατάργηση και εξαφάνιση αυτών των στοιχείων που τις παρήγαγαν. Έτσι ο ιστορικός J. Meyendorff (Βλ. *Η βυζαντινή κληρονομία στην Ορθόδοξη Εκκλησία*, μετάφρ. Δ. Μόσχου, Αθήνα 1990, σ. 311) αφήνει να τονισθεί ότι λέγεται πώς από καιρού σε καιρό ακούγονται φωνές που αρνούνται το πρωτείο της Κωνσταντινουπόλεως και κάποιοι εισηγούνται και αυτή τη μεταφορά του σε μέρη όπως η Μόσχα ή η Ν. Υόρκη, για να προσθέσει παρακάτω κάτι που πια ο ίδιος το λέει, πως θα έπρεπε δηλαδή να αποτραπεί ο στραγγαλισμός του Οικουμενικού Πατριαρχείου, έτσι απλά, από τους Τούρκους στο βρώμικο γκέτο της Ισταμπούλ. Και αυτό προέρχεται από έναν αξιόλογο επιστήμονα Ρώσο που ζει στην Αμερική και δηλώνει «Ρωμαίος ή Βυζαντινός».

Βλέπουμε, λοιπόν, που μπορούν να οδηγούν οι απολυτοποιήσεις και τα ιστορικά απολιθώματα. Αυτό που θεωρείται, επομένως, απαραίτητο είναι κανείς να μένει στο ουσιαστικό, στην πεμπτουσία των πραγμάτων και στην προκείμενη περίπτωση στην πεμπτουσία της Εκκλησίας. Αυτή δεν μπορεί να προέρ-

χεται και να εξαρτάται από τα ρευστά αυτού του κόσμου, όπως είναι οι εξουσίες, οι φυλές, τα γεωγραφικά όρια και τα απολιθώματα τα ιστορικά που πολλές φορές εκλαμβάνονται ως η Παράδοση κι ούτε και να αποβλέπει στα υποκατάστατα που αλλοιώνουν τον προορισμό της.

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο μπορεί βεβαίως να κέρδισε αρχικώς για καθαρά λόγους ιστορικούς την επωνυμία και την αποστολή του, μα ας μη ξεχνούμε ότι αυτά τα διατήρησε στη συνέχεια και τα διατηρεί όχι μέσα από τα ρευστά σχήματα αυτού του κόσμου αλλά από την αποδεδειγμένη θεία αποστολή του για διατήρηση της αλήθειας, αδελφοσύνη, αγάπη και καθολικότητα, που δεν κερδίζονται με κοσμικές διεκδικήσεις αλλά μέσα από την εκκλησιαστική πράξη και ζωή.

Μέχρις εδώ θίξαμε μόνο μια απαραίτητη για κάθε περαιτέρω συζήτηση του θέματος παράμετρό του. Θα ήταν πολύ σημαντικό αν οι αναλύσεις συνεχίζονταν με επιστημονική κριτική διάθεση και στις λοιπές του παραμέτρους, πως δηλαδή επιτέλους στην πραγματικότητα εμφανίζονται οι σχέσεις των Ορθοδόξων Εκκλησιών μεταξύ τους και πώς έναντι των άλλων Εκκλησιών, πώς καθορίζεται και σε ποιά σημεία η ενιαία στάση των Ορθοδόξων, τι συμβαίνει με τους φατριασμούς και ποιες τελικά είναι οι εμφανιζόμενες ως αντικανονικές πράξεις, τι θα γίνει με τις πολλαπλές κατά τόπους επισκοπές και το ζήτημα των εκκλησιαστικών δικαιοδοσιών, ποια η γλώσσα του μηνύματος, ποια η σχέση λόγου και πράξης, ποια θέματα άμεσης αντιμετώπισης δεν έχουν θιγεί και γιατί, και τόσα άλλα που προκύπτουν από το ίδιο το κείμενο του «μηνύματος» και δίνουν τις θετικές όμως διαστάσεις που ένα τόσο σημαντικό γεγονός περικλείει και που πρέπει το ταχύτερο να προβληθούν με τις δέουσες σχετικές αναλύσεις.

Μυστικός Δείπνος, Τοιχογραφία Ι. Μ. Σταυρονικήτα.

Από την εσωστρέφεια στην κοινή μαρτυρία Σχόλια στο μήνυμα των Ορθοδόξων Προκαθημένων

Ιωάννης Σ. Πέτρου

Η σύναξη των Προκαθημένων των Ορθοδόξων Εκκλησιών στην Κωνσταντινούπολη (15/3/1992), αλλά και το μήνυμά τους υπήρξαν ευχάριστες εκπλήξεις. Μετά από τις πρόσφατες μεταβολές στο παγκόσμιο σκηνικό, είναι η πρώτη φορά που οι Ορθόδοξες Εκκλησίες τοποθετούνται επίσημα, με ένα περιεκτικό μήνυμα, απέναντι στα προβλήματα, παλαιά και νέα, που αντιμετωπίζει ο σύγχρονος άνθρωπος. Τόσο η σύναξη, όσο και το μήνυμα έχουν μεγάλη σπουδαιότητα. Με τη σύναξη αυτή εκφράζεται η ενότητα των Ορθόδοξων Εκκλησιών, ενώ με το μήνυμα εκδηλώνεται η κοινή παρουσία τους στο σύγχρονο κόσμο και το κοινό ενδιαφέρον τους τόσο για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι ίδιες, όσο και για τα προβλήματα που απασχολούν το σύγχρονο άνθρωπο (κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά και περιβαλλοντικά). Είναι δυνατό να λεχθεί ότι με το μήνυμα αυτό επιχειρείται να καλυφθεί το "κοινωνικό έλλειμμα" των Ορθοδόξων ΄Εκκλησιών. Στο άρθρο αυτό θα αναλύσουμε σύντομα, τα σημεία του μηνύματος που αναφέρονται σε προβλήματα του κοινωνικού χώρου και στο οικολογικό πρόβλημα, ενώ παράλληλα θα κάνουμε ορισμένες γενικότερες επισημάνσεις.

1. Είναι πραγματικότητα ότι οι Ορθόδοξες Εκκλησίες είτε λόγω ειδικών συνθηκών, είτε εξαιτίας της επιρροής διαφόρων παραγόντων (όπως η καλλιέργεια ευσεβιστικών και ηθικιστικών νοοτροπιών και οι επιπτώσεις της εκκοσμίκευσης) καλλιέργησαν περισσότερο και υπερτόνισαν ορισμένες μόνον πλευρές της χριστιανικής ζωής. Η τυπολατρική ή αναπαραγωγική, εξάλλου, θεώρηση της παράδοσης δεν επέτρεψε τη δυναμική κατανόηση της παραδοσιακής καθολικότητας και την αναζήτηση τρόπων έκφρασής της. Ο χώρος που υπέστη ιδιαίτερα τις επιπτώσεις ήταν ο κοινωνικός, είτε με τη μειωμένη παρουσία σύγχρονων ορθόδοξων αναλύσεων και τοποθετήσεων, είτε με τη διαστρεβλωμένη και σκόπιμη προσαρμογή και την εξυπηρέτηση θελητά ή αθέλητα αλλότριων σκοπιμοτήτων. ΄Ετσι εμφανίστηκε η Ορθόδοξη Εκκλησία να τονίζει περισσότερο την ατομική καθαρότητα και τελείωση, να καταλήγει σε ένα είδος ιδιώτευσης και να αδιαφορεί για την κοινή μαρτυρία και την ευθύνη των Χριστιανών μέσα στην κοινωνία. Με την έννοια αυτή χρησιμοποιήθηκε προηγουμένως, ο όρος "κοινωνικό έλλειμμα".

Η αναπλήρωση όμως διαστάσεων που απουσιάζουν γίνεται μετά απο μια επίπονη αυτοκριτική πορεία και διαδιακασία αυτοκατανόησης. Αυτή στρέφεται στην ανάλυση και γνώση της πραγματικής λειτουργίας και των επιπτώσεων που έχει η διδασκαλία της Εκκλησίας στη συμπεριφορά και δράση των μελών της. Μόνο με τη γνώση των πραγματικών διαστάσεων ενός προβλήματος έχει τη δυνατότητα κανείς να το επιλύσει, καταπολεμώντας τους παράγοντες που το δημιουργούν και τις πρακτικές και νοοτροπίες που το συντηρούν. Προσπάθειες, βέβαια, ανάλυσης, δεν έλειψαν, αλλά, όπως συνήθως, περιθωριοποιήθηκαν είτε γιατί αγνοήθηκαν, είτε γιατί δε συζητήθηκαν, είτε γιατί καταπολεμήθηκαν. Συζήτηση πάντως διεξοδική δεν έγινε ποτέ.

Παρόλα αυτά πρέπει να αναφερθεί το κείμενο – απόφαση της Γ΄ Προσυνοδικής Διάσκεψης του 1986 για την επικράτηση της ειρήνης της δικαιοσύνης της ελευθερίας της αδελφοσύνης και της αγάπης μεταξύ των λαών, και για την άρση των φυλετικών και λοιπών διακρίσεων, που πρώτη θέλησε να καλύψει το έλλειμμα αυτό, καθώς και άλλες μεμονωμένες προσπάθειες ιδίως κατά τη δεκαετία του '80. Η κεκτημένη όμως συνήθεια δεν επέτρεψε τη δημιουργική συζήτηση γύρω από αυτές ή έστω οδήγησε στη χρησιμοποίησή τους ως επιχειρήματα αυτοδικαίωσης και όχι ως προκλήσεις για την αναπλήρωση του ελλείποντος στην πράξη. Γι'αυτό το μήνυμα αποτελεί ευχάριστη έκπληξη, σε εποχή μάλιστα, που απουσιάζουν ή μειώνονται οι προσπάθειες προς την κατεύθυνση της καλλιέργειας κοινωνικής συνείδησης.

2. Ο αιώνας μας χαρακτηρίζεται από την κατακυρίευση της φύσης από τον άνθρωπο, αλλά και από την κατακυρίευση ανθρώπων από ανθρώπους. Αυτά είναι καίρια προβλήματα που δημιουργούν και συντηρούν οι άνθρωποι. Η τραγική ειρωνεία είναι ότι η υποταγή της φύσης, αλλά και των ανθρώπων γίνεται με το πρόσχημα της εξυπηρέτησής τους, που λειτουργεί ουσιαστικά ως μύθος επιβολής, αφού επικαλύπτει την πραγματική επιδίωξη, που είναι η συγκέντρωση δύναμης. Μη βλέποντας κανείς αυτή την πλευρά δεν κατανοεί τη σύγχρονη πραγματικότητα και ζει στο μικρόκοσμό του θεωρώντας ότι έχει ξεφύγει από αυτή. ΄Εξοδος όμως πραγματική από τον κοινωνικό κόσμο δεν υπάρχει. Απλώς δημιουργείται πλασματική συνείδηση εξόδου από αυτόν, που δεν αναστέλλει τις επιπτώσεις της όποιας δράσης ή αδράνειας του ανθρώπου.

΄Οσα λέγονται στο μήνυμα για την αποτυχία των "ανθρωποκεντρικών ιδεολογιών" (&2) δίνουν την εντύπωση ότι όντως ο άνθρωπος αποτελεί το επίκεντρο το σύγχρονου κόσμου και ότι ή σύγχρονη εποχή είναι ανθρωπιστική. Η εντυπωση όμως αυτή είναι παραπλανητική, γιατί ο άνθρωπος δεν άποτελεί πραγματικά το επίκεντρο και το κριτήριο του σύγχρονου κόσμου. Κατανοείται βέβαια ότι με τη θέση αυτή εκφράζεται η αντίθεση στο ότι ο άνθρωπος έβγαλε το Θεό από τη ζωή του, και η στάση του αυτή οδήγησε στη δημιουργία πνευματικού κενού. Το ερώτημα όμως είναι όι Χριστιανοί τί κάνουν, ποιά μαρτυρία δίνουν με τη

ζωή τους; Το τραγικό είναι ότι ακολουθούν τον ίδιο τρόπο ζωής με τους άλλους ή φέρονται με τον ίδιο τρόπο τουλάχιστον στον κοινωνικό χώρο.

Εξάλλου, δεν πρέπει να λησμονείται ότι οι άνθρωποκεντρικές ιδεολογίες ήρθαν σαν φυσικό αποτέλεσμα της καταχρηστικής χρησιμοποίησης του ονόματος του Θεού κατά το Μεσαίωνα με στόχο να επιβληθούν οι ισχυροί στους αδυνάτους (βλ. πολιτικές και κοινωνικές θεωρίες κατά τον Μεσαίωνα), Στην αρχική του προσπάθεια ο ανθρωποκεντρισμός επανέφερε στο προσκήνιο τις βασικές αρχές ισότητας, δικαιοσύνης και αδελφότητας, που κήρυξε και εφάρμοσε ο αρχικός Χριστιανισμός. Η αρχική όμως δυναμική του ανθρωποκεντρισμού και η απαίτησή του για απελευθέρωση μεταβλήθηκαν σε λόγο εξουσίας και επιβολής. Δυναμοκεντρικός ως προς τη λειτουργία του ήταν ο Θεοκεντρισμός του Μεσαίωνα, δηναμοκεντρικές επίσης ώς προς τη λειτουργία τους αποδείχθηκαν οι λεγόμενες ανθρωποκεντρικές ιδεολογίες με τη χρησιμοποίηση του ίδιου του ανθρώπου ως μύθου για την καθυπόταξή του. Κάποτε θα πρέπει να ξεπεραστεί η ονοματική συγκριτική των συστημάτων ιδεών και να αναλυθεί η λειτουργία που επιτελούν. Η πραγματικότητα αποδεικνύει ότι διαφορετικά εξωτερικά συστήματα ιδεών δε συνεπάγονται οπωσδήποτε και διαφορετική λειτουργία ή επιδίωξη διαφορετικών σκοπών. Γι' αυτό και είναι ανάγκη πίσω από τα ονόματα να αναζητηθούν οι λειτουργίες και οι εξυπηρετήσεις. Έτσι, πίσω από την επίκληση των διαφόρων μορφών δήθεν ανθρωποκεντρισμού καλύπτεται η αλήθεια ότι η δύναμη, τα πράγματα, το χρήμα, δηλαδή η εξουσία με τις πολλαπλές εκφάνσεις της είναι το κυρίαρχο στοιχείο του σύγχρονου κόσμου. Η αναφορά σε "ανθρωποκεντρικές" ιδεολογίες κινδυνεύει να δικαιώσει το σύγχρονο κόσμο, δίνοντάς του το επιχείρημα ότι όντως είναι ανθρώπινος.

Ο σύγχρονος όμως κόσμος είναι απάνθρωπος. Απόδειξη της τραγικής αυτής κατάστασής του αποτελέι η αυξανόμενη περιθωριοποίηση μεγάλων πληθυσμιακών στρωμάτων και η αδιαφορία γι' αυτά, η συνεχής αύξηση του αριθμού των ανέργων και των προσφύγων, η επιλεκτική και για αλλότριους σκοπούς χρήση των δικαιωμάτων των ανθρώπων και των λαών, το πρόβλημα της πείνας κ.ά.π. Το τραγικότερο είναι ότι η επιστήμη (ακόμα και η επιστήμη της Κοινωνιολογίας) και η τεχνοκρατική νοοτροπία και τακτική χρησιμοποιούνται όχι για να διαφωτίσουν σχετικά με τους παράγοντες που δημιουργούν την κατάσταση αυτή, αλλά για να τη δικαιολογήσουν. Ο άνθρωπος έχει μικρότερη αξία από την επίτευξη της άριστης αριθμητικής απόδοσης. Αυτά δε σημαίνουν, βέβαια, ότι η επιστήμη δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί υπέρ του ανθρώπου. Είναι θέμα επιλογής. Γι' αυτό και είναι απαραίτητη η ανάλυση και κριτική της πραγματικότητας και όχι η προσφορά οποιουδήποτε άλλοθι. Η ανάλυση της πραγματικότητας και των βιαίων δυνάμεών της δεν συνεπάγεται ποτέ την αποδοχή της και την αποδοχή των "κανόνων" που διαμορφώνονται σε αυτήν. Η βαρβαρότητα δεν μπορεί να δικαιωθεί με κανένα τροπο, ούτε και να ωραιοποιηθεί. Στο σημείο αυτό η παράδοση της Εκκλησίας δείχνει το δρόμο. Τί εννοούμε με αυτό; Ό,τι

δημιουργεί ο άνθρωπος, και αυτό είναι ο κοινωνικός κόσμος με τα προβλήμτά του, έχει και την ευθύνη να το διορθώσει. Ένας κόσμος που απαξιώνει ανθρώπους δεν μπορεί να νομιμοποιείται είτε ενεργητικά είτε παθητικά. Η διαπίστωση της σκληρότητας του κόσμου δε συνεπάγεται απαλλαγή του ανθρώπου από την ευθύνη του γι' αυτόν. Η ευθύνη του και η ελπίδα του στον κόσμο της απελπισίας είναι ότι ο άνθρωπος μπορεί να τον μεταβάλει σε κόσμο ελπίδας και ανθρωπιάς. Και στην κατεύθυνση αυτή τον καλεί η Εκκλησία μιλώντας συνεχώς για συνεργασία, συνάντηση και κοινωνία μεταξύ ανθρώπων.

Εξάλλου, η κατάσταση της περιθωριοποίησης ανθρώπων και της απελπισίας είναι πλέον από βέβαιο ότι θα οδηγήσει σε έντονες κοινωνικές εκρήξεις. Η παρουσίαση του σύγχρονου κόσμου ως κόσμου ελευθερίας, δεν μπορεί ναλειτουργήσει πλέον ως μύθος καθιέρωσης. Ο άνθρωπος κινείται από την εμπειρία και από τη στάση που διαμορφώνει στην καθημερινότητα αντιμετωπίζοντας τα προβλήματά της και όχι από τις παραπλανητικές εξιδανικεύσεις της πραγματικότητας. Όταν μονομερώς διασφαλίζεται ο ζωτικός χώρος ορισμένων, αυτό δεν επικαλύπτεται από το μύθο του ιδανικού κόσμου. Ο περιθωριοποιημένος ζει την κατάσταση της περιθωριοποίησής του και με βάση αυτήν αντιδρά. Κοινωνική συναίνεση και ειρήνη διασφαλίζονται μόνο στο βάθρο της δικαιοσύνης, όπως ορθά επισημαίνεται στο μήνυμα (&6).

Θέτοντας η Εκκλησία το Θεό στο κέντρο του κόσμου, καταξιώνει τον άνθρωπο, τον αντιμετωπίζει καθολικά και δεν τον οδηγεί έξω από τη ζωή και τον κόσμο. Η καταξίωση του ανθρώπου συνεπάγεται την ευθύνη του για τον αδελφό, τον εγγύς και τον μακράν. Έτσι η Εκκλησία καλεί τον άνθρωπο να βιώσει όχι μόνο το μυστήριο του Θεού, αλλά ταυτόχρονα και το μυστήριο του αδελφού. Η σταυροειδής αυτή ισόρροπη κίνηση προς το Θεό και τους ανθρώπους επιτρέπει και την ισορροπία στον ίδιο τον άνθρωπο.

3. Οι Ορθόδοξες Εκκλησίες και η θεολογία οφείλουν όχι μόνο να κάνουν λόγο για την αγάπη, τη συνεργασία και την κοινωνία, σε αντίθεση με το μίσος, τη σύγκρουση και τη διαίρεση μεταξύ των ανθρώπων και των εθνών, αλλά να αναλύουν συνεχώς τί σημαίνουν οι αρχές αυτές. Με αυτές οικοδομείται η πραγματική οικουμενικότητα που πρέπει να υπηρετούν οι Εκκλησίες. Μια αφηρημένη μόνο αναφορά των αρχών αυτών δε διευκολύνει την ορθή κατανόηση και λειτουργία τους· αντίθετα μπορεί μερικές φορές να δικαιολογεί ενέργειες που είναι αντίθετες προς αυτές. Όντως η Εκκλησία δεν πιέζει κανένα, αλλά καλεί τους ανθρώπους ελεύθερα να αποδεχτούν τον τρόπο ζωής που προτείνει. Όταν όμως δεν γίνονται κατανοητές οι θέσεις της, τότε υπάρχει κίνδυνος να καλύπτονται αλλότριες ενέργειες. Παραπέρα, οι Εκκλησιες και οι Χριστιανοί οφείλουν να κάνουν την αυτοκριτική τους κατά πόσον εκφράζουν τις αρχές αυτές στην καθημερινή ζωή και να αξιολογούν την πραγματική παρέμβασή τους στην κοινωνία.

4. Οι § 6 και 7 του μηνύματος αναφέρονται σε ορισμένα προβλήματα του σύγχρονου κόσμου, όπως ο ρόλος της τεχνολογίας και των επιστημών, οι επιπτώσεις της προόδου, οι κίνδυνοι για την επιβίωση του φυσικού περιβάλλοντος, η πορεία για την ενότητα της Ευρώπης κ.ά. Η παραδειγματική απλώς αναφορά οφείλεται στο χαρακτήρα του μηνύματος που έχει τη μορφή καταγγελίας και συμβολικής έκφρασης και όχι διεξοδικής ανάλυσης. Η ευθύνη πλέον ανήκει στη θεολογία που πρέπει να αναλύσει και να επεξεργαστεί τα επιμέρους αυτά θέματα αξιοποιώντας θετικά τη στροφή αυτή της Εκκλησίας. Το μήνυμα αποτελεί την καλύτερη νομιμοποίηση για τη στροφή αυτή. Το πρόβλημα βέβαια βρίσκεται στην κεκτημένη συνήθεια που ήθελε τα θέματα αυτά έξω από το χώρο διαπραγμάτευσής της. Είναι όμως καιρός το μήνυμα των Ορθόδοξων Προκαθημένων να αποτελέσει την απαρχή μιας νέας πορείας. Η Εκκλησία είναι ζων οργανισμός που ζει κινείται μέσα σε ένα μεταβαλλόμενο κόσμο και όχι μουσείο. Αυτό σημαίνει ότι οφείλει να ενδιαφέρεται για όλες τις πλευρές της ζωής του ανθρώπου, εκφράζοντας δυναμικά την καθολικότητα της παράδοσης.

5. Ας επικεντρώσουμε την προσοχή μας σε ορισμένα σημεία των παραγράφων 6 και 7. Ευνόητο, ότι δεν είναι δυνατό στα πλαίσια του άρθρου αυτού να αναπτυχθούν διεξοδικά. Πρώτα, ας δούμε το θέμα της χρήσης της τεχνολογίας και των επιστημών. Η θέση του μηνύματος είναι αρκετά προσεκτική. Θέλει με λεπτότητα να τονίσει το στόχο που πρέπει να επιδιώκεται με τη χρήση της τεχνολογίας και των επιστημών. Ίσως γιατί η συνηθισμένη θέση που κυριαρχεί είναι ότι όποιος αμφισβητεί το ρόλο τους είναι καθυστερημένος. Μα το πρόβλημα της προόδου ή της καθυστέρησης έγκειται στο αν αποδέχεται κανείς τις θέσεις των κυρίαρχων στοιχείων κάθε χώρου ή αν αναζητεί να εξετάσει τη λειτουργία που επιτελούν διάφορες μορφές της ανθρώπινης δραστηριότητας. Ποιός ή τι εξυπηρετείται από αυτές; Αυτό είναι το καίριο ερώτημα. Και σήμερα είναι πέρα από βέβαιο ότι η τεχνολογία και οι επιστήμες δεν εξυπηρετούν κυρίως τον άνθρωπο. Όπως ορθά επισημαίνεται στο μήνυμα η χρήση τους δεν συνοδεύεται από ανάλογη πνευματική και ηθική υποδομή. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να αναλυθούν οι πραγματικοί στόχοι τους. Έχουν όμως καταστεί αυτοσκοπός και δεν λειτουγούν ως μέσα εξυπηρέτησης του ανθρώπου.

Όντως ξεκίνησαν από την προσπάθεια του ανθρώπου να βελτιώσει την κατάστασή του και να εξυπηρετηθεί. Δεν υπήρξε όμως η πραγματικότητα αυτή παρά μόνο στην αρχή, με τους αισιόδοξους και αθεράπευτα ρομαντικούς του 18ου και 19ου αιώνα που προσέβλεπαν με ελπίδα στις νέες δυνατότητες του ανθρώπου. Δε θέλησαν όμως να λάβουν υπόψη τους ότι ο άνθρωπος δεν απαλλάχτηκε από την τάση για δύναμη και υπεροχή, για επιβολή και έλεγχο των άλλων. Έτσι ξαναγυρίζει κανείς στο βασικό πρόβλημα πώς από τη μια μπορούν να αποβληθούν οι τάσεις αυτές και ν αναζητηθούν τρόποι, για να δημιουργηθούν σχέσεις κοινωνίας και αδελφότητας μεταξύ των ανθρώπων, και από την άλλη τα δημιουργήματά τους να ταχθούν στην υπηρεσία των σχέσεων αυτών και

όχι των σχέσεων επιβολής. Πώς όμως μπορεί να γνωρίσει κανείς τις χρήσεις αυτές, που είναι αντιανθρώπινες, αν δεν αναλύσει τις διάφορες μορφές βίας και δύναμης, που δεν περιορίζονται μόνο στις συνήθεις, αλλά εκδηλώνονται και μέσα από την οικονομία και την πολιτική και άλλες δραστηριότητες του ανθρώπου στην καθημερινή ζωή; Εξάλλου, πώς είναι δυνατό να περιμένει κανείς να δημιουργηθούν σχέσεις κοινωνίας και αδελφότητας, όταν συνεχώς προβάλλονται το ατομικό συμφέρον, το χρήμα, ο ανταγωνισμός και όχι η συμφωνία και η συνάντηση των ανθρώπων και η χρήση των πραγμάτων για το καλό όλων;

΄Ολα αυτά τα επισημαίνουν συνοπτικά οι Προκαθήμενοι στο μήνυμά τους λέγοντας ότι τα επιτεύγματα της επιστήμης και της προόδου δε χρησιμοποιούνται για το καλό όλων, αλλά για τμήμα μόνο της ανθρωπότητας. Η τάση αυτή επιτείνεται όχι μόνο με τη διαφορά βορρά και νότου, αλλά και με τις αυξανόμενες διφορές μέσα στον ίδιο το βορρά. Πραγματική όμως πρόοδος δεν μπορεί να υπάρξει αν δε συνδυάζεται με τη δικαιοσύνη. Ποιός είπε ότι αυτές είναι καινούργιες θέσεις και έπρεπε να μην τις έχει ως καθρέπτη της κοινωνικής κριτικής της η Ορθόδοξη θεολογία. Μα είναι πανανθρώπινες αξίες που ξεκινούν από την αρχαία Ελληνική παράδοση, διατρέχουν όλη την Πατερική και τις απαρχές του σύγχρονου πολιτισμού κα κυριαρχούν ιδίως στο τέλος του 18ου αιώνα. Η εθελοτυφλία και η ταύτιση των αξιών αυτών με κοινωνικά μοντέλα δυσχέραιναν τη χρήση τους. ΄Οποιος γνωρίζει να διαβάζει τη δυναμική των προηγουμένων εποχών και δεν αντιγράφει ή αναπαράγει, μπορεί και να εκφράσει στη δική του πραγματικότητα αυτό που αποτελεί βασική αρχή, αρκεί να έχει τη δυνατότητα να μην εμπλακεί στους μύθους της εποχής του, να μην γίνει όργανό τους θελητά ή αθέλητα και να ακολουθήσει το δικό του δρόμο, όσο επώδυνος και αν είναι. Αυτά όμως προϋποθέτουν γνώση των επιπτώσεων που έχουν οι θέσεις του στην πραγματικότηα και παραπέρα γνώση της ίδιας της πραγματικότητας μέσα από μια πολύπλευρη πολιτική, οικονομική και κοινωνική ανάλυση.

Για παράδειγμα η θέση του μηνύματος ότι η πρόοδος πρέπει να συνυπάρχει με τη δικαιοσύνη, την αγάπη και την ειρήνη είναι μια πολιτική θέση. Δεν είναι δυνατό να υπάρχει φοβία να χαρακτηριστεί ως τέτοια και να λέγεται ότι η Εκκλησία δεν ασκεί πολιτική. Τα ταμπού απέναντι σε ορισμένες έννοιες πρέπει να παραμεριστούν. Αυτή είναι όντως μια σωστή πολιτική θέση που σηματοδοτεί την ανθρώπινη δράση. Η δικαιοσύνη πρέπει να είναι ο στόχος των Χριστιανών στην πολιτική. Παραπέρα η επίτευξη της ειρήνης σε παγκόσμιο επίπεδο και της κοινωνικής συναίνεσης σε τοπικό πρέπει οπωσδήποτε να στηριχθεί στη δικαιοσύνη. Και δικαιοσύνη σημαίνει διασφάλιση του δικαιώματος κάθε ανθρώπου για ζωή και ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του.

6. Οι νέες καταστάσεις που διαμορφώνονται στον πλανήτη μας εξαιτίας της κυριαρχικής νοοτροπίας του ανθρώπου απέναντι στη φύση και της αλόγιστης χρήσης της οδηγούν το φυσικό περιβάλλον σε ανεπανόρθωτη καταστροφή. Στο

μεγάλο αυτό πρόβλημα, το γνωστό ως οικολογικό, αναφέρεται επίσης το μήνυμα των Ορθοδόξων Προκαθημένων. Για την αντιμετώπισή του όμως δεν αρκούν οι συμβολικές ενέργειες και οι τελετές. Καλές αυτές, για να θυμίζουν στους ανθρώπους τις υποχρεώσεις τους, αλλά απαραίτητο είναι να συνοδεύονται και με την ανάλυση των συγκεκριμένων πρακτικών τους που δημιουργούν το πρόβλημα. Στην προκειμένη περίπτωση απαραίτητη είναι η ανάλυση του οικολογικού προβλήματος σε συνδυασμό με την οικονομική πρακτική και την καταναλωτική νοοτροπία και πρακτική του σύγχρονου ανθρώπου.

Βέβαια επισημαίνεται στο μήνυμα ότι οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί πρέπει να ενστερνιστούν την προς τη φύση στάση που υπαγορεύει η Θεία Ευχαριστία και η ασκητική παράδοση της Εκκλησίας. Δεν είναι όμως εύκολο για το μέσο άνθρωπο να κατανοήσει πώς η συμμετοχή του στη θεία Ευχαριστία και η ασκητική παράδοση συνδέονται με μια πρακτική προστασίας του περιβάλλοντος. Αυτά όλα θέλουν ανάλυση και ανάπτυξη. Δεν είναι δυνατό να απαιτούνται συνειρμοί που δεν είναι δυνατοί για τον καθένα. Το πιο εύκολο είναι να δημιουργηθούν πλασματικές καταστάσεις. Να πιστεύει κανείς ότι μαγικά μετέβαλε την πρακτική του και ταυτόχρονα να συνεχίζει να ενεργεί κατά τη συνήθη τακτική του. Τότε όμως αυτά λειτουργούν όχι ως προοπτική και σηματοδότηση, αλλά ως καθιέρωση με την πλασματική μετατόπιση.

Ο άνθρωπος έχει ένα ορισμένο πλαίσιο κατανόησης και μέσα από αυτό καθορίζει τη δράση του. Οι ειδικοί όμως όροι και οι συμβολικές εκφράσεις έχουν χρωματιστεί με συγκεκριμένο περιεχόμενο, πράγμα που δεν μπορεί να αγνοεί όποιος θέλει να μιλήσει στο σύγχρονο άνθρωπο. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να εκλογικεύσει το περιεχόμενο των εκκλησιαστικών εννοιών χρησιμοποιώντας έννοιες που κατανοεί ο άνθρωπος της σύγχρονης εποχής. Μόνον τότε είναι σαφής η τοποθέτησή του. Δε πρέπει να απαιτεί οι άλλοι να μάθουν τον κώδικά του, αλλά αυτός να καταστήσει γνωστό τι εννοεί χρησιμοποιώντας το συνήθη κώδικα.

Εκφράζεται όμως από ορισμένους η φοβία ότι έτσι δεν θα διαφέρουμε από άλλους που ασχολούνται με τα θέματα αυτά. Η διαφορά δεν έγκειται στο ακατανόητο, γιατί καταλήγει σε θόρυβο, αλλά στη θεμελίωση και την προοπτική. Αν στο ενδιάμεσο εμφανίζεται ένα είδος συμπόρευσης, αυτό δεν πρέπει να ενοχλεί. Για τα μεγάλα προβλήματα, όπως είναι και το οικολογικό, που αφορούν όλους, είναι φυσιολογικό να υπάρχουν πολλές και διάφορες προτάσεις και όχι μονόδρομοι. Πολλές προτάσεις σημαίνει ότι θα έχουν και κοινά σημεία. Τα προβλήματα, εξάλλου, τα δημιουργούν πολλοί και όχι μόνον οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί. Γι' αυτό και είναι απαραίτητο να αναλυθούν σαφώς και να λυθούν με συνεργασία και συνεννόηση. Το σπουδαίο είναι η αντιμετώπιση των προβλημάτων και όχι η οικοδόμηση της μοναδικότητας του ενός ή του άλλου με τη χρήση των προβλημάτων.

Ενότητα–οικουμενικότητα κοσμική και κοινωνική διάσταση της Ορθοδοξίας

(Απόπειρα εμβάθυνσης στο μήνυμα των προκαθημένων της Ορθοδοξίας)

Πέτρος Βασιλειάδης

Το μήνυμα των προκαθημένων των Ορθοδόξων Εκκλησιών, το οποίο εκφωνήθηκε κατά τη θεία Λειτουργία της Κυριακής της Ορθοδοξίας, 15 Μαρτίου 1992, στον πατριαρχικό ναό της Κωνσταντινουπόλεως, υπήρξε αναμφίβολα μια ευχάριστη έκπληξη, τουλάχιστο στο χώρο της ελλαδικής Ορθοδοξίας, όπου εδώ και πολλλές δεκαετίες έχει δημιουργηθεί η εντύπωση μιας σχολαστικής και στατικής θρησκευτικής πραγματικότητας για την Εκκλησία, τη χριστιανική διδασκαλία και την ορθόδοξη παράδοση γενικότερα. Αυτή τη θετική εντύπωση απεκόμισαν όλα ανεξαιρέτως τα μέσα μαζικής ενημέρωσης του κοσμικού τουλάχιστον τύπου της χώρας μας. Αλλά και από καθαρά θεολογική άποψη το μήνυμα μπορεί να συγκαταριθμηθεί μεταξύ των επιτυχέστερων σελίδων της νεώτερης Ορθοδοξίας.

Α

Έπειτα από μια προσεκτική, βέβαια, και κριτική προσέγγιση του τελικού κειμένου θα μπορούσε κανείς να εντοπίσει και ορισμένα προβληματικά σημεία, τα οποία χρήζουν επεξηγήσεων, ή τουλάχιστον απαιτούν μεγαλύτερη θεολογική επεξεργασία.

α. Διαπιστώνει κανείς, για παράδειγμα, να υπολανθάνουν σε ορισμένα σημεία εκκλησιολογικές απόψεις (1β), που προδίδουν μια περισσότερο δικανική αντίληψη για την ιερωσύνη, μια αντίληψη ευθύγραμμης αποστολικής διαδοχής, και όχι την ακραιφνώς ορθόδοξη εσχατολογική αντίληψη περί Εκκλησίας ως ευχαριστιακής κοινότητας και ως προληπτικής φανέρωσης της βασιλείας του Θεού, με τον επίσκοπο όχι ως βικάριο του Θεού επί της γης (πρβλ. τη διατύπωση «συνειδότες δὲ τὴν εὐθύνην, ἣν ἔθηκεν ἐπὶ τῶν ὤμων ἡμῶν ὡς ποιμένων τῆς ἐκκλησίας καὶ πνευματικῶν ἡγετῶν ἡ τοῦ Κυρίου πρόνοια»), αλλ' ως εικόνα και τύπο Χριστού. Και δεν είναι μόνο αυτό καθαυτό το γεγονός της σύναξης «προκαθημένων» των τοπικών Εκκλησιών ερήμην των συνεπισκόπων τους,

αυτό καθαυτό δηλαδή το γεγονός ενός θεσμού αμάρτυρου στην ιστορία της Εκκλησίας[1]. Πολύ περισσότερο προβληματική είναι η υπολανθάνουσα «ιεραρχική» –με την κοσμική φυσικά έννοια και όχι με αυτή του μυστηρίου της ιερωσύνης– αντίληψη της αποστολής της Εκκλησίας, όπου οι προκαθήμενοι αποστέλλουν μήνυμα στους συνεπισκόπους τους, προκειμένου εκείνοι στη συνέχεια να ενημερώσουν το πλήρωμα της Εκκλησίας[2], ενώ η παραδοσιακή ορθόδοξη αντίληψη επιβάλλει κάπως –αν όχι ακριβώς– αντίστροφη διαδικασία.

β. Χρησιμοποιείται, επίσης, μια αρκετά σκληρή και όχι διαλλακτική και φιλάνθρωπη γλώσσα και επιχειρηματολογία προς τα περιθωριακά της Ορθόδοξης Εκκλησίας στοιχεία (παλαιοημερολογίτες, Εκκλησία των Σκοπίων, σχισματικές ομάδες της Ρωσικής κυρίως Εκκλησίας κ.ά.), στην προσπάθεια να υπογραμμισθεί η ενότητα της Ορθοδοξίας. Αυτή όμως η στάση δε συμβιβάζεται με το οικουμενικό άνοιγμα προς τους ετεροδόξους. Ορθά η Ορθοδοξία έχει θέσει ως βασική της προτεραιότητα την αποκατάσταση της ενότητας της Εκκλησίας, κάτι που έχει και πρόσφατα επαναβεβαιώσει με το κείμενο/απόφαση της Γ΄ Προσυνοδικής· και ορθά έχει κωφεύσει στις υστερικές αντι-οικουμενικές κραυγές των πάσης φύσεως «γνήσιων» Ορθοδόξων, οι οποίοι δυστυχώς απέκτησαν προσφάτως ερίσματα ή τουλάχιστον συμπάθειες και εντός των κόλπων της ενιαίας Ορθοδοξίας (σε ορισμένους τουλάχιστον κύκλους του Πατριαρχείου των Ιεροσολύμων). Οφείλει με την ίδια φιλάνθρωπη διαλλακτικότητα, με την οποία συμπεριφέρεται και διαλέγεται προς μη Ορθοδόξους, να αντιμετωπίζει και τα κάθε λογής υπερσυντηρητικά και ενίοτε αντιδραστικά στοιχεία, τα οποία αποσχίσθηκαν ή περιθωριοποιήθηκαν για λόγους συντηρητικής αδιαλλαξίας, κακώς νοουμένης πιστότητας στην παράδοση της Ορθοδοξίας, και εσφαλμένης ερμηνείας της ορθόδοξης θεολογίας.

γ. Αλλά και τα θέματα που σχετίζονται με τις συνέπειες της λεγομένης «φεμινιστικής» θεολογίας παρουσιάζονται συνθηματικά, χωρίς ουσιαστική επιχειρηματολογία. Αφού το μήνυμα απευθύνεται και «πρὸς πάντα ἄνθρωπον καλῆς θελήσεως» (1β), όφειλε να καταθέσει ουσιαστικότερη θεολογική μαρτυρία· εκτός κι αν υποτεθεί, όπως υποστηρίζουν αρκετοί, πως δεν υπάρχει πειστι-

1. Πολύ ορθά ο Οικουμενικός Πατριάρχης κ. Βαρθολομαίος, του οποίου προσωπική πρωτοβουλία πρέπει να θεωρηθεί η ιδέα της σύγκλισης σύναξης προκαθημένων των αυτοκεφάλων και αυτονόμων Ορθοδόξων Εκκλησιών για την αντιμετώπιση επειγόντων θεμάτων, προσπάθησε να διασκεδάσει αυτή την εντύπωση, τονίζοντας σε διάφορες συνεντεύξεις του την ύπαρξη συμβολικά μικρού έστω αριθμού επισκόπων της κάθε Εκκλησίας, οι οποίοι συμμετείχαν και στην προπαρασκευαστική συνάντηση της Ορμύλιας, υπό την προεδρία του Μητροπολίτη Περγάμου κ.Ιωάννη Ζηζιούλα, ως εκπροσώπου του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Κάτι παρόμοιο διαφαίνεται και στην πρόσφατη πασχαλινή εγκύκλιό του, την πρώτη από της εκλογής του στον πατριαρχικό θρόνο.

2. Το ότι όντως το μήνυμα απευθύνει και «*πρὸς ἅπαν τὸ πλήρωμα τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*» ευλογία από Θεού (1β) δεν αναιρεί το χαραχτήρα του ως «διακήρυξης» των προκαθημένων (1α πρβλ. και την κατάληξη «*διαδηλοῦμεν τὰ ἑξῆς*»).

κή «θεολογική» –παρά μόνο ιστορική, βασισμένη στην παράδοση της Εκκλησίας– επιχειρηματολογία, επιχειρηματολογία δηλαδή που να στηρίζεται στις βασικές διδασκαλίες της Ορθοδοξίας. Παρόλα αυτά, οφείλουμε να ομολογήσουμε πως η φρασεολογία στη συγκεκριμένη παράγραφο του κειμένου (5α) είναι αρκετά προσεκτική· δεν παίρνει σαφέστατα αρνητική θέση ούτε στο θέμα της χειροτονίας των γυναικών στην ιερωσύνη (απλά την αποδοκιμάζει, μια και δημιουργεί «σοβαρὰ ἐμπόδια εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἑνότητας»[3], ούτε στο θέμα της εν γένει χρήσεως της περιεκτικής («περιληπτικής» κατά το ελληνικό κείμενο του μηνύματος) γλώσσας *(inclusive language)*[4], αλλά μόνο «ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν Θεόν» (5α), αφού κάτι τέτοιο θα έθετε εν αμφιβόλω ουσιαστικές διαστάσεις της τριαδολογικής βάσης της χριστιανικής πίστης (με άλλα λόγια της έννοιας της κοινωνίας τόσο θεολογικά, όσο και εκκλησιολογικά), αλλά και του καταστατικού του Παγκόσμιου Συμβουλίου Εκκλησιών, στο οποίο αναφέρεται το μήνυμα.

δ. Δεν μπορεί, τέλος, να διαφύγει της προσοχής του κριτικού μελετητή/αποδέκτη του μηνύματος το γεγονός ότι κάτω από τις γραμμές του υπολανθάνει μια αντίληψη, που θεωρεί την πίστη, την Ορθοδοξία, ως κάτι «δεδομένο», κι όχι ως συνειδητή επιλογή, ως κάτι που κατακτιέται με αγώνα ύστερα από διαρκή και επίπονη προσπάθεια. Γι' αυτό και ξενίζουν τον αντικειμενικό και αμερόληπτο αναγνώστη, και κυρίως τον ετερόδοξο, εκφράσεις του τύπου «κατὰ παράδοσιν Ὀρθόδοξοι χῶραι» (4γ), ή η απαίτηση «ἀλληλεγγύης» από άλλα θεσμικά χριστιανικά όργανα (4α), εκτός και αν όλα αυτά νοούνται υπό το πρίσμα της «κοινής χριστιανικής μαρτυρίας», της πιο σημαντικής ίσως οικουμενικής ιεραποστολικής διακήρυξης που προσυπέγραψαν – χωρίς πάντοτε να την τηρούν – οι Ορθόδοξες Εκκλησίες στα πλαίσια του Π.Σ.Ε., με τη συμμετοχή μάλιστα και της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Κάτι τέτοιο διαφαίνεται έστω και έμμεσα[5]

3. Για πολλούς Ορθόδοξους θεολόγους, ακόμη και ιεράρχες, το θέμα αυτό συνεχίζει να αποτελεί «θεολογούμενο». Το τελικό κείμενο της Ρόδου, τουλάχιστο για τον ευρύτερο σε οικουμενικό επίπεδο θεολογικό προβληματισμό, αποτελεί περισσότερο θεολογική τεκμηρίωση του τι συνέβη στην ιστορία της Εκκλησίας (και γιατί), και όχι του τι πρέπει αμετάκλητα να συμβαίνει.

4. Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η χρήση της περιεκτικής γλώσσας σε άλλες πτυχές της εκκλησιαστικής ζωής (για καθημερινή χρήση κάτι τέτοιο είναι αυτονόητο), όπως π.χ. η υμνολογία, η μεταφραστική, η κατήχηση κλπ. είναι όχι μόνο θεμιτή αλλά και επιβεβλημένη. Κι αυτό, τουλάχιστον για λόγους ποιμαντικούς, πληρέστερης δηλαδή συμμετοχής του πληρώματος της Εκκλησίας στη λειτουργική και λοιπή εκκλησιαστική ζωή. Το πρόβλημα, μάλιστα, είναι ιδιαίτερα οξυμένο στις περισσότερες ξένες γλώσσες, όπου η συχνότατη λειτουργική έκφραση «φιλάνθρωπε Κύριε» (που στην ελληνική καλύπτει αμφότερα τα γένη) συχνά αποδίδεται όχι «περιεκτικά» αλλά με «αποκλειστική» αναφορά στο ανδρικό φύλο (π.χ. στα αγγλικά *Oh Lord, lover of man* κλπ).

5. Στο μήνυμα γίνεται λόγος για διαχριστιανική στήριξη της ιεραποστολικής δραστηριότητας, αλλά μόνο για «χώρας καὶ λαοὺς μὴ χριστιανικούς» (4ε), ενώ η κοινή χριστιανική μαρτυρία αποτελεί, ανάμεσα στ' άλλα, και ένδειξη εμμονής στην οικουμενική προσπάθεια για την ενότητα της Εκκλησίας. Πρβλ. και την έκκληση στη τελευταία ενότητα προς τους «πιστεύοντας εἰς Χριστὸν εἰς καταλλαγὴν καὶ ἀλληλεγύην πρὸ τῶν ἐπαπειλούντων τὸν κόσμον σήμερον κινδύνων» (8), όπου ουσιαστικά καταφά-

στο μήνυμα των προκαθημένων. Ακόμη και η διακήρυξη της έκτακτης Συνόδου των Ρωμαιοκαθολικών Επισκόπων της Ευρώπης (Ρώμη, Νοέμβριος 1991), που πιθανότατα επιτάχυνε, αν όχι και προκάλεσε – λόγω των νομικών αναπροσαρμογών των εκκλησιαστικών περιουσιακών στοιχείων στις χώρες του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού (βλ. Πρόβλημα της Ουνίας) – και τη σύγκλιση της εν λόγω σύναξης, ότι η κεντρική και ανατολική Ευρώπη είναι «τόποι ιεραποστολής), δε θά έπρεπε σε ομαλές συνθήκες να προκαλούσε την αντίδραση των Ορθοδόξων, αν βέβαια η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία ειλικρινά εμμένει και στηρίζει την «κοινή χριστιανική μαρτυρία»[6].

Β

Όλα όμως αυτά θα πρέπει να θεωρηθούν δευτερεύοντα στοιχεία, πολύ συνηθισμένα σε κείμενα που προετοιμάζονται από συλλογικά όργανα με τις γνωστές ισορροπίες. Αναμφισβήτητα αποτελούν παρονυχίδες συγκρινόμενα με τα θετικά στοιχεία του μηνύματος· είναι, άλλωστε, θεολογούμενα στα οποία έχει προβληματιστεί η παγκόσμια Ορθοδοξία των νεωτέρων χρόνων, στην προσπάθειά της να καταθέσει τη μαρτυρία της στο σύγχρονο μεταβαλλόμενο κόσμο. Είναι νωπή η πικρή εμπειρία της αμαύρωσης της κοσμικής *(cosmic)* διάστασης της λειτουργικής/ευχαριστιακής της ταυτότητας, συνέπεια της οποίας υπήρξε ανάμεσα στα άλλα και η εμπλοκή –και εν πολλοίς συνταύτιση– με τα κατά τόπους εθνικιστικά κινήματα και ιδεώδη των δύο προηγουμένων εκατονταετιών, που τόσα δεινά και πίκρες συσσώρευσε στο σεπτό κέντρο της Ορθοδοξίας και ολόκληρη την Εκκλησία[7]. Αυτή ήταν βασικά και η αιτία της αδυναμίας της Ορθοδοξίας να αντιτάξει στις «ανθρωποκεντρικές ιδεολογίες» του 20ού αιώνα[8]

σκεται αυτή η ιεραποστολική αρχή (περισσότερα για το θέμα στο Ion Bria-Π. Βασιλειάδη, *Ορθόδοξη Χριστιανική μαρτυρία*, 1989).

6. Κάτι τέτοιο φαίνεται να υποστηρίζει ευθέως και ο επίσκοπος Π. Ντυπρέ, εκ των υπευθύνων στη μόνιμη επιτροπή για την ενότητα της Εκκλησίας στο Βατικανό, στη συνέντευξή του στην Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία της 21.6.1992.

7. Είναι χαρακτηριστική και η αναφορά στην «ἀδελφοκτόνον σύγκρουσιν τῶν (Ὀρθοδόξων) *Σέρβων καὶ τῶν* (Καθολικῶν) *Κροατῶν εἰς τὴν Γιουγκοσλαβίαν» καὶ ἡ ἔκκληση νὰ ἐπιτραπῆ «ἡ ἐκμετάλλευσις τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος διὰ πολιτικοὺς καὶ ἐθνικοὺς λόγους»*

8. Η αναφορά στο σημείο αυτό κατά κύριο λόγο στη λαίλαπα του διαλεκτικού υλισμού και των συνακόλουθων αθεϊστικών ιδεολογιών, που βρήκαν πρόσφορο έδαφος σε γεωγραφικούς χώρους, όπου η Ορθοδοξία – ως συμβατική δυστυχώς θρησκευτικότητα και όχι ως *τρόπος ζωής και μαρτυρίας*– αποτελούσε κυρίαρχη πραγματικότητα. Η Ορθόδοξη ιστορική θεολογική επιστήμη οφείλει να εξετάσει και να αναλύσει με νηφαλιότητα τι συνέβη και τι συντέλεσε στο να αποβή τόσο αναποτελεσματική η μαρτυρία της Ορθοδοξίας σε άλλοτε χώρους της δικής της επιρροής, τη στιγμή που δε συνέβη κάτι παρόμοιο και σε χώρες με παρόμοια καθεστώτα άλλων περιοχών με διαφορετικές χριστιανικές (π.χ. Λατινική Αμερική) και θρησκειακές (π.χ. Ινδία) παραδόσεις.

το όραμα της βασιλείας του Θεού, εκφραζόμενο μέσα από τη μυστηριακή εμπειρία της ευχαριστιακής κοινότητας.

Για να κατανοήσουμε σε όλες του τις παραμέτρους το πρωτοποριακό αυτό κείμενο της νεώτερης Ορθοδοξίας χρειάζεται να υπογραμμίσουμε ορισμένες ουσιαστικές πτυχές του, δυσδιάκριτες με μια πρώτη ματιά στον απλό και μη επαρκή γνώστη της όλης διαδικασίας, αλλά και της Ορθόδοξης θεολογίας.

α. Και πρώτα-πρώτα θα πρέπει δεόντως να τονιστεί ο **ευχαριστιακός** του χαρακτήρας. Το πλαίσιο μέσα στο οποίο εκφωνήθηκε το μήνυμα των προκαθημένων ήταν η ευχαριστιακή σύναξη, το «μυστήριο του λόγου» της Θείας Ευχαριστίας. Το μήνυμα δεν ήταν απόρροια κάποιας δεδομένης ιδεολογίας· δε θα πρέπει δηλαδή να εκληφθεί ως κάποιο μανιφέστο της Ορθοδοξίας, ως διακήρυξη *ex cathedra* της ηγεσίας της Εκκλησίας[9], αλλ' ως «λόγος παρακλήσεως» (πρβλ.1β), ως κήρυγμα που δυναμικά ερμηνεύει τη βάση της χριστιανικής πίστεως, όπως αυτή έχει παρακαταθηκευθεί στην Αγία Γραφή. Αυτός είναι και ο λόγος που «δεν δόθηκε στη δημοσιότητα», αλλά «εκφωνήθηκε» στη φυσική θέση του κηρύγματος μετά το ευαγγελικό ανάγνωσμα, και γι' αυτό κάνει λόγο για από κοινού τέλεση της Θ. Ευχαριστίας (1α) και κοινωνία «τοῦ Ποτηρίου τῆς Ζωῆς» (1β)[10].

β.´Ενας άλλος άξονας που διατρέχει το κείμενο του μηνύματος των προκαθημένων, και κατά μία άποψη μπορεί να θεωρηθεί ως συνέπεια της ευχαριστιακής του δομής (ή και αντιστροφα), είναι η **εκκλησιολογική** του προοπτική· η προτεραιότητα δηλαδή την οποία δίνει στην *ενότητα της Εκκλησίας*. Η ενότητα της Εκκλησίας, του ενός δηλαδή «σώματος του Χριστού», αποτελεί βασική ιδιότητα και ουσιαστική παράμετρό της, την οποία ομολογεί σε κάθε ευχαριστιακή της σύναξη. Αυτή η παραθεωρημένη από πολλούς ευσεβιστές της Ορθοδοξίας στη χώρα μας, κυριευμένους από το σύνδρομο της θεολογικής και εκκλησιαστικής αυτάρκειας, αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση του απώτερου στόχου της δημιουργίας, που είναι η ενότητα των πάντων, η ενότητα δηλαδή του σύμπαντος κόσμου, όλης της κτιστής δημιουργίας και η ανακεφαλαίωση (Εφ 1)

9. Θα πρέπει στο σημείο αυτό να τονιστεί ότι η βασική θεολογική διαφορά της Ορθοδοξίας από το Ρωμαιοκαθολικισμό δεν έγκειται στον αριθμό (πολλοί αντί ενός) και τον τρόπο (συνοδικότητα αντί πρωτείου), με τον οποίον αποφαίνεται η «ηγεσία» της Εκκλησίας, αλλά στη συνειδητή έκφραση της ευχαριστιακής (σε αντίθεση προς την παγκόσμια) εκκλησιολογίας.

10. Χαρακτηριστική είναι και η **τριαδολογική** του βάση, που πιστοποιείται τόσο με την εισαγωγή όσο και με την επιλογική δομή του. Οι συνέπειες τόσο της ευχαριστιακής όσο και της τριαδολογικής (διάβαζε πνευματολογικής) βάσης της Ορθόδοξης θεολογίας δεν έχουν δεόντως υπογραμμιστεί για την αντι-καθιδρυματική φύση της Εκκλησίας. Οι θαυμάσιες θεολογικές αναλύσεις τις οποίες επιχείρησαν σημαίνοντες ορθόδοξοι θεολόγοι την περασμένη γενιά, με αφορμή τη Β΄ Βατικάνεια Σύνοδο της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, δεν είχαν την αναμενόμενη συνέχεια, με αποτέλεσμα πολλά μορφώματα στον Ορθόδοξο χώρο να μη διαφέρουν ουσιαστικά από την πρακτική αυτής της Εκκλησίας, αλλά να αποτελούν αντιγραφή – και μάλιστα κακέκτυπη – του καθολικισμού.

και αποκαταλλαγή της (Κολ 1) «ἐν Χριστῷ»[11]. Όσοι από τους εκτός προδίκαζαν ότι στόχος της σύναξης θα ήταν η κατά μέτωπον επίθεση κατά του «Πάπα» και η δυναμική αντιμετώπιση της Ουνίας, έπειτα μάλιστα από τις πρόσφατες δυσάρεστες εξελίξεις στην Ανατολική Ευρώπη και τα Βαλκάνια, αλλά και όσοι από τους εντός πίεζαν προς αυτήν την κατεύθυνση απαιτώντας τέλεια διακοπή του θεολογικού διαλόγου με την Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, διαψεύστηκαν οικτρά[12]. Αυτή ακριβώς η οικουμενική διάσταση της ορθόδοξης εκκλησιολογίας απαιτεί ενότητα και εντός του σώματος της Ορθοδοξίας, ενότητα όχι απλώς ιδεατή, αλλά κανονική. Γι' αυτό και καυτηριάζονται, ίσως με κάπως υπερβολικό τρόπο, οι διάφορες «σχισματικές ομάδες» (3). Γι' αυτό και επαναβεβαιώνεται η θετική στάση και η συμμετοχή του συνόλου της Ορθοδοξίας στην οικουμενική κίνηση (4α) και ειδικότερα στο Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών (5α), αλλά και σε όλους ανεξαιρέτως τουw διμερείς θεολογικούς διαλόγους (4β) με κορυφαία έκφραση – η οποία και δεόντως εξαίρεται (5β) – εκείνον με τις Ανατολικές Ορθόδοξες (μη Χαλκηδόνιες, που εσφαλμένα μέχρι σήμερα θεωρούσαν, και δυστυχώς μερικοί συνεχίζουν να θεωρούν, «μονοφυσιτικές») Εκκλησίες.

γ. Εκεί όμως που το μήνυμα των προκαθημένων πραγματικά υπερέβη κάθε προσδοκία –για τα ελλαδικά βέβαια και όχι για τα διορθόδοξα δεδομένα[13]– ήταν η **κοινωνική** και **κοσμική** του ευαισθησία[14]. Και η ευαισθησία αυτή είναι απόρροια της καθολικής (wholisic) αντίληψης της Ορθοδοξίας για τη ζωή καί τον άνθρωπο (όπου τα υλικά δε διαχωρίζονται μανιχαϊστικά από τα πνευματικά, και η έννοια της «κοινωνίας» με όλες τις συνέπειες που συνεπάγεται κάτι τέτοιο είναι απόρροια της ευχαριστιακής της εκκλησιολογίας), αλλά και της κοσμικής της (cosmic) διάστασης (αφού μέσα από την ευχαριστιακή της κυρίως προοπτική δε θεωρεί τον άνθρωπο ξεκομμένο από το φυσικό περιβάλλον αλλά μέσα στο σύνολο της κτιστής δημιουργίας). Στο τελικό κείμενο τηρούνται οι σωστές ίσες αποστάσεις τόσο από τα κομμουνιστικά (2β) όσο και από τα καπιταλιστικά

11. Η υπόμνηση του ιερού Χρυσοστόμου ότι «τοῦ εἰς αἵρεσιν ἐμπεσεῖν τὸ τὴν Ἐκκλησίαν σχίσαι οὐκ ἔλαττόν ἐστι κακόν» (3), αποτελεί έμμεσα επιβεβαίωση του οικουμενικού προσανατολισμού με προοπτική την αποκατάσταση της ενότητας της Εκκλησίας. Αλλά και γενικότερα το όλο κείμενο του μηνύματος επαναβεβαιώνει τους βασικούς άξονες του σχετικού κειμένου/απόφαση της Γ΄ Προσυνοδικής.

12. Στο σημείο αυτό οι προκαθήμενοι της Ορθοδοξίας υπερκέρασαν σε νηφαλιότητα, ευθύνη, οικουμενικότητα και προοδευτικότητα πολλούς από τους ακαδημαϊκούς θεολόγους, τουλάχιστο στη χώρα μας, οι οποίοι με κάθε είδους ενέργειες (ψηφίσματα κλπ.) ωθούσαν προς την κατεύθυνση «δυναμικότερων» λύσεων.

13. Σε διορθόδοξο και οικουμενικό επίπεδο η νεώτερη Ορθοδοξία έχει να επιδείξει μια αξιοζήλευτη μαρτυρία (βλ. Ion Bria-Π. Βασιλειάδη, *Ορθόδοξη χριστιανική μαρτυρία, 1989)*.

14. Ορθά κατά την πασχαλινή εγκύκλιο του Οικουμενικού Πατριάρχη κ. Βαρθολομαίου η σημασία του μηνύματος επικεντρώνεται εκτός από τη διακήρυξη της ενότητας της Ορθοδοξίας και στην ενιαία «εκ της κοινής πίστεως ευθύνην έναντι της υπολοίπου ανθρωπότητος και του κόσμου παντός».

(6γ) κοινωνικά συστήματα. Δεν εξαντλείται σε γενικόλογους μόνον αφορισμούς, ότι «τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ καί ἡ Ὀρθόδοξος πίστις προσφέρουν τὴν ἀγάπην ἀντὶ τοῦ μίσους τὴν συνεργασίαν ἀντὶ τῆς συγκρούσεως, τὴν κοινωνίαν ἀντὶ τῆς διαιρέσεως μεταξύ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐθνῶν» (2γ), αλλά προχωράει και σε πολύ σημαντικές ηθικο-κοινωνικές αναλύσεις, οι οποίες συνοψίζουν τα πορίσματα των πρόσφατων οικουμενικών προγραμμάτων για την «Ειρήνη-Δικαιοσύνη-Ακεραιότητα της Δημιουργίας» και «Βιο-ηθική», στα οποία η ορθόδοξη συμβολή, κυρίως σε επίπεδο θεολογικής τεκμηρίωσης, υπήρξε αρκετά σημαντική.

Για πολλούς, στον ελλαδικό κυρίως χώρο, ο διαπιστώσεις ότι «εἰς τὴν κοινωνικὴν συμβίωσιν τῶν ἀνθρώπων ἡ συσσώρευσις τῶν προνομίων τῆς προόδου... καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς προερχομένης δυνάμεως εἰς τμῆμα μόνον τῆς ἀνθρωπότητας ἐπιτείνει τὴν δυστυχίαν τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων καὶ δημιουργεῖ ἑστίας ἀναταραχῆς ἢ καὶ πολέμων», και ότι «ἡ συνύπαρξις τῆς προόδου ...μετὰ τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς εἰρήνης εἶναι ἡ μόνη ἀσφαλὴς καὶ βεβαία ὁδός διὰ νὰ μὴ μεταβληθῇ ἡ πρόοδος αὐτὴ ἀπὸ εὐλογίας εἰς κατάραν κατὰ τὴν ἐρχομένην χιλιετίαν» (6γ), όπως επίσης και έμμεση αναφορά στη θεολογία της απελευθέρωσης (7γ), θα μπορούσαν να είχαν θεωρηθεί μέχρι και πρόσφατα αλλότρια για τα ενδιαφέροντα της Εκκλησίας πράγματα, αν δεν είχαν κιόλας χαρακτηρισθεί κομμουνιστικός δάκτυλος ή τουλάχιστον «κοινωνιστική»(!) επίδραση. Σήμερα αποτελούν επίσημη διακήρυξη της Ορθοδοξίας[15].

Γι' αυτές τις θέσεις, όπως και για τις επισημάνσεις σχετικά με την πρόοδο της γενετικής (6δ), και κυρίως για τη στάση του κειμένου απέναντι στο πρόβλημα της οικολογικής καταστροφής (6ε)[16], το μήνυμα των προκαθημένων θα μείνει στην ιστορία μνημειώδες κείμενο, παρόμοιας σπουδαιότητας με εκείνο του μηνύματος των Πατριαρχών της Ανατολής προς τον Πάπα Ρώμης Πίο Θ΄ (1848), με την περίφημη αναφορά στο λαό της Εκκλησίας –και όχι στους «ηγέτες» του– ως θεματοφύλακες της Ορθόδοξης πίστης[17].

15. Γι' αυτό και ξενίζει η πρόταση συνδικαλιστικών οργανώσεων των θεολόγων, που εμφανίζεται να υιοθετεί καί η Δ.Ι.Σ. της Εκκλησίας της Ελλάδος, για αλλαγή των αναλυτικών προγραμμάτων του μαθήματος των θρησκευτικών, με σκοπό την αφαίρεση των όποιων αναφορών στην κοινωνική πραγματικότητα.

16. Είναι χαρακτηριστικό ότι η αναφορά στο οικολογικό πρόβλημα δεν περιορίζεται μόνο σε διαπιστώσεις και ευχολόγια (όπως η καθιέρωση σε ολόκληρη πλέον την Ορθοδοξία της από τριετίας εορτής της Εκκλησίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου την 1ην Σεπτεμβρίου για τη διάσωση της δημιουργίας του Θεού), αλλά προχωράει και σε συγκεκριμένες θέσεις, όπως ο ενσπερνισμός «τῆς πρὸς τὴν φύσιν στάσεως, τὴν ὁποίαν ὑπαγορεύει ἡ Θεία Εὐχαριστία καὶ ἡ ἀσκητική παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας»(6ε)

17. Ἔπειτα παρ' ἡμῖν οὔτε πατριάρχαι οὔτε σύνοδοι ἐδυνήθησαν ποτέ εἰσαγαγεῖν νέα, διότι ὁ ὑπερασπιστὴς τῆς θρησκείας ἐστὶν αὐτὸ τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, ἤτοι αὐτὸς ὁ λαός»

Ο Ιησούς και η Σαμαρείτιδα, (Κωδ. 5, φ. 371α), Ι. Μ. Ιβήρων.

ΔΙΑ-ΛΟΓΟΣ

Διάλογος για το Ισλάμ

Νίκος Ζαχαρόπουλος – Παναγ. Παχής – Ανδρ. Σακελλίων

Η στήλη χαιρετίζει με ιδιαίτερη ικανοποίηση την προώθηση της ιδέας και της πράξης του διαλόγου στον τόπο μας. Δείγμα της αποτελεί το 2ο Διεθνές Συμπόσιο που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα από 5-8 Μαΐου 1992, με γενικό θέμα «Ορθοδοξία και Ισλάμ» και ειδικό, αυτού του συμποσίου, «Ο άνθρωπος της πίστης στο σύγχρονο μεταβαλλόμενο κόσμο».

Η επίσημη έναρξή του έγινε με την ανάγνωση αποσπασμάτων του Ευαγγελίου και του Κορανίου, του μηνύματος ευλογίας της Α.Θ. Παναγιότητος του Οικουμενικού Πατριάρχου κ. Βαρθολομαίου και εκείνου του Μακαριωτάτου Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος κ. Σεραφείμ, καθώς και του μηνύματος του Χοτζατολεσλάμ Dr. Khatami, υπουργού πολιτισμού της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν. Ακολούθησαν χαιρετισμοί του Υφυπουργού πολιτισμού του Ιράν Χοτζατολεσλάμ Abtahi, του εκπροσώπου του Κέντρου των Ισλαμικών σπουδών Χοτζατολεσλάμ Mohaghegh Damad, λοιπών επισήμων, καθώς και των Πρυτάνεων των Πανεπιστημίων Καποδιστρίου Αθηνών και Αριστοτελείου Θεσσαλονίκης. Ιδιαίτερης σημασίας γεγονός είναι ότι ο Πρύτανης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου πρότεινε το 3ο Διεθνές Συμπόσιο να πραγματοποιήσει τις εργασίες του στη Θεσσαλονίκη και με κύριο φορέα του το Πανεπιστήμιο, αλλά και ο Κοσμήτορας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών εξέφρασε παρόμοια για το Πανεπιστήμιο Αθηνών επιθυμία.

Η συμμετοχή σ' αυτό διαπρεπών ιερωμένων και καθηγητών καθώς και το θεματικό φάσμα έδωσαν τη δυνατότητα σ' όλους που έλαβαν μέρος να προβληματιστούν σοβαρά μπρος στα ζητήματα που δημιουργούνται στον πιστό άνθρωπο, άσχετα σε ποια από τις θρησκείες ανήκει.

Έχουμε άνθιση ή μαρασμό της πίστης; Επιστρέφει ο άνθρωπος στον εαυτό του με την πίστη; Ποια η σχέση πίστης και νου; Η βιβλική – προφητική θεώρηση της κοινωνικής διάστασης της πίστης. Πίστη και πολιτική. Κοινωνική δυναμική της πίστης στο Βυζάντιο. Πίστη, Επιστήμη και Τεχνολογία. Αυτά αποτέλεσαν τους κύριους άξονες των εισηγήσεων και του διαλόγου.

Πέρα από τις γνώσεις που αποκτάει ο καθένας που μετέχει σ' ένα τέτοιο διάλογο, δημιουργείται περαιτέρω και η γνωριμία με τα πρόσωπα που σε μια ατμόσφαιρα φιλίας και αγάπης δίνουν την προσωπική τους μαρτυρία για την εμμονή τους στον αγώνα για επικράτηση στον κόσμο μας της αδελφοσύνης, της δικαιοσύνης και της ειρήνης.

Όπως αναφέρει ο καθηγητής, Γρ. Ζιάκας στο βιβλίο του «Ιστορία Θρησκευμάτων, Β΄ Ισλάμ» (Θεσσαλονίκη, 1988, Γ΄ έκδοση, σελ. 429-437), τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του Ισλάμ είναι τα εξής: το Ισλάμ είναι θρησκεία αυστηρώς μονοθεϊστική, η οποία βασίζεται σε θεμελιώδεις βιβλικές διδασκαλίες. Ομολογεί την πίστη στον ένα Θεό, τον

ζώντα και αιώνιο, διδάσκει ότι ο κόσμος είναι έργο του Θεού και δημιουργήθηκε από το μηδέν, παραδέχεται την αποκάλυψη των αληθειών της σωτηρίας που πραγματοποιήθηκε στην ιστορία από τους προφήτες και αποστόλους του Θεού, μέσω των οποίων μίλησε ο Θεός στην ανθρωπότητα, αξιολογεί τον κόσμο, με βάση πάντοτε τον αποκεκαλυμένο θείο νόμο και στρέφει τις ελπίδες των πιστών προς τα έσχατα.

Εκτός από την πίστη στην προφητεία, ένα άλλο σπουδαίο κοινό σημείο μεταξύ Ισλάμ και βιβλικής αλήθειας είναι το πρόσωπο του πατριάρχη Αβραάμ. Το Ισλάμ θεωρεί ότι αποτελεί την πρωτογενή θρησκεία του πατριάρχη Αβραάμ. Σ' αυτήν ακριβώς την αντίληψη είναι δυνατόν να βρουν οι χριστιανοί κοινά σημεία επαφής σε διάλογο μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων.

Οι μουσουλμάνοι επίσης τιμούν κατεξοχήν το πρόσωπο του Κυρίου Ιησού Χριστού και της Παρθένου Μαρίας. Πιστεύουν στην άσπιλη σύλληψη της αειπαρθένου, δε δέχονται όμως το Θεανδρικό πρόσωπο του Κυρίου. Αυτό είναι το πλέον δύσκολο σημείο στο διάλογο μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων. Το γεγονός αυτό ακριβώς μας επιτρέπει να κατανοήσουμε ότι το μυστήριο της απολύτρωσης που πραγματοποιήθηκε με την ενανθρώπιση του Χριστού δεν έχει καμία σχέση με τον ισλαμικό μονοθεϊσμό. Ο μεσίτης μεταξύ Θεού και κόσμου παραμένει κατά τη γνώμη μας αγεφύρωτο. Ο σχέσεις μετξύ Θεού και ανθρώπων απουσιάζει στο Ισλάμ. Έτσι, λοιπόν, το χάσμα που δημιουργείται από την έντονη αντίθεση μεταξύ Θεού και ανθρώπων είναι σχέσεις Κυρίου προς δούλους, Δεσπότη προς υποτελείς. Η έννοια της χριστιανικής κατά χάρη υιοθεσίας δεν υπάρχει στο Ισλάμ. Ο Θεός δεν είναι Πατέρας, αλλά Δημιουργός και Κύριος των ανθρώπων. Ο Θεός είναι αγαθός, φιλεύσπλαχνος και ελεήμονας, αλλά κυρίως παντοδύναμος.

Το Ισλάμ είναι θρησκεία που διακρίνεται για το νομικό και ηθικό, καθώς επίσης και για τον εσχατολογικό της χαρακτήρα. Οι εσχατολογικές αντιλήψεις που κυριαρχούν στην ισλαμική θρησκεία είναι άμεσα συνδεδεμένες με την ιδέα της παντοδυναμίας και της αγαθότητος του Θεού.

Το Ισλάμ, όμως, δεν είναι μόνο θρησκεία αλλά και πολιτεία. Ο θείος νόμος ρυθμίζει τα θρησκευτικά, ταυτόχρονα όμως και τα πολιτικά πράγματα της ισλαμικής «θεοκρατίας». Είναι συγχρόνως θρησκευτικός και πολιτικός νόμος.

Το Ισλάμ δεν είναι θρησκεία απολυτρωτική, αλλά κυρίως θρησκεία του θείου νόμου. Η έννοια της σωτηρίας και της απολύτρωσης που επιτυγχάνεται, σύμφωνα με τη χριστιανική διδασκαλία, με το μυστήριο της Θείας Οικονομίας είναι τελείως ξένη στο Ισλάμ. Η σωτηρία που υπόσχεται το Ισλάμ δεν έχει μυστηριακό, αλλά κατεξοχήν εσχατολογικό χαρακτήρα. Η σωτηρία σύμφωνα με τη διδασκαλία του Κορανίου δεν είναι απολύτρωση από τις αμαρτίες, αλλά μετάνοια από τον «καιρό της αγνοίας και της πλάνης» και επιστροφή στην αληθινή θρησκεία του θεού. Ο νομικός και ηθικός χαρακτήρας καθορίζεται κατά κύριο λόγο από τις ιδέες της μελλοντικής κρίσης. Γι' αυτό ακριβώς δε γίνεται λόγος για την απολύτρωση του ανθρώπου, αλλά για «επιτυχία» και «εξασφάλιση» του πιστού από τους κινδύνους κατά την ημέρα της κρίσης. Η λέξη «επιτυχία» έχει, σ' αυτήν ακριβώς την περίπτωση, διπλή σημασία· δηλώνει την επιτυχία του ανθρώπου στον παρόντα και στον μέλλοντα κόσμο. Η πίστη αυτή εδραιώνει ακριβώς την ελπίδα των μουσουλμάνων για την ενδοκοσμική καθώς επίσης και για τη μεταθανάτια ευδαιμονία τους.

Το Ισλάμ δε γνωρίζει κάποιον σωτήρα ή λυτρωτή. Ο Μωάμεθ δεν παρουσιάζεται ως μεσίτης μεταξύ Θεού και ανθρώπων, αλλά ως απόστολος του Θεού που παραλαμβάνει από τον αργάγγελο Γαβριήλ τη θεία αποκάλυψη και την παραδίνει ως αληθή και ως νόμο του Θεού στην ανθρωπότητα. Επειδή το Ισλάμ δεν έχει μεσίτη και λυτρωτή, γι' αυτό δεν υπάρχει σ' αυτό μυστηριακός θρησκευτικός οργανισμός, για να συνεχίσει το

απολυτρωτικό έργο του λυτρωτή του. Ως εκ τούτου δεν έχει μυστήρια ή ιερατείο. Υπάρχει μόνο «ο λαός του Θεού», τον οποίο συνενώνει η κοινή πίστη και οι όμοιες αρχές του θρησκευτικού και πολιτικού συγχρόνως οργανισμού της μουσουλμανικής κοινότητας. Υπάρχουν βέβαια και στο Ισλάμ καθορισμένα αξιώματα, που τα φέρουν «αιρετά» μέλη της κοινότητας, χωρίς να έχουν όμως ιδιαίτερα ιερατικά χαρίσματα. Είναι λαϊκοί, στους οποίους ανατίθενται αυτά ακριβώς τα αξιώματα χωρίς να έχουν όμως το μυστήριο της ιεροσύνης.

Τέλος, σύμφωνα με την άποψη συγχρόνου ορθοδόξου ερευνητή (Α. Αργυρίου, «Δυνατότητες ενός νέου διαλόγου μεταξύ χριστιανισμού και μουσουλμανισμού», *ΕΕΘΣΘ* 24, 1979, σελ. 411) ο εσχατολογικός χαρακτήρας του μυστηρίου της σωτηρίας, η παγκοσμιότητα της Διαθήκης του Θεού, η περί «σπερματικού λόγου» διδασκαλία των ανατολικών πατέρων και η κοινή μυστική παράδοση αποτελούν μια σειρά από σημεία πάνω στα οποία θα μπορούσαν να εδραιωθούν σήμερα οι βάσεις για ένα νέο και ελπιδοφόρο διάλογο μεταξύ ορθοδοξίας και μουσουλμανισμού.

Ποιο είναι το ζητούμενο λοιπόν; ΄Οχι, βέβαια ο διάλογος σαν «αυτοσκοπός», αλλά ο διάλογος στη βάση των συγκεκριμένων στοιχείων και όχι μόνον, που προαναφέρθηκαν. Αποτελεί, σήμερα, ο διάλογος αυτός βήμα διεξόδου από την κρίση η οποία υπάρχει στις σχέσεις μεταξύ των δύο πλευρών. Μια κρίση η οποία είναι ιδιαίτερα και επίμονα καλλιεργημένη με αποτέλεσμα τη δημιουργία καχυποψίας σε κάθε είδους προσέγγιση.

Οι ιστορικές και πολιτικές αντιθέσεις διόγκωσαν το πρόβλημα με αποτέλεσμα, όπως συμβαίνει πάντα, να καλούμαστε να βρούμε τη λύση όταν φτάνουμε στο «σταυροδρόμι της κρίσης».

Το ερώτημα είναι αν υπάρχουν σήμερα οι προϋποθέσεις αυτού του διαλόγου. Αναμφίβολα, χωρίς αισιοδοξία ή απαισιοδοξία, αλλά ανιχνεύοντας με αυτοσυγκράτηση τα δεδομένα, όντως αυτές καταρχήν υπάρχουν. Οι διμερείς επαφές, τα κοινά στοιχεία πολιτισμού, αλλά και εκδηλώσεις, όπως το συμπόσιο για την «Ορθοδοξία και το Ισλάμ», δίνουν το στίγμα ότι όντως ο διάλογος βρίσκεται σε καλό δρόμο.

Η αρχή ήδη έγινε. Το ζητούμενο, και το δυσκολότερο σημείο, είναι το τι γίνεται στη συνέχεια. Με μικρά, αργά, επίμονα και «βασανιστικά» βήματα, χωρίς εξάρσεις και τάσεις υπεραισιοδοξίας θα βρούμε τους καλύτερους τρόπους να καλλιεργήσουμε το διάλογο. Υπάρχει δυνατότητα, αν και εφόσον ακολουθήσουμε ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα προσέγγισης, που θα αναζητηθεί βέβαια από κοινού, να φτάσουμε σε σημείο που ούτε οι ίδιοι είχαμε αρχικώς φανταστεί.

Είναι βέβαιο ότι στην ιστορική πορεία τους, τόσο το Ισλάμ όσο και η Ορθοδοξία, ύψωσαν «τείχη» γύρω τους. «Τείχη» που, αν θέλετε, ίσως και ήταν επιβεβλημένα σε κάποιες ιστορικές συγκυρίες. ΄Ομως σήμερα, «σε έναν κόσμο που αλλάζει», όπου η έννοια του «μεταβαλλόμενου» έχει αποκτήσει καθοριστική σημασία, το σίγουρο είναι ότι τα «τείχη» αυτά δεν εξυπηρετούν τις σκοπιμότητες για τις οποίες στήθηκαν.

«ΚΑΘ' ΟΔΟΝ» λοιπόν προς το διάλογο. Καλούμαστε σήμερα να προσεγγίσουμε όσο γίνεται καλύτερα, απαλλαγμένοι από καχυποψίες και προκαταλήψεις, ο ένας τον άλλον, προσπαθώντας να βρούμε τα σημεία που μας ενώνουν στο παρόν και προωθώντας τις αναζητήσεις του μέλλοντος.

Διάλογος: Πίστη ή Πολιτική

Lily Mostafavi Kashani

Μετάφραση: Βασιλική Σταθοκώστα

Στό κείμενο που ακολουθεί -και που αποτελεί ανακοίνωση στο πρόσφατο συνέδριο «Ορθοδοξία καί Ισλάμ» (Αθήνα, 5-8 Μαΐου 1992)- η κ. Lily Mostafavi Kashani κάνει μερικές πολύ οξυδερκείς παρατηρήσεις και διατυπώνει σκέψεις πολύτιμες πάνω στον ισλαμοχριστιανικό διάλογο, στο παρελθόν και στο παρόν. Για το τόσο μεγάλο και πολύπλοκο αυτό θέμα αναφέρει και τονίζει ορισμένες σημαντικές ή κρίσιμες στιγμές των σχέσεων μεταξύ των δύο θρησκειών και των πολιτισμών. Παρά τις κάποιες ελλείψεις και μονομέρειες στην παρουσίαση αυτών των σχέσεων, πολύ δίκαια τονίζει ότι οι χριστιανοί και οι μουσουλμάνοι, που συζούσαν μέσα στον ίδιο γεωγραφικό χώρο και συμμετείχαν στην ίδια πολιτισμική πραγματικότητα, αισθάνονταν πολύ μεγαλύτερη συγγένεια μεταξύ τους απ' ό,τι με τους μακρινούς ομοθρήσκους τους. Επίσης έχει δίκιο όταν επιμένει στα αγαθά αποτελέσματα συμβίωσης μεταξύ των δύο θρησκειών και λαών καθώς και «στους προνομιούχους χώρους συνάντησης», όπως τους ονομάζει, αντί να σταματά στις καταστροφικές συγκρούσεις κρατών και αυτοκρατοριών.

Από πλευρά χριστιανική αυτού του είδους σκέψεις έχουν ήδη διατυπωθεί πολλές φορές και από πολλούς. Τέτοιες θέσεις είναι σπάνιες από πλευράς μουσουλμανικής, και πρέπει να τις προσέξουμε ιδιαίτερα. Εκείνο όμως που πρέπει να προσελκύσει ακόμα περισσότερο την προσοχή μας ως χριστιανών, τόσο ορθοδόξων όσο και δυτικών, είναι οι διάφορες σκέψεις και αντιδράσεις της κ. Mostafavi αναφορικά με το σύγχρονο διάλογο, γιατί ακριβώς εκφράζουν μια πνευματική και ψυχολογική στάση που διαμορφώθηκε στους μουσουλμάνους εξαιτίας της σύγχρονης κατάστασης και των σχέσεων σήμερα μεταξύ μουσουλμανικού και δυτικού κόσμου.

Αστέριος Αργυρίου

Ο θρησκευτικός διάλογος δεν είναι μόνο μελέτη της θρησκευτικής σκέψης, αλλά κυρίως ένας τρόπος που οδηγεί σε μια λιγότερο αυστηρή και παρωχημένη άποψη για τη θρησκεία, από κείνη με την οποία μεγαλώσαμε. Κάτω απ' αυτό το πρίσμα, επιβάλλεται κάποια κατανόηση της ιστορικής ανάπτυξης και των συνεπειών της, καλών ή κακών, όπως επίσης και του τρόπου διάδοσης των θρησκευτικών θεμάτων και ιδεών. Ένας τέτοιος διάλογος, άσχετος από οποιεσδήποτε πολιτικές ή ιδεολογικές παρεμβάσεις, που θα λαμβάνει υπόψη του το τι υπάρχει στο υπόβαθρο των σύγχρονων συναντήσεων ή θα έχει ως υπόβαθρο την ιστορική σπουδαιότητα των μουσουλμανικο-χριστιανικών συναντήσεων και ως προοπτική τη σημερινή αντίληψη των Δυτικών για το Ισλάμ, καθώς και το ρόλο της πνευματικής προόδου, αποτελεί το κύριο θέμα αυτής της εισήγησης. Είναι πολύ σημαντικό να συσχετιστούν οι συναντήσεις του παρελθόντος με τη σημερινή κατάσταση του διαλόγου, διαφορετικά ένα μεγάλο μέρος των στοιχείων δεν θα ερμηνευτεί κατάλληλα, ειδικά αυτό που σχετίζεται με το μουσουλμανικό-χριστιανικό διάλογο, που δεν είναι άλλωστε και το πιο απλό. Δεν είναι απλώς ένας διάλογος ανάμεσα σε δυο θρησκευτικές παραδόσεις και δυο πολιτισμούς που γνωρίζονται ήδη πολύ καλά. Υπάρχει ένα φορτίο αιώνων με στρατιωτικές συγκρούσεις και θρησκευτικές αναμετρήσεις, εμπορικό ανταγωνισμό αλλά και περιόδους συνύπαρξης ή εχθρότητας. Σ' αυτήν τη βάση, η γεωγραφική και πολιτιστική εγγύτητα της Ανατολικής Χριστιανοσύνης πρέπει να λαμβάνεται υπόψη, όταν γίνεται λόγος για τις σχέσεις των δυο παραδόσεων.

Στο σημείο αυτό δεν θα προσπαθήσω να εμβαθύνω στην χριστιανικομουσουλμανική ιστορία. Θα περιοριστώ σε μια προσέγγιση

μερικών από τους σημαντικότερους σταθμούς των χριστιανικο-μουσουλμανικών σχέσεων που είναι οι πιο κατάλληλοι για τη μελέτη του υπόβαθρου του σημερινού διαλόγου. Με άλλα λόγια, είναι σημαντικό να αναχαλύψουμε αν ένας διάλογος είναι η αυθεντική έκφραση της θείας και αμετάβλητης αλήθειας και αν από μόνη της μπορεί να τον εφοδιάσει μ' ένα λόγο ύπαρξης ή ένας διάλογος είναι μονάχα παρελθούσα πολιτική χαλίφηδων, σουλτάνων και αυτοκρατόρων μέσα από τη «διπλωματία», την πολεμική ή το συναγωνισμό απολογητών.

Κατά τους προηγούμενους δεκατέσσερις αιώνες η αλληλεπίδραση μεταξύ Μουσουλμάνων και Χριστιανών ήταν και είναι ιστορικά και θεολογικά σημαντική. Οι σχέσεις τους είναι παλιές όσο και το Ισλάμ και εμφανίζονται στις πιο αντιφατικές μορφές τους: περίοδοι των μουσουλμανικών κατακτήσεων, σταυροφόροι, «Reconquista» κατόπιν περίοδοι αποικισμού, αγώνες για ανεξαρτησία και τελευταία ισλαμικής «αναζωπύρωσης» ή «παλινόρθωσης». Ακόμη, στην πορεία της ιστορίας υπήρξαν εποικοδομητικές σχέσεις ή «τόποι συνάντησης», όπως η Συρία ή η Ισπανία. Διαβάζουμε για ήττες και νίκες, για ανόδους και πτώσεις, που πυροδοτούνται από μεροληψίες και προκαταλήψεις, αλλά δεν διαβάζουμε αρκετά για τις λαμπρές φάσεις αυτών των «τόπων συνάντησης». Φαίνεται πως είναι περισσότερες οι φάσεις της εχθρότητας από εκείνες της ειρήνης και της συνύπαρξης.

Βέβαια, για κάποιο διάστημα αυτές οι δυο θρησκείες ζούσαν η μια δίπλα στην άλλη, αλληλοεπηρεαζόμενες, αλλά έχοντας συνείδηση των μεγάλων διαφορών, ειδικά στο επίπεδο της θεολογίας. Πράγματι, ο Ισλαμικός πολιτισμός ήταν μια δημιουργική πορεία, καθώς οι Μουσουλμάνοι δανείζονταν από άλλους πολιτισμούς. Οι Μουσουλμάνοι και οι Χριστιανοί έδωσαν ανεξάρτητα οι μεν από τους δε, τη διακριτική συνεισφορά τους σε όλη την πορεία του πολιτισμού. Αλλά, αν τεθεί το ερώτημα για την αρχική κινητήρια δύναμη που υπάρχει πίσω από τις μουσουλμανικές κατακτήσεις που ξεκίνησαν από την Αραβική χερσόνησο με ορμή τέτοια που τις οδήγησε μέχρι το Tien Shan καί τα Πυρηναία, η τυπική απάντηση, ακόμη και από έναν θετικά διακείμενο Χριστιανό ιστορικό σ' ό,τι αφορά τη διάδοση του Ισλάμ στη Μέση και Εγγύς Ανατολή, θα ήταν αρκετά συγκεχυμένη. Εξηγείται κυρίως ως το κατόρθωμα των μουσουλμανικών κατακτήσεων που επέβαλαν τη θρησκεία τους στους κατοίκους των περιοχών που κατακτούσαν. Οπωσδήποτε τα ιστορικά γεγονότα είναι πάντα πρόσφορα για ερμηνεία. Πόσοι ιστορικοί έχουν θεωρήσει ότι ο εξισλαμισμός δεν ήταν το χαρακτηριστικό των μουσουλμανικών κατακτήσεων, αλλά ότι η ανεκτική στάση τους απέναντι στους Χριστιανούς αποτέλεσε τον παράγοντα που διευκόλυνε τη γρήγορη απόκτηση των χριστιανικών περιοχών; Γι' αυτό θα ήταν προτιμότερο οι λόγιοι να προσπαθούσαν να προάγουν αυτήν την θρησκευτική και πολιτιστική κατανόηση, από το να ρίχνουν λάδι στη φωτιά της μνησικακίας και καχυποψίας.

Είναι απαραίτητο να θυμηθούμε συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα που θα μας δώσουν τις ποικίλες αποχρώσεις των εννοιών που προκύπτουν από εκφράσεις όπως «διάλογος», «πολεμική», «ανταγωνισμός», «συγχώνευση», και «συνύπαρξη». Έχουμε διαβάσει αμέτρητες ιστορίες για το πόσο υπέφεραν οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί από την Οθωμανική αυτοκρατορία το 18ο αιώνα, πριν από την ανατροπή αυτής της Αυτοκρατορίας, αλλά πόσες φορές έχουμε συναντήσει ότι οι Ορθόδοξοι του 13ου αιώνα φέρθηκαν βίαια κατά της Λατινικής Εκκλησίας που είχε επιβληθεί από τους «Φράγκους» της 4ης Σταυροφορίας, ενώ είχαν βρει ευκολότερο να συμβιβαστούν με τους Μουσουλμάνους, παρά με τον Δυτικό Χριστιανισμό του Μεσαίωνα. Επίσης πως οι Χριστιανοί στους Άγιους Τόπους, που προηγουμένως τους είχαν παραχωρηθεί δικαιώματα και προνόμια από τη μουσουλμανική κυριαρχία αντιμετωπίστηκαν, όπως οι Μουσουλμάνοι, ως «μη προνομιούχοι» και «μη Φράγκοι».

Αυτό είναι μια τραγική ειρωνεία στην ιστορία των μουσουλμανικο-χριστιανικών σχέσεων. Αλλά ακόμη ακούμε πάρα πολλές τρομαχτικές ιστορίες για εξοντώσεις, απελάσεις και διωγμούς. Μας έχουν πει ότι σε όλες τις περιοχές της Ισπανίας, Βόρειας Αφρικής, Αιγύπτου και Συρίας, Ισλαμικές και Χριστιανικές προκλήσεις μεταξύ τους έχουν καταλήξει μόνο σε ανείπωτες ταλαιπωρίες, δυστυχία και αιματοχυσία, είτε ήταν κίνηση των μαρτύρων στην Ισπανία είτε η σφαγή των Μουσουλμάνων στη Γρενάδα το 1490, που τελείωσε με τη «Reconquista». Αλλά πολύ λίγα γνωρίζουμε για το πόσο πιο κοντά ήταν οι Μουσουλμάνοι της Ανδαλουσίας και οι παραμεθόριοι Χριστιανοί από εκείνους τους Ισπανούς Χριστιανούς και τους ομοθρήσκους τους πίσω από τα Πυρηναία, που δεν θεωρούνταν απλώς ως μη συμπαθείς αντίπαλοι. Τέτοιοι «τόποι συνάντησης» είναι χαμένοι στην ομίχλη του ορίζοντα και τους δίνεται μονάχα μια ασήμαντη προσέγγιση.

Η αποκάλυψη της φύσης των ιστορικών σχέσεων, χωρίς να σκεφτόμαστε δογματικά, αποτελεί πάντα μια πηγή εμπλουτισμού του διαλόγου. Το έργο του διαλόγου ολοκληρώνεται μονάχα όταν καλύπτει μια μακρά σειρά αιώνων, διαφορετικά παράγει μια επιπόλαια ανάλυση. Πραγματικά, είναι λυπηρό για μερικούς να καταλήγουν σε ερασιτεχνισμό και να αρπάζονται μονάχα από τα εφήμερα, αλλά δραματικά στοιχεία. Γι' αυτό, λοιπόν, δεν θα ήταν προτιμότερο να θεωρούμαστε υπό την επιρροή πολιτιστικών επιδράσεων που οι δύο θρησκείες είχαν μεταξύ τους και όχι μαχών που βαραίνουν και τους δύο; Σχετικά με τους σταυροφόρους, ίσως την πιο φανατική και εγωιστική έκφραση δυτικής επίθεσης κατά του Ισλάμ, που έστρεψαν την επίθεσή τους στην καρδιά του Ισλάμ, είναι αναντίρρητο γεγονός πως δεν έφεραν ειρήνη, αλλά σπαθί. Και διαπιστώνουμε πως ένας ιστορικός σαν τον Arnold Toynbee στό έργο του «A Study of History» (τομ. II), αναφορικά με τις μουσουλμανο-χριστιανικές σχέσεις παρατηρεί τα εξής: Δεν ήταν το βασίλειο του σπαθιού, αλλά συμπάθεια βασιζόμενη σε ομοιότητα. Υπολογίζοντας τη συνεισφορά του Ισλάμ στην ανάπτυξη της Δυτικής σκέψης, πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη και τη δημιουργική συμβίωση ανάμεσα στην ερήμωση του πολέμου.

Η πιο γνωστή πολιτιστική αλληλεπίδραση είναι η κληρονομιά του πλούσιου πολιτισμού των μεγάλων πόλεων του ισλαμικού κόσμου που διεύρυνε τη γέφυρα με την ελληνική κουλτούρα, την οποία είχαν αποδεχτεί οι Μουσουλμάνοι της Μικράς Ασίας και της Αλεξάνδρειας και στη συνέχεια τη μετέφεραν στην Ευρώπη. Κάποιοι τέτοιοι «τόποι συνάντησης» στον ισλαμικό πολιτισμό και κουλτούρα είναι: Η αριστοτελική διδασκαλία που έφτασε στο Μαϊμονίδη μέσω του Αβερρόη (Ibn Rush) και οι δυο τους μαζί έχτισαν τη γέφυρα ανάμεσα στην ελληνική και ευρωπαϊκή φιλοσοφία και θεολογία επηρεάζοντας τους Λατίνους Αβερροϊστές· η ανθηρή και μοναδική πολιτιστική επαφή μεταξύ Μουσουλμάνων και Χριστιανών στη Δύση που πραγματοποιήθηκε με τη συγχώνευση των μουσουλμανικών και βυζαντινών αρχιτεκτονικών ρυθμών στην Ισπανία· όπως και η επίδραση της ανδαλουσιανής μουσουλμανικής ποίησης στους τροβαδούρους της Προβιγγίας. Στο πνεύμα της εποποιίας των πολέμων μεταξύ Χριστιανισμού και Ισλάμ πέρα από τα Πυρηναία, είναι αρκετό να σημειωθεί πως το «Τραγούδι του Ρολάνδου» ακούστηκε πολύ περισσότερο απ' ό,τι η ηχώ των σπαθιών, αιώνες αργότερα μέσα από τη γαλλική μεσαιωνική λογοτεχνία.

Πρέπει επίσης να θυμηθούμε εκείνους που άσχετα από οποιαδήποτε ανοιχτή πολεμική, πολιτικές και στρατιωτικές προκλήσεις, ασχολήθηκαν, στα πλαίσια της ανθρώπινης αναζήτησης, με τη θεία αποκάλυψη. Γι' αυτό, μπορεί να πει κάποιος πως μεταξύ των καλύτερων τόπων συνάντησης των βυζαντινο-μουσουλμανικών σχέσεων, υπήρξαν οι διδασκαλίες των Σούφι που είχαν την απήχησή τους στο χριστιανικό μυστικισμό και στον τονισμό της ιδέας της θέωσης ή της θεοποίησης του ανθρώπου. Η λεπτομερής

ανάλυση της σχέσης σουφισμού και ησυχασμού δεν είναι βέβαια θέμα της παρούσας εισήγησης όπως και η παρουσίαση της εικονομαχίας (726-843) και του μουταζιλλιτισμού (750-849), και οι δυο προσωρινές και εχθρικές προς τον ανθρωπομορφισμό. Έτσι, ανάμεσα στις Μουσουλμανικές και Χριστιανικές κατακτήσεις και ανακτήσεις μπορούμε να διακρίνουμε κάποιο θετικό πνεύμα που βασίζεται στην ομοιότητα, όχι στην εχθρότητα, όπως αναφέρει ο Nicolaus of Cusanus στα γραπτά του: Ο λόγος και όχι το σπαθί αντιπροσωπεύει την πιο δυναμική απάντηση στη θρησκευτική ποικιλία. Αλλά αυτού του είδους το πνεύμα που θα μπορούσε να αποτελεί μονοπάτι στο διάλογο, πολύ λίγο υπάρχει. Τα γραπτά του Μαρτίνου Λούθηρου λιγότερο από έναν αιώνα αργότερα, αποτέλεσαν μαρτυρία για τη βαθιά έχθρα κατά του Ισλάμ. Η ίδια αρνητική εικόνα για το Ισλάμ, στα μάτια του Λατινικού Χριστιανιμού βρίσκεται στο «Inferno» του Δάντη και αργότερα στο «La Refutation de la Religion Mohemehtan» (Η αναίρεση της μωαμεθανικής θρησκείας) το 15ο αιώνα.

Σ' ό,τι αφορά τη Δυτική Χριστιανοσύνη, μπορεί κάποιος να θεωρήσει πως ένα διαρκές αποτέλεσμα των Σταυροφοριών ήταν η πίκρα στις σχέσεις μεταξύ Χριστιανών και Μουσουλμάνων στους επόμενους αιώνες και για πολλές γενιές, που προκάλεσε κατά πολύ την παραποίηση του Ισλάμ.

Αυτή ήταν, λοιπόν, η εικόνα του Ισλάμ το 18ο αιώνα. Την ίδια εποχή που η Ευρώπη, απογοητευμένη και αποδυναμωμένη από τους θρησκευτικούς πολέμους που είχαν αντίκτυπο στη δυτική ψυχή, περνούσε από έναν μισαλλόδοξο θρησκευτικό φανατισμό σε μια άθρησκη ανοχή σε συνδυασμό με τη φιλοσοφία της διαφώτισης. Μια τέτοια ιδέα έχει τις ρίζες της στις προκλήσεις για θρησκευτική ανεξιθρησκεία που εισήγαγε ο Βολταίρος, ο οποίος στη «Συνθήκη της ανεξιθρησκείας» (Traite sur Tolerance) άλλαξε αποτελεσματικά την άποψη της ανθρωπότητας για το Χριστιανισμό. Στήν πραγματικότητα, η ιδεά της ανεξιθρησκείας που άρχισε να σχηματοποιείται οφείλεται σε μια εποχή θρησκευτικής αδιαφορίας. Αυτό το είδος θρησκευτικής σκέψης παρουσίαζε και το Ισλάμ το 18ο αιώνα ως ένα παράδειγμα φανατισμού και πλήρους μισαλλοδοξίας (Le Fanatisme ou Mahomet le Prophet, 1741).

Τέτοια ήταν η εικόνα του Ισλάμ κατά το 18ο αιώνα, που οφείλεται στη βίαιη συνάντησή μεταξύ Ισλάμ και Δύσης. Αυτή η αρνητική αντίληψη για το Ισλάμ στην Ευρώπη ενισχύθηκε τη στιγμή που οι Οθωμανοί δεν θεωρούνταν πια ως στρατιωτική απειλή. Η προηγούμενη ευρωπαϊκή αντίληψη για τους Μουσουλμάνους ως πολεμιστές, άλλαξε σε αντίληψη για τους ανατολίτες ως ασθενικά πρόσωπα περικυκλωμένα από εξωτική αδράνεια. Αργότερα, η αποικιοκρατία έπαιξε επίσης ένα σημαντικό ρόλο στη δημιουργία ενός τέτοιου στερεότυπου για το Ισλάμ. Έτσι, ο μεταχριστιανικός δυτικός πολιτισμός, με την εξάπλωση της εκκοσμίκευσης, ενώ απομακρύνεται από την πίστη, βρίσκει την ταυτότητα του Ισλάμ στο φανατισμό. Στην πραγματικότητα το Ισλάμ βασίστηκε λιγότερο ή περισσότερο σε μια διανοητική σύλληψη των Σταυροφόρων, ενώ η ισλαμική «pieta», η ευλάβεια που δίνει μορφή στην καθημερινή ζωή των Μουσουλμάνων, αναλλοίωτη και χωρίς δισταγμό κατά τους αιώνες συνέχιζε τις προκλήσεις της, ως μια απόρριψη των δυτικών ηθών και του πολιτισμού κατά τη διάρκεια της αποικιακής επιχείρησης, κατόπιν της άγριας πάλης για ανεξαρτησία και της πρόσφατης ισλαμικής αναβίωσης ή παλινόρθωσης.

Η ειρωνεία όμως είναι ότι στα μέσα του 20ου αιώνα, στην κορύφωση της εκκοσμικευμένης κοινωνίας και της λατρείας της δυτικοποίησης του κόσμου, το μεταμοντέρνο κεφάλαιο της ιστορίας στη Δύση υπήρξε μάρτυρας μιας απογοήτευσης από τον πόλεμο. Πραγματικά, ο άνθρωπος στη Δύση βρήκε αδύνατο να συνεχίσει τη ζωή του χωρίς θρησκεία, δεχόμενος δόγματα όπως ο εθνικισμός, ο φασισμός και ο κομμουνισμός. Κάποιες αλλαγές έγιναν επίσης αργότερα στον τρόπο κατανόησης του Μουσουλμανισμού.

Είναι γεγονός πως η θρησκευτική ανοχή έγινε μια αρετή. Έτσι συνέβη μετά από αιώνες με συσσωρευμένα προβλήματα και συναισθηματικά φορτισμένης και κακοπληροφορημένης αντίληψης για το Ισλάμ. Στη συνέχεια παρουσιάστηκε ο διάλογος ως προϊόν της Δύσης, ενώ η παραδοσιακή αποκλειστική χριστολογία, ως ένα εμπόδιο στο διάλογο με τους Μουσουλμάνους, άλλαξε λίγο-πολύ σ' έναν ανοιχτό Χριστιανισμό, που ερευνά για μια ενοποιητική αμερόληπτη ανταλλαγη αξιών βασιζόμενη στον Ένα Αληθινό Θεό, για να ξεπεράσει τις δυσκολίες με σκοπό να επιτύχει τον κοινό στόχο.

Την ίδια στιγμή που ο διάλογος με τους Μουσουλμάνους κόντευε να πάρει ακαδημαϊκό χαρακτήρα σχετιζόμενος περισσότερο με την ισλαμική διανόηση παρά με την ισλαμική κοινωνική πραγματικότητα, οι Μουσουλμάνοι άρχισαν μια πολύ ισχυρή αντίσταση για να βεβαιώσουν και να διατηρήσουν τη θρησκευτική τους ταυτότητα, αντίσταση την οποία ακολουθούσε μια παρόρμηση κατά της Δυτικοποίησης. Το στοιχείο-κλειδί ήταν η συνείδηση των Μουσουλμάνων για το παρελθόν τους, ο ρόλος των ισλαμικών κοινωνικών και πολιτιστικών αξιών, αλλά για έναν εξωτερικό παρατηρητή τα θέματα που επικρατούν και που έχουν σχέση μ' αυτή την αντίδραση ήταν η ισλαμική αναβίωση ή παλινόρθωση. Οπωσδήποτε είναι σχεδόν ανακρίβεια να μιλάμε για ισλαμική αναβίωση. Ήταν μονάχα μια εξωτερική, δυτική άποψη, που χρησιμοποιήθηκε για να παρουσιάσει το Ισλάμ κατά τη διάρκεια τόσων πολλών αιώνων με παθητικότητα και φανατισμό και ακόμη μπορεί να ισχύει το ίδιο. Με άλλα λόγια, παρά τό γεγονός ότι υπάρχει μια μεγάλη προσπάθεια για κίνηση προς μια πιο ολοκληρωμένη κοινωνία, αναρωτιέται κανείς μήπως η επικρατούσα δυτική στάση προς το Ισλάμ δεν εμπνέεται ακόμη από μια μεσαιωνική αντίληψη. Όπως βλέπουμε, το οξύ λεξιλόγιο, που χρησιμοποιείται από δημοσιογράφους, πολιτικολόγους και κοινωνιολόγους, έχει να κάνει με τη μισαλλοδοξία και τη βία και θεωρεί τους Μουσουλμάνους ως σημαντικούς αντιπάλους της Δύσης. Γι' αυτό τίθεται το εξής ερώτημα: πώς μπορεί ο διάλογος να κάνει τόσα, ώστε να ανατρέψει αυτή την αντίληψη της Δύσης απέναντι στο Ισλάμ. Στην απάντηση του ερωτήματος υπάρχει πολλές φορές μια καλή δόση κυνισμού. Μερικοί θεωρούν πως ό,τι έχει εμπλακεί στο διάλογο είναι κυρίως ένας πολιτικός θεατρινισμός, ο οποίος αντιμετωπίζει το Ισλάμ ως ένα αφηρημένο δόγμα που χρησιμοποιεί το αγαπημένο θέμα της ειρήνης και ευημερίας για να γεφυρωθούν τα ιδεολογικά κενά. Κάποιοι άλλοι χαρακτήρισαν το διάλογο ως μια ευρωκεντρική ή δυτικίζουσα άποψη που βασίζεται σε μια χριστοκεντρική παγκοσμιότητα. Εμείς σαφώς αρνούμαστε έναν τέτοιο κυνισμό και απορρίπτουμε μια τέτοια άποψη. Ελπίζουμε πραγματικά ότι ο ισλαμο-χριστιανικός διάλογος θα αρχίσει προοδευτικά να εκτιμά την ιστορική σπουδαιότητα και την κοινωνικοπολιτιστική διάσταση του Ισλάμ και θα κάνει τους σκεπτόμενους ανθρώπους της Δύσης να καταλάβουν ότι το Ισλάμ είναι έντονα προσωπικό και ιδιαίτερα κοινωνικό. Γι' αυτό ο διάλογος είναι κάτι παραπάνω από την πολιτική, πάνω από τη δυσπιστία του παρελθόντος ή την παρεξήγηση του παρόντος. Είναι αυτοπεποίθηση της ανθρώπινης προσπάθειας να καταλάβει τον εαυτό της μέσω της μελέτης του αμοιβαίου παρελθόντος και της παρούσας τάσης για ενότητα.

Δεν θα πρέπει επίσης να ξεχνάμε πως για αιώνες, ενώ η Λατινική Δυτική Χριστιανοσύνη αγνοούσε τη μουσουλμανική πραγματικότητα, η Ανατολική Χριστιανοσύνη ήταν ενήμερη για τον ισλαμικό πολιτισμό, γνώριζε πως οι μουσουλμάνοι δεν τους βλέπουν σαν τη συνέχεια των Σταυροφόρων ή του αποικισμού. Ο Χριστιανισμός γεννήθηκε στη Μέση Ανατολή και δεν μπορεί ποτέ να ανήκει αποκλειστικά στο δυτικό πολιτισμό. Γι' αυτό, αντί να δίνουμε έμφαση μόνο στο αποτέλεσμα των πολεμικών συγκρούσεων μεταξύ Χριστιανών και Μουσουλμάνων, γιατί να μην αναζητήσουμε την κοινή

ιδέα της δυνατότητας τελειοποίησης του ανθρώπου, όπου ο άνθρωπος είναι δημιουργημένος κατ' εικόνα Θεού και αντιβασιλέας Του στη γη; Τι σπουδαία συνάντηση! Να βρισκόμαστε τόσο κοντά ο ένας στον άλλον και τόσο κοντά στο Θεό, στη θεία σχέση που πάντα ενώνει τους ανθρώπους μεταξύ τους. Αυτή είναι μια δύναμη για την ενότητα και όχι για τη διάσπαση.

Η δυναμική της αφοσίωσης, η δύναμη της θυσίας είναι το βάθρο για την έναρξη του διαλόγου. Αυτό που έχει αξία βρίσκεται και πιο κοντά στην τελειότητα. Σ' έναν τέτοιο διάλογο οι σεβαστοί οπαδοί των θρησκειών μπορεί να φτάσουν στο να γνωρίσουν ότι τα κατά καιρούς ανταγωνιζόμενα συστήματα μπορούν να πλησιάσουν τον Έναν Αληθινό Θεό από διαφορετικούς δρόμους προσφέροντας διαφορετικές οπτικές της «ευλογημένης θέας». Σε κάθε περίπτωση, η ενότητα της ανθρωπότητας μπορεί να επιτευχθεί μόνον υπό το φως της αγάπης του Θεού.

Πραγματικά ορίζουμε το Θεό με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, ο Φιλεύσπλαχνος (Al Rahman) κι αυτό δεν μπορεί να είναι διαφορετικό από αυτό που λένε οι Χριστιανοί μέσω του Αγίου Ιωάννη, απλά και με βεβαιότητα, ότι ο Θεός είναι αγάπη και όποιος μένει στην αγάπη μένει στο Θεό και ο Θεός μένει σ' αυτόν (Ιω. 4. 16). Επίσης, αυτή μπορεί να είναι επίδραση της ανθολογίας του αρχαίου Ιράν, που καλείται Αιώνια Σοφία (Al-Hikma, al-Kalida), (Javidan-Khetad), στη σκέψη των κοινωνιών της Βίβλου ως μια παγκόσμια και αιώνια θεώρηση που πραγματοποιείται μέσω κοινωνικών ομοιοτήτων, βασισμένη σε αξίες, όπως της δικαιοσύνης, της αδελφότητας και της ανοχής. Στη σημερινή συνάντηση δεν προσπαθούμε να ανταποκριθούμε κάπως σ' αυτό το κάλεσμα για την επιβεβαίωση της θρησκευτικής κατανόησης που στηρίζεται στη πίστη και αγάπη στο Θεό; Δε βρισκόμαστε εδώ για να βάλουμε τέλος σε ό,τι προκάλεσε παρεξηγήσεις, αντιθέσεις και ένταση μεταξύ Μουσουλμάνων και Χριστιανών; Η πραγματικότητα του παρελθόντος και του παρόντος μας ωθούν να προετοιμάσουμε το έδαφος για μελλοντικό διάλογο. Η τελευταία μου φράση είναι πως έχουμε έρθει εδώ από το Ιράν, τη χώρα που σας είναι πιο γνωστή ως Περσία, και την παράδοση των τριών μάγων, που ήταν Πέρσες και ήρθαν να προσκυνήσουν το Χριστό όταν γεννήθηκε στη Βηθλεέμ, που είναι τόσο παλιά, ώστε θά έπρεπε να είχα αρχίσει την εισήγησή μου μ' αυτήν, όχι να την τελειώσω. Το έκανα όμως απλώς για να θυμηθούμε ξανά, πως αυτοί οι μάγοι ήταν οι πρώτοι που διέδωσαν τα νέα της γέννησης του Μεσσία.

Αφιέρωμα του επόμενου τεύχους:

«ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ - ΙΣΛΑΜ»

«Το μέλλον βρίσκεται στο διάλογο»

Συνέντευξη του καρδινάλιου Cassidy[1]

Απόδοση : Αντωνία Κυριατζή

«Μηχανή που δε σταμάτησε ποτέ» χαρακτηρίζει ο καδινάλιος Cassidy το διάλογο καθολικών και ορθοδόξων σε συνέντευξη του, που παραχωρεί στην εφημερίδα *Avvenire* κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ της Συνόδου της Επισκόπων της Ευρώπης που πραγματοποιήθηκε στις 28 Νοε.– 14 Δεκ. 1991 και της συνάντησης της μικτής Επιτροπής διαλόγου Καθολικών και Ορθοδόξων που επρόκειτο να γίνει στη Βηρυτό τον Ιούνιο του 1992. Παρά τις ελπίδες που εκφράζονται στο τέλος της συνέντευξης για «τη συνέχιση της πορείας του οικουμενικού διαλόγου στη Βηρυτό» η συνάντηση τελικά δεν πραγματοποιήθηκε εξαιτίας της άρνησης συμμετοχής των Ορθοδόξων. Η άρνηση υπήρξε αποτέλεσμα αντίδρασης των Ορθοδόξων σε ανακοίνωση της Καθολικής Εκκλησίας που θεωρεί την ανατολική Ευρώπη περιοχή ιεραποστολής. «Με τους ορθόδοξους πρέπει να μάθουμε να συμβιώνουμε σε τοπικό επίπεδο» είναι η άποψη του καρδινάλιου, ο οποίος αναζητά λύση γαι την υπέρβαση των δυσκολιών στην προσπάθεια για την ενότητα των χριστιανών. ΄Εχουν προηγηθεί θετικά βήματα στη πορεία του διαλόγου. Η σύναξη των προκαθημένων της Ορθοδόξου Εκκλησίας στην Κωνσταντινούπολη, στο Φανάρι την Κυριακή της Ορθοδοξίας, 15 Μαρτίου 1992, δημιούργησε νέα ερωτηματικά για την πορεία του διαλόγου των εκκλησιών. Το μήνυμα της σύναξης των προκαθημένων προσεγγίζει ορισμένα από τα προβλήματα που απασχολούν και την καθολική εκκλησία, όμως παραμένει ανοιχτό το πρόβλημα της πορείας των δύο Εκκλησιών μαζί. Ενότητα, ουνία, προσηλυτισμός: έννοιες που εμφανίζονται στο κείμενο της συνέντευξης του καρδινάλιου Cassidy, την οποία παραθέτουμε στη συνέχεια.

Ερωτ.: ΄Ηδη έχουν γίνει διάφορες προσεγγίσεις στην ανάγνωση του Ορθόδοξου Μηνύματος, θετικές και αρνητικές. Εσείς ποιαν εντύπωση έχετε αποκομίσει;

Απαντ.:«Στην τωρινή κατάσταση βρίσκω ότι είναι, λίγο πολύ, εκείνο που θα αναμενόταν. ΄Οπως στη Γενεύη, βρισκόμαστε ακόμη στην αναζήτηση λύσεων ορισμένων δυσκολιών».

Ερωτ.: Ωστόσο σύμφωνα με το παράδειγμα της συνάντησης της Συνόδου των αντιπροσώπων του Οικουμενικού Πατριαρχείου, φαίνεται πως στο έγγραφο έχει σβήσει ή τουλάχιστον έχει ελαττωθεί η πολεμική στον προσηλυτισμό.

Απαντ.: «΄Ισως είναι γεγονός. Σίγουρα είναι δύσκολο να αναλυθεί (ενν. το Μήνυμα των προκαθημένων) χωρίς να είναι γνωστή η προηγούμενη διαδικασία προετοιμασίας του. Ωστόσο θα έλεγα ότι και εγώ ακόμη δεν βρίσκω την ίδια επιθετικότητα της συμμετοχής στη Σύνοδο (ενν. των Επισκόπων της Ευρώπης). Στο έγγραφο γίνεται αναφορά σε δυσκολίες, όμως γίνεται λόγος «για ορισμένα στοιχεία» της Καθολικής Εκκλησίας, και δεν υπεισέρχεται σε λεπτομέρειες».

Ερωτ.: Επαναφέρεται όμως η αρχή της *territorialità*. Οι ορθόδοξοι απλοποιούν κατά το μέγιστο και φαίνεται να λένε ότι : χρειάζεται να κηρυχθεί το ευαγγέλιο σε χώρες μη χριστιανικές ενώ εκεί όπου ήδη υπάρχουν χριστιανοί δεν πρέπει να «κυριεύονται». Δεν υπάρχει μια διαφορετικότητα στη θεώρηση της κήρυξης του ευαγγελίου;

Απαντ.: «Θα έλεγα ότι σχετικά αυτό που

1. Salvatore Mazza, *Το μέλλον βρίσκεται στον διάλογο*, «Avvenire», φ. Τετάρτης 18 Μαρτίου όπου μιλά ο καρδινάλιος Cassidy για την ενότητα των χριστιανών.

βεβαιώνεται με το Μήνυμα σίγουρα αντανακλά την εκκλησιολογία των ορθοδόξων Εκκλησιών, που είναι διαμορφωμένη στην πορεία πολλών αιώνων ιστορίας. Αυτή είναι η δική μας δυσκολία. Σήμερα, με τη μεγάλη μετακίνηση των πληθυσμών από μια χώρα σε άλλη, δεν είναι δυνατό να σκέπτεται κανείς όπως παλιά. Γιαυτό είναι ακόμη πιο δύσκολο να παραμείνει σε εκείνη την εκκλησιολογία. Εξάλλου, πιστεύω ότι γίνεται σεβαστή η αρχή σύμφωνα με την οποία δεν μπορεί να πάει κανείς σε μια περιοχή όπου υπάρχει μια Εκκλησία Ορθόδοξη ή Καθολική, χωρίς να λαμβάνει υπόψη αυτή την παρουσία. ΄Αλλωστε δεν είναι αυτή η στάση της Καθολικής Εκκλησίας απέναντι στην Ορθόδοξη; εμείς θέλουμε να σεβόμαστε το γεγονός ότι εκείνη είναι μια ζώνη όπου ήδη έχει κηρυχθεί το ευαγγέλιο από μια Εκκλησία με την οποία έχουμε ιδιαίτερες σχέσεις και επιπλέον εκείνη η Εκκλησία βρίσκεται σε δυσκολίες. Αυτό βέβαια αναγνωρίζοντας πάντοτε την ελευθερία σε οποιοδήποτε πρόσωπο να ανήκει σε μια Εκκλησία ή σε άλλη».

Ερώτ.: Στο βάθος λοιπόν το πραγματικό πρόβλημα παραμένει εκείνο των Ουνιτών;

Απάντ.: «Βέβαια, είμαι πεπεισμένος ότι αυτό είναι το βασικό πρόβλημα των σχέσεών μας. Εδώ και δύο χρόνια ο διάλογος μεταξύ Ρώμης και Ορθοδοξίας είναι ακριβώς επικεντρωμένος στις Καθολικές Εκκλησίες Ανατολικού Τυπικού. Και εδώ υπάρχουν δύο ζητήματα. Το πρώτο είναι εκείνο της ύπαρξής τους, το δεύτερο είναι συνδεδεμένο με τη δραστηριότητά τους. Σε όλα τα έγγραφα γίνεται λόγος σαν να πρόκειται για μια δραστηριότητα «προσηλυτισμού» που θα προωθούνταν ακόμη και με μέσα «μη αποδεκτά». Στην πραγματικότητα πιστεύω ότι η αληθινή δυσκολία είναι η ίδια τους η ύπαρξη.»

Ερώτ.: Πώς μπορεί να λυθεί αυτή η δυσκολία;

Απάντ.: «Είναι ένα εκκλησιολογικό ζήτημα που αφορά τις αδελφές Εκκλησίες. Γιαυτό σήμερα γίνεται πολύ συζήτηση σχετικά με την *οικουμενική μέθοδο*. Ο Πάπας μεταξύ άλλων έχει μιλήσει σχετικά σε ένα ντοκουμέντο της 31 περασμένου Μαΐου (1991) βεβαιώνοντας από τη μια μεριά το δικαίωμα των Καθολικών του Ανατολικού Τυπικού να υπάρχουν και από την άλλη ότι μέθοδος αποδεκτή από την Καθολική Εκκλησία στην αναζήτηση της ενότητας είναι εκείνη που εκφράστηκε στη Β΄ Βατικανή Σύνοδο».

Ερώτ.: Είναι, νομίζω το ζήτημα που επαναφέρθηκε στη συμφωνία της Γενεύης.

Απάντ.: «Ναι, διότι για να λυθεί το πρόβλημα των Καθολικών Ανατολικού Τυπικού, σε μας φαίνεται ότι μοναδική λύση είναι η πλήρης σεβασμού προσέγγιση στον οικουμενικό διάλογο. Στο παρελθόν η Εκκλησία αποδέχθηκε χωρίς δυσκολία, αντίθετα με χαρά, το γεγονός ότι ορισμένες κοινότητες θα επανέρχονταν σε κοινωνία με την έδρα του Πέτρου. Από τη Β΄ Βατικανή Σύνοδο και μετά στεκόμαστε αποφασιστικά στο θεολογικό διάλογο. Αυτό δεν σημαίνει ότι μπορούμε να εγκαταλείψουμε τους πιστούς και τις Εκκλησίες που έχουν υποφέρει και δεν έχουν εγκαταλείψει την κοινωνία τους με τη Ρώμη ακόμη και κάτω από καταδίωξη. Είναι φανερό ότι η Αγία ΄Εδρα έχει καθήκον να τους στηρίξει».

Ερώτ.: Στο τελικό έγγραφο (Μήνυμα) της Κωνσταντινούπολης εκφράζεται η συνείδηση του ρόλου των χριστιανών στη νέα Ευρώπη. Γίνεται λόγος για βιο-ηθική και για την προστασία του περιβάλλοντος. Είναι θέσεις πολύ κοντά σε εκείνες της Καθολικής Εκκλησίας. Που μπορεί να οδηγήσει αυτή η «εγγύτητα»;

Απάντ.: «Διαβάζοντας αυτό το τμήμα του μηνύματος σκέφτηκα αμέσως τη τελική Διακήρυξη *(Declaratio)* της Συνόδου των Επισκόπων για την Ευρώπη. Ναι, είναι γεγονός, υπάρχει κοινή σκέψη σε αυτά τα θέματα, ιδιαίτερα για την Ευρώπη, για να φέρουμε το Χριστό στους λαούς της Ανατολικής Ευρώπης, που μετά από τόσα χρόνια δίωξης έχουν μεγάλη πνευματική δίψα».

Ερώτ.: Πιστεύετε ότι αυτό θα βοηθήσει τον ερχόμενο Ιούνιο στη Βηρυτό, όταν θα συναντηθεί η μικτή θεολογική επιτροπή;

Απάντ.: «Εγώ ελπίζω ότι θα γίνει φανερή σε όλους εμάς η ανάγκη να εργαστούμε μαζί. Υπάρχει δίψα Χριστού, αλλά, όπως λένε και οι ορθόδοξοι πατριάρχες στο τελι-

κό τους μήνυμα, αυτή η δίψα συχνά οδηγεί πολύ κόσμο σε λαθεμένη κατεύθυνση. Εδώ βρίσκεται η ανάγκη να ξεπεραστούν οι δυσκολίες για να προχωρήσουμε στην πορεία προς την αληθινή ενότητα. Ακόμη, ενώ είμαι πολύ ευχαριστημένος που βλέπω αυτή τη σύγκλιση στάσεων, ωστόσο δεν παρατηρώ από την Ορθόδοξη πλευρά την ίδια επιθυμία, να βαδίσουμε μαζί, επιθυμία που συναντάται στη *Declaratio* της Συνόδου για την Ευρώπη».

Ερώτ.: Δεν μπορεί να είναι αυτή συνέπεια των προβλημάτων που εμφανίσθηκαν στο εσωτερικό της Ορθοδοξίας μετά το '89;

Απάντ. : «Ναι, και γιαυτό πρέπει να δείχνουμε μεγάλη κατανόηση προς τους αδελφούς Ορθοδόξους που υποστηρίζουν ότι, σχετικά, δεν βρήκαν σε μας την προσοχή που περίμεναν. Στην πραγματικότητα δεν είναι έτσι ούτε από την πλευρά της Ρώμης ούτε από την πλευρά των τοπικών επισκόπων. Ο ΄Αγιος Πατέρας μιλά συχνά για το μαρτύριό τους, έτσι όπως από την πλευρά της Καθολικής Εκκλησίας δεν υπεισήλθαν ποτέ σε καταλογισμούς για ότι συνέβη πριν από το 1989. Αυτή η κατανόηση επομένως υπάρχει, και βέβαια υπάρχει ακόμη η μεγάλη επιθυμία να εργαστούμε μαζί με εκείνους, ακόμη κι αν δεν είναι πάντοτε εύκολο να βρούμε τρόπους συγκεκριμένους για να προχωρήσουμε μαζί. Αυτό είναι που αναζητούμε να κάνουμε».

Ερώτ.: Από αυτές τις ασάφειες είναι ίσως που γεννήθηκαν οι κατηγορίες περί «προσηλυτισμού»;

Απάντ.: «Θα πρέπει να γίνει κατανοητό ότι το ευαγγέλιο του Χριστού δεν κηρύσσεται μόνο εκεί όπου ποτέ πριν δεν είχε κηρυχθεί. Θα έπρεπε να κηρυχθεί και εδώ στην Ευρώπη και με την έννοια αυτή όλες οι δικές μας χώρες θα έπρεπε να θεωρηθούν «περιοχές ιεραποστολής»: δεν θα πρόκειται για την πρώτη κήρυξη του Ευαγγελίου, αλλά για την επανακήρυξη που συμπληρώνεται σε κάθε φάση ανάπτυξης της Εκκλησίας».

Ερώτ.: Ο Αποστολικός Επίτροπος του Νοβοσοσμπίρκ, monsignor Werth, πρόσφατα διαβεβαίωσε στην εφημερίδα μας ότι, σε τοπικό επίπεδο, όλες οι αντιθέσεις για τις οποίες γίνεται λόγος, δεν υπάρχουν και πως ο οικουμενικός διάλογος λειτουργεί θαυμάσια.

Απάντ.: «Πράγματι πρόκειται για μια πλευρά που αναφέρθηκε και στο τελικό έγγραφο της Γενεύης. Είμαι όλο και περισσότερο πεπεισμένος ότι εάν υπάρχει η θέληση να λυθούν τα προβλήματα είναι αναγκαίο να εργαστούμε σε τοπικό επίπεδο, διότι έτσι μπορεί να βρεθεί ένας *modus vivendi*, αλλά και, επιπλέον η δυνατότητα να συνεργαστούμε σε οικουμενικό πνεύμα. Σε επίπεδο συνάντησης κορυφής εναι δυνατό και πρέπει να προωθηθεί αυτή η συνεργασία, αλλά τελικά είναι οι ποιμένες των κοινοτήτων που πρέπει να προωθήσουν την οικουμενική διάσταση της δικής τους περιοχής».

Ερώτ.: Δεν πιστεύετε ότι αυτή η συνεργασία σε τοπικό επίπεδο θα μπορούσε να αποτελέσει ένα τρόπο για να βοηθηθεί η Ορθόδοξη Εκκλησία;

Απάντ.: «Είναι όπως υποστήριξα και στη Σύνοδο. Εμείς, ως Καθολική Εκκλησία, θέλουμε να τους βοηθήσουμε με κάθε προσπάθεια να βγούν από αυτή την κατάσταση. Και πολλοί από τους δικούς μας επισκόπους είναι έτοιμοι να προσφέρουν εκείνη τη βοήθεια, την οποία έχουν ανάγκη, χωρίς καμιά επιθυμία προσηλυτισμού».

Ερώτ.: Μετά τη Γενεύη, μετά την Κωνσταντινούπολη, θα έρθει η συνάντηση της Βηρυτού τον Ιούνιο. Είναι μια μηχανή που ξαναμπαίνει κοπιαστικά σε κίνηση;

Απάντ. «Είναι μια μηχανή που δε σταμάτησε ποτέ. Χρειάστηκε να αντιμετωπίσει μια πολύ δύσκολη πορεία, αλλά κατάφερε να μη σταματήσει. Τον περασμένο Ιούνιο, όταν η συντονιστική Επιτροπή μεταξύ Ορθοδόξων και Καθολικών συναντήθηκε στην Ariccia στάθηκε δυνατή η προετοιμασία ενός αποφασιστικού ντοκουμέντου εργασίας. Διατρέξαμε τον κίνδυνο να σταματήσει η διαδικασία προσέγγισης, αλλά τόσο στη Γενεύη, όσο και στην Κωνατατντινούπολη δεν αποφασίσθηκε τίποτε αντίθετο σε μια τέτοια πρόοδο. Θα πάμε στη συνάντηση της Βηρυτού πεισμένοι ότι θα μπορέσουμε να αναλάβουμε τα νήματα εκείνου του κοινού εγγράφου, με την ελπίδα να ξαναδώσουμε ανάσα στον από κοινού οικουμενικό διάλογο.

Εύλογη σιωπή ή λόγος αλογίας;

Χρυσοστόμου Α. Σταμούλη[1]

Στη σύγχρονη διάσταση των πραγμάτων ο λόγος τίθεται στον αντίποδα της σιωπής. Λογική ασυμβατότητα που παίρνει τις αποστάσεις της από κάθε παράδοξη σύμβαση που «συγχέει» τα δύο μεγέθη. ΄Αρνηση της μαγνητικής έλξης και αποδοχή των φυσικών παιχνιδιών όπου η ένωση του υποκειμένου με τη σκιά του παραμένει απραγματοποίητη έως ότου κυριαρχήσει το απόλυτο σκοτάδι. Στην παρουσία της σιωπής ο φανερός λόγος απουσιάζει και στη φανέρωση του λόγου η παρούσα σιωπή γίνεται άφαντη.

Η κλασική κληρονομιά αγνοείται και αρκετές φορές περιφρονείται. Η σιωπή δεν είναι πια χρυσός ή δεν μπορεί να είναι πια χρυσός ή δεν μπορεί να είναι χρυσός, εφόσον η «πρόοδος» της κοινωνίας μας δεν το επιτρέπει. Η οντολογία καταλαμβάνει τη θέση της στη «λαμπρή ιστορία» και ταυτόχρονα παραχωρεί τα πρωτεία της στον ψευτοηθικισμό που εισβάλλει κυριαρχικά στο χώρο και το χρόνο.

Αντιπροσωπευτικό το αξίωμα που επικρατεί στις σύγχρονες σχέσεις επικοινωνίας όπου περισσότερη αξία έχει το να μιλούν για κάποιον ή για κάτι και λιγότερο ενδιαφέρει το τι λέγουν γι' αυτόν. Η δημιουργία των εντυπώσεων περνάει στην πρώτη θέση της μεθοδολογικής ιεραρχίας και ακολουθεί σε δεύτερη μοίρα το ποιόν των εντυπώσεων που προκύπτουν. ΄Αλλωστε το σήμα προηγείται και στη συνέχεια ακολουθεί ο χαρακτηρισμός τους. Η κίνηση από τη θεωρία στη ζωή είναι τραγικά σαφής. Την αλήθεια διαδέχεται ο δογματισμός.

Η σιωπή είναι απαγορευμένο είδος, παρότι είναι παρούσα (ως μορφή κενού λόγου) περισσότερο από κάθε άλλη φορά. Η νεκροφάνεια βαπτίζεται ζωή και η απουσία παρουσία.

Ο λόγος αποτελεί δημοκρατική κατάκτηση και αναφαίρετο δικαίωμα. Το τι λέγουμε είναι άλλο θέμα[2]. Η υιοθεσία άλλωστε έγινε, και όλοι είναι παρόντες και λαλίστατοι: «οι πολιτικοί», «επιστήμονες», «διανοούμενοι» και τελευταία οι νεόκοποι παντογνώστες «δημοσιογράφοι».

Ο λόγος ταυτίστηκε με την αναπνοή και η διακοπή του με την ασφυξία· είναι και αυτή οικολογική και εξάπαντος όχι ανθρωπολογική!!

Το «ηδύ» και «εύκομπον» αντικατέστησε το «αναγκαίον» και η λατρεία των σχημάτων των λόγων εξοβέλισε τη δύναμη των σημαινομένων που οδηγεί στον «πρέποντα σκοπόν». Το «απερισκέπτως ψηλαφείν» αποτελεί πλέον συνήθεια καθημερινής πράξης. Ο λόγος δεν αναπαράγει πλέον συνήθεια καθημερινής πράξης. Ο λόγος δεν αναπαράγει πλέον την συνήθεια.

Η σχιζοφρενική διαίρεση σώματος και ψυχής που εμπνεύστηκε ο Καρτέσιος (ο μοναδικός με τέτοια ένταση) μετατρέπεται στο χώρο και χρόνο της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας και εμφανίζεται το αδόκιμο σχή-

1. Δρ. Θεολογίας - καθηγητής Μ. Εκπ/σης
2. Οπωσδήποτε εδώ αγνοούνται οι πολύτροπες προτροπές για εγκράτεια λόγου: «Μέγα οὖν τ΄ής γλώσσης τὸ εγκρατές, ώσπερ αμέλει παγχάλεπον νόημα τὸ μὴ ούτως έχειν». Βλ. Κυρίλλου Αλεξανδείας, *Ερμηνεία Β΄ Πέτρου*, PG 74, 1013B

μα διαίρεσης λόγου και τρόπου. Η ασυμβατότητα αποτελεί πλέον ανάγκη ύπαρξης όπου το ψεύδος καλείται αλήθεια και το σκοτάδι φως.[3] Και παντού και πάντα ο λόγος. Το ήθος δεν παλεύει πλέον με την ανηθικότητα αλλά με την ίδια του την έλλειψη. Χθες είχαμε το ανήθικο, σήμερα θωρούμε το άηθες[4]. Έτσι όταν ο σύγχρονος άνθρωπος ομιλεί για «ησυχία» ανατρέχει στο χωροχρονικό πλαίσιο των ξεχασμένων παραμυθιών, ίσως στο όνειρο της Χαλιμά. Η ειρήνη ξεχασμένη[5], το ίδιο και η ευημερία, το ίδιο και η πρόοδος. Τα τύλιξε όλα ο λόγος. Ο λόγος της αλογίας, ο άκαιρος, ο περίσσιος, ο καταστροφικός[6]. Αυτός που ακολουθεί την απολογία των ενόχων, όχι πάντως τωνδικαίων.

Οι δίκαιοι σήμερα σιωπούν, «τὴν δέ γε σιωπὴν τών άλλων εν τούτοις προυτίθησιν μάλιστα», ως άλλοι σαλοί. Έτσι οδηγούνται στη νήψη και οπωσδήποτε πορεύονται την ανάγκη τους[7]. Η σιωπή γίνεται εύλογη και φανερώνει τον άλογο λόγο.

Ο τρόπος του δικαίου σήμερα είναι εύλογα σιωπηλός και δικαιώνει την παρατήρηση του σοφού Βασιλείου από τη Σελεύκεια: «Τοσαῦτα μαρτυροῦσι, καὶ αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ σιωπᾶ. Οίδε γάρ εύκαιρος σιωπὴ μεγαλόφωνος γενέσθαι κήρυξ»[8].

3. Πρόκειται γι' αυτούς που εγκαταλείπουν την απλή σύνεση και προτιμούν να διαβιούν «νενοθευμένων εννοιών συρφετούς συλλέγοντες». Βλ. Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Περὶ Αγίας τε καὶ Ομοουσίου Τριάδος, PG 75, 716A.

4. Ίσως και ο λόγος αύριο να μην παλεύει με την σιωπή, αλλά με την ίδια του την ύπαρξη. Σήμερα έχουμε τον άλογο λόγο, αύριο ίσως ν' ανταμώσουμε την πλήρη του απουσία. Ποιός ξέρει, ίσως να είναι προτιμότερη από τις οποιεσδήποτε καρικατούρες του.

5. Η προφητική ρήση γνωρίζει στο σημείο αυτό πλήρη δικαίωση: «Δόλια τά ρήματα τού στόματος αυτ΄ων. Τῳ πλησίον αυτού λαλεί ειρηνικὰ καὶ εν αυτῳ έχει τὴν έχθραν», Βλ. *Ιερεμ.* 9,8.

6. Πρόκειται για κίνηση από το «λόγο» σε μορφή «γλώσσας των ζώων», όπου ο συνδυασμός των ήχων δεν είναι «σύμβολο», αλλά «σήμα».

7. Παλαιότερα ο όρος ταυτιζόταν με την υγεία και οδηγούσε σε πρόταση ελπίδας. Σήμερα η συνάντηση λόγου και ασθενείας είναι προφανής, όπως άλλωστε και το αποτέλεσμα της που είναι η μάταιη (κούφη) πρόταση. Βλ. Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Θησαυρός, PG* 75, 147-148.

8. Εις το *«Τίνα με λέγουσιν οι άνθρωποι είναι τον Υιόν του Ανθρώπου, PG,* 85, 269Α

ΠΑΙΔΑ-ΓΩΓΙΚΑ

Σχετικά με τα "Ερωτήματα-Θέματα" των "γραπτών εξετάσεων" του μαθήματος των Θρησκευτικών στο Γυμνάσιο

Δημήτριος Λ. Δρίτσας

Παντοτεινά και καίρια είναι το πρόβλημα και το αίτημα, δάσκαλοι και μαθητές να διατυπώνουν καλές ερωτήσεις κατά το διδακτικό (μαζί του και το αξιολογικό) έργο στο σχολείο. Ο σχολικός σύμβουλος θεολόγων κ. Δημ. Δρίτσας έχει γράψει ένα πολύ αξιόλογο άρθρο για τις διδακτικές ερωτήσεις («Η τέχνη των ερωτήσεων κατά τη διδασκαλία», περιοδ. «Κοινωνία» 33/1990, τεύχ. 4, 501-511). Με αφορμή την πρόσφατη επαναφορά των «γραπτών ανακεφαλαιωτικών εξετάσεων» στα Γυμνάσια επικοινώνησε με τους θεολόγους καθηγητές της περιοχής του (Ανατολική Αττική και Εύβοια) και τους έστειλε (στις 3.12.1991) μερικές «βασικές θέσεις και προτάσεις» για το ζήτημα αυτό (βλ. παρακάτω Α). Από εκείνους έλαβε τα «Ερωτήματα-Θέματα» που έβαλαν στις εξετάσεις Ιανουαρίου 1992. Αυτός στη συνέχεια, αφού τα επεξεργάστηκε και τα κωδικοποίησε, τους έστειλε (την 1.4.92) τις παρατηρήσεις του συνοδευόμενες με εποικοδομητικές προτάσεις (βλ. παρακάτω Β). Ως βάση για την επεξεργασία αυτή είχε, όπως σημειώνει, «τα δεδομένα της σύγχρονης Ψυχοπαιδαγωγικής» και τις «κείμενες διατάξεις» (το Π.Δ. και σχετικές οδηγίες του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου που μνημονεύονται πιο κάτω). Ιδιαίτερα ότι α) «ο χαρακτήρας της αξιολόγησης (της επίδοσης των μαθητών) είναι διαπιστωτικός, ανατροφοδοτικός και παρωθητικός» και β) ότι «με τα θέματα των εξετάσεων πρέπει να ελέγχεται όχι μόνον η απλή απόδοση από το μαθητή συγκεκριμένων γνωστικών στοιχείων, αλλά κυρίως η αφομοιωτική κατανόηση της ουσίας των γνώσεων, η αξιοποίηση, με συνδυαστικό τρόπο, διαφόρων στοιχείων και μεθόδων για την επίλυση προβλημάτων και γενικά η ικανότητα του παιδιού να συνθέτει, να κρίνει και να εκφράζεται» (§§ 1 και 3 του άρθρου 1 του Π.Δ. 429 / 9.10.91). Ο κ. Δρίτσας μας έστειλε την πιο πάνω προσπάθειά του. Το περιοδικό εκτιμά ότι είναι αξιόλογη και πολύ χρήσιμη για τους θεολόγους –και όχι μόνο– και τη δημοσιεύει ευχαρίστως, παραθέτοντας εδώ την ακροτελεύτια προτροπή-παράκλησή του σχετικά με τα «Ερωτήματα-Θέματα» που δίνονται στους μαθητές: «΄Εχετε πάντοτε υπόψη σας ότι απευθύνεστε σε μαθητές ηλικίας 12-15 ετών... μη λησμονείτε ποτέ την ιδιαιτερότητα του μαθήματος των Θρησκευτικών».

Γ.Τ.

Α

Με βάση το Π.Δ. 429 / 9.10.1991, άρθρο 2 & 8 «κατά τις γραπτές ανακεφαλαιωτικές εξετάσεις οι μαθητές οφείλουν να απαντούν σε έξι από εννέα θέματα, τα οποία θα είναι έτσι διατυπωμένα, ώστε με τα μισά το πολύ να ελέγχεται η δυνατότητα αναπαραγωγής γνωστικών στοιχείων και με τα υπόλοιπα να διερευνάται η ικανότητα του μαθητή να συνδυάζει, να κρίνει, να συνθέτει και, γενικότερα, να επεξεργάζεται δημιουργικά ένα δεδομένο υλικό». Η φράση «τα υπόλοιπα θέματα» αναφέρεται στις λεγόμενες «Ερωτήσεις Κρίσεως». Σχετικό ορισμό τους βλ. στις οδηγίες του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, §6, σελ. 2 (Φ. 211.17 / 17 Γ2 / 5210 / 18-11-91 ΥΠΕΠΘ· βλ. και §§7 και 8, σελ. 3).

Σύμφωνα με τα πορίσματα της Παιδαγωγικής και της Γενικής Διδακτικής σχετικά με την αξιολόγηση των μαθητών οι Ερωτήσεις Κρίσεως διακρίνονται ως ακολούθως:

1. *Ερωτήσεις ανοικτού τύπου* (κατά την ταξινομία των Amidon και Hunter, 1967), στις οποίες η απάντηση δεν είναι μονολεκτική (όπως στις κλειστές) και αρχίζουν συνήθως με τις λέξεις / φράσεις: «γιατί», «ποια είναι η γνώμη σας», «πώς κρίνετε...», «πώς είναι δυνατό να...» κ.ά.ό. Π.χ. Α΄ Γυμνασίου Δ.Ε., 8, Ερώτ. 5:«Πώς φαίνεται η αγάπη του Θεού στη δημιουργία του ανθρώπου;» (σ. 52). Β΄ Γυμνασίου Δ.Ε. 12, Ερ. 3: «Γιατί πολλοί άνθρωποι δε θέλουν να αλλάξουν τη ζωή τους σύμφωνα με το Ευαγγέλιο της Βασιλείας του Θεού;» (σ. 61). Γ΄ Γυμνασίου, Δ.Ε. 47, Ερ. 3: «Γιατί δυσκολεύονται πολλοί άνθρωποι να κατανοήσουν την αποστολή του μοναχισμού στον σύγχρονο κόσμο; »(σ. 259).

2. *Ερωτήσεις που καλλιεργούν την κρίση* (κατά την ταξινομία του Πανεπιστημίου των Η.Π.Α. Στάνφορντ). Επειδή απαιτούν αφηρημένη σκέψη χρησιμοποιούνται κυρίως στις τάξεις του Λυκείου. Οι ερωτήσεις αυτές σχετίζονται: α) Με αξιολόγηση προσώπων, ιδεών, γεγονότων κλπ.»· π.χ. Α΄ Γυμνασίου, Δ.Ε. 21, Ερ. 2: «Ποιους διάλεγε ο Θεός για να αναλάβουν το δύσκολο έργο του Κριτή;» (σ. 118). Β΄ Γυμνασίου, Δ.Ε. 20, Ερ.1: «Ποια συγγένεια βλέπεις ανάμεσα στον άρρωστο του ευαγγελίου και στο σημερινό κόσμο;» (σ.93). Γ΄ Γυμνασίου, Δ.Ε. 34: «Αξιολόγησε τον τρόπο με τον οποίον εκχριστιανίστηκε η Ευρώπη (θετικά και αρνητικά σημεία)» (σ.171). β) Με εξαγωγή συμπερασμάτων· π.χ. Β΄ Γυμνασίου, Δ.Ε. 11, Ερ.: «Ποιες συμπερασματικές θέσεις βγαίνουν από το μάθημα;» (Οι πειρασμοί του Χριστού). (Απάντηση στις σ. 56 και 57). Γ΄ Γυμνασίου, Δ.Ε. 14 (σ. 67-68): «Σε ποια συμπεράσματα κατέληξε ο Πλίνιος σχετικά με την αντιμετώπιση των Χριστιανών;»

3. *Ερωτήσεις με αποκλίνουσα σκέψη*, οι οποίες καλλιεργούν τη δημιουργική σκέψη των μαθητών και συνήθως δεν έχουν μία μόνη σωστή απάντηση. Π.χ. Α΄ Γυμνασίου, Δ.Ε. 15, Ερ. 3 (σ. 88). Β΄ Γυμνασίου, Δ.Ε. 8, Ερ.: «Τι σημαίνει για σένα η Γέννηση του Χριστού;» (σ. 38-43). Γ΄ Γυμνασίου, Δ.Ε.9, Ερ. 3 (σ. 46).

4. *Ερωτήσεις που εμπίπτουν στο επίπεδο «αξιολόγηση»* (κατά την ταξινομία του S.B.Bloom), που είναι όμοιες με την ανωτέρω 2α. Π.χ. Α΄ Γυμνασίου, Δ.Ε. 7, Ερ. 2 (σ. 48)· Δ.Ε. 14, Ερ. 2 (σ. 83)· Δ.Ε. 19, Ερ. 1 (σ. 110) κ.ά. Β΄ Γυμνασίου, Δ.Ε. 17, Ερ. 4 (σ. 82)· Δ.Ε. 29, Ερ. 4 (σ. 127) κ.ά. Γ΄ Γυμνασίου, Δ.Ε. 5, Ερ. 2 (σ. 27)· Δ.Ε. 19, Ερ. 3 (σ. 95)· Δ.Ε. 38, Ερ. 2 (σ. 192) κ.ά.ό.

Οι Ερωτήσεις που παραθέτονται ανωτέρω είναι ενδεικτικές και όχι δεσμευτικές και για τον καθηγητή, έχουν ληφθεί δε δειγματοληπτικά από διάφορα μαθήματα. Συνιστάται στους συναδέλφους να αποφύγουν Ερωτήσεις δυσνόητες, ασαφείς και μακροσκελείς. Είναι ευνόητο ότι στις ανακεφαλαιωτικές γραπτές εξετάσεις – και μάλιστα στην πρώτη εφαρμογή τους– καλό είναι να αποφευχθεί η αυστηρή βαθμολόγηση των γραπτών δοκιμίων. Αντίθετα, λόγω της ιδιαιτερότητας του μαθήματος των Θρησκευτικών αλλά και της ηλικίας των μαθητών, συνιστάται να μας διακρίνει πνεύμα επιείκειας, για να προλάβουμε δυσάρεστες κατα-

στάσεις στο τέλος του σχολικού έτους κατά την εξαγωγή του μέσου όρου βαθμολογίας των μαθητών. Θεωρούμε σκόπιμη την εφαρμογή των παραπάνω θέσεων με δοκιμαστικά τεστ στην τάξη κατά το διάστημα που μεσολαβεί μέχρι τις εξετάσεις.

Β

Α΄ Γενικές παρατηρήσεις – Προτάσεις

1. Στην πλειονότητά τους τα Ερωτήματα-Θέματα που δόθηκαν έχουν ληφθεί από τα βιβλία. Φρονούμε ότι δεν είναι απαραίτητο αυτό να γίνεται σε μεγάλη κλίμακα, γιατί πολλά Ερωτήματα-Θέματα των βιβλίων προορίζονται για επεξεργασία στην τάξη. Μερικά δε από αυτά λόγω του τρόπου διατύπωσης ή της έκτασης και του εννοιολογικού τους περιεχομένου είναι δυσνόητα από τους μαθητές και επομένως απρόσφορα για γραπτές δοκιμασίες· π.χ. Α΄ Γυμνασίου, Δ.Ε. 6, Ερ. 3 (σ. 42): «Η γνώση του Θεού για μας τους χριστιανούς είναι άμεση ή έμμεση;» Β΄ Γυμν., Δ.Ε. 6, Ερ. 2 (σ. 31): «Πώς κατορθώνεται η ενότητα των Ευαγγελίων;» Γ΄ Γυμν., Δ.Ε. 10, Ερ. 2 (σ. 50): «Γιατί οι χριστιανοί δεν επιχείρησαν να καταστρέψουν βίαια τον παλαιό κόσμο;»

2. Καλό είναι να αποφεύγεται η χρήση αυτούσιων τίτλων υποενοτήτων από τα βιβλία, γιατί μπορεί να μην ανταποκρίνονται στο περιεχόμενό τους ή να μην είναι πλήρως διατυπωμένοι· π.χ. Γ΄ Γυμνασίου, Δ.Ε. 7 (σ. 33): «Γιατί ο Απ. Παύλος χαρακτηρίζεται "Αθηναίων Διδάσκαλος;" Στην εν λόγω υποενότητα όμως παρουσιάζεται η ιεραποστολική δράση του Απ. Παύλου γενικά στην Ελλάδα· Δ.Ε. 11, σ. 52: «Η ισότητα των ανθρώπων». Αντ' αυτής: «Ποια είναι η χριστιανική διδασκαλία για την ισότητα των ανθρώπων σε σύγκριση με εκείνη του προχριστιανικού κόσμου;»

3. Θεωρούμε ως μη ενδεδειγμένη τη χρήση δύο Ερωτημάτων-Θεμάτων από την ίδια διδακτική ενότητα. Υπάρχουν τόσα άλλα θέματα από άλλες διδακτικές ενότητες· π.χ. Β΄ Γυμν., Δ.Ε. 5 (σ. 24-25): α) «Τι αφηγούνται οι Πράξεις των Αποστόλων;» β) «Τι είναι τα Ευαγγέλια;» Γ΄ Γυμν., Δ.Ε.20 (σ. 102), Ερ. 1 και 2.

4. Συνιστούμε την αποφυγή Ερωτημάτων-Θεμάτων γενικού περιεχομένου, τα οποία είναι δυνατό να δοθούν σε οποιαδήποτε τάξη, γιατί η απάντηση είναι δύσκολη, η αξιολόγηση προβληματική και το αποτέλεσμα αμφίβολο· π.χ. «Ποια είναι η βασική διαφορά του Χριστιανισμού από τις άλλες Θρησκείες;» – «Πώς βοήθησε ο Θεός να σωθούν οι άνθρωποι από την αμαρτία;» – «Πότε φανερώθηκε ο Υιός του Θεού και πώς τον γνωρίζουμε εμείς σήμερα;» – «Πώς μπορούμε να γνωρίσουμε το Χριστό;»

5. Τα Ερωτήματα-Θέματα να μη περιέχουν στοιχεία της απάντησης· π.χ. Α΄ Γυμν., Δ.Ε. 6, Ερ. 1 (σ. 42): «Τι φανερώνει ο Θεός στους ανθρώπους με το όνομά Του "Εγώ ειμι ο Ων;" Β΄ Γυμν., Δ.Ε. 6 (σ. 29): «Γιατί ονομάζονται Συνοπτικά τα τρία Ευαγγέλια Κατά Ματθαίον, Μάρκον και Λουκάν;»

6. Τα Ερωτήματα-Θέματα να είναι ολοκληρωμένα ως προς τη διατύπωση για να δοθούν πλήρεις απαντήσεις από τους μαθητές· π.χ. Γ΄ Γυμν., Δ.Ε. 1: «Είναι η Εκκλησία μια κοινωφελής υπηρεσία;» Καλό είναι να προστεθεί η φράση: «Να δικαιολογήσετε την άποψή σας». Ειδάλλως μπορεί μερικοί μαθητές να απαντήσουν μονολεκτικά: Ναι ή ΄Οχι· οπότε ο καθηγητής έχει πρόβλημα αξιολόγησης της απάντησης.

7. Μερικά από τα Ερωτήματα-Θέματα που δόθηκαν θα μπορούσαν να διατυπωθούν σαφέστερα και πιο συγκεκριμένα έτσι, ώστε να μπορέσουν οι μαθητές να δώσουν σωστές και συγκεκριμένες απαντήσεις· π.χ. Α΄ Γυμν.: «Για ποιο θέμα μας μιλά η Π.Δ.;»

8. Να αποφεύγονται τα θέματα-παγίδες για τους μαθητές, για λόγους ευνόητους· π.χ. Α΄ Γυμν.: «Ποιους Πατριάρχες γνωρίζετε;» Δεν διευκρινίζεται ότι πρόκειται για τους Πατριάρχες της Π.Δ. και όχι της Εκκλησίας·

ούτε ακόμη αν θα γράψουν μόνο τα ονόματά τους ή και τα βιογραφικά τους στοιχεία.

9. Οι μακροσκελείς Ερωτήσεις δεν προσφέρονται για γραπτή εξέταση, επειδή δεν βοηθούν τους μαθητές να συλλάβουν την ουσία τους, οπότε η απάντηση δεν θα είναι η απαιτούμενη και η αξιολόγηση θα είναι αμφίβολη· π.χ. Α΄ Γυμν., Δ.Ε. 6: «Ποια η διαφορά του Χριστιανισμού από τις άλλες Θρησκείες στο θέμα της φανερώσεως του Θεού στους ανθρώπους· πότε αυτή έφτασε στο αποκορύφωμά της. Τι αποκαλύπτει ο Θεός με το ΄Ονομά Του στους ανθρώπους;» — Αντ' αυτής θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί μόνο η τελευταία πρόταση-Ερώτηση. Γ΄ Γυμν., Δ.Ε. 6: «Ποιες είναι οι απόψεις του προβλήματος που αντιμετώπισε ο Χριστιανισμός σε σχέση με τον Ιουδαϊσμό και είχε σαν συνέπεια τη σύγκληση της Αποστολικής Συνόδου;» – Αντ' αυτής: «Ποια ήσαν τα αίτια της σύγκλησης της Αποστολικής Συνόδου;»

10. Κάποιοι καθηγητές χρησιμοποίησαν πρωτότυπο τρόπο εξέτασης· π.χ. Α΄ Γυμνασίου: α) Σε μία στήλη δίδονταν ονόματα σπουδαίων προσώπων της Π.Δ. και σε άλλη στήλη γράφονταν χωρίς σειρά τα χαρακτηριστικά των προσώπων αυτών. Οι μαθητές καλούνταν να αντιστοιχίσουν πρόσωπα και χαρακτηριστικά των προσώπων αυτών. β) Δίδονταν σύντομα πολυγραφημένα κείμενα της Π.Δ. από το βιβλίο και καλούνταν οι μαθητές να απαντήσουν με βάση αυτά σε συγκεκριμένες Ερωτήσεις. ΄Αλλοι είχαν αντιστρέψει την Ερώτηση· π.χ. Γ΄ Γυμν., Δ.Ε. 6: «Τι συνέπειες θα είχε για την Εκκλησία αν η Αποστολική Σύνοδος έπαιρνε άλλη απόφαση από εκείνη που πήρε;»

Β΄ Ειδικές παρατηρήσεις – Προτάσεις

Το σύνολο των Ερωτήσεων που δόθηκαν στις γραπτές ανακεφαλαιωτικές εξετάσεις περιόδου Ιανουαρίου 1992 στα Δημόσια και Ιδιωτικά Γυμνάσια των Νομών Ανατολικής Αττικής και Εύβοιας διακρίνουμε σε τέσσερις κατηγορίες, στις οποίες δώσαμε τα αρχικά γράμματα **ΕΚΑΜ** (χωρίς βέβαια να έχουν καμιά σχέση με τον Ενιαίο Κωδικό Αριθμό Μητρώου!), επειδή είναι εύκολη η απομνημόνευσή τους. Με το πρώτο γράμμα χαρακτηρίζονται οι *Ενδεικνυόμενες Ερωτήσεις*, οι οποίες είναι κατά κανόνα Ερωτήσεις γνωστικού περιεχομένου. Με το δεύτερο γράμμα χαρακτηρίζονται οι Ερωτήσεις *Κρίσεως*, ενώ με το τρίτο γράμμα χαρακτηρίζονται οι *Ακατάλληλες* ή και *Απαράδεκτες* ακόμη Ερωτήσεις. Από τα δείγματα που θα παρατεθούν στη συνέχεια θα αντιληφθείτε γιατί τις χαρακτηρίσαμε κάπως αυστηρά. Τέλος με το γράμμα **Μ** χαρακτηρίσαμε τις *Μέτριες* Ερωτήσεις. Αρκετές από αυτές δεν ανταποκρίνονται στο πνεύμα του σχετικού Π.Δ. για τις εξετάσεις· άλλες είναι κάπως ασαφείς, ενώ άλλες δεν είναι πλήρως διατυπωμένες ή δεν κεντρίζουν το ενδιαφέρον των μαθητών. Γενικά οι Ερωτήσεις αυτού του τύπου καλό είναι να αποφεύγονται ή να διατυπώνονται διαφορετικά, δηλ. πιο ευσύνοπτα, συγκεκριμένα και να στοχεύουν στη διακρίβωση αφομοίωσης βασικών σημείων του μαθήματος εκ μέρους των μαθητών.

Θεωρήσαμε σκόπιμο να παραθέσουμε από δέκα δείγματα Ερωτήσεων που δόθηκαν στις εξετάσεις, με βάση την παραπάνω κατηγοριοποίησή τους και μάλιστα χωριστά για κάθε τάξη λόγω του ενιαίου εννοιολογικού περιεχομένου τους.

Ι.Α΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ: α) **Ε**= 1. «Ποιο είναι το όνομα του Θεού που φανερώθηκε στο Μωϋσή; Τι αποκαλύπτει μ' αυτό στους ανθρώπους;» 2. «Τι σημαίνει ο όρος "Θεοπνευστία"; Πού αναφέρεται;» 3. «Ποιο είναι το βαθύτερο νόημα της αλήθειας της Αγίας Γραφής ότι ο άνθρωπος πλάστηκε "κατ' εικόνα" και "καθ' ομοίωσιν" του Θεού;» 4. «Ποια μετάφραση της Π.Δ. είναι το επίσημο κείμενο που χρησιμοποιεί η Εκκλησία μας; Τι γνωρίζετε γι' αυτήν;» 5. «Ποιο είναι το βαθύτερο νόημα του προπατορικού αμαρτήματος;» 6. «Τι ονομάζουμε "Πρωτευαγγέλιο"; Πώς πραγματοποιήθηκε στην Ιστορία;» 7. «Γιατί ο Χριστός ονομάζεται Νέος

Αδάμ και η Εκκλησία Νέος Ισραήλ;» 8. «Ποια σχέση έχει το εβραϊκό με το χριστιανικό Πάσχα;» 9. «Ποιες είναι οι συνέπειες του προπατορικού αμαρτήματος;» 10. «Από πού πήγαζε η ευτυχία του ανθρώπου στον Παράδεισο;»

β) **Κ=** 1. «Ποιο είναι το πρόσωπο για το οποίο μιλούν η Παλαιά και η Καινή Διαθήκη; Τι σχέση έχουν μεταξύ τους;» 2. «Γιατί, παρά την απαγορευτική εντολή του Θεού, οι πρωτόπλαστοι αμάρτησαν;» 3. «Γιατί δεν υπάρχει διαφωνία μεταξύ Αγίας Γραφής και Επιστήμης σχετικά με τη δημιουργία του κόσμου;» 4. «Η εποχή μας μάς θυμίζει καθόλου τον Πύργο της Βαβέλ; Να αναπτύξετε την άποψή σας». 5. «Στην εποχή μας ο Δεκάλογος μπορεί να αποτελέσει τη βάση για μια σωστή ζωή; Ναι ή όχι, και γιατί;» 6. «Συγκρίνατε τη σχέση του ανθρώπου με το Θεό πριν και μετά το προπατορικό αμάρτημα». 7. «Σε τι διαφέρει ο άνθρωπος από τα άλλα δημιουργήματα του Θεού;» 8. «Ποια θεωρείς πιο σπουδαία εντολή του Δεκαλόγου από τις έξι τελευταίες, και γιατί;» 9. «Να συγκρίνετε τον Αδάμ και τον Αβραάμ στο πώς δέχτηκε ο καθένας την εντολή του Θεού.» 10. «Πότε και πώς μπήκε για πρώτη φορά ο εγωϊσμός στη ζωή του ανθρώπου;»

γ) **Α=** 1. «Πώς ονόμασαν τη γη Χαναάν οι Ισραηλίτες;» 2. «Για ποιο λόγο το πρώτο βιβλίο της Π.Δ. αρχίζει με τη δημιουργία του κόσμου;» 3. «Τι είδους έργο είναι η Π.Δ., και γιατί;» 4. «Σε ποια συμπεράσματα για τις σχέσεις του ανθρώπου με το συνάνθρωπό μας οδηγεί η λέξη πλευρά;» 5. «Σε ποια κατηγορία ανήκει η προς Ρωμαίους Επιστολή;» 6.«Πώς μπορεί να συμβολίζει τη νέα και παλαιά Εύα ο μύθος της Πανδώρας;» 7.«Ποια είναι τα ιστορικά και ποια τα προφητικά βιβλία της Π.Δ.;» 8. «Τι γνωρίζετε για το Μωϋσή;» 9. «Πώς μας βοηθάει το Πρωτευαγγέλιο στο ξεπέρασμα της αμαρτίας;» 10. «Ποια γεγονότα στην ιστορία των Πατριαρχών εμπόδιζαν τις υποσχέσεις του Θεού να πραγματοποιηθούν και με ποιο τρόπο ο Θεός έδινε τη λύση;»

δ) **Μ=**1. «Γιατί η Έξοδος έχει μεγάλη σημασία για τους Ισραηλίτες;» 2.«Τι γνωρίζετε για τη ζωή του Πατριάρχη του Ισραήλ, Ιωσήφ;» 3. «Γιατί ο άνθρωπος αρνείται την επικοινωνία με το Θεό;» 4. «Τι σημαίνουν οι λέξεις: κοσμογονία-Θεογονία;» 5. «Τι γνωρίζετε για τον Δεκάλογο;» 6. «Γιατί οι άνθρωποι πρέπει να ζουν ενωμένοι και αδελφωμένοι;» 7. «Ποια εμπόδια είχαν να αντιμετωπίσουν οι Ισραηλίτες στην προσπάθειά τους να κατακτήσουν την Παλαιστίνη και πώς τα ξεπέρασαν;» 8. «Εξηγήστε γιατί ο άνθρωπος σήμερα έχει βαριά ευθύνη για τη σωστή χρήση της ελευθερίας του και είναι κύριος υπεύθυνος για την καλή διαχείριση της φύσης». 9. «Κάτω από ποιες συνθήκες έζησαν οι Ισραηλίτες στην Αίγυπτο;» 10. «Σήμερα υπάρχει ο κίνδυνος από τους χριστιανούς κατά την αποστολή τους στον κόσμο να κάμουν παρόμοιες παρεξηγήσεις με τους Ισραηλίτες;»

ΙΙ. Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ: α) **Ε=** 1. «Τι είναι τα ιερά Ευαγγέλια και ποιος ο σκοπός της συγγραφής τους;» 2.«Για ποιο λόγο και από ποιον γράφτηκε η Αποκάλυψη;» 3.«Ποιο είναι το βαθύτερο νόημα της Γέννησης του Χριστού;» 4.«Τι σημαίνει η φράση: "Ο άνθρωπος δεν ζει μόνο με το ψωμί";» 5. «Πώς ερμήνευσαν οι Πατέρες της Εκκλησίας το πλήρωμα του χρόνου;» 6. «Ποια αναλογία βλέπεις ανάμεσα στη Βάπτιση του Χριστού και στο χριστιανικό βάπτισμα;» 7. «Με ποιες πράξεις ο Ιωάννης αποδεικνύεται Πρόδρομος του Χριστού;» 8. «Ποια Ευαγγέλια ονομάζονται Συνοπτικά, και γιατί;» 9.«Τι διδάσκει ο Χριστός για το θεσμό της οικογένειας;» 10.«Ποια ήταν η στάση του Ιησού Χριστού απέναντι στο Νόμο της Π.Δ.;»

β) **Κ=** 1. «Ποιο νόημα έχει για τους χριστιανούς η τομή της Ιστορίας σε π.Χ. και μ.Χ.;» 2.«Τι νόημα έχει για τον καθένα μας η Γέννηση του Χριστού;» 3.«Πίστη και εξαναγκασμός σε ποια σχέση βρίσκονται; Αιτιολογήστε την άποψή σας με βάση τους πειρασμούς του Χριστού». 4. «Ποιο είναι το νόημα της Βασιλείας του Θεού που ευαγγελίζεται ο Χριστός;» 5.«Το ευαγγελικό κήρυγμα έχει τοπικούς και χρονικούς περιορι-

σμούς; Δικαιολογήστε την άποψή σας». 6. «Τι θα απαντούσατε σε κάποιον που αρνείται την ισοτιμία άνδρα και γυναίκας;» 7. «Εκτός από τα αναγκαία για συντήρηση ποιες άλλες προτεραιότητες βάζει ο Ιησούς; Ποια είναι η στάση της σημερινής κοινωνίας στο ζήτημα αυτό;» 8. «Συγκρίνατε την κατάσταση-συμπεριφορά του δαιμονιζόμενου πριν και μετά από τη συνάντησή του με το Χριστό». 9.«Οι Πατέρες της Εκκλησίας τονίζουν συχνά πως η αγάπη ξεπερνάει το νόμο. Εσύ πώς κρίνεις την άποψη αυτή;» 10. «Το να είσαι μαθητής του Χριστού σημαίνει εξουσία και δόξα ή διακονία και θυσίες; Δικαιολογήστε την απάντησή σας».

γ) A= 1. «Ποια η μαρτυρία των βιβλίων της Κ.Δ. για το Χριστό;» (Γιατί ολόκληρο το μάθημα 5; Είναι απαράδεκτο). 2.«Ποιος πρωτοείπε ότι ο Θεός δεν κατοικεί σε "χειροποίητους ναούς;"» 3. «Ποιοι είχαν τη διεύθυνση του Ναού των Ιεροσολύμων; Ποιο ήταν το έργο τους;» 4.«Γιατί ο Ιωάννης έγραψε την Αποκάλυψη;» 5. «Σε ποιο κυρίως γεγονός φαίνεται ότι ο Χριστιανισμός ζητεί λύσεις μέσα στην Ιστορία;» 6. «Τι αντιπροσωπεύουν οι τρεις πειρασμοί του Χριστού στην έρημο;» 7. «Περιγράψτε τις σχέσεις άνδρα και γυναίκας μέσα από το γάμο κατά το Χριστιανισμό». 8. «Γιατί ο Χριστός αναφέρει τις λέξεις "πείνα" και "δίψα". Θέλει να τονίσει αυτό που εννούμε κι εμείς; (φαγητό και νερό;)» 9. «Περιγράψτε τη Χριστιανική Εκκλησία που αντικατέστησε τον πέτρινο Ναό». 10. «΄Οταν λέμε Νόμο τι εννοούμε; Πώς διαμορφώθηκε ο αρχικός Νόμος και τι συνέπειες είχε στη ζωή των ανθρώπων;»

δ) M= 1. «Τι ήταν το "λείμμα"; Πώς χαρακτηρίζει ο Λουκάς τους ανθρώπους του λείμματος; Ποιους ξέρετε;» 2. «Ποιες ήταν οι πιέσεις που δέχονταν οι λαϊκές μάζες του ελληνορωμαϊκού κόσμου;» 3.«Τι είναι θρησκευτικός συγκρητισμός και τι θρησκευτική ατομοκρατία;» 4. «Τι εκφράζει το χριστιανικό βάπτισμα;» 5. «Τι αντιπαρέθεταν οι Απόστολοι και οι Ευαγγελιστές στα διδάγματα για θάνατο και ανάσταση κάποιας θεότητας;» 6. «Ποια η συμβολή της οικογένειας στη διαμόρφωση ολοκληρωμένων ατόμων;» 7. «Ποιο κίνδυνο εντοπίζει ο Ιησούς στο θεσμό της οικογένειας;» 8. «Να παραλληλίσετε το σημερινό οικουμενικό πολιτισμό μ' αυτόν της ελληνορωμαϊκής εποχής παρουσιάζοντας τα κοινά τους σημεία». 9. «Ο Ιωάννης ο Βαπτιστής Πρόδρομος του Χριστού» (Δηλ. ζητείται από τους μαθητές να γράψουν ολόκληρο το μάθημα; Είναι απαράδεκτο). 10. «Γιατί ο Θεός θέλησε να μην έχουμε ένα μόνο Ευαγγέλιο, αλλά τέσσερα;»

III. Γ΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ: α) E= 1. «Τι ονομάζουμε Εκκλησία; Ποιος είναι ο σκοπός της;» 2. «Ποιοι λόγοι συνέβαλαν στην εκλογή των επτά διακόνων;» 3. «Ποια παράδοξα συνέβησαν κατά την ημέρα της Πεντηκοστής;» 4. «Ποιο είναι το περιεχόμενο του κηρύγματος του Απ. Πέτρου κατά την ημέρα της Πεντηκοστής; Ποια απήχηση είχε στο συγκεντρωμένο πλήθος;» 5. «Ποιοι είναι οι δύο άξονες της χριστιανικής αγάπης; Ποια σχέση υπάρχει μεταξύ τους;» 6.«Σε ποια συμπεράσματα κατέληξε ο Πλίνιος σχετικά με την αντιμετώπιση των χριστιανών;» 7.«Σε ποια θέματα συγκρούστηκε ο Στέφανος με το ιουδαϊκό ιερατείο;» 8.«Ποια η προσφορά του Μ. Κωνσταντίνου στο Χριστιανισμό;» 9.«Πότε, πού και γιατί έγινε η Αποστολική Σύνοδος;» 10. «Πώς ονομάζονται οι αποφάσεις των Οικουμενικών Συνόδων;»

β) K=1. «Γιατί η Εκκλησία δεν μπορεί να είναι μια κοινωφελής υπηρεσία;» 2. «Ποια είναι η σημασία της αποφάσεως της Αποστολικής Συνόδου;» 3. «Ποιες νομίζετε θα ήταν οι συνέπειες για την Εκκλησία εάν η απόφαση της Αποστολικής Συνόδου ήταν ακριβώς αντίθετη από εκείνη που τελικά εκδόθηκε;» 4. «Κάθε αξίωμα στους κόλπους της Εκκλησίας είναι διακόνημα. Πώς καταλαβαίνετε αυτή τη φράση;» 5. «Η κοινοκτημοσύνη της αρχαίας Εκκλησίας μπορεί να εφαρμοστεί στη σημερινή κοινωνία;» 6. «Ποιες σκέψεις σού γεννάει η μεταστροφή του διώκτη Σαούλ στο Χριστιανισμό;» 7. «Γιατί οι χριστιανοί αρνήθηκαν τη βία υιο-

θετώντας αντ' αυτής την αγάπη;» 8.«Πώς κρίνετε τις κοινωνικές ιδέες του Μ. Βασιλείου; Είναι και σήμερα επίκαιρες;» 9. «Τι σας εντυπωσιάζει περισσότερο από τη ζωή και το έργο του Μ. Αθανασίου; Για ποιους λόγους χαρακτηρίστηκε "στύλος της Εκκλησίας";» 10.«Πώς κρίνεις την πράξη της αυθόρμητης παραίτησης του Γρηγορίου Ναζιανζηνού από τον αρχιεπισκοπικό θρόνο;»

γ) Α= 1 «Πώς μπορεί η Βασιλεία του Χριστού να πραγματοποιηθεί σύμφωνα με τα λόγια Του;» 2.«Τι γνωρίζετε για την παιδεία και τις περιοδείες του Απ. Παύλου;» 3. «Ποιες οι τάξεις των χριστιανών στους κόλπους της Εκκλησίας και οι διαφορές τους και αναφέρατε ό,τι γνωρίζετε για τους επτά διακόνους». 4. «Ποιο είναι το κέντρο του πνευματικού σύμπαντος (του κόσμου) του Σαούλ μετά το σεισμό που έγινε στην ψυχή του και η εμφάνιση του Χριστού σ' αυτόν: είναι του τιμωρού, του εκδικητή, με στοιχείο εξωτερικού καταναγκασμού δηλαδή;» (Μακροσκελής και ασαφής). 5. «Με πρότυπο τον Ιησού Χριστό – τον μεγαλύτερο διάκονο της Εκκλησίας και του κόσμου – πρέπει οι χριστιανοί να είναι καταπιεστές και εκμεταλλευτές ή απλά αλληλέγγυοι με καταπιεστικά καθεστώτα; (Εάν ο μαθητής απαντήσει μ' ένα «όχι» πώς θα βαθμολογηθεί;) 6. «Τι θρησκεία είναι ο Χριστιανισμός και τι αναφέρει γι' αυτό ο Ευαγγελιστής Ιωάννης;» 7. «Είναι κατά τη γνώμη σας ο Μοναχισμός ένα κίνημα διαμαρτυρίας απέναντι στη συμβατική κοινωνική πραγματικότητα;» (Μπορεί να δοθεί μονολεκτική απάντηση: «Ναι». Γι' αυτό καλό θα ήταν να συμπληρωθεί η ερώτηση: «Να δικαιολογήσετε τη γνώμη σας»). 8. «Πώς μπορεί να πραγματοποιηθεί σήμερα στη ζωή μας ο δρόμος της σταυρωμένης αγάπης;» 9. «Τι γνωρίζεις για το μαρτύριο του αγίου Πολυκάρπου Σμύρνης;»

δ) Μ= 1 «Αποδώσατε την έννοια της υπέρβασης στον πρώιμο Χριστιανισμό». 2. «Ποια τα αίτια της ποικιλίας των γλωσσών κατά τη διδασκαλία της Αγίας Γραφής;» 3. «Τι γνωρίζετε για τη διδασκαλία του Απ. Παύλου;» 4.«Ποια ευκαιρία βοήθησε την Εκκλησία να συνειδητοποιήσει την οικουμενικότητα και τον πανανθρώπινο χαρακτήρα της;» 5. «Ποιο είναι το αντιαιρετικό και συγγραφικό έργο του Γρηγορίου Ναζιανζηνού;» 6.«΄Οταν λέμε "Θεανθρώπινη κοινωνία" τι εννοούμε;» 7.«Πώς ζούσαν οι πρώτοι χριστιανοί;» 8. «Σε ποιες βαθμίδες πνευματικής, κοινωνικής και προσωπικής ζωής οδηγεί τον άνθρωπο η χριστιανική αγάπη;» 9.«Ποιο ήταν το χαρακτηριστικό γνώρισμα της πρώτης χριστιανικής κοινότητας των Ιεροσολύμων;» 10.«Η ισότητα των ανθρώπων» (Η αοριστία του θέματος είναι παγίδα για το μαθητή).

ΠΑΡΑΛΕΙΨΕΙΣ ΤΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ 1

1. *Το εξώφυλλο του περιοδικού φιλοτέχνισε ο συνάδελφος Θανάσης Νευροκοπλής*
2. *Η εικόνα του εξωφύλλου ήταν από την ταινία του Αντρέι Ταρκόφσκυ «Η θυσία»*
3. *Ο Εσταυρωμένος της σελ. 6 φυλάσσεται στο μουσείο της Ι. Μητροπόλεως Καλαμάτας. Φωτογραφία Θωμά Προβατάκη +.*

ΕΠΙΚΑΙ-
ΡΟΤΗΤΑ

Ο Τρίτσης έφυγε· θα μείνει άραγε το όραμά του για την Ορθοδοξία;

Σε πολλούς το πέρασμα του Αντώνη Τρίτση απ' τα δημόσια πράγματα συνδέεται ασφαλώς με το Δήμο της Αθήνας, την αναβάθμιση της Πλάκας και την ποιότητα ζωής στις γειτονιές των ελληνικών μεγαλουπόλεων, το ρυθμιστικό της πρωτεύουσας και άλλων πόλεων της πατρίδας μας, με το πολυσυζητημένο τραμ και άλλα παρεμφερή. Με γεγονότα δηλαδή και οράματα που προσδιορίζουν την ποιότητα της εξωτερικής ζωής του νεοέλληνα, ίσως γιατί όλα αυτά συνδέονται με τον αρχιτέκτονα και πολεοδόμο Τρίτση και όχι με τον μη αλλοτριωμένο ανήσυχο ρωμιό, στου οποίου τις φλέβες, ανεξάρτητα από την επαγγελματική του ενασχόληση και εξειδίκευση, έρεε κάτι από την κλασική ελληνική πολιτιστική κληρονομιά και το μεγαλείο της Ορθοδοξίας. Για τον μεγάλο όμως αυτό οραματιστή/πολιτικό της νεότερης ιστορίας μας η εξωτερική ποιότητα ζωής δεν ήταν ξεκομμένη από τη βαθύτερη εσωτερική· ήταν αναπόσπαστα συνδεδεμένη με την ευρύτερη πνευματική μας κληρονομιά, τη διαχρονικότητα του ελληνικού πολιτισμού και την οικουμενικότητα της Ορθοδοξίας.

Κι αν για τα οικιστικά και λοιπά χωροταξικά δεν φάνηκε να αντιμετωπίζει παρά συντεχνιακές και άλλες αντιδράσεις, που τον ανάγκασαν απλώς «να γράψει ιστορία», κι αν οι ιδέες του για τον Ελληνισμό θεωρούνται φυσιολογικό όραμα για κάθε υπουργό Παιδείας, οι απόψεις του για την Ορθοδοξία την ψυχροπολεμική εποχή της δεκαετίας του '80 ήταν για την ελληνική κοινή γνώμη κεραυνός εν αιθρία. Τότε που κανείς δεν τολμούσε να αγγίξει, πόσο μάλλον να ανοίξει, το ζήτημα της Ορθοδοξίας ως αποφασιστικής συντεταγμένης της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, εκείνος, αγνοώντας την πεπατημένη των επαγγελματιών της πολιτικής που αποφεύγουν όπως ο διάβολος το λιβάνι να ασχολούνται με εκκλησιαστικά πράγματα, το αποτόλμησε. Γι' αυτό και οι πρωτοβουλίες και οι λόγοι του οδηγούσαν την ελληνική κοινή γνώμη από έκπληξη σε έκπληξη.

Δεν είναι τυχαίο το γεγονός πως στη Θεσσαλονίκη, κατά παράδοση περισσότερο ευαισθητοποιημένη με την ορθόδοξη παραδοσή μας, ο Αντώνης Τρίτσης είχε ταυτίσει σχεδόν αποκλειστικά τη δραστηριότητά του με τις εκδηλώσεις του «Θεολογικού Συνδέσμου», του άτυπου αυτού κινήματος που αγωνιωδώς επιζητεί τη σύνδεση της κοινωνίας μας με την Ορθοδοξία, «με τις ανόθευτες ορθόδοξες πηγές, ύστερα από μια «εν φόβω και τρόμω» σύγχρονη επανεξέταση και βίωσή τους... (με την Ορθοδοξία) της παρρησίας, του αγώνα και της ανθρωπιάς· που ασκεί αυτοκριτική και ταυτόχρονα κριτική προς κάθε κατεύθυνση, μακριά από εύκολες συνταυτίσεις με σχήματα που αποδεδειγμένα εξαπατούν, αλλοτριώνουν και καταδυναστεύουν... (που ο λόγος της είναι) απελευθερωτικός και ανοιχτός, φιλικός και παρακλητικός· λόγος φιλάνθρωπα στρατευμένος, προσγειωμένος και προπάντων τίμιος»[1].

Ανήσυχο και πολυσυλλεκτικό πνεύμα,

1. Από την ιδρυτική διακήρυξη (1984) του Θεολογικού Συνδέσμου, *Καθ' Οδόν* 1 (1992), 143.

γνήσια και ταλαντούχα πολιτική προσωπικότητα, ο Αντώνης Τρίτσης αμέσως υιοθέτησε τους οραματισμούς μας για μια κοινωνία μπολιασμένη όχι με τα συνθήματα της Coca-Cola και τις επιταγές της Wall Street, αλλά με τα γνήσια στοιχεία της Ορθόδοξης παράδοσής μας. Το 1987 με δέος ακούσαμε τον τότε υπουργό Παιδείας και Θρησκευμάτων Αντώνη Τρίτση να δηλώνει πως θα επιχειρούσε σύσφιξη των σχέσεων Ορθοδοξίας και ελληνικής κληρονομιάς, ενσωματώνοντας και θεσμικές αλλαγές στη διοίκηση της Εκκλησίας της Ελλάδος στο από καιρό τεκταινόμενο νομοσχέδιο για την εκχώρηση της περιουσίας της Εκκλησίας στο δημόσιο. Νόμιζε –παρά την αντίθετη γνώμη των συμβούλων του– ότι ήταν η κατάλληλη ευκαιρία αναμόχλευσης των ελληνικών εκκλησιαστικών και κοινωνικών προβλημάτων. Μας είχε αφήσει εμβρόντητους η ομολογία του πως το θεωρούσε χρέος του, από τη στιγμή που για πρώτη φορά κάθησε στον υπουργικό θώκο και συναισθάνθηκε τις τεράστιες ευθύνες του ως υπουργού «και Θρησκευμάτων».

Κι αν οι προτάσεις του και ο περίφημος νόμος 1700 γκρεμίστηκαν άδοξα, εξαιτίας μικρόψυχων πανταχόθεν υπολογισμών, τα οράματά του για τη θεώρηση της Ορθοδοξίας ως βασικής συνισταμένης των νεοελληνικών πνευματικών και πολιτιστικών σχεδιασμών βρήκαν γόνιμο έδαφος και βλάστησαν σ' όλο σχεδόν το μήκος και το πλάτος του πνευματικού, ακόμη και του πολιτικού κόσμου της χώρας. Γι' αυτό και χαρακτηρίσαμε τον Αντώνη Τρίτση ως τον καλύτερο «πρεσβευτή» της Ορθοδοξίας στη νεότερη αλλοτριωμένη ελληνική πραγματικότητα[2]. Διαπιστώσαμε την ακράδαντη πεποίθησή του πως η σωστή αντίληψη για την Ορθοδοξία διαταράσσει τις εύθραυστες ισορροπίες της ελληνικής κοινωνίας, τις παγιωμένες σφαίρες πνευματικής επιρροής. Μας είχε ειλικρινά συνεγείρει ο οραματισμός του για έναν συνεχή επαναπροσδιορισμό της εθνικής μας ταυτότητας μέσα από τις ιδιαιτερότητες της μακραίωνης Ορθόδοξης παράδοσης. Για τον Αντώνη Τρίτση, Ορθοδοξία στις σωστές διαστάσεις ιδωμένη αποτελεί εξέλιξη του αρχαίου ελληνικού πνεύματος μετά από τη δυναμική συνάντησή του με το Χριστιανισμό. Αποτελεί τραγική ειρωνεία πως κάποτε πολέμησαν όσοι ήταν ταγμένοι υποστηρικτές ταυτόσημων ή το πολύ παραπλήσιων ιδεών.

Οι ιδέες του Αντώνη Τρίτση για την Ορθοδοξία ήταν ρηξικέλευθες: πίστευε πως αποτελούσε μιαν ευρύτερη πολιτιστική κληρονομιά πέρα από τα στενά όρια της Εκκλησίας, κι ίσως γι' αυτό αισθανόταν υποχρέωσή του τη δυναμική παρέμβαση στα εκκλησιαστικά πράγματα. Κι όταν οι σύμβουλοί του τον προτρέψαμε πως μόνο με κοινή συναίνεση Εκκλησίας και Πολιτείας μπορούσαν τα κοινά οράματά μας να υλοποιηθούν, επιδίωξε εναγωνίως διαύλους επικοινωνίας, που μερικοί μικρόψυχα και μικροκομματικά επιδίωξαν να κρατήσουν κλειστούς. Κι όμως το όραμα του Τρίτση για την Ορθοδοξία δεν διέφερε και πολύ από τις απόψεις άλλων, ίσως γνησιότερων εκφραστών της, που διακηρύσσουν πως «η Ορθοδοξία δεν έχει σχέση με "μεσαιωνισμούς", "μυστικισμούς", "κληρικαλισμούς", "σχολαστικισμούς"· αφού η Εκκλησία σκεπάζει το λαό και ο λαός είναι φύλαξ της αλήθειας της Εκκλησίας. Όπου πάει ο λαός, ακολουθεί η Εκκλησία. Ο λαός είναι ένα κομμάτι της Εκκλησίας, είναι η ίδια η Εκκλησία»[3].

Οι συνεργάτες και σύμβουλοί του σ' εκείνη την τιτάνια προσπάθεια ασφαλώς θα συνεχίσουν να αγωνίζονται για την υλοποίηση των οραμάτων του. Το ερώτημα είναι αν το όραμα Τρίτση για διείσδυση της δυναμικής αντίληψης της Ορθοδοξίας στα ελληνικά πράγματα και ανασυγκρότηση της κοινωνίας μας με βάση τις αστείρευτες πηγές της θα συνεχίσει να απασχολεί τον πνευματικό κόσμο της χώρας ή θα εξανεμιστεί με την

2. Πέτρου Βασιλειάδη, *Η Ορθοδοξία στο σταυροδρόμι*, Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Παρατηρητής, 1992, 72.
3. Από το κείμενο της Ιεράς κοινότητας του Αγίου Όρους, *Το Άγιον Όρος και η παιδεία του γένους μας*, 1984, 75.

πρώτη θεαματική αλλαγή σκηνικού στο διεθνές και ελληνικό στερέωμα, εις τέρψιν των κάθε λογής αδιάλλακτων σούπερ-ορθόδοξων διαστρεβλωτών της, που τη θέλουν ιδιοκτησία τους για να ασελγούν ασύστολα εις βάρος της. Ο υπογράφων δεν έχει άλλη επιλογή παρά να κρατά ψηλά τη σημαία του αιθεροβάμονα πολιτικού με τις πέρα από κάθε συμβατικότητα ιδέες.

Πέτρος Βασιλειάδης

ΟΙ «ΕΛΑΧΙΣΤΟΙ» ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΜΑΤΘΑΙΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ ΚΑΙ ΕΜΕΙΣ[4]

Ανάμεσα στις πολυάριθμες δραστηριότητες του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών, που κατά κανόνα περνούν απαρατήρητες, είναι και εκείνη που αφορά στη σωματική και ψυχική ακεραιότητα του ανθρώπου. Το πρόγραμμα αυτό είχε εγκαινιασθεί εδώ και δεκαπέντε περίπου χρόνια και από τότε έφερε πολλούς αγλαούς καρπούς. Και ενώ περίμενε κανείς τη σταδιακή λήξη του, τα αρμόδια συμβουλευτικά όργανα του Συμβουλίου, που συνήλθαν πρόσφατα στο Εβιάν της Γαλλίας, αποφάσισαν όπως, ο,τιδήποτε αφορά στην υγεία, την ίαση και την ακεραιότητα του ανθρώπου, παραμείνει ως μια από τις προτεραιότητες του ΠΣΕ για τα επόμενα έτη. Και τούτο πολύ ορθά. Διότι πρόκειται για ένα εγχείρημα με βαθιές αγιογραφικές ρίζες, μιά και η ίαση ψυχής τε και σώματος βρισκόταν στο επίκεντρο της σωτηριώδους ενεργείας του Κυρίου και αποτελεί βασική σωστική αποστολή της Εκκλησίας και αναπόσπαστο μέρος της μαρτυρίας και διακονίας της προς τον κόσμο.

Μελετώντας τα κείμενα που αναφέρονται στην ανωτέρω απόφαση και εμβαθύνοντας στη σημασία που έχει η υγεία για την ακεραιότητα του ανθρώπου ως εικόνας του Θεού, ήρθε αυθόρμητα στο νου μου μια εκπομπή, που είχε προβληθεί προ διμήνου περίπου από την ελβετική τηλεόραση. Μια αδυσώπητη και σκληρή εκπομπή που διεκτραγωδούσε τις άθλιες συνθήκες διαβιώσεως οκτακοσίων περίπου, κυριολεκτικά γυμνών και τετραχηλισμένων, ουσιαστικά δε χωρίς καμιά ιατρική παρακολούθηση, τροφίμων του Δημοσίου Ψυχιατρείου Λέρου, που παρουσίαζε μια «αποκαλυπτική» εικόνα μιας ευρωπαϊκής χώρας, η οποία καυχάται για τις πανάρχαιες ανθρωπιστικές αξίες και τις βαθιές ορθόδοξες καταβολές της· μια εκπομπή που φανέρωνε ακηδία των αρμοδίων φορέων, αμεριμνησία του ιατρικού σώματος, αλλά και κυνικότητα του εντόπιου πληθυσμού, για τον οποίο η δυστυχία του άλλου δε φαινόταν να είναι τίποτε άλλο παρά πηγή βιοπορισμού.

Σχολιάζοντας την εκπομπή, ένας φίλος παρατήρησε ότι τον είχε εντυπωσιάσει η παντελής απουσία της Εκκλησίας από το προσκήνιο. Πράγματι, έτσι όπως είχε συγκροτηθεί η εκπομπή και προβληθεί η μαγνητοταινία, η Εκκλησία δε φαινόταν να παίζει κανένα απολύτως ρόλο μπροστά στην εκτυλισσόμενη αυτή τραγωδία. Η παρασιώπηση αυτή δε σήμαινε βέβαια αδιαφορία του τοπικού Επισκόπου μπροστά στα διαδραματιζόμενα. Ανήμπορος όμως να ενεργήσει αποτελεσματικότερα από τον αρμόδιο κρατικό φορέα και να βρει «ανθρώπινες» λύσεις στο βιούμενο δράμα των τροφίμων, ο οικείος Μητροπολίτης είχε τουλάχιστον τη διορατικότητα να φροντίσει για το μέλλον, να ενεργοποιηθεί για την μακροπρόθεσμη οικονομική ανάπτυξη της Λέρου, ιδρύοντας την Εκκλησιαστική Πολυκλαδική Σχολή, σε μια προσπάθεια δημιουργίας νέων επαγγελματικών προοπτικών για τον πληθυσμό της Λέρου, που κατά μέγα μέρος εξαρτάται σήμερα από τη λειτουργία του Ψυχιατρείου και, ως μη ώφειλε, αντιτίθεται στη κατάργησή του, φοβούμενος τις καταστροφικές οικονομικές συνέπειες, που θα ακολουθήσουν τη διακοπή της λειτουργίας του την οποία επιδιώκει η Ε.Ο.Κ.

Ανεξάρτητα όμως από το οικονομικό «αύριο» του πληθυσμού της Λέρου υπάρχει το «σήμερα» των τροφίμων του θεραπευτη-

4. Αναδημοσίευση από το δελτίο Οικουμενικής Επικαιρότητας «Ενημέρωσις» (6/1992)

ρίου. Προς το παρόν δύο μόνο ηρωικοί ψυχίατροι, ένας άντρας και μια γυναίκα, βοηθούμενοι από πλήθος ανειδίκευτων τοπικών «νοσοκόμων», έχουν επωμισθεί το αφόρητο βάρος της περιθάλψεως –αν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ο όρος στην προκείμενη περίπτωση– των τροφίμων. Πολλά τα ερωτηματικά σχετικά με την έλλειψη υπεύθυνης επιστημονικής πλαισιώσεως του Ψυχιατρείου. Αν όμως γιατροί και ψυχολόγοι της μητροπολιτικής Ελλάδας φαίνεται να αποφεύγουν οποιαδήποτε υπηρεσία στη Λέρο, για λόγους επαγγελματικής δεοντολογίας, θα ήταν φυσικό να περίμενε κανείς κάποια φιλάνθρωπη χειρονομία τουλάχιστον από τους στρατευμένους εκείνους χριστιανούς επιστήμονες, γιατρούς και νοσοκόμους, που, και πολυάριθμοι είναι, αλλά και δε στερούνται επιστημονικής αυθεντίας και ζήλου υπέρ της Εκκλησίας. Ίσως όμως μαρτυρία Χριστού και διακονία στο συνάνθρωπο να προσφέρεται ευκολώτερα σε θαλάμους αστικών νοσοκομείων, ή μέσα από την άνεση ενός γραφείου και τις σελίδες κάποιου βιβλίου, παρά από τον προσωπικό συγχρωτισμό με αυτόν που πάσχει εγκλωβισμένος σε ένα απόκεντρο νησί, όπου η παραμονή προϋποθέτει συν-πάθεια και στέρηση.

Γεώργιος Τσέτσης

ΧΑΪΔΕΛΒΕΡΓΗ: ΑΠΟ ΤΗΝ «ΚΑΤΗΧΗΣΗ» ΣΤΗ ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ

Στο περασμένο τεύχος του «ΚΑΘ' ΟΔΟΝ» σημειώναμε σε μια αποστροφή του λόγου, ότι ακόμα και σε ελπιδοφόρα κινήματα κριτικής αμφισβήτησης του σημερινού κοινωνικού status, όπως η οικολογία, έχουν εισέλθει παραθρησκευτικές θεωρήσεις του στυλ της «Μεγάλης Μητέρας Γαίας». Ομολογούμε ότι δεν περιμέναμε μια τόσο σύντομη και συντονισμένη επίθεση εναντίον τους (υποτίθεται!) από τον κύριο χώρο έκφρασης του «ορθολογισμού», δηλαδή τους επιστήμονες. Το «υποτίθεται» αναφέρεται στο ότι κύριος στόχος της επίθεσης φαίνεται να είναι τα κινήματα της κοινωνικής (πολιτικής) οικολογίας, από τα οποία αισθάνονται ότι απειλείται το κύρος τους (και οι συμβάσεις τους ίσως). Αναφερόμαστε εδώ στην περίφημη διακήρυξη της Χαϊδελβέργης, που την έχουν υπογράψει ήδη πάνω από 450 προσωπικότητες του διεθνούς επιστημονικού jet-set, ανάμεσά τους δε και 65 περίπου κάτοχοι βραβείων Νόμπελ.

Όπως είναι ίσως γνωστό, η διακήρυξη διαβάστηκε από τον αντιπρόεδρο της Ακαδημίας Επιστημών της Βραζιλίας, Χοσέ Ισραέλ Βάρκας, στο πανεπιστήμιο του Ρίο την 1η Ιουνίου, ακριβώς πριν αρχίσει στην πόλη αυτή η περίφημη διάσκεψη κορυφής για τη «σωτηρία του πλανήτη». Αν και δε φάνηκε να συγκινεί ιδιαίτερα τους παρευρισκόμενους επιστήμονες (που άλλωστε είχαν συγκεντρωθεί εκεί κυρίως για να συντονίσουν τη δράση τους και όχι να ακούσουν μερικές ακόμα διακηρύξεις), η διακήρυξη αυτή έτυχε ευρύτατης αποδοχής από τα Media του Ευρωπαϊκού χώρου και προκάλεσε από τότε συνεχείς αντιδράσεις και συζητήσεις.

Το περιεχόμενο της διακήρυξης είναι ίσως γνωστό σε αρκετούς αναγνώστες. Θα προσπαθήσουμε να αναφέρουμε περιληπτικά κάποια γενικά της γνωρίσματα. Επιτίθεται κατ' αρχήν στην οικολογία, ως κίνημα, κατηγορώντας την ως «μια ανορθολογική ιδεολογία που αντιτίθεται στην επιστημονική και βιομηχανική πρόοδο και βλάπτει την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη». Καταγγέλλεται επίσης ως «ιρρασιοναλιστική» θεώρηση και υποκατάστατο θρησκευτικής πίστης. Επισημαίνεται ότι τα επιχειρήματά της είναι ψευδοεπιστημονικά και προβάλλεται η θέση πως μόνο η επιστήμη, η τεχνολογία και η βιομηχανία εγγυώνται καλύτερες συνθήκες ζωής.

Φυσικά η ιδεολογική καθοδήγηση με βάση εκλαϊκευμένα επιστημονικά συμπεράσματα (Μπέγζος) και οι μεταξύ αστείου και σοβαρού νεοπαγανιστικές «full Moon Ceremonies» κ.τ.ό. δεν αντέχουν σε σοβαρή κριτική καθ' αυτές. Προκαλεί ωστόσο έντονο προβληματισμό η άκριτη αποδοχή τους από σημαντικό αριθμό συνανθρώπων μας. Μια πρώτη προσπάθεια προσέγγισης αυτού του φαινομένου προσπαθήσαμε να κάνουμε με

το άρθρο μας στο περασμένο τεύχος του περιοδικού.

Στο σημείωμα αυτό (που λόγω του χαρακτήρα του θα είναι σύντομο αναγκαστικά) θα σταθούμε κυρίως στην «αντίπαλη» πλευρά. Αυτή της επιστημονικής αυθεντίας που διεκδικεί αποκλειστικά για τον εαυτό της το δικαίωμα και την ευθύνη της σωτηρίας του ανθρώπου και του πλανήτη.

Δε θα σταθούμε καθόλου (αν και θα άξιζε τον κόπο) στην περίπτωση του εμπνευστή και διοργανωτή όλης αυτής της ιστορίας, κάποιου Μισέλ Σαλομόν, δημοσιογράφου του επαγγελματικού ιατρικού τύπου και υπαλλήλου πολυεθνικής φαρμακευτικής εταιρίας με μεγάλες διασυνδέσεις στο χώρο της «υψηλής» επιστήμης. Άλλωστε τελικά το «σοβαρότατο» Ινστιτούτο Μαξ Πλανκ ήταν αυτό που πραγματοποίησε το συνέδριο στη Χαϊδελβέργη, απ' όπου εξαπολύθηκε η περίφημη διακήρυξη.

Πολύ σημαντικότερο φαίνεται να είναι άλλωστε το ουσιαστικό μήνυμα της διακήρυξης. Αν χρειάζεται μια πλανητική διαχείριση των πηγών και των προβλημάτων, αν υπάρχει μια αντίθεση ανάμεσα στη Φύση και την Ανάπτυξη, τότε ποιός θα δώσει τις απαντήσεις; Αυτή φαίνεται να είναι η βασική ερώτηση του κειμένου, και η απάντηση δίνεται αμέσως. Φυσικά η επιστήμη και η βιομηχανία. Τα δυο κορυφαία επιτεύγματα της ανθρώπινης διάνοιας στους καιρούς μας.

Ξεπερνώντας αρχικά το αυτονόητο ερώτημα «μα αυτά τα "επιτεύγματα" δε μας έφεραν στο χείλος της καταστροφής;», ας δούμε σύντομα αν είναι σε θέση να μας σώσουν έστω και τώρα, εκ των υστέρων. Μπορεί δηλαδή η «ουδέτερη» επιστημονική έρευνα να λύσει το πρόβλημα; Η απάντηση είναι απερίφραστα όχι. Η οικολογική λύση ή θα είναι διάφορη-εναλλακτική απέναντι στους κυρίαρχους «ορθολογικούς» μύθους της Δύσης ή δεν θα υπάρξει καθόλου. Γιατί απλούστατα τα όρια της εφαρμογής της σημερινής αντίληψης των ειδικών της επιστήμης είναι σαφώς περιορισμένα. Για παράδειγμα στο στοιχειώδες δικαίωμα της διατροφής των κατοίκων του πλανήτη, η μόνη απάντηση των ειδικών είναι η παραγωγή μεγαλύτερης ποσότητας τροφίμων μέσω της αύξησης των καλλιεργούμενων εκτάσεων και της κατανάλωσης μεγαλύτερων ποσοτήτων νερού. Είναι όμως δεδομένο ότι αν καταστρέψεις ένα δάσος για να το κάνεις χωράφι και έτσι να βρεις την τροφή σου, θα χάσεις τον αέρα σου. Όσο για τα νερά, η μέρα που θα γίνονται πόλεμοι για τη διαχείριση τους δε φαίνεται μακρινή. Η χρήση των πάγων διαταράσσει την ισορροπία στους πόλους, η δε παραγωγή χημικών τροφίμων σκοντάφτει στην καταστροφή της βιοποικιλότητας. (Ίσως τελικά για κάποιο τέτοιο λόγο αφαιρέθηκαν από τη διακήρυξη αναφορές στον υπερπληθυσμό, που φαίνεται να υπήρχαν στο αρχικό κείμενο).

Η λύση φαίνεται ότι πρέπει να αναζητηθεί αλλού: στην αλλαγή του σημερινού μοντέλου παραγωγής-κατανάλωσης. Στην αφαίρεση του κέρδους ως στόχου της όποιας ανάπτυξης. Στην σύγκλιση των οικονομιών του Βορρά και του Νότου. Στη συνολική αλλαγή του τρόπου διαχείρισης των πηγών ενέργειας και του παγκόσμιου πλούτου. Όμως αυτά δεν είναι ζητήματα «επιστημονικά». Είναι θέματα πολιτικής βούλησης και κοινωνικής δράσης. Στην ουσία αμφισβητείται ακόμα και το σημερινό μοντέλο της «πολιτικής της διαμεσολάβησης», που στο Ρίο τουλάχιστο έδειξε τα όριά του.

Και είναι σίγουρα επικίνδυνοι οι κάθε είδους οικο-αποκρυφισμοί και οι οικο-φασισμοί που φετιχοποιούν τη φύση θεωρώντας την ως κάτι ανησυχητικό, αδιαπέραστο και απειλητικό και που προτείνουν μια «μαγική» λύση με φουνταμενταλιστικά και αυταρχικά χαρακτηριστικά.

Όμως παρόμοια αδιέξοδη φαίνεται η «εκδοχή» του «επιστημονικού ιμπεριαλισμού», που προτείνει λύσεις στο χώρο που «τέμνονται η έρευνα με τη βιομηχανία» (και με τα συμφέροντα της τελευταίας, θα προσθέταμε).

Η καινούργια αντίληψη δε θα περιλαμβάνει τις απλές και μονοδιάστατες εκδοχές του διπόλου που προαναφέραμε. Γιατί, σύμφωνα με τον Ζαν Πωλ Ντελέζ, θα είναι: «Το

προϊόν μιας εξαιρετικά σύνθετης ιστορίας που περιλαμβάνει το σύνολο των πολιτισμικών, ηθικών, επιστημονικών και αισθητικών παραδόσεων και επιτευγμάτων και που γονιμοποιήθηκε μέσα από πολλαπλές συζητήσεις και αντιπαραθέσεις. Το πνευματικό μήνυμα της οικολογίας είναι περισσότερο ένα μήνυμα ταπεινότητας («η φύση ξέρει πολύ περισσότερο», γράφει ο Κόμμονερ) και το πολιτικό του μήνυμα είναι αυτό της διαφορετικότητας και του πλουραλισμού. Εδώ ακριβώς ταυτίζεται με την κοινή δημοκρατική καταγωγή της πολιτικής συζήτησης και της επιστημονικής αντιπαράθεσης».

Και αυτή η ταπεινότητα είναι γνωστή στη δική μας χριστιανική Παράδοση. Όπως και αυτό που «ξέρει» η φύση ήταν οικείο στους Πατέρες όταν την ανήγαγαν σε σκαλοπάτι (έστω πρώτο) της προσέγγισης του Θεού. Το θέμα είναι τι κάνουμε εμείς οι «σύγχρονοι» ορθόδοξοι, που άλλωστε γνωρίζουμε από πρώτο χέρι τις αυθεντίες και τους διαχειριστές της κάθε είδους σωτηρίας μας, υπερηφανευόμενοι, μάλιστα, ότι τους απορρίπτουμε.

Η «Κατήχηση» της Χαϊδελβέργης του 1563 είχε ανοίξει ορίζοντες –για τους Ευαγγελικούς Χριστιανούς, τουλάχιστον. Η «Διακήρυξη» της Χαϊδελβέργης του 1992 μάλλον περιόρισε παρά άνοιξε νέους ορίζοντες.

Νίκος Γκλαρνέτατζης

ΚΟΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ

Στο Κολυμπάρι του Νομού Χανίων και με πρωτοβουλία της Ορθόδοξης Ακαδημίας Κρήτης πραγματοποιήθηκε από 13 ως 15 Μαρτίου συνέδριο με τη συμμετοχή όλων των πολιτικών κομμάτων της χώρας που εκπροσωπούνται στο Εθνικό και Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.

Τα κόμματα κλήθηκαν να καταθέσουν τις απόψεις τους γύρω από το θέμα «Ορθοδοξία και πολιτική θεωρία και πράξη στην Ελλάδα σήμερα». Το συνέδριο παρουσίασε ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς είναι γνωστή η απροθυμία των κομμάτων να καταπιαστούν, πόσο μάλλον να δημοσιοποιήσουν επίσημα τις θέσεις τους, αλλά και να διαλεχθούν, γύρω από τέτοιας υφής θέματα. Απέκτησε μάλιστα σημαίνουσα βαρύτητα αλλά και έτυχε αντιστρόφως ανάλογης δημοσιότητας, καθώς συνέπεσε με την σύναξη των Προκαθημένων των Ορθόδοξων Πατριαρχείων και των Αυτοκεφάλων Εκκλησιών στην Κωνσταντινούπολη.

Οι εργασίες του Συνεδρίου άνοιξαν με μερικές εισηγητικές επισημάνσεις που διατύπωσε ο διευθυντής του Ιδρύματος Δρ. Αλέξανδρος Παπαδερός. Στη συνέχεια ομόφωνα αποφασίσθηκε η αποστολή μηνύματος προς την σύναξη των Προκαθημένων στο Φανάρι. Πρώτος ομιλητής ήταν ο Σεβ. Μητροπολίτης Κισσάμου και Σελίνου Ειρηναίος, ο οποίος μετέφερε το πολιτικό μήνυμα της Κυριακής της Ορθοδοξίας.

Ακολούθησαν οι εισηγήσεις των κομμάτων με πρώτη τη Νέα Δημοκρατία, που εκπροσώπησαν ο βουλευτής Πέλλας Προκόπης Σιβνένας (εισηγητής) και ο βουλευτής Χανίων Χρήστος Μαρκογιαννάκης. Εισηγητής του ΠΑ.ΣΟ.Κ. ήταν ο βουλευτής Ηλείας Βασίλης Παπαδόπουλος, ενώ παρέμβαση έκανε ο βουλευτής Χανίων Γιώργος Πρασιανάκης. Την αντιπροσωπεία του ΣΥΝ αποτέλεσαν ο Ανδρέας Λεντάκης, βουλευτής Β΄ Αθηνών, και ο Κώστας Μυγδάλης, που ήταν και ο εισηγητής. Το Κ.Κ.Ε. εκπροσωπήθηκε από το βουλευτή Αχαΐας Παναγιώτη Κοσιώνη, ενώ οι Οικολόγοι – Εναλλακτικοί από το Χρήστο Μαχαιρίδη. Για τη ΔΗ.ΑΝΑ. μίλησε ο Αγγελος Πνευματικός τ. βουλευτής Ευβοίας, ενώ στη συζήτηση παρενέβη και ο Βασίλης Βασιακώστας.

Μετά τις εισηγήσεις ακολούθησε διάλογος, ενώ την επόμενη μέρα έγιναν οι τελικές τοποθετήσεις. Το συνέδριο έληξε με την έκδοση κοινού ανακοινωθέντος. Σ' αυτό, διατυπωθηκαν οι κοινές διαπιστώσεις των κομμάτων, όπως αυτές προέκυψαν κατά τη διάρκεια του συνεδρίου.

Ο ρόλος της Ορθοδοξίας στην επιβίωση και ανέλιξη του Ελληνισμού εκτιμήθηκε ως ιδιαίτερα σημαντικός. Αναγνωρίσθηκε η ανάγκη ενότητας των Ορθοδόξων Εκκλησιών, σε

μια εποχή η οποία σηματοδοτείται από ευρείας κλίμακας ανακατατάξεις, που εγκυμονούν αυξημένους κινδύνους για τη χώρα.

Παρά τους διαφαινόμενους κινδύνους που ενέχουν οι πρόσφατες εξελίξεις, κοινή ήταν η διαπίστωση των κομμάτων πως ανοίγονται ευρύτατες προοπτικές για την Ορθοδοξία στον άμεσο (Βαλκάνια) και στον ευρύτερο (ενωμένη Ευρώπη) περίγυρό μας. Ιδιαίτερα μαλιστα καθώς αποτελεί τον κατ'εξοχήν φορέα της πολιτιστικής παράδοσης όχι μόνο της Ελλάδας αλλά και γενικότερα των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης. Εκφράστηκε τέλος η πεποίθηση όλων των κομμάτων πως ο διάλογος μεταξύ αυτών και της Εκκλησίας πρέπει να συνεχισθεί και να συστηματοποιηθεί.

Όσον αφορά στις συγκεκριμένες προτάσεις που εξέθεσαν τα κόμματα στο συνέδριο, με τις οποίες προσδοκούν να μετουσιώσουν σε πράξη την πολιτική τους θεωρία γύρω από το ζήτημα της Ορθοδοξίας, μπορούμε να προβούμε στις εξής παρατηρήσεις.

Η Νέα Δημοκρατία και η ΔΗ.ΑΝΑ., πέραν των γενικών τοοθετήσεων που αναφέραμε προηγουμένως και που συνέπιπταν εν πολλοίς με τις γενικές διαπιστώσεις και των υπολοίπων κομμάτων, δεν παρουσίασαν συγκεκριμένες προτάσεις, ώστε να μπορέσουμε να τις παραθέσουμε. Οι εισηγητές τους απέφυγαν να πάρουν θέση γύρω από ζητήματα που συζητήθηκαν έντονα στο συνέδριο, όπως το θέμα του τρόπου διδασκαλίας των Θρησκευτικών στα σχολεία, της συνταγματικής μεταρρύθμισης του 1975, το μείζον ζήτημα του χωρισμού Κράτους – Εκκλησίας.

Από την εισήγηση του ΠΑ.ΣΟ.Κ. θα σταθούμε στην κριτική που άσκησε ο εκπρόσωπος του κόμματος «για τον εξοβελισμό της Ορθοδοξίας, ως κατευθυντήριας αρχής στην παιδεία μας, από το Σύνταγμα του 1975/86». Χωρίς να θέλουμε να μπούμε στην ουσία της άποψης, θα παρατηρούσαμε πως αν αυτή απηχεί όχι προσωπικές απόψεις του εισηγητή αλλά την επίσημη θέση του ΠΑ.ΣΟ.Κ., τότε σηματοδοτεί μια σαφέστατη αλλαγή στις θέσεις του κόμματος γύρω από το ζήτημα αυτό. Θέσεις, οι οποίες εκφράστηκαν στη Συντακτική Βουλή του 1975 από το γενικό εισηγητή των κομμάτων της αντιπολίτευσης καθηγητή κ. Δημήτρη Τσάτσο. Περαιτέρω, το ΠΑ.ΣΟ.Κ. πρότεινε την επανόρθωση του συνταγματικού πλήγματος που υπέστη η Ορθοδοξία με το Σύνταγμα του 1975/86, τη συμμετοχή του Οικουμενικού Πατριαρχείου στα εκκλησιαστικά οργανα των διεθνών οργανισμών, τη μείωση της κηδεμονίας του κράτους πάνω στην Εκκλησία, τη δημιουργία Υπουργείου Θρησκευμάτων, τη διοργάνωση Παγκόσμιου Συνεδρίου για την Ορθοδοξίc στην Ελλάδα.

Η εισήγηση του ΣΥΝ θα λέγαμε πως ήταν ιδιαίτερα εμπεριστατωμένη και προσεγμένη, ενώ μαζί με την παρέμβααση του Ανδρέα Λαντάκη απέσπασαν κολακευτικά σχόλια από τους συνέδρους αλλά και από εκπροσώπους άλλων κομμάτων.

Αναγνωρίστηκε ρητά η αμοιβαία επιφυλακτικότητα, που πολλές φορές άγγιζε τα όρια της πολεμικής, η οποία επικρατούσε παλιότερα στις σχέσεις του κόμματος με τη διοικούσα Εκκλησία. Βέβαια «σε στιγμές λιγότερο πολωτικές η αριστερά αναζήτησε τα στοιχεία εκείνα του Χριστιανισμού και της Ορθοδοξίας, που είχανε σχέση και ακουμπούσανε στις δικές της αντιλήψεις», για να δανειστούμε μια φράση από την εισήγηση του Κώστα Μυγδάλη, εκπροσώπου του ΣΥΝ.

Εκφράστηκε ο προβληματισμός, αν η Ευρωπαϊκή Κοινότητα έχει τη θέληση αλλά και την προσληπτική ικανότητα να αναγνωρίσει την Ορθόδοξη Παράδοση ως διαφορετικό ιστορικό – πολιτιστικό μόρφωμα από το Ρωμαιοκαθολικισμό και τον Προτεσταντισμό. Προτάθηκε η λήψη πρωτοβουλιών από μέρους της Ελλάδας ώστε, αφ'ενός μεν να αναγνωριστεί και από την Τουρκία η οικουμενικότητα του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, αφ' ετέρου δε η σχέση Ε.Ο.Κ. – Οικουμενικού Πατριάρχη να βρίσκεται στην ίδια διαβάθμιση μ'αυτήν της Ε.Ο.Κ. με τον Πάπα. Ο ΣΥΝ. πρότεινε την ανάληψη προσπάθειας ώστε να διαφυλαχθεί ο χαρακτήρας των ελληνοορθόδοξων Πατριαρχείων, ενώ στον εσωτερικό χώρο τάχθηκε υπέρ του χωρισμού Κράτους – Εκκλησίας και υπέρ της αλλαγής του τρόπου

διδασκαλίας του μαθήματος των Θρησκευτικών στα σχολεία. Πρότεινε επίσης την προβολή της Οικουμενικότητας του Αγίου Όρους και τη δημιουργία κέντρου Πανορθόδοξης Πληροφόρησης και Επικοινωνίας με έδρα τη Θεσσαλονίκη υπό την αιγίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Ο εκπρόσωπος του Κ.Κ.Ε. Παναγιώτης Κοσιώνης αποδέχθηκε κατά ένα μέρος την κριτική που ασκείται για τη στάση των χωρών του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού απέναντι στην Ορθοδοξία, ανέλυσε και κατέκρινε τον τρόπο με τον οποίο μεταχειρίσθηκαν τα κράτη της Δύσης το Χριστιανισμό προς επίτευξη των σκοπών τους. Συμπλήρωσε επίσης πως ήδη από το 10ο συνέδριο του το Κ.Κ.Ε. αναγνώρισε μερικά θετικά στοιχεία στην Ορθοδοξία και το ρόλο που μπορεί αυτή να παίξει στην διεθνή πραγματικότητα ως παράγοντας ειρήνης και προβολής αξιών κοινωνικού χαρακτήρα.

Από το – σεμνό και ποιητικό θα λέγαμε – λόγο των Οικολόγων – Εναλλακτικών, θα μνημονεύαμε τη διαφορετικότητα με την οποία προσέγγισαν και ανέλυσαν τη διεθνή πραγματικότητα καθώς και την πεποίθησή τους ότι δεν πρέπει να παρασυρθούμε από εθνικιστικές εξάρσεις. Δεν παρέλειψαν να τονίσουν την οικουμενικότητα του μηνύματος της Ορθοδοξίας, το οποίο δεν πρέπει να ερμηνεύεται σε στενά μικροελλαδικά πλαίσια.

Καταληκτικά θα παρατηρούσαμε πως η παρουσία των κομμάτων σε ένα τέτοιο συνέδριο μόνο ως θετική θα μπορούσαμε να χαρακτηρισθεί. Θα μας επιτραπεί όμως να διατηρήσουμε τις επιφυλάξεις μας όσον αφορά στη συστηματικότητα με την οποία τα κόμματα αντιμετωπίζουν τα εκκλησιαστικά θέματα. Η προσέγγιση αυτών των ζητημάτων μάλλον ευκαιριακή και αποσπασματική θα μπορούσε να θεωρηθεί. Χαρακτηρισμό τον οποίο επιβεβαίωσαν εν πολλοίς τα κόμματα στο συνέδριο.

Για του λόγου το αληθές μπορεί να ανατρέξει κανείς στο κοινό ανακοινωθέν, όπου, εκτός από τις γενικόλογες διαπιστώσεις, δε φάνηκε να συμφωνούν τα κόμματα σε ζητήματα ουσιαστικά και σημαντικά. Οι τόσο γενικές θέσεις που διατυπώθηκαν, ενώ είναι κατ'αρχήν θετικές για την ελληνική πραγματικότητα, ωστόσο φαντάζουν ανεπαρκείς και παρωχημένες, αν αναλογιστεί κανείς τη δυναμική με την οποία κινούνται τα πράγματα της Ευρώπης μετά τις τελευταίες πολιτικες – και όχι μόνο – ανακατατάξεις.

Αλλά και στο πλαίσο των εισηγήσεων, διαπιστώθηκε επίσης πως ακόμη και τα κόμματα που έθιξαν συγκεκριμένα ζητήματα (μάθημα Θρησκευτικών στα σχολεία, χωρισμός Κράτους – Εκκλησίας, συνεννόηση εθνικού κέντρου και Εκκλησιών της διασποράς σε ζητήματα μείζονος σημασίας), δεν συνόδευσαν τις κατευθυντήριες αρχές της πολιτικής τους με συστηματικά επεξεργασμένες προτάσεις. Φανερή επίσης αποδείχθηκε η αδυναμία των εισηγητών να μεταχειριστούν με ακρίβεια ειδικούς επιστημονικούς (θεολογικούς, νομικούς) όρους. Πρέπει βέβαια να παρατηρήσουμε πως σ'αυτό το γεγονός συντελεί και το πολύπλοκο και δυσπρόσιτο του αντικειμένου, με αποτέλεσμα η προσέγγιση του να απαιτεί ιδιαίτερη μελέτη και χρόνο, πράγμα που δύσκολα διαθέτει κάποιος πολιτικός εξ αιτίας της πολυσχιδούς δραστηριότητάς του. Ας μη μας διαφεύγει και το γεγονός πως η ιδιομορφία του θέματος δεν προσφέρεται ώστε να στηρίξει κάποιος με βασιμότητα μια πολιτική καριέρα πάνω τους. Αυτός είναι ένας επιπλέον λόγος, ώστε να παρατηρείται στα κόμματα έλλειψη στελεχών με εξειδικευμένες θέσεις πάνω στο θέμα.

Προκύπτει λοιπόν επιτακτική η ανάγκη για μια σταθερότερη και συστηματικότερη ενασχόληση με το αντικείμενο. Απομένει στα κόμματα να αναζητήσουν μια μέθοδο και ένα όργανο στήριξης (διεπιστημονικό; διακοματικό;). Δε χωρεί πάντως αμφιβολία πως η δίνη των εξελίξεων είναι τόσο μεγάλη, ώστε γενικόλογες αναλύσεις και τοποθετήσεις είναι τουλάχιστο αναπαρκείς. Χρειάζονται αφύπνιση, εγρήγορση και ειλικρίνεια λόγων έργων, για να μην βρεθούμε και πάλι ουραγοί, κομπορρημονούντες, όπως τόσες άλλες φορές, για τους ένδοξους προγόνους μας.

Δημήτρης Μπακρατσάς

ΕΠΙΚΟΙ-
ΝΩΝΙΑ

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

Μετά την έκδοση του πρώτου τεύχους του περιοδικού μας λάβαμε συγχαρητήριες επιστολές από τον Παναγ. Οικουμενικό Πατριάρχη, τον Μακ. Πατριάρχη Αλεξανδρείας και το Σεβ. Μητροπολίτη Δημητριάδος, τις οποίες και παραθέτουμε.

'Εντιμολογιώτατε Νικόλαε Ζαχαρόπουλε, Ἄρχων Ἔκδικε τῆς καθ' ἡμᾶς 'Αγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης 'Εκκλησίας, Καθηγητά τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ 'Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, καί λοιπά 'Εντιμότατα μέλη τῆς Συντονιστικῆς 'Επιτροπῆς τοῦ "Θεολογικοῦ Συνδέσμου", τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητά τῆς ἡμῶν Μετριότητος, χάρις εἴη ὑμῖν καί εἰρήνη παρά Θεοῦ.

'Ελάβομεν καί μετά πολλῆς χαρᾶς καί πατρικῆς εὐαρεσκείας διεξήλθομεν τό ὑφ' ὑμῶν προφρόνως ἀποσταλέν ἡμῖν ἀντίτυπον τοῦ πρώτου τεύχους τοῦ νεωστί ἐκδοθέντος Περιοδικοῦ "Καθ' 'Οδόν", διαπιστώσαντες τήν καλήν ποιότητα τῶν μελετῶν περί διαφόρων ἐπικαίρων 'Εκκλησιαστικῶν, Θεολογικῶν καί Παιδαγωγικῶν θεμάτων, ἄμεσον ἐχουσῶν ἐνδιαφέρον διά τό Οἰκουμενικόν ἡμῶν Πατριαρχεῖον.

Θερμῶς συγχαίροντες ὑμῖν καί πᾶσι τοῖς διαφοροτρόπως συνεισφέρουσι διά τῶν ἄρθρων αὐτῶν καί διά τῶν οἱωνδήτινων ἄλλων κόπων αὐτῶν εἰς τήν ἀρτίαν ἐμφάνισιν τῆς νέας ταύτης περιοδικῆς ἐκδόσεως τοῦ "Θεολογικοῦ Συνδέσμου", πατρικῶς προτρεπόμεθα, ὅπως διά τῆς γονίμου καί πολυτίμου συμμετοχῆς ἰδίως τῶν θεολόγων ἐκπαιδευτικῶν εἰς τούς κατά καιρούς ζωηρῶς ἀπασχολοῦντας τήν Μητέρα 'Εκκλησίαν συγχρόνους προβληματισμούς καταστῆτε ἕν εὔχρηστον θεολογικόν ἐπιτελεῖον εἰς τήν διακονίαν αὐτῆς, ἔνθα ἐτάχθητε ἕκαστος.

Ὅθεν, ἐκφράζοντες καί αὖθις τήν πατρικήν ἡμῶν ἱκανοποίησιν καί εὐχόμενοι πᾶσαν σύν Θεῷ πρόοδον καί ἀπόδοσιν ἐν ταῖς θεοφιλέσι προσπαθείαις ὑμῶν, ἀπονέμομεν ὁλόθυμον τήν Πατριαρχικήν ἡμῶν εὐλογίαν καί δεόμεθα ὅπως τά ἔτη ὑμῶν ὦσιν ὅτι πλεῖστα, ὑγιεινά καί εὐδαίμονα παρά Κυρίου, Οὗ ἡ χάρις καί τό ἄπειρον ἔλεος εἴη μετά τῆς ὑμετέρας 'Εντιμολογιότητος καί μετά πάντων τῶν συνεργατῶν αὐτῆς.

αϡϟβ' Αὐγούστου ζ'.

διάπυρος πρὸς Θεὸν εὐχέτης

Αγαπητέ Αδελφέ, Καθηγητή κ. Ν. Ζαχαρόπουλε,

Υπεύθυνε της έκδοσης «Καθ'Οδόν» Ιανουαρίου– Απριλίου 92, τεύχος 1,

Σας ευχαριστώ, που η καλοσύνη σας μου έστειλε την πρώτη περιοδική Σας έκδοση, που διάβασα μ'αγάπη πολλή και σας συγχαίρω.

Θεολογικά λόγια γεμίζουν τη σελίδα.

Λόγια του Θεού και του ανθρώπου, για την Εκκλησία του Χριστού, την Ορθοδοξία μας, αυτή την ώρα, του νυν καιρού, του πληρώματος του χρόνου του δικού μας, του εδώ και του τώρα, «των νυν πονηρών ημερών», της συνέχειας της Αποκάλυψης, που άρχισε και συνεχίζεται, στ'όνομα του Ιησού Χριστού, Θεανθρώπου, για να γίνει ο άνθρωπος, ανθρωποθεός, αυτό το «Θεοί εστέ».

Ο αγώνας μας είναι «διακριτικός» και αυτό διαβάζω στις γραμμές όσων γράφουν, πολλά ή λίγα, φανερά ή αφανή, μέσα στην ροή του λόγου των, αγώνας λύσης του «μυστηρίου», Θεού και ανθρώπου, να διακρίνει το σχέδιο του Θεού, για την κτίση, και τον άνθρωπο, και να οδεύσει μέσα στο σχέδιό του, για αγάπη, ειρήνη, λύτρωση, αυτήν την ώρα που ζούμε, και πάντα, και παντού, με ταπείνωση.

Ο καθένας μας θα νιώσει την ευθύνη του προπάντων εμείς, που λέμε ότι είμαστε η Εκκλησία του, οι δικοί του, και να Τον νιώθουμε δικό μας, όλο δικό μας με πίστη στον Λόγο του απ'αρχής έως τέλους.

Η προσφορά Σας πρέπει να συνεχισθεί, να μην σταματήσει, ακόμη και αν χαρίζεται σε «ώτα μή ακκουόντων'. υπάρχουν όμως και ώτασ ακουόντων, το "λείμμα".

Η πορεία νάναι εύχομαι γεμάτη τόλμη αγία και θάρρος ιερό.

Το χρειαζόμαστε, να Σας έχομαι κοντάς μας. Και η Ορθοδοξία και η Πατρίδα.

Αυτές τις ώρες και τα δύο «σημαίνουν» φωνή Θεού, που πρέπει νάναι φωνή λαού.

Συγχωρήστε με. Και ξανά ευχαριστώ. Συγχαίρω. Ο Θεός μαζί Σας.

Με πολύ αγάπη
Ο Αλεξανδρείας Παρθένιος

Σας ευχαριστώ θερμά για την φιλόφρονα προσφοράν του νέου περιοδικού του Θεολογικού Συνδέσμου «Καθ'οδόν», του οποίου το πρώτο τεύχος εμελέτησα αμέσως. Είναι μια κατάκτηση και στον τομέα του σύγχρονου θεολογικού προβληματισμού αφυπνιτική, γρηγορούσα και νήφουσα. Σας συγχαίρω από καδρίας και εύχομαι απρόσκοπτη συνέχιση. Οι τοποθετησεις των συνεργατών ενίοτε είναι οδηνηρές γαι τον εφησυχάζοντα εν απραγματωσύνη θεολογικόν και εκκλησιαστικόν μας περίγυρο, αλλά είναι εν ταύτώ και πολυτιμότερες γιατί ταράσσουν τα λιμνάζοντα ύδατα καιδιεγείρουν, έστω και ερεθιστικά, εις ζωντάνεμα, αντίδραση και πράξη. Ελπίζω αυτό το βήμα να προσφέρει μια τέτοια υπηρεσία στους κάθε λογείς οκνώντες. Γιατί μόνον τότε θα είναι «Καθ'Οδόν» προς τη δημιουργία. Ο Θεός μαζί σας.

Ο Μητροπολίτης Δημητριάδος
Χριστόδουλος

ΚΡΙΣΕΙΣ

Κρίσεις για το τεύχος του περιοδικού μας δημοσίευσε η εφημερίδα ΚΑΘΟΛΙΚΗ, φυλ. 2656/9/6/1992, τις οποίες αναδημοσιεύουμε. Με ευμενή σχόλια παρουσίασαν επίσης το περιοδικό μας η εφημερίδα Ελευθεροτυπία, 22.5.1992 και το περιοδικό Εικόνες τευχ. 396/3.6.1992

Νέο περιοδικό, θεολογικό και πρωτοπόρο, εξεδόθη μέσα στη Θεολογική Σχολή του Α.Π.Θ. από τους ανανεωτικούς θεολόγους που συγκροτούν τον «Θεολογικό Σύνδεσμο». Τιτλοφορείται «Καθ'Οδόν» και μπορεί να συμβάλει στην περαιτέρω ανανέωση του θεολογικού λόγου και του χριστιανικού βίου μέσα στην ελληνική επικράτεια. Κύριο θέμα του πρώτου τεύχους: «Η Ορθοδοξία μπροστά στις σύγχρονες εξελίξεις».

Ο «Θεολογικός Σύνδεσμος» είναι γέννημα θρέμμα της Θ.Σ. του Α.Π.Θ. Συγκροτεί την πρωτοπόρο πτέρυγα των ανανεωτι-

κών θεολόγων, οι όποίοι ποθούν να βλέπουν την Ορθόδοξη Εκκλησία ζωντανή εμπρός στις εξελίξεις και τους προλβηματισμούς του κόσμου μέσα σε μια λλάδα αλληλέγγυα με τους άλλους λαούς της Ευρώπης. Πιστεύουν ότι η ελληνική ορθόδοξη σκέψη έχει να προσφέρει κάτι το ξεχωριστό στην Ενωμένη Ευρώπη, παραμένοντας αυτό που είναι και όχι μιμούμενη η ασπαζόμενη άλλες.

(Ακολουθεί παρουσίαση των περιεχομένων του περιοδικού)

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ «ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ»

Οι εκδηλώσεις του Θεολογικού Συνδέσμου κατά το προηγούμενο τετράμηνο ήταν αφιερωμένες στο ίδιο με το πρώτο τεύχος του περιοδικού μας θέμα: *«Η Ορθοδοξία μπροστά στις σύγχρονες εξελίξεις»*. Κορυφαία εκδήλωσε αποτέλεσε η διοργάνωση διημερίδας, που έγινε στο Δ΄ αμφιθέατρο της Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ. στις 12 και 13 Μαρτίου 1992 με ειδικότερες αναφορές στα προβλήματα της ξενοφοβίας και των κάθε είδους διακρίσεων (κοινωνικών, εθνοφυλετικών, πολιτιστικών).

Τις εισηγήσεις ανέλαβαν διακεκριμένοι ομιλητές από το χώρο του Πανεπιστημίου και του Τύπου. Ειδικότερα, την πρώτη μέρα (Πέμπτη 12.3.1992), μετά από σύντομη εισήγηση του Προέδρου, καθηγητή κ. Ν. Ζαχαρόπουλου, πήραν το λόγο οι πανεπιστημιακοί Ν. Ματσούκας, Ι. Ταρνανίδης, Ζ. Χρονάκη, Γ. Τσιάκαλος και ο πρόεδρος της ΔΕΤΟΡΣ κ. Π. Παπασαραντόπουλος, οι οποίοι ανέλυσαν διάφορες πλευρές του θέματος. Τη δεύτερη μέρα (Παρασκευή 13.3.92) η εκδήλωση συνεχίστηκε με εισηγήσεις των πανεπιστημιακών Ζ. Παπαδημητρίου, Ν. Παρασκευόπουλου και Ι. Πέτρου. Και οι δύο συνεδριάσεις έκλεισαν με παρεμβάσεις από την πλευρά του ακροατηρίου και ευρεία συζήτηση.

Επίσης κατά τη διάρκεια του παρελθόντος τετραμήνου μέλη του Θεολογικού Συνδέσμου πήραν μέρος σε διάφορες ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές συζητήσεις που οργανώθηκαν στη Θεσσαλονίκη με το ίδιο θέμα, αλλά και με αφορμές επίκαιρα γεγονότα (εκλογή νέου Πατριάρχη, Πάσχα, κλπ).

ΠΟΛΙ-ΤΙΣΤΙΚΑ

«Το μετέωρο βήμα του πελαργού»

Μια ταινία του Θ. Αγγελόπουλου

Θα επιχειρήσω να καταγράψω μερικές σκέψεις μου, μολονότι δεν είμαι μήτε κριτικός του κινηματογράφου μήτε κατέχω ειδικές τεχνικές γνώσεις. Ως απλός θεατής ποτέ δεν μπόρεσα να συμπαθήσω τη σκηνοθετική τεχνοτροπία του Θ. Αγγελόπουλου, μην έχοντας ίσως το ανάλογο αισθητήριο που να κατανοεί τις αργόσυρτες σκηνές των έργων του. Ωστόσο η πρόσφατη ταινία, *Το μετέωρο βήμα του πελαργού* κατάφερε να με κερδίσει και ως προς την ποιότητα της σκηνοθετικής δουλειάς. Αλλά σε τούτο το σημείο δεν επιθυμώ να προχωρήσω.

Κατά τις αισθητικές μου αντιλήψεις το όποιο πετυχημένο και γνήσιο έργο τέχνης καταρχήν δονεί και συγκινεί τον αποδέκτη, και έπειτα μπορούν ν' ακολουθούν όλα τα άλλα: προβληματισμοί, ιδέες, μηνύματα, θέσεις και τα συμπαρομαρτούντα. Και μπορώ να πω πως το παραπάνω πρόσφατο έργο του Αγγελόπουλου μου χάρισε μια πλούσια συγκίνηση. Απ' αυτή τη συγκίνηση και πέρα μύριες όσες σκέψεις κατέκλυσαν το νου μου. Και πρώτα πρώτα δεν κατάφερα να καταλάβω το γνωστό θόρυβο που ξέσπασε εξαιτίας του περιεχομένου της παραπάνω ταινίας. Αλλά αφήνω το πράγμα ως έχει, μην επιθυμώντας να καταβάλω πρόσθετο κόπο για να κατανοήσω μια τέτοια αντίδραση, σεβόμενος βέβαια την παραπάνω στάση απέναντι στο έργο.

Καθώς τέλειωνε το έργο, στο νου μου ήρθαν και θρονιάστηκαν μερικοί στίχοι του Αλεξανδρινού ποιητή: «Κατήντησα σχεδόν ἀνέστιος καί πένης...». Ανέστιοι και πένητες, με φύρδην μίγδην βιώματα, καημούς, ιδεολογίες και πόθους περιφέρονταν οι ήρωες της ταινίας. Αλλά σ' αυτή δεν έβλεπες κανένα ήρωα να συμπεριφέρεται όπως ο ανέστιος και πένης του καβαφικού ποιήματος, που στη μοιραία πόλη την Αντιόχεια καταφέρνει να επιβιώσει προσαρμοσμένος στο θέατρο της ιστορίας. Οι ήρωες της ταινίας πάσχουν κι αναζητούν· είναι ξεριζωμένοι και ζητούν ταυτότητα και πατρίδα. Ο καημός τους πουθενά δεν θέτει με επαναστατικό τρόπο το αίτημα για κατάργηση των συνόρων. Απεναντίας οι ανέστιοι και εξόριστοι αναζητούν χαμένα πρόσωπα, επικοινωνία, χαμένα όνειρα. Στο κέντρο βρίσκεται ο άνθρωπος, και διαχέεται ο πόθος για ανθρωπιά και αγάπη. Διαβλέπει κανείς εξάλλου, όπως πιστεύω, μια οικουμενικότητα που δεν θέτει το αίτημα να κατργηθούν τα σύνορα με σκοπούς επεκτατικούς και εισβάρος μερικών εθνών, ή ακόμη και του δικού μας, αλλά επισημαίνει την πεμπτουσία της ζωής που είναι ο θρίαμβος της ανθρώπινης επικοινωνίας. Και μένει μια στυφή γεύση μ' ένα αγωνιώδες και πικρό ερώτημα: μπορούμε hic et nunc στις συγκεκριμένες σχέσεις μας να δούμε τούτο το θρίαμβο να μεταμορφώνει τη ζωή μας;

Νίκος Ματσούκας

ΑΥΤΟ-ΚΡΙΤΙΚΑ

Μια από τις βασικές προτεραιότητες του Θεολογικού Συνδέσμου από τα πρώτα χρόνια της συστάσεώς του, όπως διαφαίνεται στην αρχική διακήρυξη του 1984, και μάλιστα ως πρώτος στόχος, υπήρξε «η αυτοκριτική του θεολογικού χώρου και η προώθηση του γόνιμου θεολογικού προβληματισμού». Αυτό άλλωστε υποσχεθήκαμε όταν δημοσιεύσαμε στο 1ο τεύχος του Καθ' Οδόν *τη μελέτη «Ορθοδοξία και Λειτουργική Αναγέννηση». Η μελέτη αυτή, όπως τονίζαμε και στο εισαγωγικό σημείωμα, δε στόχευε σε τίποτε άλλο παρά στο να ανοίξει ουσιαστικά ένας ειλικρινής διάλογος πάνω στο καίριο αυτό αίτημα της λειτουργικής αναγέννησης της Ορθοδοξίας. Πολλοί συνάδελφοι εξεδήλωσαν την επιθυμία να συμμετάσχουν σ' αυτό το διάλογο, οι υπεύθυνοι, μάλιστα, αυτής της στήλης έχουν στη διάθεσή τους εκτενές άρθρο του καθ. Ιωάννη Πέτρου, το οποίο θα δημοσιεύσουμε σε προσεχές τεύχος.*

Στο παρόν τεύχος κρίναμε σκόπιμο να αναφερθούμε σε επίκαιρους προβληματισμούς, που σχετίζονται με το θέμα μας και αφορούν το πανεπιστημιακό παρεκκλήσιο της Αγίας Τριάδος του ΑΠΘ και τη συμμετοχή πανεπιστημιακών στην προσπάθεια που καταβάλλουν ορισμένοι επίσκοποι για τη λειτουργική αναγέννηση των επαρχιών τους. Πριν όμως γνωστοποιήσουμε στους αναγνώστες του Καθ' Οδόν *τον πιο πάνω θεολογικό προβληματισμό, έχουμε χρέος τιμής να προτάξουμε το απόσταγμα των σκέψεων και απόψεων για τη λειτουργική αναγέννηση ενός ιερέα και πανεπιστημιακού δασκάλου, του αείμνηστου π. Αλέξανδρου Σμέμαν, στον οποίον ομολογουμένως πολλά οφείλει η θεολογική επιστήμη και η Ορθόδοξη Εκκλησία στις μέρες μας. Πρόκειται για το κύκνειο άσμα του, όπως αυτό καταγράφτηκε τις τελευταίες μέρες της ζωής του στο γνωστό έργο του* Ευχαριστία, *ελλ. μετ. Α. και Μ. Χελιώτη, εκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα 1987, σελ. 254-56.*

Πέτρος Βασιλειάδης

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

σκέψεις του π. Αλεξ. Σμέμαν

Τον τελευταίο καιρό στην Ορθόδοξη Εκκλησία παρατηρήθηκε κάποια ευχαριστιακή αναγέννηση, εκφραζόμενη κυρίως στην επιθυμία όλο και μεγαλύτερου αριθμού λαϊκών για πιο συχνή θεία μετάληψη. Η αναγέννηση αυτή συμβαίνει κατά διαφορετικούς τρόπους σε διάφορα μέρη και πολιτισμούς. Αλλά όσο ευφρόσυνη και αν είναι αυτή η αναγέννηση, είμαι σίγουρος ότι την απειλεί πλήθος κινδύνων, ο σοβαρότερος από τους οποίους βρίσκεται στη βαθύτατη «ιεροποίηση» της Εκκλησίας. Τον καιρό της συνύπαρξής της με κράτη και αυτοκρατορίες η Εκκλησία μεταβλήθηκε η ίδια σε οργανισμό, σε ίδρυμα για την εξυπηρέτηση των «πνευματικών αναγκών» των πιστών, σε οργανισμό υποδουλωμένο, απ' τη μια μεριά, σ' αυτές τις ανάγκες, αλλά που, από την άλλη μεριά, τις καθόριζε και τις διαχειριζόταν. Η γραμμή που διαχωρίζει τον κόσμο από την Εκκλησία, αλλά και που ενώνει το ένα με το άλλο, τόσο ολοφάνερη για την πρώιμη Εκκλησία, αποδείχθηκε γραμμή που χωρίζει τον κόσμο από την Εκκλησία.

Είμαι πεπεισμένος ότι η γνήσια αναγέννηση της Εκκλησίας αρχίζει με την ευχαριστιακή αναγέννηση, στην απόλυτη έννοια της λέξης «αναγέννηση». Τραγικό ελάττωμα στην ιστορία της Ορθοδοξίας αποδείχθηκε όχι μόνο η ανεπάρκεια, αλλά –δεν θα φοβηθώ να πω– και η έλλειψη θεολογίας των μυστηρίων, ο περιορισμός της σε δυτικά πρότυπα και κατηγορίες σκέψης. Η Εκκλη-

σία δεν είναι οργανισμός, αλλά ο καινούριος λαός του Θεού· η Εκκλησία δεν είναι λατρειακή θρησκεία, αλλά Λειτουργία, που αγκαλιάζει μέσα της όλη τη δημιουργία του Θεού· η Εκκλησία δεν είναι διδασκαλία για τον μεταθανάτιο κόσμο, αλλά χαρμόσυνη συνάντηση της Βασιλείας του Θεού. Αυτή είναι το μυστήριο του κόσμου, το μυστήριο της Σωτηρίας και το μυστήριο της βασιλείας του Χριστού.

Σε μας μένει να κλείσουμε αυτούς τους συλλογισμούς, που πολύ απέχουν από το να είναι ολοκληρωμένοι, με μερικές σύντομες παρατηρήσεις για την ίδια την τάξη της θείας Μετάληψης. Οι παρατηρήσεις αυτές είναι, κατά κύριο λόγο, «τεχνικής» φύσης, «λατρειακές» στην κυριολεξία. Το περιεχόμενό τους με ζηλευτή πληρότητα εξέθεσε ο αρχιμανδρίτης Κυπριανός (Κερν). Εφόσον μάλιστα πάνω σ' αυτές αντικατοπτρίσθηκαν οι ανεπάρκειες, για τις οποίες είχαμε την ευκαιρία να μιλήσουμε παραπάνω, θέλω να τις ανακεφαλαιώσω περιληπτικά.

Η πρώτη ανεπάρκεια είναι, κατά την γνώμη μου, η υπεραφθονία συμβολισμού, όχι εκείνου του συμβολισμού για τον οποίο, όπως και για τη μυστηριακότητα όλης της δημιουργίας του Θεού, μιλήσαμε παραπάνω, αλλά του αλληγορικού συμβολισμού, της απόδοσης σε κάθε στιγμή της ιερής ακολουθίας ιδιαίτερης έννοιας που την κάνει να απεικονίζει κάτι άλλο, που αυτή δεν είναι.

Έτσι π.χ. για την ευχή του *«μελισμού του Αμνού»* ο π. Κυπριανός καταλήγει: «την ώρα εκείνη, ενώ η χορωδία ψάλλει "αμήν" (πρέπει να το ψάλλουν μακρόσυρτα· γιατί;), ο ιερέας διαβάζει αυτή τη μυστική ευχή πριν από το μελισμό του Αμνού... Κατά την ανάγνωση αυτής της ευχής ο διάκονος που στέκεται μπροστά στην ωραία πύλη, περιζώνεται το ωράριο σταυρωτά. Συνήθως αυτό το κάνει την ώρα της απαγγελίας του "Πάτερ ημών". Όμως φαίνεται ότι, κατά τους λόγους του Συμεώνος του Θεσσαλονίκης, «ο διάκονος κοσμείται με το οράριο *σαν με κάποια φτερά*, και περιβάλλεται με ευλάβεια και ταπεινοφροσύνη όταν κοινωνεί, μιμούμενος μ' αυτό τον τρόπο τα Σεραφείμ, που έχουν έξη φτερούγες, από τις οποίες οι δύο καλύπτουν τα πόδια, οι δυο το πρόσωπο, και με τις δυο πετούν, ενώ ψάλλουν το "ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος"...».

Δεύτερη ανεπάρκεια είναι οι *μυστικές ευχές*, εξ αιτίας των οποίων η συντριπτική πλειονότητα των λαϊκών δεν γνωρίζει, δεν ακούει το ίδιο το κείμενο της Ευχαριστίας, στερείται αυτό το πολύτιμο δώρο. Και όμως κανείς ποτέ δεν εξήγησε γιατί το «γένος ἐκλεκτόν, βασίλειον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸς εἰς περιποίησιν, ὅπως τὰς ἀρετὰς ἐξαγγείλῃ τοῦ ἐκ τοῦ σκότους ὑμᾶς καλέσαντος», δεν μπορεί να ακούει την ευχή, που προσφέρεται απ' αυτό στον Θεό.

Τρίτη ανεπάρκεια: ο διαχωρισμός μεταξύ κλήρου και λαϊκών κατά την ώρα της θείας μετάληψης, διαχωρισμός τραγικός από τα επακόλουθά του στην εκκλησιαστική συνείδηση, και για τον οποίο κατ' επανάληψη μιλήσαμε εδώ.

Ανεπάρκειες τέτοιου είδους μπορούμε να απαριθμήσουμε πολλές, αλλά το θέμα αυτό παραμένει σαν κάποιο ακατανόητο ταμπού, και ούτε οι θεολόγοι ούτε η ιεραρχία φαίνεται να το αντιλαμβάνονται. Όλα αυτά είναι ανάγκη να τα εξηγήσουμε, αλλά να συζητάμε γι' αυτά δεν είναι θεμιτό. Επαναλαμβάνω, λοιπόν, εκείνο που πολλές φορές επανέλαβα ήδη σε τούτο το βιβλίο, και συγκεκριμένα ότι: κάθε τι που αφορά στην Ευχαριστία, αφορά στην Εκκλησία, και ό,τι αφορά στην Εκκλησία αφορά στην Ευχαριστία και κάθε πάθηση στη Λειτουργία επιδρά στην πίστη και σε όλη τη ζωή της Εκκλησίας. Ibi ecclesia, ubi spiritus sanctus et omnis gratia, και εμείς οι «περιεστῶτες» πρέπει να προσευχόμαστε ολόθερμα στον Θεό, ώστε να φωτίσει την εσωτερική μας όραση με τη φεγγοβόλα αγαθότητα του αγιότερου από τα αγιότερα Μυστήρια.

ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΣ ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙ

1. Έγγραφο του Τομέα Βιβλικής Γραμματείας και Θρησκειολογίας (21.5.1991)

Με αφορμή την έναρξη λειτουργίας του παρεκκλησίου της Σχολής ο Τομέας Βιβλικής Γραμματείας και Θρησκειολογίας αποφάσισε ομόφωνα να προτείνει στο Τμήμα να λάβει απόφαση (την οποία στη συνέχεια να προωθήσει στην Κοσμητεία), με την οποία να ζητάει την επαναφορά του άμβωνα στο κέντρο του ναού, έστω και με τη μορφή μικρού αναλογίου στο οποίο θα τοποθετηθεί επί μονίμου βάσεως η Αγία Γραφή, με σκοπό τον τονισμό της σπουδαιότητας της αναπόσπαστα συνδεδεμένης με την κυρίως Ευχαριστία λειτουργίας του λόγου.

2. Έγγραφο τετραμελούς επιτροπής της Κοσμητείας (23.3.92)

Απαντώντας στο από 3.2.1992 υπ' αριθμ. 779 έγγραφό Σας, μετά από σύσκεψη, συζήτηση και κατά ομόφωνη απόφαση της τετραμελούς επιτροπής που συστήσατε με το ως άνω έγγραφό Σας, έχω την τιμή να Σας γνωρίσω τα εξής:

1. Δυστυχώς δεν μπορούμε να συμφωνήσουμε με την τοποθέτηση άμβωνος στο μέσο του παρεκκλησίου της Θεολογικής Σχολής, που φιλοδοξεί να αποτελεί μια ακριβή μικρογραφία ορθοδόξου ναού. Το εμποδίζουν ιστορικοί-παραδοσιακοί και πρακτικοί-λειτουργικοί λόγοι. Ο άμβωνας από χιλίων και πλέον ετών στους ναούς μας έχει μετατεθεί προς τα αριστερά, γιατί η εξέλιξη της θείας λατρείας το επέβαλε. Με τον άμβωνα στο κέντρο του ναού (όπως έμεινε π.χ. στην Καλαμπάκα) εμποδίζεται η κίνηση του ιερού κλήρου κατά τις εισόδους, τις θυμιάσεις κ.λ.π. και κωλύεται η θέα προς το ιερό βήμα και η οπτική συμμετοχή του λαού στα τελούμενα.

2. Ομοίως δεν μπορούμε να συναινέσουμε στην πρόταση μονίμου τοποθετήσεως στον άμβωνα των «Αγίων Γραφών», πάλι για παραδοσιακούς και λειτουργικούς λόγους. Στον ορθόδοξο ναό υπάρχουν και χρησιμοποιούνται μόνο τα λειτουργικά βιβλία, και λειτουργικό βιβλίο «Αγία Γραφή» δεν γνωρίζει η παράδοσή μας. Το μεν Ευαγγέλιο –σύμβολο του Χριστού– απόκειται μονίμως στην Αγία Τράπεζα, που εικονίζει τον θρόνο της δόξης και τον Τάφο του Χριστού, ο δε Απόστολος, το Ψαλτήριο και τα προφητολόγια ευρίσκονται εκεί όπου η χρήση τους το απαιτεί, στα αναλόγια.

3. Έγγραφο του Τομέα Βιβλικής Γραμματείας και Θρησκειολογίας (2.7.92)

Πέρσι τέτοιο καιρό ο Τομέας Βιβλικής Γραμματείας και Θρησκειολογίας, με αφορμή τα εγκαίνια του πανεπιστημιακού παρεκκλησίου της Αγίας Τριάδος, εισηγήθηκε στη Γ.Σ. του Τμήματος Θεολογίας με το έγγραφό του υπ'. αριθ. 1006 / 21.5.1991 την αναβάθμιση της σημασίας του «μυστηρίου του λόγου» στην ορθόδοξη λειτουργική πράξη, με το σκεπτικό ότι η θεολογική επιστήμη δεν μπορεί να μη είναι ευαίσθητη στο λειτούργημα με το οποίο κατεξοχήν διακονεί την Εκκλησία. Πρότεινε, μάλιστα, συγκεκριμένα μέτρα (όπως π.χ. η ανάδειξη του άμβωνα και της εν γένει λειτουργίας του), τα οποία ομόφωνα αποδέχτηκε το Τμήμα και με έγγραφό του (υπ'. αριθ. 1133 / 21.5.1991) προώθησε στην Κοσμητεία με σκοπό την υλοποίησή τους μετά από σφαιρική και περισσότερο ολοκληρωμένη θεώρηση του όλου θέματος.

Ενώ αναμέναμε τη συμμετοχή του Τομέα μας, αλλά και του αντίστοιχου Τομέα Λατρείας του Τμήματός μας, στις σχετικές με το θέμα αυτό διαβουλεύσεις, η Κοσμητεία μετά παρέλευση έτους μας κοινοποίησε το υπ. αριθ. 361 / 21.3.1992 έγγραφο του Τομέα Λατρείας, Αρχαιολογίας και Τέχνης του Τμήματος Ποιμαντικής, ως απόφαση «ειδικής τετραμελούς επιτροπής», η οποία συστήθηκε «προκειμένου να γνωμοδοτήσει σχετικά με το υπόψη θέμα».

Το εν λόγω έγγραφο / γνωμοδότηση, εκτός του ότι παρανοεί πλήρως και παρακάμπτει το θεολογικό σκεπτικό των προτάσεών μας (κάνει λόγο για «λειτουργική» και «οπτική» παρακώλυση, ενώ εμείς προτείναμε μικρό αναλόγιο, επισυνάπταμε μάλιστα σε φωτοτυπία την εσωτερική διάταξη του καθολικού ενός σύγχρονου ορθόδοξου μοναστηριού της διασποράς, της Νέας Σκήτης της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αμερικής, OCA), διαπνέεται από μια κλειστή, συντηρητική και όχι προφητική αντίληψη για το ρόλο της Ορθόδοξης Θεολογίας στη ζωή της Εκκλησίας, μιαν αντίληψη σύμφωνα με την

οποία η Θεολογία με όλους τους επί μέρους κλάδους της, συμπεριλαμβανομένου και του λειτουργικού, παύει να αποτελεί τη συνείδηση της Εκκλησίας και εξαντλείται σε μια σχολαστική θεώρηση της ιστορικής της εξέλιξης, ασχέτως αν σ' αυτήν έχουν παρεισφρύσει στοιχεία, πρακτικές, συμπεριφορές, ακόμη και μεθολογίες, που είτε είναι ξένες προς την Ορθοδοξία είτε εμφανέστατα αλλοιώνουν την εκκλησιολογική της ταυτότητα. Ο υπερβολικός συμβολισμός π.χ. της ύστερης βυζαντινής περιόδου (τον οποίον επικαλείται και η γνωμοδότηση) έχει επισκιάσει βασικές πτυχές της αυθεντικής Ορθόδοξης λειτουργικής αυτοσυνειδησίας, όπως έχουν υποστηρίξει κορυφαίοι ορθόδοξοι λειτουργιολόγοι της εποχής μας (βλ. Α. Σμέμαν, Ευχαριστία, 1987, σελ. 255).

Συμφωνούμε απόλυτα με την άποψη ότι «το παρεκκλήσιο της Θεολογικής Σχολής... φιλοδοξεί να αποτελεί μια ακριβή μικρογραφία ορθόδοξου ναού», ναού, όμως, όπως όφειλε (και όχι όπως ιστορικά κατέληξε) να είναι και να λειτουργεί. Σωστά, άλλωστε, επελέγη το χαμηλό τέμπλο και σωστά χρόνια τώρα στις ασκήσεις λειτουργικής οι ευχές της ευχαριστιακής αναφοράς αναγιγνώσκονται εις επήκοον του συλλειτουργούντος πληρώματος της Εκκλησίας, παρά το γεγονός ότι άλλως επιτάσσουν «ιστορικοί-παραδοσιακοί και πρακτικοί-λειτουργικοί λόγοι»!

Ως προς τη δεύτερη πρόταση του Τομέα μας, τη σχετική με την τοποθέτηση της «Αγίας Γραφής» στο αναλόγιο/άμβωνα, αυτή σκοπίμως ήταν γενικόλογη (έκανε δηλ. λόγο για Αγία Γραφή γενικά, και όχι για συγκεκριμένα λειτουργικά βιβλία, όπως το Ευαγγέλιο, ο Απόστολος κλπ.), γιατί απλούστατα δεν ήθελε να προκαταλάβει την Κοσμητεία στη λήψη μιας ομολογουμένως λεπτής απόφασης, η οποία μπορεί να κυμαίνεται από τη ριζοσπαστική επαναφορά όλων όσα σχετίζονται με το «μυστήριο του λόγου» εκτός Ιερού Βήματος με κέντρο τον άμβωνα, ως την απλή εναπόθεση του λειτουργικού βιβλίου του «Αποστόλου» (ακόμη και της Παλαιάς Διαθήκης, αν μη τι άλλο για τα εσπερινά αναγνώσματα).

Από το έγγραφο του κ. Κοσμήτορα, με το οποίο μας κοινοποιείται η πιο πάνω γνωμοδότηση, διαφαίνεται εμμέσως πλην σαφώς ότι το θέμα δεν έχει οριστικά κλείσει. Γι' αυτό και ο Τομέας μας προτείνει στο Τμήμα να επανέλθει στο αίτημά του, αλλά και σε παρόμοιες προτάσεις σχετικές με «πληρέστερη συμμετοχή του λαού στη λειτουργική και λοιπή εκκλησιαστική ζωή». Το πανεπιστημιακό παρεκκλήσιο οφείλει να είναι και να λειτουργεί όχι ως μουσειακό αντικείμενο, αλλ' ως ζωντανό κύτταρο της πανεπιστημιακής θεολογικής κοινότητας.

ΤΟ «ΠΩΣ» ΚΑΙ ΤΟ «ΤΙ» ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ

1. Έγγραφο του Τομέα Λατρείας, Αρχαιολογίας και Τέχνης του Τμήματος Ποιμαντικής (23.3.92)

Ο Τομέας Λατρείας, Αρχαιολογίας και Τέχνης της Θεολογικής Σχολής κατά την συνεδρίασή του της 28-2-1992 έλαβε γνώση δημοσιεύματος του επισήμου οργάνου της Εκκλησίας της Ελλάδος «Εκκλησιαστική Αλήθεια» φ. 1-16 / 1 / 92 στο οποίο γίνεται λόγος για τον «Α΄ Λειτουργικό Συμπόσιο», που πραγματοποιήθηκε τον περασμένο Σεπτέμβριο στην Έδεσσα. Συσχετίζοντας την πληροφορία αυτή προς εγκύκλιο της Ιεράς Μητροπόλεως Εδέσσης, Πέλλης και Αλμωπίας, στην οποία συνοψίζονται τα πορίσματα του συνεδρίου αυτού, πληροφορήθηκε ότι αυτό συγκλήθηκε από τον Τομέα Βιβλικής Θεολογίας και Θρησκειολογίας του αδελφού Τμήματος.

Δεν διεκδικούμε την αποκλειστικότητα και το μονοπώλιο στα θέματα της ειδικότητάς μας, αλλά δεν μπορούμε παρά να εκφράσουμε και την έκπληξή μας για το γενόμενο, που δικαιολογημένα θα ήταν η ίδια για τους συναδέλφους του Βιβλικού Τομέα, αν μάθαιναν ότι ο Τομέας μας, παρά την ακαδημαϊκή δεοντολογία και αψηφώντας το ενδεχόμενο ερασιτεχνικής αντιμετωπίσεως των θεμάτων, διοργάνωνε κάπου το «Α΄ Βιβλικό Συνέδριο» ή το «Α΄ Συνέδριο Βιβλικής Αναγεννήσεως».

Δεν ξέρουμε τι εισηγήσεις έγιναν και πού κατέληξαν οι συζητήσεις του Συνεδρίου αυτού, αλλά και μόνο ο προβαλλόμενος χωρισμός του «πώς» (η λειτουργική παράδοση) και του «γιατί» (η λεγόμενη «λειτουργική θεολογία») στη λειτουργική μας πράξη είναι λειτουργικά και επιστημονικά απαράδεκτος και μπορεί να μεταφέρει σε σχήματα τυπολατρείας ή σε αυθαίρετες θεολογικές ερμηνείες. Με βάση την αρχή της αναπόσπαστης σύνδεσης πράξεως και θεωρίας αγωνίζεται χρόνια τώρα για την λειτουργική αναγέννηση ο Τομέας μας.

2. Έγγραφο του Τομέα Βιβλικής Γραμματείας και Θρησκειολογίας (4.5.1992)

Ο Τομέας Βιβλικής Γραμματείας και Θρησκειολογίας στη συνεδρία του αρ. 73 της 5-4-92 έλαβε γνώση του εγγράφου 360 / 23-3-92 του Τομέα Λατρείας, Αρχαιολογίας και Τέχνης του Τμήματος Ποιμαντικής (συν. 1), το οποίο σας απηύθυνε με σκοπό να μας το διαβιβάσετε.

Με λύπη μας σας πληροφορούμε ότι διαφωνούμε τόσο με τη *διαδικασία*, όσο και με το *περιεχόμενο* του εγγράφου, το οποίο σας επιστρέφουμε ως απαράδεκτο. Προβαίνουμε δε στην ενέργεια αυτή τόσο γιατί απορρίπτουμε τη μεθόδευση έμμεσης κηδεμόνευσης συγγενών φορέων επιστημονικής έρευνας και διδασκαλίας, όσο και γιατί θεωρούμε απαράδεκτη τη χρήση διαδόσεων και δημοσιευμάτων για τη στήριξη έμμεσων πλην σαφέστατων υπαινιγμών και επιθέσεων επιστημονικού και δεοντολογικού χαρακτήρα.

Ως προς τις κύριες δεοντολογικές αιτιάσεις του εγγράφου, οι συνάδελφοι του Τομέα Λατρείας, Αρχαιολογίας και Τέχνης του αδελφού Τμήματος, πριν προβούν στις βαρύτατες καταγγελίες («ερασιτεχνική αντιμετώπιση των θεμάτων», «αυθαίρετες θεολογικές ερμηνείες», «επιστημονικά απαράδεκτος» κλπ.) εναντίον συναδέλφων τους –με μερικούς από τους οποίους μάλιστα συνεργάζονται κατά τη διδασκαλία του μαθήματος της Λειτουργικής του τμήματός μας– θα μπορούσαν να ζητούσαν πληροφορίες από τον Τομέα μας. Αυτό επιτάσσει αν μη τι άλλο το ακαδημαϊκό ήθος· θα τους δινόταν τότε οι σχετικές πληροφορίες, καθώς και το προσκλητήριο έγγραφο της Ι.Μ. Εδέσσης, Πέλλης και Αλμωπίας (συν. 2), με το οποίο καλούμασταν να συμβάλουμε σε διοργανούμενο *υπ' αυτής* «Βιβλικο-Λειτουργικό Σεμινάριο», με σκοπό τον προβληματισμό και την επιμόρφωση των κληρικών και των λοιπών συντελεστών του ιεραποστολικού έργου της εν λόγω Μητροπόλεως. Έτσι πολύ απλά θα λυνόταν η όποια παρεξήγηση.

Από τα γραφόμενα, όμως, στην τρίτη παράγραφο του εν λόγω εγγράφου, φαίνεται ότι το πρόβλημα είναι βαθύτερο. Δεν έχουμε λόγους να αμφιβάλλουμε για την ειλικρίνεια των προθέσεων των συναδέλφων του εν λόγω Τομέα και τις προσπάθειες που μερικοί μπορεί να καταβάλλουν «χρόνια τώρα για τη λειτουργική αναγέννηση». Τα όσα όμως υποτιμητικά αναφέρονται για τη «λειτουργική θεολογία» (η *λεγόμενη* λειτουργική θεολογία, ο δήθεν «προβαλλόμενος διαχωρισμός του «πώς» και του «γιατί» – αλήθεια από που συμπεραίνουν κάτι τέτοιο;) δίνουν την εντύπωση πως σε κάτι στοχεύουν. Δε θέλουμε ούτε προς στιγμήν να πιστέψουμε ότι υπεραμύνονται μιας αντίληψης για τη θεολογία ξένη προς την ορθόδοξη παράδοση. Ο Τομέας μας ανέκαθεν πίστευε πως όλη η ορθόδοξη θεολογία, και συνεπώς και η βιβλική, είναι κατά βάση «λειτουργική θεολογία» (θεολογία δηλαδή που όλος ο κορμός της διαχέεται από το λειτουργικό και εκκλησιαστικό ιστό, την εμπειρία δηλαδή του γεγονότος της σωτηρίας μέσα στην κοινότητα), προσδιορίζεται με άλλα λόγια από την πεμπτουσία της Ορθόδοξης Εκκλησιολογίας. Γι' αυτό και αδυνατούμε να κατανοήσουμε το γνωστικό αντικείμενο «Λειτουργική» ως πρακτική υπόθεση, ως επιστήμη δηλαδή πρακτικού κλάδου, η οποία δίκην εκκλησιαστικού φροντιστηρίου ή με βάση τα κελεύσματα περί παραγωγικότητας διδάσκει όχι το «τι» αλλά απλώς το «πώς» της χριστιανικής λειτουργίας. Αυτό ακριβώς ήταν που είχε προβληματίσει την περσινή χρονιά το Τμήμα Θεολογίας και επεδίωξε την αναβάθμιση της λειτουργικής (εκπαίδευσης αλλά και κυρίως) παιδείας των φοιτητών μας.

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΑ

Ιωάννης Ταρνανίδης, *Στα βόρεια της Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 139 (Εκδοτ. Οίκος Αδελφών Κυριακίδη)

Ο καθηγητής στο Α.Π.Θ. Γιάννης Ταρνανίδης διδάσκει στο Τμήμα Θεολογίας Ιστορία των Σλαβικών Εκκλησιών και στοιχεία Σλαβικής Ορθοδοξίας τώρα και πολλά χρόνια.

Έχει συγγράψει πολλές και ενδιαφέρουσες μελέτες σχετικές προς το αντικείμενο ερευνών του. Κυρίαρχη θέση σ' αυτές κατέχει η σαφής και εμπεριστατωμένη άποψή του ότι η ελληνική παρουσία και επίδραση στο σλαβικό κόσμο των Βαλκανίων υπήρξε έντονη και μάλιστα σ' όλα τα στάδια της πολιτικής, εκκλησιαστικής και γενικότερα πολιτιστικής ζωής του χώρου αυτού.

Η παραπάνω μελέτη του, που πρόσφατα εκδόθηκε, αποσκοπεί να καταρρίψει, με την αδιάσειστη επιχειρηματολογία του ειδικού στο θέμα αυτό επιστήμονα, επιτέλους τους επιπόλαιους ισχυρισμούς ομοδόξων μας γειτόνων σλάβων για την καταγωγή και την κληρονομιά τους – Μακεδονία, Μακεδόνες – σε χώρο και σε πολιτισμό. Έτσι έχουμε πια στα χέρια μας ένα μοναδικό στο είδος του βιβλίο που τοποθετεί το «Σκοπιανό» ζήτημα, με την πραγματική του διάσταση στο πλαίσιο της σοβαρής επιστημονικής διαπραγμάτευσης, έξω από κάθε συνθηματολογική και προπαγανδιστική κατεύθυνση που εξυπηρετεί «εθνικιστικές» σκοπιμότητες.

Ο σ. προκειμένου να επιτύχει το σκοπό του ανέτρεξε στις αψευδείς μαρτυρίες της ιστορίας, στα ιστορικά κείμενα, όπου αναζήτησε τις βασικές πληροφορίες για την προέλευση, τις τυχόν επιμιξίες των λαών βορείως των συνόρων μας αλλά και την ακριβή και γνήσια περιγραφή του φαινομένου Μακεδονία και Μακεδόνες.

Η επισήμανση από τον καθηγητή Ταρνανίδη κάθε μνείας στους αρχαίους και μεσαιωνικούς συγγραφείς για τους Μακεδόνες και στη συνέχεια για τη Μακεδονία, με τον ανάλογο δικό του σχολιασμό αλλά και την αναφορά εκείνου Σέρβων κυρίως επιστημόνων, επιτυγχάνει να καθορίσει αφενός ποιοι ήσαν οι Μακεδόνες και αφετέρου ποια η έννοια της Μακεδονίας. Καμιά σχέση δε βρίσκει να υπάρχει των Σλάβων εκείνων που θέλουν σήμερα να ονομάζονται «Μακεδόνες» και των Μακεδόνων που σύμφωνα με τη λαλιά τους, τα ονόματά τους, τα ήθη και έθιμά τους και γενικότερα τα μνημεία, κατάλοιπα του πολιτισμού τους, ήταν και παραμένουν Έλληνες. Ως προς το χώρο Μακεδονία τονίζει ότι αυτός ασφαλώς φιλοξένησε κατά καιρούς διαφόρους λαούς με μόνιμους όμως και κυρίαρχους ως προς τα πολιτισμικά εκφράσματα τους Έλληνες, πράγμα που τεκμηριώνεται με τα πάμπολλα αρχαιολογικά μνημεία που ήλθαν σε φως παλιότερα και πρόσφατα.

Οι αναλύσεις που πραγματοποιεί στη μελέτη του αυτή ο σ., η κριτική αντιμετώπιση κάθε περίπτωσης που εμπίπτει στο θέμα του, ασχέτως από πού προέρχεται, η διήκουσα όλο το κείμενό του λογική, οι εύστοχοι συνειρμοί και τα αβίαστα συμπεράσματα στα οποία οδηγείται με ευκολία πείθουν ακόμη και τον πιο δύστροπο και εκ των προτέρων αρνητικό των παραπάνω θέσεων αναγνώστη του έργου του.

Οι Σκοπιανοί δεν έχουν, τέλος τονίζει, παρά να αναζητήσουν τα ίχνη της καταγωγής τους, να βρουν τα στοιχεία του πολιτισμού τους και να επιλέξουν το όνομά τους, το οποίο να ανταποκρίνεται σ' αυτά, για να διατηρήσουν στην παγκόσμια κοινότητα την ιδιαιτερότητά τους που θα ανταποκρίνεται, φυσικά, πλήρως στα δεδομένα της ιστορίας.

Η παγκόσμιος κοινότητα και προπαντός οι επιστήμονές της έχουν υποχρέωση να βοηθήσουν τη μικρή αυτή ομάδα ανθρώπων να αποκτήσει τη σλαβική ταυτότητά της και την αυτοσυνειδησία της.

Νίκος Γρ. Ζαχαρόπουλος

Μάριος Π. Μπέγζος, *Ὁ λόγος ὡς διάλογος. Μιά προσωπογράφηση τοῦ Νίκου Νησιώτη*, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 140 (εκδ. Π. Πουρναρά)

Με το παραπάνω έργο, με σαφήνεια και περιεκτικότητα ως έκδηλα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του συγγραφέα, ο Μάριος Μπέγζος δεν μας παρέχει μονάχα μια προσωπογράφηση του Νίκου Νησιώτη, αλλά μέσω της προσωπικότητας, της δραστηριότητας και των ιδεών του αείμνηστου δασκάλου μάς δίνει πανοραμικά μια θεολογία και φιλοσοφία περί ανθρώπου. Βιογραφία, εργογραφία, δράση, παρουσία και ένα ευρύ φάσμα ιδεών παρελαύνουν στις καλογραμμένες σελίδες αυτού του βιβλίου, απ' όπου αναδύεται ο αξέχαστος προικισμένος θεολόγος, φιλόσοφος και δάσκαλος του λόγου και του διαλόγου. Τούτο το μικρό πόνημα δίνει την ευκαιρία σε όσους δεν έχουν γνωρίσει προσωπικά το Νίκο Νησιώτη, μήτε έχουν εντρυφήσει στο έργο του, να επικοινωνήσουν με μια ζωντανή παρουσία ενός προικισμένου ανθρώπου, και να παρακινηθούν να διαβάσουν στο σύνολο ή ενμέρει το έργο του.

Φρονώ ότι ο συγγραφέας αρχιτεκτόνησε ένα κεντρικό άξονα, όπου διαπιστώνει κανείς εύκολα μια διήκουσα έννοια, που σκοπό έχει να μας δείξει ότι ο Νίκος Νησιώτης στη θεωρία και στην πράξη, σ' ένα αξεδιάλυτο σμίξιμο αυτών των κατευθύνσεων, καλλιέργησε γόνιμα και άκρως κριτικά τη φιλοσοφία του υπαρξισμού, το βάθος της οικουμενικής θεολογίας και τα ιδεώδη του ολυμπισμού. (Βλ. σελ. 49, 56, 64, 68). Δεν ήταν απλώς δάσκαλος, ερευνητής και στοχαστής στα πλαίσια μιας μονάχα σωστής περιγραφής επιστημονικών δεδομένων. Κατόρθωσε, αφομοιώνοντας επιστημονικά ένα σύνολο επιμέρους γνώσεων από τις παραπάνω περιοχές, να μπολιάσει τον υπαρξισμό με τη ζωή του προσώπου και της κοινωνίας, να διαποτίσει την οικουμενική κίνηση με τον πλούτο βασικών βιβλικών και πατερικών εννοιών, και να παρουσιάσει θεωρητικά και πρακτικά την ολυμπιακή ιδέα ως αρμονία μιας τελειώτητας, απαλλαγμένη από κάθε προπαγανδιστική ιδεολογία.

Σημειώνει με έμφαση ο συγγραφέας: «Ὁ τόπος πού ἀνέπτυξε τή θεολογία του ὁ Νησιώτης εἶναι δυτικός... Ὅμως ὁ τρόπος τῆς θεολογίας του ἦταν ὁλότελα ἀνατολικός, γνήσια ὀρθόδοξος καί αὐθεντικά ἑλληνικός». (Βλ. σελ. 75). Εντυπωσιασμένος στο έπακρο από τούτα τα λόγια, που νομίζω πως αποτελούν μια θέση κλειδί στο όλο βιβλίο, σκέφτομαι μήπως άνθρωποι σαν το Νησιώτη είναι αυτοί που θα δώσουν ένα προχώρημα στον ξενόφοβο και ξενομανή ελλαδικό Νεοέλληνα, που ανάμεσα στη διελκυστίνδα γραφικών δυτικών και αντιδυτικών, έχει χάσει το δημιουργικό του προσανατολισμό. Ο Νησιώτης ήταν στο έπακρο δημιουργικός, πλάνης σε Δύση και Ανατολή, όπως ο αρχαίος Ελληνας και Βυζαντινός. Στην οικουμενική κίνηση, λόγου χάρη, ρωμαιοκαθολικούς και προτεστάντες, ενώ τους έκρινε πολύ αυστηρά, συνάμα απ' αυτούς αφομοίωνε δημιουργικά κάθε δική τους αγωνία και προσφορά. Μήτε ίχνος ξενομανίας μήτε σκιά ξενοφοβίας. Ετσι δεν είναι ν' απορεί κανείς που ορθόδοξοι επικριτές του ουκ ολίγοι δεν μπορούν να καταλάβουν τη «μέθοδο» του Νησιώτη, ο οποίος στην οικουμενική κίνηση αναζητούσε, μέσω της βιωμένης ορθόδοξης αλήθειας, την ενότητα της Εκκλησίας, και όχι την ένωση των εκκλησιών. (Βλ. σελ. 62-63, 88-89).

Τέλος επιθυμώ να παρατηρήσω, χωρίς νά 'ναι κατά την πεποίθησή μου τούτο υπερβολή, πως ο δάσκαλος Νησιώτης θα εξακολουθεί να ζει στους μαθητές του, συγκεκριμένα κιόλας και μέσω του παραπάνω πονήματος στο μαθητή του Μάριο Μπέγζο.

Νίκος Ματσούκας

Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism,* New York 1991 (εκδ. Verso, αναθεωρημένη έκδοση· 1η έκδ. 1983)

Μετά την κατάρρευση της σταλινικής «διεθνικής» αυτοκρατορίας στην Αν. Ευρώπη γίναμε όλοι μας κοινωνοί μιας πρωτόγνωρης εξόδου επί μακράν λανθανόντων εθνικισμών από την χειμέρια νάρκη στο ιστορικό προσκήνιο. Η αδυναμία της θεωρητικής σκέψης να ψυχανεμιστεί την πολιτογράφηση του φαινομένου στην καθημερινή ζωή, η επιμηθεϊκή αβελτηρία της στην ανάλυσή του και η θυμική ακρισία στην ανακλαστική υιοθέτηση και απόπειρα εκμετάλλευσής του στην πράξη, χαρακτηρίζουν τη γενικότερη αλλά και ειδικότερα την ελληνική στάση απέναντι στο κομβικό αυτό πρόβλημα.

Η Θεολογία και η Εκκλησία μας καλούνται να τοποθετηθούν απέναντι στο πρόβλημα που οι καιροί θέτουν ενώπιον του λαού του Θεού στην ενότητα και πολυμορφία του. Αρωγός της Θεολογίας στη λειτουργία της ως κριτικής συνείδησης του εκκλησιαστικού σώματος έρχεται η Ιστορία των ιδεών και των νοοτροπιών. Μια ενδιαφέρουσα απόπειρα πολιτισμικής γενεαλόγησης του εθνικισμού προσφέρει το παρουσιαζόμενο εδώ βιβλίο.

Ακρογωνιαία θέση του είναι ότι η ένταξη, το ανήκειν σε κάποια εθνικότητα, αλλά και ο εθνικισμός, αποτελούν φαινόμενα πολιτισμικής («πολιτισμικά τεχνήματα», σ. 4) και όχι βιολογικής, φυλογενετικής ή αιματολογικής (!) τάξεως. Ως τέτοια μπορούν να γίνουν κατανοητά μόνο στην ιστορική προοπτική γένεσης, εξέλιξης και μεταλλαγής τους.

Έθνος, αποφαίνεται ο συγγρ., είναι «η φαντασιακά θεσπισμένη πολιτική κοινότητα, που θεωρεί τον εαυτό της συμφυώς περιορισμένο και κυρίαρχο σώμα» (σ. 6).

Έχοντας στο μυαλό του αυτό τον αφετηριακό ορισμό, ο Β.Α. προχωρεί στην ιστορική σχηματοποίηση της εμφάνισης του εθνικιστικού φαινομένου σε τρία διαδοχικά κύματα:

1. Στις αποικίες της Β. και Ν. Αμερικής, το β΄ μισό του 18ου αιώνα.

2. Στην «αφύπνιση» σπερματικά υπαρκτών εθνών μέσα στα πλαίσια των πολυεθνικών ευρωπαϊκών και ευρασιατικών μοναρχιών (1820-1920).

3. Στην απελευθέρωση των ευρωπαϊκών αποικιών Αφρικής και Ασίας μετά τον Β΄ Παγκόσμιο.

Κοινό χαρακτηριστικό και επιδίωξη των τριών αυτών φάσεων του εθνικιστικού φαινομένου είναι η απόπειρα κάλυψης και νοηματοδότησης του κενού που προέκυψε από την απώλεια της αξιωματικής ισχύος και του κύρους τριών θεμελιωδών πλαισίων αναφοράς της μεσαιωνικής κοινωνίας και του κοσμοειδώλου της:

α. της θρησκευτικής κοινότητας με την ιερή της γλώσσα,

β. της συγκεντρωτικής ιεραρχικότητας της ελέω Θεού μοναρχίας και

γ. της μεταβολής της αντίληψης για το Χρόνο, από προτυπωτικά εσχατολογική σε συγχρονικά προοδευτική μέσα στο πλαίσιο ενός άμορφου, ομοιογενούς χρονικού Συνεχούς (σ. 24, 26, 36).

Η κάλυψη του ιδεολογικού αυτού κενού με νέα μορφώματα εθνικής αρχεγονότητας, συνέχειας και συνοχής, προωθήθηκε στην περίπτωση της Αμερικής από την γραφειοκρατική κινητικότητα των κυβερνητικών αξιωματούχων, που δημιούργησαν με την συντεχνιακή τους ενότητα και υπηρεσιακή όσμωση διακεκριμένες διοικητικές ενότητες, δυνάμει εθνικές (σ. 52, 52/53).

Ο ευρωπαϊκός εθνικισμός τροφοδοτήθηκε αφ' ενός από τον όψιμο «επίσημο σοβινισμό» των αυτοκρατοριών του, μια καθαρά αντι-δραστική τακτική ολιγαρχιών (σ. 101), και από την αφύπνιση συγκεκριμένων «πρωτοεθνικών» ομάδων, αφ' ετέρου, οι οποίες, επικαλούμενες προηγούμενα ιστορικά μορφώματα, συνέχεια γλωσσικού ιδιώματος και παλαιά επαναστατικά πρότυπα, προσδιόρισαν φαντασιακά υπό την ηγεσία

διανοουμένων (π.χ. Κοραής) τη νέα εθνική τους αυτοσυνειδησία (σ. 67, 80-82).

Το τρίτο εθνικιστικό κύμα ενισχύθηκε από την ίδια την τάση των ύστερων αποικιακών καθεστώτων να δημιουργούν ποσοτικές εξομοιωτικές, μη θρησκευτικές «κατηγορίες ταυτότητας» των υπηκόων τους, των εδαφών τους και της ιστορίας τους, όπως αυτές που στοιχειοθετούνται από τις επιστήμες της απογραφικής δημογραφίας, χαρτογραφίας και αρχαιολογικής μουσειολογίας (σ. 163-164). Πέρα απ' αυτούς τους τοπικούς καταλύτες, καθολικός και παγκόσμιος καταλύτης στην ανάπτυξη του εθνικισμού υπήρξε κατά τον Β.Α. ο «καπιταλισμός της τυπογραφίας» (σ. 46).

Συμπέρασμα λοιπόν της περιπλάνησής μας στην πολιτισμική γενεαλογία του μοντέρνου εθνικισμού στην εκδοχή του Andersen αποτελεί η πρωταρχικότητα του ρόλου της έντυπης γλώσσας στην ανάπτυξη του εθνικιστικού φαινομένου (σ. 134).

Το έθνος συνελήφθη και ετέχθη συνδεδεμένο με τον ομφάλιο λώρο της γλώσσας και όχι με εκείνον του αίματος! (Βλέπε και σ. 144-145).

Αν θελήσουμε να κάνουμε μια σύντομη αποτίμηση της αξίας του κρινόμενου βιβλίου για τη μελέτη του εθνικισμού, θα είχαμε να παρατηρήσουμε τα εξής:

Ο Β. Α. αναδεικνύει πλαστικά την μεγάλη σημασία των κοσμοθεωρητικο-ιδεολογικών δομών στην εμφάνιση, ανάπτυξη και επιβίωση του φαινομένου.

Το εξορίζει από την γειτνίαση και τον ανοίκειο συγχρωτισμό του με το αποκρουστικό πρόσωπο του φασισμού.

Επιχειρεί να αναδείξει τη ζωτική του σημασία για τη θέσπιση της συνοχής κάθε ανθρώπινης κοινότητας και, προσπαθώντας να διαγράψει την αποκλειστική του εκδοχή, το εξισώνει με ένα είδος γλωσσικού πατριωτισμού, κατ' αρχήν ανοικτού, εφόσον ο καθένας μπορεί να ενταχθεί σε μια γλωσσική κοινότητα εκμαθαίνοντας την αντίστοιχη γλώσσα.

Έτσι αποτυγχάνει κατά τη γνώμη μας να καταδείξει την αμφισημία του φαινομένου, το άλλο πρόσωπο του Ιανού!

Ο ρατσισμός και η ξενηλασία, τα απεχθή καρκινώματα της άλλης όψης του Ιανού, εξορκίζονται (;) δια της μεθόδου της ερμηνευτικής αποσιώπησης.

Την αμφισημία του πρωτογενούς φαινομένου της γλώσσας και του δευτερογενούς της εθνικής ετερότητας διασώζει κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο, σε προ-εννιολογικό διηγηματικό επίπεδο, η διήγηση της Γένεσης για τον πύργο της Βαβέλ (κεφ. 11, 1-9).

Στον γριφώδη αυτό αιτιολογικό μύθο η ενότητα του ανθρωπίνου γένους ταυτίζεται με τη γλωσσική ενότητα. Με την Ύβρη της κτίσεως του πύργου επέρχεται η Νέμεση της διάσπασης και της διασποράς, μέσω της συγχύσεως των γλωσσών. Η γλωσσική πολυμορφία γεννά την εθνική πολλαπλότητα μέσα στην απόγνωση της Σύγχυσης και της Εξορίας. Μήπως η συλλογική αυτή αμνησία της κοινής ανθρώπινης γλώσσας μάς οδηγεί στην αναζήτηση ταυτότητας αλλά και μιας χαμένης Εδέμ μέσα απ' την αναγωγή στο γνοφώδες κοινό παρελθόν του έθνους και της φυλής;

Η νομιμότητα του εθνικού έγκειται σ' αυτή του και μόνο την υφή, της κοινής δηλ. ζήτησης μιας χαμένης πατρίδας εκ μέρους ενός συλλογικού σώματος, μιας ανοικτής και συνάμα κλειστής κοινότητας.

Ή όπως το τραγούδησε ο μεγάλος Φιλιππινέζος ποιητής Rizal, λίγο πριν την εκτέλεσή του απ' τους Ισπανούς κατακτητές:

«Αντίο, λατρεμένη πατρίδα...
αντίο, χαμένη μας Εδέμ...
Έχετε γειά, γονιοί κι αγαπημένοι.

Πάω για κει που δεν έχει
μήτε σκλάβους μήτε τυράννους.
Για κει που η πίστη δε σκοτώνει,
για κει που διαφεντεύει ο Θεός» (σ. 142).

Πέτρος Γιατζάκης

Χρήστος Γιανναράς, *«Ορθοδοξία και Δύση στη Νεώτερη Ελλάδα»*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1992, σσ. 505

Το μόλις εκδοθέν opus magnum του κ. Γιανναρά (Γ) είναι έργο μεγάλης εμβέλειας, αφού στοχεύει να παρουσιάσει στην ουσία του το πρόβλημα της αυτογνωσίας του νεότερου Ελληνισμού μέσα από την πάλη μεταξύ της Δύσης (εκπροσωπούμενης από το νοησιαρχικό και ηθικιστικό πνεύμα της Summa Theologiae που μετέφρασε το 1354 ο Δημ. Κυδώνης – μέγα ορόσημο στην εξέλιξη του νεότερου Ελληνισμού» και της «Ορθοδοξίας» ή της Ορθόδοξης πίστης, που, κατά το πρότυπο των σχέσεων ανάμεσα στα πρόσωπα της Αγίας Τριάδας, είναι και αυτή σχέση, ελευθερία, έκσταση, έρωτας. Με ένα τέτοιο μέτρο Ορθοδοξίας μετριούνται στη συνέχεια αιώνες ολόκληροι, θρησκευτικά και φιλοσοφικά ρεύματα, καθώς και ιστορικοί σταθμοί, στη γένεση του νεότερου Ελληνικού κράτους και βρίσκονται όχι απλώς λειψά αλλά αλλοτριωτικά. Αναφέρονται εδώ τα τα κεφάλαια που δείχνουν αυτή την «αλλοτρίωση»: Ενωτικοί, Αριστοτελικοί, Δυτική Προπαγάνδα, Κορυδαλλισμός, «Ομολογίες Πίστεως», Προοδευτικοί, Διαφωτιστές, Ανεξαρτησία και Κρατική Αλλοτρίωση, Αυτοκεφαλία και Αντιδράσεις, Οι Θεολογικές Σχολές, Οι Εξωεκκλησιαστικές Οργανώσεις. Κάποια αντίθετη νότα επισημαίνεται στα κεφάλαια: Αντιδράσεις Εγρήγορσης, ο Παπαδιαμάντης και η «σχολή» του, Η δεκατία του '60.

Και μόνο ο κατάλογος των ρευμάτων και ιστορικών σταθμών είναι ενδεικτικός της μεγάλης εμβέλειας που θέτει ο συγγραφέας (σ) σ' αυτή την εργασία του, όπου πλέον όχι μέσω δυσνόητων εννοιών αλλά μέσα από την ανέλιξη της ιστορικής ύπαρξης του νεότερου Ελληνισμού επιχειρεί να αποδείξει πως αλλοτριωθήκαμε και πως, ύστερα από πολλούς αγώνες, μόλις στη δεκαετία του '60 βρήκαμε την οδό της ανάκαμψης. Ο συγγραφέας στα πρώτα κεφάλαια του βιβλίου προσπαθεί να μας πει με ποιο νόημα η «Δύση» μπήκε στην ιστορία, και, βέβαια, ασχολείται ειδικά με τη «Γένεση της Αλλοτρίωσης». Σε τι συνίσταται αυτή η αλλοτρίωση; Αυτό επαναλαμβάνεται πάλιν και πολλάκις καθόλη την εργασία: «Ο ατομικισμός και η νοησιαρχία, που συνιστούν τους άξονες κάθε πτυχής του δυτικοευρωπαϊκού τρόπου του βίου και πολιτισμού, είναι παράγωγα μιας Θεολογίας που αρνείται την προτεραιότητα του προσώπου, της κοινωνίας των σχέσεων και της εμπειρικής γνώσης, για χάρη των νοητικών βεβαιοτήτων του ατόμου, αρνείται τον *εκκλησιαστικό* τρόπο της υπάρξεως για χάρη της ατομικής "θρησκευτικής" κατοχύρωσης» (σελ. 62).

Οι μεγάλοι πατέρες της «αλλοτρίωσης» υπήρξαν ο Αυγουστίνος και Θωμάς ο Ακινάτης. Ο δεύτερος υποκατέστησε τον ζώντα Θεό «με μία μόνο νοητή οντότητα, απόλυτα υποταγμένη στις προδιαγραφές που επιβάλλει η ατομική λογική του ανθρώπου» και έτσι «αποκλείεται εξ ορισμού η εμπειρική βάση και αφετηρία του χριστιανικού "ευαγγελίου", η πρόσβαση στην αλήθεια του Τριαδικού Θεού μέσω της μετοχής στην εκκλησιαστική κοινωνία των προσώπων. Αποκλείται δηλ. a priori η σύνδεση της γνώσης με την εμπειρία της σχέσης, της σχέσης με την αγάπη, της αγάπης με την ελευθερία, της ελευθερίας με την πραγμάτωση και φανέρωση της προσωπικής ετερότητας» (ό.π.). Στην ίδια συνάφεια προσθέτει: «Η προτεραιότητα της ουσίας έναντι του προσώπου είναι μια θεωρητική οπωσδήποτε διατύπωση, που όμως δηλώνει μια στάση ζωής με καίριες πρακτικές συνέπειες σε κάθε πτυχή του ανθρώπινου βίου». Ενώ δε αναγνωρίζει πως «η Δύση σε λίγες σχετικά περιπτώσεις παραβίασε ή αλλοίωσε φανερά το γράμμα των διατυπώσεων της χριστιανικής πίστης: τις αποφάσεις των Οικουμενικών Συνόδων ή τους εξωτερικούς τύπους των μυστηρίων και της λατρείας», «αλλοίωσε και παραβίασε τον *τρόπο* κατανόησης και βίωσης του "ευαγγελίου" της Εκκλησίας - και κάτω από το ένδυμα της *εκκλησίας* και του *χριστιανισμού* κάλυψε ό,τι ακριβώς συνιστά τους αντίποδες του εκκλησιαστικού *τρόπου* της υπάρξεως» (σελ. 67). Το εκκλησιαστικό γεγονός "θρησκειοποιήθηκε". Και αυτήν ακριβώς τη

"θρησκειοποίηση" του εκκλησιαστικού γεγονότος βρίσκουμε στην ιστορία της γένεσης και του νεότερου Ελληνισμού σαν αποτέλεσμα του εκδυτικισμού μας.

Το θέμα του βιβλίου στην ανάπτυξη του είναι τεράστιο. Στο ευρετήριό του πρόσωπα και πράγματα καταλαμβάνουν τις σελ. 491-505. Παρόλο δε που τα παραπάνω εκτεθέντα περί «Δύσης» και περί «Ορθοδοξίας» είναι πολύ γνωστά από άλλες προηγούμενες εργασίες του κ. Γ., είναι αδύνατο σε μία κριτική παρουσίαση του παρόντος βιβλίου να τον παρακολουθεί κανείς κατά πόδας στον πάντοτε περίεργο, «πρωτότυπο» και πολύ αυθαίρετο ενίοτε τρόπο κρίσεως προσώπων και γεγονότων. Το μόνο που επιβάλλεται να κάνουμε εδώ είναι όχι η ενασχόληση με επιμέρους απόψεις· ό,τι χρειάζεται είναι κάποιες παρατηρήσεις ως προς τη μέθοδο χρησιμοποίησης της ιστορίας προς απόδειξη θεολογικών θέσεων, ενώ στη συνέχεια πρέπει να γραφούν μερικά πράγματα για τον ορισμό της Ορθοδοξίας, αφού με το δικό του ορισμό ο κ. Γ. δεν βγάζει έξω από το Χριστιανισμό μόνο τη Δύση (Ρωμαιοκαθολική και Προτεσταντική) αλλά λίγο-πολύ, εκτός ελάχιστων εξαιρέσεων (μια φούχτα ανθρώπους), και τον Ανατολικό Χριστιανισμό, αφού μόλις στη δεκαετία του 1960 αρχίσαμε να συνειδητοποιούμε την «αλλοτρίωσή» μας όχι μόνο από την Ορθοδοξία, αλλά - mirabile dictu - και από τον Ελληνισμό.

Για να μη νομίσει κανείς ότι υπερβάλλω, οι ακόλουθες παραπομπές επιβεβαιώνουν πως δεν τον παρερμηνεύω: «Από τον Δημήτριο Κυδώνη ως τον Παναγιώτη Τρεμπέλα» γράφει «και από τους φιλενωτικούς του 14ου αιώνα ως τις Εξωεκκλησιαστικές Οργανώσεις του 20ού, η ιστορία του Νεώτερου Ελληνισμού είναι μια πορεία ανεπίγνωστης αλλά ριζικής αλλοτρίωσης, διεργασία ραγδαίου - αν και ατελέσφορου - εκδυτικισμού. Ο αφελληνισμός των Ελλήνων κρίθηκε κυρίως στο επίπεδο της ορθόδοξης εκκλησιαστικής συνείδησης: η άμβλυνση ή και απώλεια αυτής της συνείδησης ήταν από τους πιο αποφασιστικούς παράγοντες για την αλλοίωση της ελληνικής ιδιοπροσωπίας. Κι αυτό, γιατί η ορθόδοξη εκκλησιαστική συνείδηση διέσωζε την ελληνικότητα όχι σαν ιστορική μνήμη και ιδεολογική καύχηση, αλλά ως αφομοιωμένη λαϊκή εμπειρία νοηματοδότησης της ανθρώπινης ύπαρξης και της ανθώπινης πράξης. Μέσα στα όρια της εκκλησιαστικής Ορθοδοξίας ο Ελληνισμός ήταν *τρόπος* και όχι *τόπος*, πράξη και όχι ιδεολόγημα, ήταν δηλαδή "ζων και ενεργής" πολιτισμός» (σελ. 406).

Για να καταλάβει καλύτερα ο αναγνώστης πρέπει εδώ να προσθέσω ότι κατά τον συγγραφέα η αλλοτρίωση στον χώρο των διανοουμένων συντελέστηκε από το Διαφωτισμό, ενώ την αλλοτρίωση της λαϊκής βάσης κατόρθωσαν οι Θρησκευτικές Οργανώσεις, οι οποίες για το έργο τους αυτό θεωρούνται από τον κ. Γ. ως συμφορά εθνική μεγαλύτερη από εκείνη της Μ. Ασίας του Πόντου! Τέτοιες μεγαλόστομες εκφράσεις συναντάμε σε πολλά σημεία του βιβλίου - προϊόντα όχι ιστορικής κρίσης αλλά συναισθηματικού φόρτου. Και επειδή ο λόγος στη συνάφεια αυτή για τη μεγάλη συμφορά που έπεσε στη χώρα με τη Θρησκευτική Οργάνωση η «Ζωή» ας σημειωθεί ότι μερικές σελίδες παρέκει ισχυρίζεται πως τη «Ζωή», διέλυσε, μάλιστα «άθελά του», ο μακαρίτης Δημ. Κουτρουμπής (σελ. 473)! Αν συμβαίνει να μη γνωρίζει ο αναγνώστης τον Δ. Κουτρουμπή δεν έχει παρά να γνωρίζει το διπλανό του· αυτός σίγουρα δεν μπορεί παρά να τον ξέρει. Εγώ που συνέπεσε επί χρόνια να συναναστραφώ τον Δ. Κουτρουμπή, μπορώ να βεβαιώσω πως χαρακτηριστικό της άγιας αυτής ψυχής ήταν το «λάθε βιώσας» και η ανωνυμία· ούτε όμως να χτίσει ούτε, πολύ περισσότερο, να γκρεμίσει μπορούσε αυτός ο άνθρωπος.

Τόσο η σκέψη όσο και η ιστορική μέθοδος του κ. Γ. συμπληρώνεται από μια άλλη παραπομπή που παίρνω μερικές σελίδες παρακάτω. Παρά την επιφύλαξή του πως στη συνείδηση των Νεοελλήνων ο Αλέξ. Παπαδιαμάντης έμεινε «ακατανόητος και ανερμήνευτος», ο ίδιος προχωρεί ακάθεκτος σε δικές του ερμηνείες του Παπαδιαμάντη μέ-

σα στην εξής ενδιαφέρουσα συνάφεια, για χάρη της οποίας γίνεται και η παράθεση: «Η αλλοτρίωση, ο αφελληνισμός, η παραλυτική καχεξία, οδηγούν φανερά και αναπότρεπτα το ελλαδικό κρατικό σχήμα στο ιστορικό του τέλος. Και όμως παράλληλα με αυτή τη φθίνουσα πρόοδο, αναλαμπές συνειδητής ελληνικής παρουσίας επιβιώνουν απρόσμενα μέσα από ανερμήνευτες κυοφορίες και με απροσμέτρητη πάντα δυναμική. Θα μπορούσε να μιλήσει κανείς για αραιούς αλλά οργανικούς κρίκους μιας αλυσιδωτής διαδοχής, που διατρέχει τους αιώνες, από την εποχή του Γρηγορίου Παλαμά (του τελευταίου κορυφαίου της ελληνικής παρουσίας) ως σήμερα. Και να συγκαταριθμήσει στους κρίκους αυτούς την έκπληξη των απαντήσεων του Πατριάρχη Ιερεμία Β´ στους λουθηρανούς θεολόγους, το πατερικό ήθος των *Διδαχών* του Κοσμά Αιτωλού, τη μορφή και το έργο του Μακαρίου Νοταρά, τα "απελέκητα" κείμενα του στρατηγού Μακρυγιάννη. Για να φτάσει στο μέγα πνευματικό κεφάλαιο της ελληνικής και ορθόδοξης εκκλησιαστικής αυτοσυνειδησίας, τον «άγιο των ελληνικών γραμμάτων" Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη - έσχατη τομή αποκαλύψεων του τομώτατου ελληνικού λόγου» (σελ. 405). Το περί Παπαδιαμάντη κεφάλαιο τιτλοφορεί «Ο Παπαδιαμάντης και η *Σχολή του*, στην οποία Σχολή κατατάσσει το Φώτη Κόντογλου, τον Δημ. Πικιώνη, το Ν.Γ. Πεντζίκη αλλά και το Γεώργιο Θεοτοκά, τον Βασ. Τατάκη, τον Κων. Γεωργούλη και, φυσικά, το Ζήσ. Λορεντζάτο. Και μόνο από τις συντροφιές αυτές που φτιάχνει ο κ. Γ. καταλαβαίνει κανείς πως οι ιστορικές του *τομές* είναι διανοητικά του κατασκευάσματα και δεν ανταποκρίνονται στη συνείδηση της ιστορικής πραγματικότητας, όπως τη βίωσε ο νεότερος Ελληνισμός.

Είναι καιρός όμως να στραφούμε στην ιστορική μέθοδο που χρησιμοποιεί ο κ. Γ. καθώς και στη σημασία των κύριων και βασικών εννοιών του βιβλίου. Πολλά θα είχε να σημειώσει κανείς ως προς τον τρόπο που χρησιμοποιεί την ιστορία ο συγγραφέας για να υποστηρίξει τις θεολογικές του θέσεις. Πραγματικά, διερωτάται κανείς πώς στάθηκε δυνατό ν' αρχίσει και να βασίσει το βιβλίο του σε κεφάλαια όπως «Η Γένεση της Δύσης» και «Η Γένεση της Αλλοτρίωσης». Το πρώτο λίγη σχέση έχει με την αληθινή ιστορία, αν αναλογιστεί κανείς πως ο Δυτικός Πολιτισμός είναι ο πρώτος οικουμενικός πολιτισμός στην ανθρώπινη ιστορία. Όποιες επιφυλάξεις και αν έχει κανείς, όσο σοβαρές και αν είναι, δεν μπορεί να χρησιμοποιεί τόσο έντονα περιφρονητικές εκφράσεις και ταπεινωτικούς χαρακτηρισμούς. Έτσι γράφονται λίβελοι και όχι ιστορία! Έπειτα, πού ακούστηκε ως γενική επιστημονική αρχή ιστοριογραφίας το ότι είναι κάποιες *θεολογικές απόψεις* στο βάθος που δημιούργησαν αυτό που είναι η «Δύση», ή «Ορθοδοξία» κτλ.; «Πολυμερώς και πολυτρόπως» γεννιούνται τα ιστορικά μεγέθη, και ξέρουμε, επιπλέον, πλείστες όσες περιπτώσεις εμφανίσεως θεολογικών ρευμάτων κάτω από την έντονη πίεση άλλων γενικότερων παραγόντων. Σε μελέτη μου π.χ. για τη «Θεολογία του '60» στην Ελλάδα επισημαίνω πως αυτή παρουσιάστηκε και διαμορφώθηκε βασικά υπό την επίδραση των κατακλυσμικών για τη χώρα μας γεγονότων της δεκαετίας του '50. Πόλεμος, ξένη κατοχή, εμφύλιος, ξένη επέμβαση, εκκοσμίκευση κ.τ.ό. (Βλ. περιοδ. «Έξοδος», Μάρτιος 1991). Σε τέτοια θέματα απαιτείται ιστορική διάκριση και όχι δογματικές αντιλήψεις για το πώς γεννιέται και αναπτύσσεται μια ιστορία.

Σοβαρό ελάττωμα στη μέθοδο του συγγραφέα αποτελούν οι ανεπίτρεπτες γενικεύσεις. Αναφέρει κάποιους από εδώ, κάποιους από εκεί, και συνάγει *γενικά* για ολόκληρες περιόδους συμπεράσματα είτε αντιθετικά είτε συναινετικά. Συμπτωματικά, πριν λίγες εβδομάδες, διάβαζα στο άρθρο του Αύγ. Μπαγιώνα «Απόψεις για την Αντικειμενικότητα της Ιστορικής Γνώσης» (Φιλοσοφική Επιθεώρηση, τόμ. 8, τεύχος 24, Σεπτέμβριος 1991, σελ. 278) τα εξής σχετικά: «Πρέπει ακόμα να παρατηρηθεί ότι ο καθ' έκαστον χαρακτήρας των ιστορικών δεδομένων δεν εξαντλεί τον τρόπο ύπαρξής

τους. Οι ιδιομορφίες, εθνικές, θρησκευτικές, πολιτιστικές και άλλες, που αποτελούν κατά κάποιο τρόπο "ατομικά" χαρακτηριστικά, απολυτοποιούνται άκριτα, όπως λ.χ. όταν υποστηρίζεται ότι το "ερωτικό" ή το "αγαπητικό" στοιχείο επικρατεί στην Ορθοδοξία, ενώ το ορθολογικό ή νοησιαρχικό επικρατεί στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία ή ακόμα και στη Δύση, ωσάν ο Θωμάς ο Ακινάτης, ο άγιος Ιωάννης του Σταυρού και ο Λούθηρος να εξέφραζαν τις ίδιες ή ανάλογες εμπειρίες».

Έχει πολύ δίκιο ο Μπαγιώνας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση του παρουσιαζόμενου βιβλίου πρέπει ειδικότερα να παρατηρηθούν και τα ακόλουθα. Κύριους αίτιους της «αλλοτρίωσης" στη Δύση, επομένως και στην Ανατολή, θεωρεί ο κ. Γ. τον Αυγουστίνο και Θωμά τον Ακινάτη. Και για τους δύο γίγαντες αυτούς της Θεολογίας πρέπει να αναγνωριστεί ευθύς αμέσως πως το τεράστιο έργο τους περιέχει αντιφάσεις. Πολύ σύντομα εκφραζόμενοι, θα μπορούσαμε να πούμε πως ο άγιος Αυγουστίνος μοιάζει, όπως παρατηρεί ο αρχιεπ. του Καντέρμπουρυ Michel Ramsey, με τον διπρόσωπο θεό Ιανό: το ένα του πρόσωπο κοιτάζει προς την πρός αυτόν ελληνική και λατινική Ορθοδοξία, με το άλλο όμως πρόσωπο ανοίγει δρόμους για αιρετικές συλλήψεις ορισμένων θεολογικών θεμάτων (απόλυτος προορισμός, η πολιτεία του Θεού, ψυχολογισμός στην αντίληψη περί Τριάδας κ.τ.λ.). Δεν μπορεί επομένως κανείς μας να λέει έτσι γενικά «ο Αυγουστίνος», αλλά μάλλον πρέπει να επισημαίνει για ποιο συγκεκριμένο πράγμα γράφει *τούτο* ή *εκείνο* ο Αυγουστίνος. Αλλιώτικα, θα μπορούσαμε να βγάλουμε αιρετικούς κάμποσους θεολόγους και αγίους της Εκκλησίας. Όχι γενικεύσεις, λοιπόν.

Ας έλθουμε όμως αμέσως στην περίπτωση του Θωμά Ακινάτη. Και εδώ η γενίκευση περιέχει ανακρίβειες. Και η μεγάλη αυτή διάνοια είχε σκαμπανεβάσματα. Σε ορισμένα έργα του, όπως το «Υπόμνημα στις Sentenciae», όπως το «Περί Αληθείας», περιέχουν περί Θεού, Τριάδας, θείας χάριτος, αντιλήψεις ικανοποιητικές όχι μόνο για μένα αλλά και για τον κ. Γ. Γράφει περί του Θεού ως σχέση, ως προσώπων, ως αγάπης *προσωπικής*, περί υπερφυσικών δώρων του Πνεύματος, χωρίς τα οποία τα έμφυτα δώρα της Δημιουργίας δεν μπορούν να τεθούν σε ενέργεια. Οι ειδικοί στο Θωμά συγγραφείς εκφράζουν την έκπληξή τους γιατί ο Θωμάς, ενώ δεν ήξερε ελληνικά, φαίνεται πολύ επηρεασμένος από τον Αθανάσιο και τον Κύριλλο Αλεξανδρείας. Και το πιο αστείο για την περίπτωσή μας είναι οτι ο Ακινάτης, παρά το μέγα κύρος του Αυγουστίνου και τη δική του μετριοφροσύνη, διορθώνει σε κρίσιμα σημεία τον Αυγουστίνο: και στα ψυχολογικά περί Τριάδας και στα περί θείας χάριτος και της παρέμβασης του Πνεύματος για την τελείωση και θέωση του ανθρώπου. Για κάποιο λόγο οι διδασκαλίες αυτές δεν εμφανίζονται και στη Summa, όπου, πράγματι, ο Τριαδικός Θεός παρουσιάζεται ως εκφάνσεις της μιας θείας ουσίας. Δυσάρεστο αυτό. Σημαίνει όμως πως ο Θωμάς αγνοεί την Αγία Τριάδα ως σχέση Προσώπων; Δεν ξέρομε την αιτία της αλλαγής τόνου· μερικοί όμως λένε πως η απουσία του τόνου των προσωπικών σχέσεων στη Summa οφείλεται στην ευαισθησία του πως είχε ήδη κατά τέτοιο τρόπο επανερμηνεύσει τον Αυγουστίνο και τον είχε κάνει να φανεί σε μερικά θέματα όχι σύμφωνο προς τη Γραφή και την προ αυτού λατινική ορθόδοξη παράδοση (Βλ. σχετικά *Louis Bouyer*, Le Consolateur Esprit Saint et vie de grace, editions du Cerf, Paris 1980, σελ. 259-272).

Με λίγα λόγια, δεν μπορούμε να γενικεύουμε και ν' απλοποιούμε τα πράγματα. Και ο Ακινάτης είναι ένα φαινόμενο πιο πολύπλοκο από όσο δέχεται ο κ. Γ. Θα μου πείτε πως για το νεότερο Ελληνισμό ενδιαφέρει κυρίως η μετάφραση της Summa από τον Δημ. Κυδώνη. Σχετικώς όμως, εκτός των άλλων, θα επιτραπεί απλά οποιοσδήποτε να ρωτήσει τον κ. Γ.: Είναι βέβαιος ότι η Summa άσκησε τόσο γιγαντιαία και καταλυτική επίδραση στη σκέψη των αρχών του νεότερου Ελληνισμού – από όσο αφήνει να εννοηθεί, πιο καταλυτική και από τη μακραίωνη σκλαβιά μας στους Οθωμανούς,

για τους οποίους μόνο παρεμπιπτόντως κάνει λόγο; Τέτοιοι ισχυρισμοί δε χρειάζονται κάποιες ιστορικές αποδείξεις; Αλλά στο βιβλίο του κ. Γ. μάς προσφέρονται εντυπωσιακά και μεγαλειώδη σχήματα, όχι αποδείξεις. Εξάλλου, ερωτάται: έπρεπε να μεταφραστεί η Summa για να δεχτούμε την επίδραση του Ακινάτη, αφού υπήρχε χορεία ολόκληρη Βυζαντινών θεολόγων και διανοητών, οι οποίοι δεν συμφωνούσαν με την Παλαμική υπερέξαρση του άκτιστου τόσο πολύ εις βάρος του κτιστού, δε συμφωνούσαν σε μία εξουθενωτική καταδίκη της φιλοσοφίας και της επιστήμης για να υπερεξαρθεί η επάρκεια των αληθειών της αποκαλύψεως και της θεοπτίας;

Τα πνευματικά γεγονότα των δύο τελευταίων αιώνων του επιθανάτιου ρόγχου του Βυζαντίου σχετίζονται με συγκεκριμένες θέσεις δύο μεγάλων παρατάξεων σε ό,τι αφορούσε στη σωτηρία της αυτοκρατορίας· όχι σε απλές θρησκευτικές φιλοσοφικές «σχολές». Όλοι ήθελαν να σώσουν την αυτοκρατορία, και αυτοί που τελικά νίκησαν δεν μπόρεσαν να τη σώσουν. Και δεν είναι το ότι έχασαν, αλλά οι αντίπαλοί τους κέρδιζαν παντού έδαφος. Είναι, λοιπόν, παράξενο ότι ο Παλαμισμός στην Ελλάδα ξεχάστηκε για αιώνες; Αν δεν πήγαινε στη Ρωσία για σπουδές ο μακαρίτης Γρ. Παπαμιχαήλ δε θα είχαμε μάθει για τον Παλαμισμό ούτε το 1914. Και πάλι όμως τότε οι συνθήκες δεν ήταν, στην Ελλάδα, ευνοϊκές για τις θεολογικές απόψεις του Παλαμά (περίοδος πολέμων και δημοκρατικών αγώνων)· έπρεπε να έρθει η μεταπολεμική περίοδος, οι συγκλονιστικές εμπειρίες της 10ετίας του '50 (πόλεμος, κατοχή, εμφύλιος, εξάρτηση, το πρώτο κύμα εκκοσμίκευσης), για ν' αρχίσει ο Παλαμάς μέσα στο γενικότερο ελλαδικό κλίμα αναδίπλωσης να ενδιαφέρει τους Έλληνες θεολόγους, κατά τη ζύμωση που άρχισε στους Ρώσους του Παρισιού γύρω από τη γνωστή διδακτορική περί του Παλαμά διατριβή του Jean Meyendorff, του θαυμαστού αυτού και ευγενικού ανθρώπου και θεολόγου που μας έφυγε πρόωρα, και αυτός, από τη θεολογική οικογένεια.

Συνεχώς ο σ. αναφέρεται στη «Δύση» ως προς αίρεση, που εκφράζεται ιδιαίτερα από τον Αυγουστίνο και τον Ακινάτη. Διερωτάται κανείς κατά πόσο ο κ. Γ. αναφέρεται στο παρελθόν, σε κάποιες περιόδους, μακρές ενίοτε, που οι μορφές αυτές άφησαν έντονη τη θεολογική σφραγίδα τους στην Καθολική Εκκλησία και τον Προτεσταντισμό, ή αναφέρεται και στα κρατούντα θεολογικά ρεύματα, ας πούμε, *σήμερα*, είτε στον Καθολικισμό είτε στον Προτεσταντισμό. Δυστυχώς, πουθενά δεν αντιμετωπίζει το θέμα για ποιες εποχές μιλάει. Η «Δύση» είναι αίρεση του Αυγουστίνου και Θωμά Ακινάτη, έτσι γενικώς και αχρόνως! Θα ήθελα να τον ρωτήσω προς χάρη των αναγνωστών του βιβλίου του: Τα θεολογικού επιπέδου ρεύματα σε χώρες της Δύσης, όπως η Γαλλία, η Γερμανία, η Αγγλία, οι Η.Π.Α., η Ν. Αμερική έχουν σήμερα στενή και ουσιώση σχέση με τη «δυτική αίρεση», όπως εσείς την ορίζετε; Μα εσείς ξέρετε καλύτερα από μένα πως στο θεολογικό ποτάμι, που εσείς θεωρείτε από τη γέφυρα του Αυγουστίνου και του Θωμά, έχει έκτοτε κυλήσει άφθονο και διάφορης σύνθεσης νερό. Θα μας πείτε πως υπάρχουν κάποιες σχέσεις. Ασφαλώς, υπάρχουν. Μην το πάτε όμως και εσείς όπως αιρεσιολόγοι της αρχαίας Εκκλησίας, που την αρχή κάθε αίρεσης την έβρισκαν στο Σίμωνα τον Μάγο! Η Δύση δεν είναι μια άχρονη πνευματική οντότητα αλλά μια πνευματική ιστορική διαδικασία, και πρέπει να σεβόμαστε τις ιδιαιτερότητες της ιστορικής εξέλιξης.

Στις μεθοδολογικές αυτές παρατηρήσεις πρέπει να προστεθούν και οι ακόλουθες παραπλήσιες. Ενώ π.χ. ο συγγραφέας επανειλημμένως παραπέμπει στο δίτομο έργο του Florovsky για τους «Σταθμούς της Ρωσικής Θεολογίας»,δεν κάνει λόγο πουθενά για τα πολλά χαρακτηριστικά παράλληλα που παρουσιάζει η δική του ρητορική και με προκαθορισμένους σκοπούς αφήγηση περί το θέμα «Ορθοδοξία και Δύση στη Νεώτερη Ελλάδα» προς εκείνη του Florovsky, όπου, χωρίς να λείπουν οι ιδιαιτερότητες του συγ-

γραφέα, όπως και της Ρωσίας, έχουμε μια στρωτή έκθεση, όπου αναλύονται κατά τον συγγραφέα οι σχέσεις της Ρωσικής Ορθοδοξίας προς τη Δύση. Αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ δεν είναι η ποιοτική σύγκριση των δύο αναλύσεων, αλλά η ίδια η παράλειψη μνείας του υπάρχοντος παραλληλισμού. Γιατί άλλο πράγμα είναι να βλέπουμε αυτά που αφηγείται ο κ. Γ. μόνο στα πλαίσια του νεότερου Ελληνισμού (Δυτική Προπαγάνδα, Ομολογίες Πίστεως, Διαφωτισμός, Κρατισμός) και όχι μέσα στα γενικότερα πλαίσια της Οικουμενικής Ορθοδοξίας και της σχέσης Δυτικής και Ανατολικής Ευρώπης.

Αν λάβαινε υπόψη του τη γενικότερη πνευματική κατάσταση στη Δυτική και Ανατολική Ευρώπη από το 14ο (ας είναι ο 14ος, αφού έτσι το θέλησε) ως τον 20ό αιώνα, και τις σχέσεις μεταξύ τους, σίγουρα δε θα μπορούσε να καταλήξει σε στενόκαρδα συμπεράσματα, αλλά σε γενικότερες θεωρήσεις που αγκαλιάζουν την πορεία του ευρωπαϊκού πνεύματος στην ολότητά του. Ας πούμε, έπειτα, πως ο κ. Γ. τελικά πέτυχε το σκοπό του: απέδειξε πως η «Ζωή» ήταν μια Προτεσταντική Οργάνωση και πως στη δεκαετία του '60 γύρω από μια μικρή συντροφιά συγκεντρώθηκε τελικά η ελπίδα μιας θεολογικής Παλαμικής ανάνηψης (αν και πιθανότερο κύριο του εδάφους βλέπει σήμερα κάποιο νεο-πιετισμό των Επισκόπων), σημαίνουν αυτά ιστορική κατανόηση της «Ορθοδοξίας» κατά την πορεία των αιώνων μετά τον Δ. Κυδώνη, καθώς και της διαστρωμάτωσής της μέσα στη συνείδηση των σημερινών Ελλήνων; Όχι βέβαια. Παρά πολύς κόσμος μένει αδικαιολόγητα απέξω, γιατί αυτό, φαίνεται, διευκολύνει τον συγγραφέα να συναγάγει τα συμπεράσματά του, που είναι ήδη χρόνια γνωστά από άλλες μη ιστορικές εργασίες του.

Η ιστορία είναι προπαντός κατανόηση, και αυτή είναι αδύνατη όταν τα πράγματα εξετάζονται εκτός συνάφειας (out of context). Αυτό αντιμετωπίζει ο αναγνώστης του περί ου πρόκειται βιβλίου απαρχής μέχρι τέλους. Ούτε η γενικότερη συνάφεια λαμβάνεται σοβαρά υπόψη ούτε η ενδεχόμενη κινημάτων και προσώπων τελική αναφορά στο εκάστοτε «πυρηνικό» θέμα του νεότερου Ελληνισμού. Τέτοια, άλλωστε, θέματα δεν μπορούν να κριθούν μέσα από ένα αφηρημένο θεολογικό κριτήριο, όπως ο ορισμός της Ορθοδοξίας από τον κ. Γ.· έχουν δικές τους διασυνδέσεις με την εποχή τους καθέκαστα και αναφορές, παρόλες τις ελλείψεις τους, προς «πυρηνικά» προβλήματα του Ελληνισμού και της Ορθοδοξίας της δικής τους εποχής.

Δύο-τρία παραδείγματα ως προς αυτήν την παρατήρηση: Ο Κορυδαλλισμός, ας πούμε, μέσα στην παχιά άγνοια και πνευματική αδιαφορία του πρώτου μισού του 17ου αιώνα της δουλείας στους Οθωμανούς παρουσιάζεται από το σ. σαν να ήταν ένας αστείος «δυτικός πιθηκισμός». Γιατί να μην τον δούμε, κυρίως, σαν προσπάθεια να βρει τη συνέχειά της η Πατριαρχική Ακαδημία, που είχε στην παράδοσή της σειρά από Αριστοτελικούς ή Σχολαστικούς, από το Μάρκο τον Ευγενικό ως το Μιχαήλ Αποστόλη (βλ. σελ. 81-93 στο βιβλίο του κ. Γ.); Έπειτα, αυτή η προσπάθεια, μέσα στην ιστορική συνάφεια που έγινε, όσο και αν ήταν ελλιπής με τα δικά μας κριτήρια, δεν ήταν μία προσπάθεια για να μειωθεί, συνειδητά, η αλήθεια τη Ορθοδοξίας, αλλά, προπαντός, για να δώσει αυτή ένα παρόν στην εποχή. Ο κ. Γ., από τη σκοπιά του, βλέπει σε όλα αυτά *έκπτωση*· αλλά αυτό και ανακριβές είναι και άδικο.

Στο επόμενο παράδειγμα των αιρετικών «Ομολογιών Πίστεως» (σελ. 112-113) βρισκόμαστε μπροστά σε παρόμοιο, αν και τραγικότερο φαινόμενο. Ρώσοι και Έλληνες Ορθόδοξοι γράφουν «Ομολογίες Πίστεως» που έχουν αποκλίσεις είτε ρωμαιοκαθολικές είτε προτεσταντικές. Κι αυτό γίνεται στην ίδια εποχή, 17-18ον αιώνα. Έχουν γραφτεί αρκετές μελέτες για το ζήτημα αυτό. Προσωπικά, πιστεύω πως η λύση της «έκπτωσης» είναι η πιο απίθανη. Όχι μόνο γιατί σοβαροί εθνικοπολιτικοί λόγοι άσκησαν αφόρητη πίεση προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση (βλ. τραγική περίπτωση Κ. Λούκαρι), όχι μόνο η εξασφάλιση ενός prestige για την

Ορθοδοξία, με τα μέτρα της εποχής εκείνης, είναι περισσότερο από πιθανή, αλλά και αντισταθμιστικές τάσεις μέσα στο εσωτερικό της ίδιας της Ορθοδοξίας έπαιξαν το ρόλο τους. Ηταν για μας μια τραγική εποχή, και οι «Ομολογίες Πίστεως» με τη Μεταρρύθμιση και την Αντιμεταρρύθμιση είχαν γίνει πολύ της μόδας. Μέσα στο γενικότερο παιχνίδι παίξαν και οι δικοί μας το δικό τους ρόλο. Αν το ρόλο τους έπαιξαν υπέρ ημών και όχι υπέρ των άλλων, παρότι διέπραξαν θεολογικά λάθη, δεν μπορούμε την πράξη τους να χαρακτηρίσουμε ως «έκπτωση». Ο κ. Γ. έχει πρόχειρη παντού την ιστορική συνάφεια: «εκδυτικισμός»· αυτή όμως η συνάφεια καλύπτει μέρος μόνον του γεγονότος.

Και το σημαντικότερο από όλα: Με βάση ποια ιστορικά δεδομένα νομίζει ο συγγραφέας πως οι Ανατολικοί Ορθόδοξοι χριστιανοί πρέπει να δέχονται την απόσταση Δύσης και Ορθοδοξίας ομόφωνα τόσο μεγάλη και βαθιά όσο τη δέχεται ο κ. Γ.; Τα υπάρχοντα ιστορικά δεδομένα όχι μόνο και πριν από το Σχίσμα αλλά και τα μετά το Σχίσμα αντιστρατεύονται απολύτως τις διαπιστώσεις του συγγραφέα περί χάσματος. Διαφορές απόψεων υπήρχαν σε ορισμένα θέματα της Θεολογίας και της εκκλησιαστικής πράξης, γι' αυτό και έγιναν επανειλημμένες απόπειρες ένωσης. Όλα τα ιστορικά ντοκουμέντα μαρτυρούν για κάποια διάσταση απόψεων, οι οποίες, μάλιστα, πήραν μεγαλύτερες διαστάσεις (το Filioque π.χ.) εξαιτίας γλωσσικών και πολιτιστικών διαφορών και προπαντός των πολιτικών διενέξεων μεταξύ Δύσης και Κωνσταντινούπολης για την επιρροή επί των Σλάβων και επί της Νοτίου Ιταλίας. Από αυτά τι συμπέρασμα βγαίνει; Βγαίνει πως οι Ορθόδοξοι, και στην Ελλάδα και στη Ρωσία, δεν είχαν μέσα τους την άποψη πως συζητώντας με τη Ρώμη ορισμένα πράγματα είναι σαν να διαπραγματεύονται με το Σατανά. Οι άνθρωποι εκείνοι είχαν άλλη συνείδηση περί των σχέσεων Δύσης και Ορθοδοξίας, όχι τη συνείδηση του κ. Γ. Η διαπίστωση αυτή και μόνη κλονίζει από τα θεμέλια πολλούς ισχυρισμούς του κ. Γ. για τους αιώνες 14ο έως 19ο.

Βέβαια, και ο ίδιος ομολογεί πως: «Στους αιώνες που ακολούθησαν το Σχίσμα υπήρξαν Έλληνες εκκλησιαστικοί Πατέρες που διέβλεψαν με εκπληκτική οξυδέρκεια πού ακριβώς οδηγούσαν οι «καινοτομίες» της δυτικής Χριστιανοσύνης. Χρειάστηκε ωστόσο η τραγική ιστορική εμπειρία οκτώ ολόκληρων αιώνων για να αρθρωθεί σα ρεαλιστική πιστοποίηση ό,τι οι Έλληνες Πατέρες είχαν διακριτικά διαγνώσει. Ας αφήσουμε εδώ κατά μέρος τη διαπίστωση του τι οι άνθρωποι αυτοί είχαν «διακριτικά διαγνώσει». Ο ισχυρισμός του συγγραφέα στη συνέχεια είναι διαφωτιστικός ως προς όλο το θέμα αυτό: «Και είναι ίσως μόνο ο Ντοστογιέφσκυ - μόνος αυτός στους τελευταίους αιώνες - που τόλμησε να πει τα πράγματα με το όνομά τους, να μιλήσει δίχως προσχήματα, γι' αυτό που πραγματικά συνέβη στη Δύση: Ο ρωμαϊκός καθολικισμός δεν είναι πια χριστιανισμός ... Ο καθολοκισμός της Ρώμης είναι χειρότερος από τον αθεϊσμό...» (σελ. 69, ενώ τα περί Δύσης και Ντοστογιέφσκυ φτάνουν μέχρι τη σελ. 72).

Εδώ, σ' αυτά περί του Ντοστογιέφσκυ, έχουμε την πηγή του πάθους ή του μίσους κατά της Δύσης. Κι αυτό το στοιχείο ο κ. Γιανναράς δεν το χρωστάει στην ελληνική παράδοση αλλά στη ρωσική σλαβόφιλη παράδοση. Όπως διηγείται ο Florovsky, μεταξύ των Ρώσων θεολόγων του 19ου αιώνα επικρατούσε μια φιλοδυτική και μια αντιδυτική τάση. Την πρώτη εκφράζει κατεξοχήν ένας μεγάλης λάμψης θεολογικός αστέρας, ο Vladimir Soloviev, σύγχρονος του Ντοστογιέφσκυ, με την άποψη του πως η ένωση και συνεργασία Πάπα και Τσάρου θα φέρει τη σωτηρία στον κόσμο. Μεγάλη χορεία Ρώσων θεολόγων, που μνημονεύει ο Frorovsky, και στον Α΄ και στον Β΄ τόμο του βιβλίου του, αρχικά είχαν εκτεταμένη εξάρτηση από Καθολικούς και Προτεστάντες θεολόγους, αργότερα δε από Διαφωτιστές αλλά και φιλοσόφους, όπως ο Schlegel, ο Leibniz, ο Κάντιος, ο Έγελος κ.ά. Η ρωσική Θεολογία μπήκε τον 19ο αιώνα σε εποχή άνθησης και περί το τέλος του αιώνα άρχισε να βρίσκει τον εαυτό της· αλλά την πορεία αυτή διέκο-

ψε η Επανάσταση του 1917. Αλλά και ο ίδιος ο Φλωρόφσκυ συνηγορεί υπέρ των ανταλλαγών με τη Δύση. Ο ίδιος όμως, στο βιβλίο του, ζωγραφίζει και την αντιδυτική μερίδα των Σλαβοφίλων, οι οποίοι είχαν δαιμονοποιήσει τη Δύση, απέδιδαν την προέλευση κάθε κακού στη Δύση και πίστευαν, αν και σε ποικίλους βαθμούς, πως στο Ρώσο χωρικό έχουμε την αποκάλυψη της Ορδοδοξίας και του Χριστού.

Πρόκειται για μια ιστορία πολύ ενδιαφέρουσα, για την κατανόηση και σ' εμάς σήμερα κάποιων θεολογικών φαινομένων, που από μια άλλη συνάφεια μεταφυτεύονται *σήμερα* στην ελληνική πραγματικότητα. Η θεολογική και άλλη δαιμονοποίηση της Δύσης από τον κ. Γ. έχει πηγή της το αντιδυτικό κίνημα των Σλαβοφίλων. Οι προσπάθειες, επίσης, που παρατηρούνται σε κάποιους κύκλους να βρουν στον Έλληνα αγρότη της Τουρκοκρατίας την κοινωνική ενσάρκωση της Ορθοδοξίας, το «Θεοφόρο λαό», έχουν πιθανώς τις ίδιες ρίζες. Το ότι ένας μεγάλος συγγραφέας όπως ο Ντοστογιέφσκυ είχε επηρεαστεί από τον αντιδυτικισμό των Σλαβοφίλων δε μειώνει τη σημασία του ως συγγραφέα· και οι μεγάλοι άνδρες έχουν τις υπερβολές και τα λάθη τους.

Να αναφέρω περισσότερα παραδείγματα; Τι να πρωτοπεριλάβει κανείς στην έκταση μιας παρουσίασης; Ένα άλλο παράδειγμα αναφέρεται στο θέμα της «ιστορικής συνάφειας». Προσπαθεί ο κ. Γ. απεγνωσμένα να βρει μέσα στην ελληνική ιστορική συνάφεια τους λόγους και το μοντέλο που γέννησαν και θέριεψαν τη Θρησκευτική Οργάνωση «Ζωή». Ευτυχώς, με το ζήτημα αυτό συνδέει την αστικοποίηση στην Ελλάδα, παρότι αυτή είναι από τα θέματα που ο κ. Γ. δυσκολεύεται να συνδέει με θρησκευτικές ή θεολογικές πραγματικότητες. Το μοντέλο το αναζητεί είτε στα ρωμαιοκαθολικά Τάγματα είτε σε προτεσταντικές Θρησκευτικές Οργανώσεις, έμπνευσης ίσως των μισσιοναρίων στην Ελλάδα. Η «Ζωή» όμως ιδρύθηκε το 1907, δηλ. στη δεκαετία εκείνη που με τον Ελευθέριο Βενιζέλο έφερε τα πάνω κάτω στην Ελλάδα (πολίτευμα, στρατός, δικαιοσύνη, παιδεία, κοινωνική ανάπτυξη, κτλ.). Για λόγους που όλοι ξέρουμε, η ποιμαίνουσα Εκκλησία περί άλλα ησχολείτο την εποχή εκείνη και όχι με την προσαρμογή και της Εκκλησίας στο γενικότερο κλίμα πορείας του έθνους. Πώς είναι ιστορικώς δυνατό την ίδρυση της «Ζωής» να αφήσουμε έξω από το γενικότερο αναγεννητικό ρεύμα μέσα στη στη ζωή του έθνους; Αφού μάλιστα είναι γνωστό πως η «Ζωή» όχι μόνον ουσιαστικά αλλά και πολιτικά ήταν αρχικά δημοκρατικό κίνημα, άσχετα ότι με τη Μεταξική Δικτατορία και τον πόλεμο της Αλβανίας έκανε πραγματικά στροφή και έγινε πελατειακός χώρος της Δεξιάς. Θέλω να πω με το παράδειγμα αυτό πως ο κ. Γ. δεν ερευνά ιστορικά τη «συνάφεια» για να κατανοήσει ένα φαινόμενο (λαός σε αναζήτηση βελτίωσης της εθνικής ζωής και της κρατικής μηχανής). Κι αν ακόμα η «Ζωή» είχε δανειστεί κάτι από ξένο μοντέλο, θα αποτελούσε αυτό «έκπτωση» από την Ορθοδοξία, αν ο δυναμισμός της κίνησης αυτής στρεφοτάν με σαφήνεια προς την ανανέωση και την ενδυνάμωση της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Ελλάδα; Εφόσον σκοπός της «Ζωής» ήταν η ανανέωση και η εμβάθυνση της θρησκευτικής ζωής του τόπου, μέσα στα πλαίσια της Ορθόδοξης Παράδοσης, οι χαρακτηρισμοί περί Προτεσταντισμού εξισούνται ιστορικώς με αστειότητες. Όταν κάποιος υποφέρει για τα χάλια που παρουσιάζει η μάνα του και προσπαθεί να κάνει κάτι για τη γιατρειά, κι αν ακόμα υποτεθεί πως αυτό που κάνει είναι λάθος, είναι επιτρεπτό αυτός να ονομάζεται Καθολικός ή Προτεστάντης;

Ο κ. Γ. δεν αντιμετωπίζει πουθενά το απλό ερώτημα: Είναι υποχρεωτικά και αναπόφευκτα αίρεση ή λάθος ό,τι λένε ή κάνουνε οι Καθολικοί ή οι Προτεστάντες; Ένας τέτοιος ισχυρισμός θα πρόδιδε βαριά πνευματική ασθένεια. Ας πάμε το θέμα στο επίπεδο του καλού ανθρώπου: Ξέρω πολύ καλά κάποιον που μεγάλωσε στο εκκλησιαστικό Αναλόγιο και ήξερε από στήθους όλες σχεδόν τις Ακολουθίες της Εκκλησίας, όπως και εκτεταμένα τμήματα της Αγίας Γραφής. Τα

γόνατά του είχαν κάλλους από τις προσευχές και τις γονυκλισίες, αφού κι η μάνα του τον ξύπναγε - παιδί πράμα - για μεταμεσονύχτιες προσευχές υπέρ των αδελφών του (η μακαρίτισσα πίστευε πως 12.00 ως τις 3.00 μ. μεσον. οι ουρανοί είναι πιο ανοιχτοί για να δεχτούν τις προσευχές μας!). Αυτό όμως το παιδί διάβαζε συγχρόνως όλες τις εκδόσεις της «Ζωής» και, πριν γίνει ο ίδιος κατηχητής, μάθαινε στα παιδιά των Κατηχητικών Σχολείων τραγούδια σαν αυτά που ο κ. Γ. χαρακτηρίζει «προτεσταντικά» («Είναι Θεός, Αυτός σκορπά τον ήλιο που τη γη θερμαίνει..» - «Λαμπρότερα ηλίου η γη, ην σαφώς διορώμεν μακράν...»). Από όσα επανειλημμένα με βεβαίωσε, δεν αντιμετώπισε πρόβλημα σχέσης των μεν προς τα δε. Ο ψαράς, μάλιστα, της γειτονιάς του θυμάται ακόμα τα τραγούδια εκείνα, και τον περιποιείται όταν περνάει από το μαγαζί του.

Από τα φοιτητικά μου χρόνια προσπαθούσα, όπως επιβαλλόναν, να καταλάβω τι μπορεί να είναι η Ορθοδοξία. Οταν πήγα στην Αμερική για μεταπτυχιακά, μέσα σε καθαρά προτεσταντικό περιβάλλον, για πρώτη φορά κατάλαβα πολύ καθαρά πως η Ορθόδοξη Παράδοση είναι κυρίως κάτι που σχετίζεται με την καρδιά και το αίμα. Ο κ. Γ. κρίνει πολλούς ΄Ελληνες λογίους της περιόδου 19ου-20ού αι. ως αιρετικούς με κριτήρια λαθεμένα και εντελώς νοησιαρχικά(!). Δεν μπορούμε να βγάλουμε όλο τον κόσμο στη νεότερη Ελλάδα ως «δυτικίζοντες», Καθολικούς ή Προτεστάντες, για να μείνουν ελάχιστοι έτσι σαν δείγμα του Θεού περί του τι είναι η θεία δωρεά της Ορθοδοξίας!

Ας σημειωθεί, τέλος, εδώ πως η αίρεση δε βρίσκεται μήτε στη διαφορά του δόγματος, δηλ. σε κάποιο δογματικό λάθος· βρίσκεται κυρίως στην απόρριψη της ενότητας και της αγάπης. Τον βασικό αυτό παράγοντα αγνοεί τελείως ο κ. Γ. στο βιβλίο του. Κλασικό παράδειγμα αποτελούν οι Αντιχαλκηδόνιοι Ανατολικοί χριστιανοί. Επί αιώνες τους θεωρούσαμε ως αιρετικούς, καθώς μάλιστα ήταν καταδικασμένοι επανειλημμένα από Οικουμενικές Συνόδους. Πέρασαν όμως πολλοί αιώνες από τότε που εξαιτίας κυρίως της άστοχης πολιτικής πολλών Βυζαντινών αυτοκρατόρων οι άνθρωποι αυτοί εξωθήθηκαν στην απόρριψη της ενότητας και της αγάπης. Πριν από δύο δεκαετίες αρχίσαμε οι δύο πλευρές διάλογο. Και τι ανακαλύψαμε; Πως παρά τα αναθέματα, ουσιαστικά πιστεύουμε στα ίδια πράγματα. ΄Ολα έγιναν εξαιτίας ιστορικών και πολιτιστικών παραγόντων. ΄Ετσι αποκαταστάθηκε μεταξύ μας μία πνευματική ενότητα, και απομένει στους κανονολόγους να βρουν τι πρέπει να γίνει με τα αναθέματα και με τους άλλους ιστορικούς κόμβους. Η σκέψη του κ. Γ. εκφράζεται «αντιθετικά», πάει δηλ. γυρεύοντας για να βγάλει αιρετικούς για τούτο ή για εκείνο πολλούς ανθρώπους, των οποίων το κέντρο της καρδιάς κατέχει, με κριτήρια δικά τους και της εποχής τους, η Ορθοδοξία.

Αυτά για τα βασικά λάθη στην ιστορική μεθοδολογία του κ. Γ., καθώς και για την έννοια που αποδίδει στους όρους «Δύση», «εκδυτικισμός» και «αίρεση». Απομένει να εξεταστεί ο όρος «Ορθοδοξία» με την έννοια που της αποδίδει ο κ. Γ., αφού σε πολλά σημεία του βιβλίου του ο συγγραφέας για να μας πει τι είναι η Ορθοδοξία προσφεύγει σε ένα είδος ανάλυσης του θείου ή του Τριαδικού μοντέλου σχέσης, αγάπης, ελευθερίας, κοινωνίας, έκστασης, έρωτα κ.τ.ο. μεταξύ των Προσώπων της Αγ. Τριάδας, αν και σε ισάριθμα σημεία του βιβλίου τονίζεται πως η Ορθοδοξία είναι «αποφατική». Ο τρόπος αυτός προσέγγισης της Ορθοδοξίας είναι όχι μόνο λαθεμένος αλλά και εντελώς ξένος στην Ορθόδοξη Παράδοση. Σε προηγούμενο άρθρο μου που δημοσιεύτηκε στη «Σύναξη» (33, 1990, σελ. 67-68) με τίτλο: «Μπορούν τα πρόσωπα της Τριάδας να στηρίξουν περσοναλιστικές αντιλήψεις περί του ανθρώπου;», αλλά και σε άρθρο δημοσιευόμενο προσεχώς με τίτλο «Η Αγία Τριάδα και εμείς» ασχολούμαι λεπτομερέστερα με το θέμα αυτό. Γι' αυτό δεν θα ενδιατρίψω σ' αυτό και εδώ. Πρόκειται για ρωσικής προέλευσης θεολογικές αναδιφήσεις του 19ου αιώνα, υπό την επίδραση γερμανικών μυστι-

κιζουσών και πανθεϊζουσών τάσεων, που ο Vladimir Lossky μετέφερε και στο Παρίσι, μετά την Επανάσταση του 1917, και αποτύπωσε στο γνωστό έργο του «Η Μυστική Θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας» (ελλην. μετάφραση Στέλλας Πλευράκη, Θεσσαλονίκη 1964).

Και θα διερωτηθεί κάποιος: Δεν πρέπει να υπάρχει ο ορισμός αυτός στην μακραίωνα Παράδοση για να γίνει δεκτός; Μήπως το ότι διατυπώθηκε έτσι, περίπου, στα τέλη του 19ου αιώνα, αυτό και μόνο τον αποδεικνύει λαθεμένο; Θα απαντούσα ως εξής στα ερωτήματα αυτά: Τα ερωτήματα σηκώνουν συζήτηση· αυτή όμως θα μπορούσε να γίνει, αν ο κ. Γ. με αυτό το πρίσμα-όπλο δεν δαιμονοποιούσε και αιρετικοποιούσε όλη τη Χριστιανοσύνη, εκτός από μια χούφτα αγαπημένων του προσώπων. Εξάλλου, επειδή ο ίδιος ο συγγραφέας τονίζει τον αρχικό και παραδοσιακό χαρακτήρα του ορισμού του, έχει σημασία το γεγονός ότι οι κλασικοί δογματικοί του Βυζαντίου, όπως ο Ιωάννης Δαμασκηνός, ο Φώτιος, ο Ζυγαβηνός, ο Παλαμάς, δεν παρουσιάζουν τέτοιο θεολογικό-φιλοσοφικό προσανατολισμό· αντίθετα, οι αρχαιότεροι από τους Πατέρες ό,τι λένε περί Ορθοδοξίας στηρίζεται στη Βιβλική και Συνοδική παράδοση της Εκκλησίας, που ορίζει τη Ορθοδοξία με βάση τα βιώματα της «ιστορίας της σωτηρίας», ενώ αργότερα οι Πατέρες και Διδάσκαλοι, υπό την επίδραση του αυτοκρατορικού θεολογικού οδοστρωτήρα, ορίζουν ενίοτε την Ορθοδοξία μάλλον εξωτερικά και επιφανειακά ως εμμονή και συμμόρφωση προς την Αποστολική, Πατερική και Συνοδική παράδοση της Εκκλησίας. Όταν δε μιλάμε περί Ορθοδοξίας με την έννοια της «ιστορίας της σωτηρίας», εννοούμε την εν Χριστώ εσχατολογική υπέρβαση των αντίθεων δυνάμεων σε μια εκκλησιαστική πορεία, η οποία εν Αγίω Πνεύματι οδηγεί στην καινή κτίση και στην καινή ανθρωπότητα.

Τα πλεονεκτήματα ενός τέτοιου ορισμού της Ορθοδοξίας δεν είναι μόνο πως είναι Βιβλική και Πατερική · αυτή η ιστορική-εσχατολογική διάσταση της Ορθοδοξίας είναι κάτι που εκδιπλώνεται επί της ιστορικής σκηνής, με στόχο κάθε φορά την υπέρβαση κάθε λογής αντίθεων δυνάμεων, που παρουσιάζονται στην ατομική, την κοινωνική και τη διεθνή ζωή με λογιών-λογιών προσωπεία: ιδεολογικά, κοινωνικά, οικονομικά και θρησκευτικά (αιρέσεις). Αυτή η Ορθοδοξία έχει το βάθος του ευχαριστιακού μυστηρίου της κοινωνίας και την ευρύτητα της έννοιας του λαού του Θεού, στην οποία περιέχεται το γεγονός των συναινετικών συνοδοιπόρων ακόμα και των με την ίδια πρόθεση «ανωνύμων» Ορθοδόξων, ανθρώπων *πάσης φύσεως* με φρόνημα συγγενές προς το Ορθόδοξο. Δεν είναι εδώ ο τόπος ανάπτυξης αυτού του παραδοσιακού ορισμού· αυτό που ιδιαίτερα με την παραπάνω διατύπωση επιδιώκεται να τονιστεί είναι ότι, αντίθετα προς την ελιτίστικη στενότητα ενός λαθεμένου ορισμού όπως αυτός του συγγραφέα, ο παραπάνω διακρίνεται για την πλουραλιστική του περιεκτικότητα και τη συμφωνία του προς ιστορική περιπέτεια της Ορθοδοξίας, που είναι η πρόγευση του έσχατου κατά την πορεία της προς το «έσχατο».

Η Εκκλησία σε Ανατολή και Δύση είχε πάντοτε περισσότερες από μια θεολογικές «σχολές», κι η καθεμιά τους με δικό της τρόπο εξέφραζε τι είναι το πιο ουσιώδες γι' αυτήν μέσα στην εκκλησιαστική Παράδοση. Με την έννοια αυτή δεν υπάρχει μονόδρομος στην Ορθόδοξη πίστη. Το Βυζάντιο υπήρξε εν μέρει κληρονόμος του ελληνιστικού πολιτισμού, που ήταν πλουραλιστικός. Κατά τους Βυζαντινούς χρόνους υπήρχαν δύο τουλάχιστον θεολογικές γλώσσες, μια ας πούμε επίσημη επισκοπική-αυτοκρατορική και μια το λιγότερο μυστικίζουσα, συνήθως και μοναστική. Αυτές οι θεολογικές γλώσσες δρούσαν άλλοτε διαλεκτικά και άλλοτε συναινετικά. Καμιά όμως δεν μετακίνησε το κέντρο της ιστορίας της σωτηρίας από την οικονομία εν Χριστώ στις σχέσεις των Προσώπων εντός της Τριάδας. Την παραδοσιακή εσχατολογική άποψη ενδιαφέρει η εν Χριστώ αποκάλυψη της αγάπης του Θεού προς τον κόσμο.

Αν γίνεται λόγος περί μεγάλης αγάπης

του Πατρός προς τον Υιό, αυτό γίνεται όχι για να μάθουμε πόσο αγαπιούνται μεταξύ τους τα Πρόσωπα της Τριάδας, αλλά για να δηλωθεί, με το θάνατο του Χριστού, η πολύ μεγάλη αγάπη Του για τον κόσμο. Γι' αυτό άλλωστε δε γίνεται λόγος περί παρόμοιας αγάπης του Πατρός προς το Πνεύμα· όχι γιατί δεν αγαπάει εξίσου το Άγιο Πνεύμα. Στο κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο τονίζεται σωτηριολογικά η σχέση Πατρός προς τον Υιό (χωρίς συσχετισμό προς το Πνεύμα), ακόμα και στο κεφ. 17. Η γλώσσα του Ευαγγελιστή δεν έχει σχέση με μοντέλα· είναι functional, δείχνει δηλ. την οικονομία της σωτηρίας στη σχέση Πατρός-Υιού-Εκκλησίας.

Ας επιτραπεί η εξής εικόνα: Τι εντύπωση αποκτούμε διαβάζοντας την προϊστορία της σωτηρίας μας στην Π. Διαθήκη; Άλλοτε η έμφαση ήταν εκεί στο Νόμο, άλλοτε στην Προφητεία ή στη Σοφία ή στην Αποκαλυπτική· άλλοτε προς τη δόξα, άλλοτε προς την τιμωρία και την ταπείνωση, άλλοτε με εθνικές και άλλοτε με υπερεθνικές εξάρσεις. Βέβαια, η νέα οικονομία της σωτηρίας εν Χριστώ έχει κάποιες βασικές διαφορές, όπως είναι η εν Χριστώ θεία ζωή και η εγγύηση της πορείας προς την «τελείωση». Δεν παύει όμως η Π.Δ. σε κάποιο βαθμό να είναι κάποια προεικόνιση της Καινής, μέσα στην οποία βασικό κριτήριο ταυτότητας παραμένει *η εντός της Εκκλησίας εσχατολογική υπέρβαση*. Με το κριτήριο αυτό βλέποντας την ιστορία της Ορθοδοξίας μπορούμε να δούμε διάφορα στάδια όχι μόνο χρονικά αλλά και ποιοτικά, στάδια δόξας και στάδια κένωσης, βαθμίδες στον αγώνα την ορθόδοξης ζωής, από άτομα και ομάδες, αρκεί να υπάρχει σε κάποιο ευδιάκριτο βαθμό το παραπάνω κριτήριο της εν Χριστώ εσχατολογικής υπέρβασης. Η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν μπορεί να οριστεί σαν κάτι το σεχταριστικό, σαν μια ομάδα εκλεκτών εποπτών κάποιας Τριαδικής θείας τελειότητας· είναι ένα θεόσταλτο κίνημα σωτηρίας μέσα σε ένα λαό, για τον οποίο το προόρισε ο Θεός με σκαμπανεβάσματα στην πορεία, με περιόδους περηφάνειας και κένωσης, με δοξολογίες και λυγμούς, με..., αλλά παντού και πάντοτε με ένα κοινό παρονομαστή - την εμμονή στην εσχατολογική πίστη που μας ζήτησε ο Χριστός.

Θα ήθελα εδώ με κάθε ειλικρίνεια να σημειώσω την προσωπική μου εκτίμηση στην υπαρκτική έκφραση του «Ευαγγελίου» (γιατί παντού στον κ. Γ. με εισαγωγικά;) από το συνάδελφο. Καθώς έγραφα αυτή την κριτική παρουσίαση του βιβλίου του, πήρα, εδώ στη Σκύρο, το τελευταίο τεύχος του «Contacts» και διάβασα ένα λόγο του κατά την Κυριακή της Ορθοδοξίας στη Μασαλία. Το πρώτο μέρος αυτού του άρθρου ήταν χάρμα· μου θύμισε κάτι που οπωσδήποτε έλεγα στον εαυτό μου πως δεν πρέπει να ξεχάσω να αναφέρω, γιατί αυτό το στοιχείο υπάρχει σε όλα τα έργα του, και με αυτό σαγηνεύει τον αναγνώστη του ο κ. Γ. Πραγματικά, πρόκειται για τη μόνη γλώσσα με την οποία μπορούμε σήμερα εμείς οι ίδιοι να καταλάβουμε την έννοια της πίστης μας, να δώσουμε να την καταλάβουν και οι άλλοι. Είμαι θιασώτης της υπαρκτικής θεολογικής γλώσσας και ποτέ στο ζήτημα αυτό δεν είχα πρόβλημα με τον κ. Γ.

Εκεί που διαφωνούμε είναι το θεολογικό υπόβαθρο της υπαρκτικής έκφρασης του Ευαγγελίου. Υπό την επίδραση κάποιας πτυχής της ρωσικής Θεολογίας, άκρως μυστικίζουσας και πανθεΐζουσας, υποκαθιστά την ιστορία της σωτηρίας, που επικεντρώνεται στο πρόσωπο του Χριστού, ως εσχατολογικού Μεσσία, με το Τριαδικό, αποφατικό μυστήριο της σχέσης των Προσώπων μέσα στην Τριάδα. Τη ζωή του ιστορικού Ιησού και την Χριστολογία της Εκκλησίας πάει έτσι να υποκαταστήσει μια περσοναλιστικού τύπου Τριαδολογία. Και η Παράδοσή μας και εμείς θεωρούμε την πηγή Ιησούς-Χριστός ως επαρκή για την υπαρκτική έκφραση και βίωση του Ευαγγελίου. Ο κ. Γ. δεν αρκείται σε αυτό· μια τέτοια πηγή θεωρεί αναγκαίο ν' αναζητήσει μέσα στη ζωή της Αγίας Τριάδας, στη βάση της όλης πραγματικότητας (on the ground of being, όπως θα 'λεγε ο Tillich), κάνοντας έτσι κάτι που ο ίδιος συνιστά προς αποφυγή - συστηματο-

ποιεί δηλ., φιλοσοφικοποιεί την ιστορική αποκάλυψη περί της σωτηρίας. Γιατί τότε να κατηγορούμε για ψυχολογισμό τα περί Τριάδας του Αυγουστίνου, όταν εμείς κάνουμε την ίδια προσέγγιση περσοναλιστικά; Μήπως έτσι αναζητάει ο κ. Γ. την κατανόηση της εν Χριστώ ιστορικής οικονομίας μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο του τρόπου υπάρξεως του ίδιου του Θεού;

Αλλά αυτό όχι μόνο δεν είναι αναγκαίο και θεολογικά δεν επιτρέπεται· είναι και πολύ επικίνδυνο. Και ξέρετε γιατί αυτό είναι επικίνδυνο; Γιατί σημαίνει μια αφαίρεση από την ιστορία, μια μετάθεση από το ιστορικό σε έναν αιώνιο και άρρητο χώρο μυστηρίου, που η Γραφή και Παράδοση θεωρούν απρόσιτο για τον άνθρωπο. Πρόκειται περί πλάγιου τρόπου για να ξεφύγουμε από τις εσχατολογικές εμπλοκές του Χριστιανισμού μέσα στην ιστορία. Φιλοσοφικοποιείται έτσι και μυστικοποιείται το Ευαγγέλιο του Ιησού, που είναι υπόσχεση και εποπτεία αλλά προπάντων απαίτηση. Με τις σχέσεις των Προσώπων μέσα στη Τριάδα ως μοντέλο η Ορθόδοξη πνευματικότητα μετατρέπεται σε ένα είδος contemplatio, από την οποία αναμένεται μία τελείωση ή θέωση, που πρέπει να είναι προφανώς ανώτερη από την εν Χριστώ επιτυγχανόμενη τελείωση.

Για τους χριστιανούς η σωτηρία είναι κάτι που ο Θεός με το έλεος Του συντέλεσε και τελειοί μέσα στην ιστορία· δεν είναι η μίμηση κάποιου αιώνιου θείου προτύπου. Με τα αιώνια θεία πρότυπα η Ορθοδοξία δε βρίσκει ούτε επαρκή ούτε ορθή σύνδεση με την ιστορία· και αυτό φαίνεται από την ιστορική αφήγηση του βιβλίου του κ. Γ. Ο Θεός των Γραφών ενεργεί τη σωτηρία μας «εν ταις εσχάταις ημέραις» με την ειδική ενέργεια αγάπης για τον κόσμο. Αυτή η ειδική και εν χρόνω ενέργεια του Θεού εν Χριστώ υπέρ ημών δεν αποδίδεται από τις όποιες αιώνιες σχέσεις μεταξύ των Προσώπων της Τριάδας. Το ίδιο ισχύει γενικά για τον εσχατολογικό χαρακτήρα της πίστης μας. Η αιωνιότητα των σχέσεων μέσα στην Τριάδα δεν ταιριάζει με την *εφάπαξ εσχατολογική* ενέργεια του Θεού για τη σωτηρία του κόσμου.

Σοβαρός επίσης κίνδυνος υπάρχει σε μια τέτοια τοποθέτηση όπως αυτή του κ. Γ. να χτίσουμε δηλ. το mysterium trementum, το «όλως άλλο» (das ganz Andere), τον θείο γνόφο, από την έννοια του Θεού. Αυτό εννοούσα με τη λέξη «οικειότητες» προς την Αγία Τριάδα, στο άρθρο μου στη «Σύναξη».

Ο έρωτας του Θεού για μας και ο δικός μας έρωτας για το Θεό δεν υπερβαίνει ποτέ τα όρια που μας χωρίζουν. Η ενανθρώπηση έγινε «δια την ημετέραν σωτηρίαν», για να συμφιλιώσει και καταλλάξει τα διεστώτα, όχι για να καταργήσει την απόσταση μεταξύ ανθρώπου και Θεού. Όλες οι εκφράσεις και διατυπώσεις περί ένωσης, στενής προσέγγισης, μίμησης έχουν την έννοια της αγάπης και του ελέους του Θεού για τον αμαρτωλό άνθρωπο· δε σημαίνουν πως, παρά τη συμβίωσή μας, καταργήθηκε το ότι είναι άλλο Εκείνος κι άλλο εμείς. Η εγγύτά Του προς εμάς είναι πάντοτε κάτι «shocking». Αυτό ενοούμε με τη σύσταση για όχι μεγάλες «οικειότητες» με τη Θεότητα. Εκ του εξωτερικού ορθόδοξος ιερέας στη Μόσχα κηρύττει πως η Αγία Τριάδα υλοποιείται στο τρίπτυχο «ρωσικός λαός-μοναρχία-ορθοδοξία»!

Αν ο Χριστός έγινε άνθρωπος για να σωθούμε, ακολουθώντας «τοίς ίχνεσιν αυτού», η θεολογική version του κ. Γ. μας προσφέρει πλέον ως ένα τέτοιο πρότυπο τις σχέσεις των Προσώπων μέσα στην Αγία Τριάδα. Ενώ η Αγία Τριάδα έκανε τη φανέρωσή Της «περί το πρόσωπο του Ιησού Χριστού» «διά την ημετέραν σωτηρίαν» στην εσχατολογική πορεία της Εκκλησίας και της τελείωσης της, τώρα πρέπει να δεχτούμε πως ο Χριστός και η Εκκλησία μάς δόθηκαν για να μάθουμε τι συμβαίνει μέσα στην Αγία Τριάδα και, μιμούμενοι τις σχέσεις μέσα στην Τριάδα, έτσι να σωθούμε. Όταν βλέπει κανείς τέτοιες μετακινήσεις του βάρους από την ιστορική θεία αποκάλυψη προς την ίδια την Τριαδική Θεότητα νιώθει τον κίνδυνο κάποιου μυστικιστικού μονοφυσιτισμού. Η μίμηση του Χριστού φαίνεται πως θεωρείται κάτι Προτεσταντικό, ή κάτι που θυμίζει στο σ. τον ηθικισμό των Θρησκευτικών Οργανώσεων. Μήπως για να αποφύγουμε αυτά

πρέπει να μιμηθούμε την Αγία Τριάδα - κάτι που σίγουρα θα μας ξεχωρίσει από Καθολικούς και Προτεστάντες;

Γιατί η προτίμηση αυτή από τον κ. Γ.; Νομίζω γιατί είναι εντυπωσιακή, κυρίως όμως γιατί μια για πάντα ξοφλάει με ο,τιδήποτε νοησιαρχικό και ηθικιστικό. Και αυτό είναι καθεαυτό καλό· μόνο που ξοφλώντας με τη νοησιαρχία δεν ξοφλάμε με τις *έννοιες*, και ξοφλώντας με τον ηθικισμό ασφαλώς δεν ξοφλάμε με την *ηθική*. Και όμως - για να μείνω σε ένα παράδειγμα - ο κ. Γ. φαίνεται να πιστεύει πως η ηθική θα βγει από το κεντρικό δόγμα μόνη της, αρκεί να μη μιλάμε καθόλου γι' αυτήν λόγω του κινδύνου να πέσουμε στον ηθικισμό. Όμως οι ιστορικές *συγκυρίες, μάλιστα από τη δεκαετία του '60*, υπήρξαν πολύ ανάποδες για τη θέση αυτή. Αφότου δηλ. άρχισε να γίνεται τόσος λόγος περί θεοπτίας, εκστάσεως, θεώσεως κ.τ.ό., η κοινωνία μας παράλληλα έχασε εντελώς τις ηθικές αξίες και ηθικά εξαχρειώθηκε. Τι συμπεράσματα βγάζω εγώ από αυτό; Απλούστατα, πως το νέο θεολογικό κίνημα κάθε άλλο παρά μπόρεσε να αντιμετωπίσει τη φορά προς την ηθική σήψη. Πολύ περισσότερο, υποψιάζομαι πως, γενικά, μεγάλες κουβέντες και ανέφικτοι φραστικά σκοποί αφήνουν για τους πολλούς τον κατήφορο ελεύθερο. Και ειδικά για την Εκκλησία. Τέτοιες θεοπτικές απόψεις, που αποφεύγουν τις έννοιες και αυτήν ακόμα της ηθικής λειτουργούν συνήθως ως «κουκούλωμα» μιας δυσάρεστης και απαράδεκτης εκκλησιαστικής κατάστασης.

Κάτι που φαίνεται όμορφο και ωραίο, κάτι που εντυπωσιάζει, όταν μάλιστα είναι καλογραμμένο, μπορεί θεολογικά να είναι λάθος σοβαρό, να είναι κάτι που εγκλείει πολλούς κινδύνους. Μερικοί μόνο από αυτούς σημειώθηκαν παραπάνω. Το θέμα του βιβλίου «Ορθοδοξία και Δύση στη Νεώτερη Ελλάδα» είναι μεγάλο και σε σημασία και σε έκταση. Σαν κριτική παρουσίαση του βιβλίου του κ. Γιανναρά τα παραπάνω πέρασαν κατά πολύ τα καθιερωμένα όρια.

Η σημασία του θέματος ασφαλώς επιβάλλει πολύ ευρύτερη συζήτησή του μεταξύ των θεολόγων.

Σάββας Αγουρίδης

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Κατά το τελευταίο τετράμηνο λάβαμε:

α) Φυλλάδια – Περιοδικά

Ιερά Μητρόπολη Δημητριάδος, AIDS, Η απειλή υπάρχει! Εσύ...τι θα κάνεις;

ΕΝΔΟΧΩΡΑ, για μια ελεύθερη έκφραση, 26, Μάιος–Ιούνιος 1992, Αλεξανδρούπολη

Ορθόδοξη Παρέμβαση, 30–31, Μάρτιος–Ιούνιος 1992, Βύρωνας–Αθήνα

Θ. Παπαθανασίου, *Προβλήματα της θεολογίας στην Ελλάδα το 1989 μ.Χ.*, Δεκαπέντε Σημειώματα, Ανάτ, από Σύναξη 29, Αθήνα 1989, σελ 17.–32

Θ. Παπαθανασίου, *Χριστιανισμός και Ισλάμ*, Όψεις της πρώτης συνάντησής τους, Ανάτ. από Έξοδος στην Κοινωνία και τη Ζωή, 8(12), Αθήνα 1992, σελ 21–32

ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗ της Εκκλησίας στο Λαό, 134, Απρίλιος 1992, Βόλος

ΣΥΝΑΞΗ, Τριμηνιαία έκδοση σπουδής στην Ορθοδοξία, 42, Απρίλιος–Ιούνιος 1992, Αθήνα

β) Βιβλία

Η. Βουλγαράκη, *Αυτοκτονία και εκκλησιαστική ταφή*, Αρμός, Αθήνα 1992

G. Williams, *π. Γεώργιος Φλωρόφκυ*, Εισαγωγή στη σκέψη του, Μετάφραση: Θ. Παπαθανασίου, Παρουσία, Αθήνα 1989

Θ. Παπαθανασίου, *In statu viae*, Συμβολή στη θεώρηση του διλήμματος ιεραποστολή ή απομόνωση, Ανάτ. από Άνθρωπος και Κοινωνία, Πάφος 1991, σελ. 81–110.

ΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ ΤΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ

Αγουρίδης Σάββας, ομότιμος καθηγητής στο τμήμα Θεολογίας του Παν/μίου Αθηνών

Βαρναλίδης Σωτήριος, καθηγητής στο τμήμα Ποιμαντικής του Α.Π.Θ.

Βασιλειάδης Πέτρος, καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Γιατζάκης Πέτρος, Δρ. Θεολογίας.

Γκλαρνέτατζης Νίκος, δάσκαλος-Θεολόγος.

Δρίτσας Δημήτριος, Σχολικός σύμβουλος Θεολόγων.

Ζαχαρόπουλος Νίκος, καθηγητής στο τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Ιωαννίδης Φώτης, Δρ. Θεολογίας.

Kashani-Mostafavi Lily, καθηγήτρια στο Παν/μιο Τεχεράνης.

Κοντός Γεώργιος, μεταπτυχιακός σπουδαστής στο τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Κυριατζή Αντωνία, ΕΔΤΠ στο τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Κωνσταντίνου Μιλτιάδης, επίκουρος καθηγητής στο τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Ματσούκας Νίκος, καθηγητής στο τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Μπακρατζάς Δημήτριος, Νομικός.

Μπέγζος Μάριος, επίκουρος καθηγητής στο Τμήμα Ποιμαντικής του Παν/μίου Αθηνών.

Παπαδερός Αλέξανδρος, Δρ. Θεολογίας, Διευθυντής Ορθοδόξου Ακαδημίας Κρήτης.

Παπαθανασίου Θανάσης, Δρ. Θεολογίας-Νομικός.

Παχής Παναγιώτης, Δρ. Θεολογίας.

Πέτρου Ιωάννης, αναπληρωτής καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Σακελλίων Ανδρέας, Θεολόγος καθηγητής της Μ. Εκπ/σης.

Σακελλίων Σταμάτης, Θεολόγος καθηγητής της Μ. Εκπ/σης.

Σταθοκώστα Βασιλική, μεταπτυχιακή σπουδάστρια στο τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Σταμούλης Χρυσόστομος, Δρ. Θεολογίας.

Ταρνανίδης Ιωάννης, καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Τσανανάς Γεώργιος, επιμελητής στο Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Τσέτσης Γεώργιος, μέγας πρωτοπρεσβύτερος, μόνιμος αντιπρόσωπος του Οικουμ. Πατριαρχείου στην έδρα του Π.Σ.Ε. (Γενεύη) και μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του.